

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. Т.ШЕВЧЕНКА

ВАСИЛЬ МОВА
(ЛІМАНСЬКИЙ)

ТВОРЫ

В-ТВО
ДНІПРОВА
ХВИЛЯ
▼

ŠEVČENKO SCIENTIFIC SOCIETY
ŠEVČENKO GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN

Vasyl' Mova (Lymans'kyj)

WORKS — WERKE

Edited by
George Y. Shevelov

Published by „DNIIPROWA CHWYLA“, Munich 1968

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА

ВАСИЛЬ МОВА
(Лиманський)

Т В О Р И

Редакція і вступна стаття
Юрій Шевельов

Видавництво «ДНІПРОВА ХВИЛЯ» — Мюнхен
1968

Druck: „Logos“ GmbH, München 19, Bothmerstr. 14

ВАСИЛЬ МОВА

«Се один із тих наших літературних діячів, котрим теперішнє положення української справи і українського слова в Росії хоч і не вистудило серця і не витрутило пера з руки, та проте відібрало можність дати свою працю на користь загалові», — так писав про Василя Мову Іван Франко 1899 року і порівнював літературну долю письменника з літературною долею Степана Руданського. До цього ряду загублених талантів, поруч Манжури, Микола Зеров залишив Свидницького, цієї, за висловом Сергія Єфремова, «пропащої сили», підкреслюючи, що був Свидницький невдаха з невдах, претендуючи на перше місце для нього в цьому пантеоні трагічних постатей нашої літератури XIX сторіччя.

Та коли можна сперечатися, чиє життя було трагічніше, то нема сумніву, що посмертна доля найтрагічнішою була в Василя Мови. Протягом сімдесят четырьох років від дня його смерті (1891) не видано жадної книжки його творів, ба навіть брошурки. Одна з перлин нашої прози — роман у діяlogах «Старе гніздо і молоді птахи» похованний у комплектах «Літературно-наукового вісника», і дуже рідко можна знайти людину молодшого покоління, що читала б цей твір. Така своєрідна річ, як поема «Троїсте кохання» або дуже цікавий і запашний переклад частини «Слова о полку Ігоревім» оголошенні 1928 року заходами Михайла Возняка, але поза науково-архівну збірку «За сто літ», приступну тільки вузькому колу фахівців, вони не пішли. Так сталося, що одна з дуже цікавих постатей нашого письменства, тим цікавіша, що зв'язана з далекою Кубанню, як була невідомою за свого життя, так лишається невідомою і тепер. Сучасний читач виховується на Руданському, Свидницькому, знає Манжуру, але про Мову не чув нічого або, в країному випадку, знає тільки один його вірш, що став хрестоматійним, — «Козачий кістяк». Тільки 1965 року нарешті змову мовчання порушенено: Степан Крижанівський видав збірку поезій Василя Мови. На жаль, текст її уліг вимогам радянської цензури: найцікавіші політичні поезії Мови не ввійшли до збірки, в інших оминено важливі пасажі. Обличчя поета викривлено.

Але на цьому не край. Навіть відновити переважну частину літературної спадщини Мови ми вже, очевидно, не можемо. За свідченням М. Комарова після Мови лишилося коло п'ятдесяти зошитів його рукописів — драми, оповідання, вірші, критика, публіцистика. Нічого не відомо про долю цього архіву. Знамо тільки ті нечисленні рукописи, що випадково потрапили до Галичини. Може систематичні розшуки в архівах Кубанщини, Харкова (де Мова провів студентські роки), Одеси (де жив Комаров, зацікавлений у літературній спадщині Мови), Києва, Ленінграду (цензурна управа) зможуть виявити цікаві речі. Але, як справи стоять сьогодні, можна побоюватися, що рукописи Мови потрапили до чужих і байдужих рук і десь пішли мишам на снідання або були знищені.

Так трагічно склалася посмертна доля Василя Мови. Чи була трагічною біографія письменника? На це питання відповісти не легко. Всі біографічні відомості про Мову, що ми маємо, маємо з його ж таки листа до Олександра Кониського, писаного 1883 року, писаного для вміщення в плянованій Кониським хрестоматії української літератури. Не дивно, що, стриманий взагалі, письменник був тут особливо стриманим і обмежився тільки на скрупних фактичних даних.

Довідуємося з листа, що письменник народився 1 січня 1842 року в одному з кубанських козацьких хуторів, що стояв над «Солодким Лиманом» (звідси, очевидно, йде і основний псевдонім письменника — В. Лиманський). Батько його Семен був сотником Стародерев'янківського куреня чорноморського козацького війська. Про матір знаємо тільки ім'я — Марія. Ні про матеріальний рівень їхнього життя, ні про їхні погляди й звичаї, ні про ставлення до сина не знаємо нічого. Далі йшла наука в Катеринодарській військовій гімназії. Учився хлопець, видно, добре, бо його посилають військовим коштом до Харківського університету. Спочатку він був студентом філологічного факультету, але з третього курсу перейшов на правничий. За свідченням Дмитра Антоновича, в Харкові молодий Мова був своєю людиною в українському сальоні Христини Д. Алчевської. З інших джерел довідуємося, що поруч Алчевських, О. Шиманова, М. Жученка, П. Лобка, І. Білікова, П. Завадського, О. Потебні, В. Гнилосиррова та інших він належав до харківської української Громади, що постала 1861 року. Ми не можемо сказати, де зформувалася національна свідомість Мови — дома ще в дитинстві чи може вже в студентські роки під час перебування в Харкові під впливом знайомства з Алчевською, Потебнею та іншими членами харківської Громади, але харківські роки безперечно заважили в формуванні поглядів і стилю Мови. Певним є те, що перша спроба надрукуватися походить з часів перебування в

Харкові: десь 1861 року Мова посилає свої поезії до «Основи», де П. Куліш і друкує з них маленький уривочок.

Закінчивши університет, письменник повертається на рідну Кубанщину. Видно, тягне його до літератури, бо, мавши юридичну освіту, він усе таки три роки викладає «словесність» у «екатеринодарському маріїнському женському училищі», а далі невідомі нам обставини змушують його таки перейти до важкої й нелюбимої судової праці. Три роки судовим слідчим, сім років мировим суддею, а потім, за здогадом Миколи Зерова, головою з'їзду мирових суддів — такі скромні й не наповнені живим змістом тички офіційно-урядовської біографії Василя Мови. Працю свою Мова зве обридлою й каторжною. Безконечні переїзди з місця злочину на місце злочину, цілоденне сухе — для протоколу — переслухування нашвидку руч злочинців, «клюпоти без кінця і краю» — все це гнітюче діяло на душу і, хоч постачало величезний життєвий матеріал і збагачувало безмірно знанням людей і життя, але водночас притупляло, виснажувало й забирало всяку можливість віддатися систематичній літературній праці. В напівдикому краю, яким була тоді Кубанщина, де не вготвалися тоді ще ні анархічна сваволя козацтва, ні заpekла ненависть гірських народів до росіян і всього з Російською імперією зв'язаного, число злочинів було особливо велике і судова праця особливо тяжка. Можливо, що й сама місія насаджуvalа російської законності не була легкою для Мови, — але про це можемо тільки здогадуватися.

Наші відомості про час написання Мовиних творів дуже неповні. Чимало його творів не датовані. Проте, коли спирається на ті дати, що їх знаємо (проставлені самим письменником), впадає в очі, що найбільше і найдовші його твори належать або до першої половини шістдесятих років або до вісімдесятих років. Лише сім поезій (і жадної поеми) написано між 1868—1878 р. Перший період літературної активності припадає, отже, на перебування в Харкові; роки переважного мовчання — це час від повернення на Кубанщину. Невідомим лишається, що спонукало його коло 1878 року повернутися до активнішої літературної діяльності, як відновилися його контакти з українськими літераторами, як він знову зв'язався з українською періодикою Галичини. Сам Мова про середній період своєї творчості не каже нічого. Це вже до пізніших літ стосуються його слова про потяг до літературної праці і систематичну роботу над складанням словника української мови, з скептичною оцінкою наслідків його праці: констатуючи, що «не робимо навіть того, що можна б робити безперечки», і обвинуваючи себе в листі до Кониського: «Дуже я не хапкий, дуже таки лінивий навіть». Але чи мав ра-

цію Кониський, коли прийняв ці самодокори за істину і писав про Мову всіх періодів його життя: «Був людина щира, глибокий патріот; але сонна Чорноморщина коли не зовсім заспала, так доволі таки приспала і його»? Здається, що, зваживши обставини службової праці письменника, зваживши обставини його цілковитої самотності в найдальшому кутку України, майже позбавленому національної свідомості й можливостей культурної праці, можна дійти висновку, що Мова, принаймні після 1878 р., писав розмірно багато, працював, скільки міг.

Важливо при цьому, що робив він це, знаючи, що все це майже напевне не побачить світу або нескоро його побачить. Бо то були роки найбільших утисків українського слова в підросійській Україні. Якихось дванадцять рядочків опубліковано з поезій Мови 1861 року, а потім п'ятнадцять років не з'являлося жадного рядка. Чи багато письменників витримало б це, не заломивши? А Мова працює, пише, і не тільки пише, а безконечно виправлює написане, переробляє, шліфує, складає нові редакції — «перешталтовує» або знищує, «шарпає», за його словами, вже написане. Ним керує віра в майбутнє свого народу. Не дурно, посилаючи Кониському свою автобіографію, він писав: «Щодо приміщення мене в покажчик, то навряд чи заслуживсь я на таку шанобу, але позаяк маю надію прислужитись, скільки снаги є, то й подаю відомість про свою парсуну».

І так, очевидно, тривало й далі. За час з 1876 року до самої смерті письменник побачив друкованими хіба який десяток своїх поезій, та й то в відгороджений кордонами Галичині, куди їх треба було переправляти потай, конспіративно і звідки так тяжко, майже неможливо було дістати будь-яку книжку, в тому числі і число журналу з власними творами. Треба було виняткової віри в майбутнє й витривалости, щоб так триматися. Саме це й відзначає Комаров (Уманець), один з небагатьох активних діячів сімдесятих—дев'яностих років, що особисто зінав Мову: «Знав Мову як чоловіка вельми здатного, освіченого і роботящого».

Чи втримався Мова на цих позиціях до кінця свого життя, чи не спіtkало його таке лихо, як Свидницького, Руданського і інших представників нашого першого пропащого покоління (друге — підсоветське двадцятих-тридцятих років нашого століття), не знаємо. Нішо не вказувало б на це (кілька творів письменникових датовані 1890 роком), хіба тільки загадка Кониського про те, що в Катеринодарі навіть не згадали про смерть письменника. Адже, якщо не як діяча літератури, то, здавалося б, мусили б згадати його бодай як урядовця. Але не варт вдаватися до припущенень, яких не можна ні довести, ні спростувати. Покищо мусимо сказати, що не знаємо, в яких обставинах і від чого

вмер письменник, як не знаємо й ще багато чого з його особистого духового чи родинного життя. Знаємо, тільки, що вмер він розмірно молодим, не доживши навіть до п'ятдесятьох років — 1 червня 1891 року.

2

Свої вірші, присвячені поетам і прозаїкам — сучасникам, Василь Мова об'єднав у цикл «До земляків-роботяг». В цій назві виявилися погляди письменника на літературну працю. Для нього поет не надхненний пророк, не стихійний речник віщого духу, не геніальний у своїй наївності сліпий кобзар; для нього поет не є щось відірване від життя, від праці. Поет в уявленні Мови визначається насамперед двома складниками: земляк і роботяга. Земляк тут означає не просто територіальний зв'язок; земляк — це член національної спільноти, що живе її ідеалами, що в здійсненні їх убачає тему свого життя. Це те, що тепер ми б назвали словом патріот. А засіб, метода його патріотичної діяльності — праця. Уперта, кропітка, непомітна, виснажлива, невдячна праця. Він пише Кониському:

І слави і дяки зажив ти між нами
На діло народне своїми трудами.
В похмуру годину за діло ти взявся,
В злигодній часи ти жив-працювався,
Але, невсипущий, твердий роботяга,
Із рук не пускав ти народного стяга.

Яка незвичайна для оцінки поетичної творчості фразеологія: *діло, труд, роботяга...* навіть прирівняні одне до одного слова *жити і працювати!* Жадної містики, жертв, Аполлона, надхнення. Суворий подвиг праці. І усвідомлення високої важості праці. Бо справді: в тогочасних умовах кожна нова українська книжка, хоч би найбезневиннішого змісту, була фактом політичним. Вона,

Пробивши на Божий світ
Через цензури тяжкий гніт
І всякі інші перешкоди,
Живить в неволі впалий дух
Усіх прихильників народу.

Тим то й за мотто до своїх поезій Мова вибрал рядки Пантелеймона Куліша про кобзу як єдину утіху, що повинна не дава-

ти братнім серцям заснути й закоюбіти, «поки прокинеться сонна Вкраїна».

Чому так високо цінив Василь Мова поезію? Було це наслідком тих жахливих умов, коли всяка інша, зокрема політична діяльність, спрямована на відродження України, була практично вилучена? Чи було це виявом загальних переконань поета, органічною частиною всього його світогляду? Чи була така висока оцінка поезії, так би мовити, вимушена тактично, чи це була широко закроєна стратегія?

Досі в нашій дуже невеличкій критичній літературі про Мову панував другий погляд. Поета вважали за культурника, що був проти політики. Адже в найпопулярнішій його поезії — «Козачий кістяк» — прямо заперечується будь-яка інша діяльність, крім культурно-освітньої, частиною якої є — робимо природний висновок — і поетична праця. Ідучи слідом за Кулішем і Кониським («Мое бажання» та ін.), Мова відмовляється від бунтарсько-руїнницького ворохобного минулого України. Ко-зацькі війни, бунти, повстання здаються йому історичною помилкою, марною витратою народних сил. Вони привели до посилення розколу українського народу на ворожих одні одним панів і простих козаків, до їхньої безконечної братовбивчої боротьби й взаємознищення:

І в тій міжусобній тяжкій боротьбі
Загибла Вкраїна в неславі й ганьбі:
Її занедбали пани й козаки...

Отже, не в зброї, не в боротьбі, а в праці й культурі хотів би поет шукати порятунку. Найвищою силою ладен він проголосити «силу ума», а наймогутнішою раттю — вчену громаду. Він закінчує поезію словами:

Як стануть у лаву такі вояки,
То більш порятують, аніж козаки!

Така філософія історії України в «Козачому кістяку». Це поетичний переказ ідеології, висловленої в «Записці» одного з провідних членів харківської Громади О. Шиманова («За сто літ», кн. 5, 1930, ст. 171 і далі) і, можна думати, типової для всієї Громади. Не забуваймо, що в ті роки Шевченко і Потебня укладали українські букварі (Потебнин надрукований у «Киевской старине», т. 66). А що «Козачий кістяк» став хрестоматійним і, власне, єдиним широковідомим з-поміж усіх творів Мови, то й не дивно, що ці погляди сприймано за погляди автора взагалі. І сама популярність саме даного вірша, очевидно, не випадкова. Значить,

припав він до смаку тим «культурникам», що тоді такі впливові були (чи аж не до двадцятих років ХХ століття?) на Україні.

Тим часом знаходимо в поезії Василя Мови і зовсім інші мотиви. Першим у проектованій ним збірці поезій «Проліски» Мова поставив вірш «На могилі». Цей вірш зовсім не подає такого викристалізованого погляду на козацтво, як «Козачий кістяк». Тут поет наче вагається, як оцінити козацтво. Воно і вабить його і відштовхує. Полонить активність і войовничість козацтва, широкий розмах його:

Агей, віки гетьманщини, віки войовиті,
З людським горем, слізми, кров'ю й славою прожиті!
До вас думка моя лине, над вами витає,
Бо там, бачу, жисть буре, там народ рухає!
Там я бачу лихо тяжке, і неволю, й муки,
Але бачу і ненависть, і гарматні трюки;
· · · · ·
Там рухавість, там боротьба, там кормига й воля,
Там і тужить і рєгоче українська доля!

Так і видно, що козацькі часи ще не втратили для поета свого чару. Тверезі ідеали доби малих справ, піsnі ідеали каганчевального культурництва — за ними хоче йти поет, але раз-ураз постають перед ним видива войовничих і бурхливих козацьких часів, і він не може відірвати від цього романтичного ідеалу свого завороженого погляду. Людина ця не тільки фактично була, а і відчувала себе нащадком запорізьких козаків!

Таку ж роздвоеність знаходимо і в загальному настрої поета. Писав він найбільше в вісімдесяті роки, ті роки, коли дійсність здавалася безнадійно чорною, коли в остаточно, думалося, знеможене тіло України, мов п'явки впилися чужинці, «ляхи вкупі з москалями», коли все рідне, святе було відкинуте, зневажене, коли не без підстав у літературі панували тони чорної зневіри і безнадійно-похмурого скиглення, коли навіть національний гімн склав Чубинський на самих «ще не» і на покликах до минулого. Природно, що Мова віддав данину цим настроям. У його поезії відбилися «на долю гіркі нарікання», чується «про щастя незбуднє ридання». Чуючи веселий дівочий спів, поет уже передбачає годину, коли безтурботна дівчина наплачується з скорботи. Доля України в поезії «Три деревини» втілюється в образ стрункої тополі, безнадійно замороженої лятою й лихою зимою.

Та ці мотиви не панують у Мовиній поезії. У найпесимістичнішій поезії «Думки засланця», знаній нам з редакції 1877 року, де поет доходить розпусливого висновку про неминучу марну

смерть, про те, що йому «слави собі і Україні добра не надбать», за звичною для тогочасної української літератури темою все таки, навіть у самому зверненні до смерті, ззвучить хвала життю:

Ой, підохди ж ще хоч рік, моя любая!
Ой, роздійми сі обійми холодні!

Але це — найпесимістичніша поезія. Власне, едина така. Бо ні «Напровесні» (1890) з її тезою, що скрізь буває весна, тільки Україні її нема, ні «На прогулянках, I» (1884), де земля вважається поетові «правди й волі арештарнею», суцільною «мертву-щою буцигарнею», пессимізм не виявляється так яскраво. А поза тим найрозпачливіші поезії кінчуються не тільки декларуванням віри в перемогу народної справи, але й прямим закликом боротися за цю перемогу. Бо

Україна — то народ,
А народи не вмирають, а живуть із рода в род
• • • • •
І встають вони могутні, розруйновують гроби
І ідуть за правду й волю проти кривди і злоби.

Мову приваблює незламність Тараса Шевченка як «лицаря слободи». Але незламності мало. Коли життя перетворюється на длаве конання без ужитку й слави, то кращі від такого життя активна боротьба й смерть, що принаймні буде дорогоվказом для сучасних і майбутніх поколінь. У ті похмури роки терпіння й малих діл поет спромігся на гордий заклик:

Не давайтесь ж у руки
Катам України,
Не давайтесь на муки,
Бйтесь до загину.

Рядки ці походять з поезії, написаної 1890 року. Хронологічно це, здається, останній твір Мови, можливо, написаний тоді, коли він уже зновував, що йому небагато лишилося жити, своєрідний заповіт поетів. Здогад цей потверджує назва вірша: «Заповіт засланця». За засланця поет уважав себе, і слушно, хоч заслання його не було наслідком судового вироку, як, приміром, у випадку Павла Грабовського.

Як уже згадувано, еволюцію поглядів Василя Мови в часі можна реконструювати тільки гіпотетично і з багатьма білими плямами. Але, здається, можна уявити її своєрідною кривою. У ранніх творах шістдесятих років ще нема виразного світогляду,

поза інтересом і любов'ю до народного й національного, але є виклик тим, хто цурається *мужичого* («Ой чия то панночка»), чиє серце «не обкипає кров'ю» за долю своєї країни. Це період мовностилістичних шукань чи то в дуже персональній стилізації фольклору («Троїсте кохання») чи в своєрідному перекладі Слова о полку Ігоревім. Від середини шістдесятих років посилюються культурницькі мотиви і соціальні теми. Це період «Козачого кістяка», поеми про злидні «На степи», мабуть «Старого гнізда і молодих птахів». До поеми 1866 року «Ткачиха», що її темою була психологія самотньої жінки, дописується нові вісім розділів, що переакцентують твір у соціальний образок з життя впосліджених верств. І в ці роки Мова не відійшов ані від стилістичних експериментів, ані від гострого відчуття національного гніту. Але певні народницько-культурницькі мотиви споріднюють творчість Мовину цих років з поезією, скажімо, Грабовського, Івана Манжури, Бориса Грінченка, з прозою Панаса Мирного. В найпізніших творах Мови національні моменти знов виходять на перший план і поруч культурництва з'являються залишки до збройної боротьби з імперією.

Схема ця однак — тільки можливість. Приміром, поема «На Дніпрі», датована 1878 роком, тексту якої майже не знаємо, судячи з авторового коментаря (див. цитату на стор. 14), була твором дуже гострого національного протесту, можливо, близьким до кола ідей і настроїв «Заповіту засланця». Не виключено, отже, що настрої ці завжди були властиві письменникам і культурництво було не етапом, а аспектом його світогляду й програми. Але так чи так, «Козачий кістяк» і «Заповіт засланця» — це два полюси його громадської поезії, і між ними двома вона вся пролягає. Так чи так, патос національно-визвольного руху, защеплений Мові найпізніше в його харківські студентські роки, не став йому чужим і пізніше і з особливою силою спалахнув у його політично-поетичному заповіті. Можна думати, що йому завжди хотілося бути активним, ба навіть злободенним. Не його вина, що він не мав змоги реалізувати ці наміри. Але характеристично, що, не мавши змоги втрутатися в місцеве життя, він писав вірші на тогочасну злобу дня Галичини, де він ніколи не був, від якої територіально перебував так далеко. Така тематика його глузливого вірша «Руський псалом», спрямованого проти польсько-езуїтських інтриг у Львові.

Культурництво, обмеження на праці — це була даніна добі. Це було вимушеним виявом глибших і глибше захованіх спрямовань. Активних, вояовничих спрямовань до визволення України. Вони були провідною ідеєю поезії Мови. Навіть у його пейзажній або любовній ліриці бриняТЬ, часом навіть дещо наївно, ті самі патріотичні мотиви. То любов оспівується як розрада сер-

цю, обкипілому кров'ю за нещасливу Україну («Під стріхою убо-го» 1868); то, в хвилини щастя, любка нагадує йому Україну («Буря висе» 1876); весна навіває на нього думки про Україну («Напровесні» 1882—90) і т. д. і т. д. Лицар однієї ідеї — такий є Василь Мова як лірик. Він вужчий від багатьох своїх сучасників: і від Панька Куліша, що знов і особисту лірику, і загально-філософську, і від Щоголєва з його здатністю об'єктивного опису, і від Старицького з його пансловістичними закликами, з його темами з всесвітньої історії і літератури («Дочка Іевфая» тощо) і з його лірикою природи. Вужчий, але зате може цільніший. І зрештою не такий уже вузький, бо і сама ця ідея, слугую і палядином, вістуном і пропагатором якої був Мова, досить широка, і досить широко він її розумів і сприймав. Це ідея вільної батьківщини, ідея, що охоплює і минуле, і сучасне, і майбутнє народу.

В цю ідею входило в нього передусім національне визволення. На жаль, нам не відома поема «На Дніпрі», присвячена саме цій темі. Знаємо про поему тільки з надрукованої Іваном Франком авторової примітки до неї: «Твір зістався не виправленим ні щодо змісту, ні щодо форми. Ганьба шляхетсько-польської і деспотично-московської державності, докори на обидва боки за історичні кривди і протести проти польської і московської за-жерливості на духову самостайність українського народу, все те зробило цей твір зовсім недогодним до друку як по сей, так і по той бік кордону і через те знеохотило до належитої виправки віршу». Можливо, якби ми мали цю поему, можна було б конкретніше відповісти, як саме уявляв собі поет еманципацію своєї створозертаної батьківщини. З тих поезій, що до нас дійшли, якоїсь докладної програми висновувати не можна. Варт тільки підкреслити, що ідеал поетів мав не тільки національний, а й соціальний бік, що життя народне цікавило його в усіх проявах. Ключ до соціального визволення поет убачав у національній волі. Якщо Україна в XIX сторіччі стала «вбогим родовищем», а народ її став «вбожеством прибитий, тъмою обгорнутый», то причиною цього було насамперед поневолення країни сусідами. Тим то і для того, щоб ту тъму і вбозство усунути, треба визволити з напasti всю країну. Тільки тоді здійсниться той ідеал вільного й незаможного селянського життя, що про нього мріють герої Василя Мови:

Там у дивнім, вільнім краї всі ми сили зберемо,
Цілині святгій, відвітній пильно праці додамо.
І Господь нам допоможе: дастъ на хлібі нам дорід,
Дастъ на овочі достаток, на худобі ж — добрий плід!

Там простора, світла хата нас від хуги захова,
Гоготітиме багаттям піч веселая, нова.
Буде в нас постіль м'якая, скрізь одежа на кілках,
Серед столу — хліб як сонце, в хаті — страв гарячих пах.

Такий є цей скромний, трудовий ідеал, ідеал трудової заможності. Свята цілина і хліб як сонце в центрі яскраво показують його селянський характер. Поет змальовує недосяжність цього ідеалу в сучасних їйому умовах. Одні його герої хочуть знайти таке життя в нових краях — і виселяються з Центральної України на Кубанщину. Але страшна подорож нещасних злідтарів, що коштували їм смерти всіх дітей, закінчується повним розчаруванням: той же самий гніточий лад і на Кубанщині, так само давно загарбана і там свята цілина, і знеможений, голодний і хворий герой мусить ставати в наймити («На степи» 1883). Інші шукають цього ідеалу в місті, але знаходять там тільки моральне значення й розпусту:

Місто — ворог чистих серцем, ворог нещадущий,
Тисячами паць неситих честь дівочу тлющий!

І там чекає на героїв Мовиної поезії не порятунок, а загибіль («Ткачиха» 1866—88).

Своїм трактуванням теми соціального лиха й злиднів Мова близький до народницької літератури. Тема переселення, тема тяжкої й безпросвітної праці, тема соціальних контрастів, тема розпусти, що її несе місто — це часті теми в народницькій літературі. «Надколисна пісня» Мови (1883) з її протиставленням двох дітей — багатої, перед якою з народження килимом стелиться життя, і убогої, для якої всі шляхи закриті, може бути зіставлена з «Край коминка» Михайла Старицького; у «Ткачисі» опис праці має дещо спільнє з «Швачкою» Старицького і «Швачкою» Павла Грабовського. Паралелі можна було б помножити. Але в протилежність пересічній народницькій поезії вірші Мови (за винятком хіба «Надколисної пісні») не відзначаються оголено-пропагандистською схематичною, вони не цураються складності життя. Хто в «Ткачисі» винен у трагічній долі геройні й її дочки: москаль, ткачишин чоловік? Але він сам жертва, що гине у в'язниці. Ткачиха, що спокусилася легким життям? Але хіба не штовхнули її до цього лихо й злидні? Дочка ткачишина? Алеж це типова жертва міста. Всі винні, і ніхто не винен. Нема примітивного моралізування і повчання. Є намагання показати типові трагічні епізоди життя. І є невідступно ідея національної нерівності як однієї з передумов лиха соціального.

3.

З легкої руки Івана Франка повелося поетів пошевченківської доби вважати за Шевченкових епігонів, що, підхопивши деякі зовнішні сторони творчості свого вчителя, не змогли відтворити ні його глибини, ні його майстерності. Пізніше це твердження знаходило обмеження або заперечення. Микола Зеров з цієї школи Шевченкових епігонів вивів Панька Куліша і Якова Щотолева, вважаючи за епігонські тільки перші їхні спроби. Фелікс Якубовський говорив уже про дві школи, що співіснували й змагалися в українській поезії другої половини XIX століття — Шевченкову й Кулішеву. Та, власне, близько до цього підходив і Зеров, коли в своїй статті «Поети пошевченківської пори» вилучав з загального гурту поетів-епігонів Мову, Володимира Олександрова, Кониського і особливо Михайла Старицького, для творчості яких характеристичний момент шукання нових форм. Почавши з переспівів народно-поетичних мотивів, інколи повторюючи Шевченкові ззасоби, вони помалу намагаються внести свіжий струм у поетичне слово, беруться за переклади чужих поетів, не боячися неологізмів та рідко вживаних слів, цікавлячись громадською поезією росіян, пересаджуючи на український ґрунт ліричну манеру Гайне тощо. Але чіткого розрізнення на дві школи в Зерова не знаходимо.

В цьому, можливо, виявився його дослідницький такт і обережність. Справді, такий поділ на школи схематизує історично-літературний процес. Тяжко відгадати, приміром, таку постать, як Старицький, у ту чи іншу літературну школу. Але все таки поділ на школи Шевченка й Куліша як робоча гіпотеза, здається, може бути корисним, хоч не треба забувати й про третій напрям: народницько-публіцистичну поезію, що з суто формального погляду була цікавим експериментом депоетизації поетичної мови (Олена Пчілка, Грабовський та ін.). Треба також мати на увазі, що назви ці — Шевченкова школа, Кулішева школа — умовні, що справжні заповіти Шевченкові продовжували... поети школи Куліша. Вони шукали нових шляхів, вони виступали революціонерами форми й змісту, вони працювали над синтезом українського і європейського, в їхній творчості жив неуглавний дух шукань. А те, що позірно йшло за Шевченком, вживало його образності й словника, його пісенних ритмів, — культивувало не дух, не форму навіть, а тільки букву Шевченкової поезії, — до того ж часто розводнюючи її солоденським сиропом сентиментальності. Знову ж і тут є винятки (Степан Руданський!), але така є схематична загальна картина.

Повертаючися до Мови як поета, мусимо сказати, що при такому поділі був з нього радше не шевченківець, а кулішівець,

з деякими відхилами до народницько-публіцистичного поетичного стилю. Ідеологія «Козачого кістяка» незрозуміла поза зв'язком з ідеологією Кулішевого осуду козаччини й Кулішевим культурництвом (звичайно, без його цареславних крайностей). Ніяк не можна погодитися з твердженням Зерова, що заклик Мови до освіти замість козацького ворохобництва повторює Шевченкове «Учітесь, брати мої!» У Шевченка освіта доповнює те, що можна б назвати традицією козацької боротьби, у Мови, як і в Куліша, заперечує. Ми навіть схильні були б пояснити ці погляди Мовині прямим впливом Куліша, тільки дещо заломненим у своєрідних кубанських обставинах. Вплив цей виявляється і в багато чому іншому. Почати з сuto-зовнішнього: епіграф до своїх поезій Василь Мова обрав з Куліша; в його віршах є одне мотто — до вірша «На балі» — і те взяте з Куліша. В листі до редактора «Світу» Мова просить прислати йому книжок — це Франко, Куліш, Куліш і ще раз Куліш! Із свідчення М. Комарова знаємо, що в Мови була написана драма «Куліш, Байда й козаки» — інтермедія на три картини до Кулішевого «Байди». Правда, про зміст її не можемо навіть здогадуватися, але все таки все це — недвозначні свідчення інтересу до поезії Панька Куліша, очтаности в ній. Не знаємо, чи Мова особисто знав Куліша. Але харківська Громада стояла в пряму зв'язку з ним: відомо, наприклад, що 1861 року Куліш фінансував подорож Шиманова й Гнилосирова по Україні, щоб збирати фольклор і ширити українофільські метелики (М. Гніп). Природно, отже, сподіватися й рис унутрішньої схожості між поезією Мови й Куліша.

Основна з цих рис — розумовість поезії. Поезія Мовина — це передусім міркування, на теми історично-філософські, публіцистичні, злободенно-політичні, навіть літературно-критичні (своєрідні «критичні вірші» з оцінкою письменників-сучасників: Старицького, Кониського, Олени Пчілки). Не виключає це запалу, патосу, почуття, живих образів, але над усім панує думка. Це влучно відзначив ще Франко: «Ті твори (поезії Мовині. Ю. Ш.) не однакової вартості, та всі вони свідчать про неабиякий талант, визначаються не раз свіжими малюнками, скопленими з життя, і смілою думкою, котра іноді навіть заглушує голос чуття і творчої фантазії». І в Куліша такий же нахил до публіцистично-розумової поезії, рефлексивних викладів про історію і політичний стан України, про її минуле, сучасне й майбутнє. Звичайно, як ми вже бачили, Куліш ширший свою тематикою, глибший філософією; він парадоксальніший, задерикуватіший, запальніший. Мова — вужчий, спокійніший, розваж-

ніший. Але це вже відмінності радше темпераменту й міри обдарованості, ніж поетичної школи.

Істотніша різниця в ритміці. Куліш після своєї першої збірки «Досвітки» виразно відходить від пісенних розмірів і працює над класичними силябо-тонічними. У Мови кількісно переважають властиві для «Шевченкової» школи пісенні ритми з більш менш виразною їх тонізацією в напрямі амфібраху («Три деревини», «Кониському»), дактилю («Думи засланця», «Напровесні»), а найчастіше хорею («Буря вис», «Не пустуй, моя голубко») і більшість інших творів). Цілком слушно відзначав Зеров невитриманість цих ритмів у Мови і нахил їх до пісенних: «Навіть знаменитий «Козачий кістяк» В. Мови, видрукуваний у «Правді» ніби правильними чотиристоловими амфібрахіями, був написаний розміром, що в авторовій свідомості нав'язувався до народного віршу: 6+5, без правильної тонізації». Майже не знає Василь Мова ямбу, а особливо втриманого, суворого. Саме поєдання рефлексивно-розумової поезії з пісенними ритмами й становить своєрідність Мовиної поезії.

Але і в ритмі Мова відрізняється від епігонів Шевченка. При загальній пісенності він виявляє все таки інтерес до різно-родності ритміки. Всі його поеми написані мінливими ритмами. Рима, небагата якісно, здебільшого діеслівна, і майже завжди парна, з'являється то в кінці рядків, то в кінці піврядків. Не знайдемо в Мови типового для епігонів Шевченка накопичення пестливих форм слів взагалі і в римах зокрема. Подекуди від пісенних ритмів він переходить до романsovих, даючи складніші конфігурації, як от в одинадцятому розділі «Ткачихи», де чотиристолівий дактиль з дактилічною римою чергується в патристичних рядках з одностоловим дактилем з чоловічою римою. У своїх мовно-ритмічних експериментах Мова доходить навіть до своєрідної «прозаїзації», оголошеної віршом «Руський псалом» — з цього погляду своєрідний поетичний експеримент на тлі поезії свого часу. Це радше силябічний вірш; при загальному нахилі до хорею, він систематично орудує довгими ненаголошеними відтинками і легко переносить в окремих рядках наголос з третього на четвертий або з дев'ятоого на десятий склад, що дас дуже вибагливий ритмічний контур «газетного жанру», створюючи враження вільного розподілу чотирьох головних наголосів у межах чотирнадцятискладового рядка. Взагалі вірш Мови далекий і від механічного скандування канонічних строф і, здебільша, від заколисливого люляння пісенних ритмів. Його ідеал — не гармонія, а своєрідна експресіоністична неоковирність, спрямована проти надміру метричної інерції. Це вірш на службі мислі, і цим він докорінно різниеться від типового

українського вірша другої половини XIX сторіччя; тільки в П. Куліша подеколи можна знайти наближення до такої будови вірша. Гостроту ритмічного сприймання Мови ще в молоді роки засвідчують його переклади з Слова о полку Ігоревім — з усіх віршованих перекладів XIX сторіччя, мабуть, найближчі до напруженої і часто шпичастої, але захованої для незвичного вуха ритміки першотору. Поет дуже уважний до всіх нюансів повторів слів, до всіх ритмічних зламів. І переклади з Лермонтова становлять собою саме переклади, а не властиві «шевченківській» школі переспіви, в них виразна (хоч не до кінця дотримана) настанова на еквірітмічність.

Та вже цілком «кулішівець» Мова в роботі над мовою. Літературній мові взагалі, а мові своїх творів зокрема, він надавав величезного значення. Усталена і єдина для всіх частин країни літературна мова здавалася йому передумовою єдності України, ідея, що гармоніє з поглядом Потебні: «Неодмінна умова існування нації є єдність мови» («О націонализмі»). «Оброблення, зорганізування літературної мови — найпильніша, найповажніша, найтарячіша наша нужда. Поки інтелігенція наша буде без літературно-наукової мови, потім зневажатимуть нас по праву», — писав Василь Мова в листі до Кониського. Літературну мову уявляв він собі як синтезу галицької науково-публіцистичної і надніпрянсько-східної мови художньої літератури; завдання останньої — «піддавати галичанам сирого, первісткового матеріялу для літературно-наукового оброблення нашої речі».

І свою власну творчість він розцінював насамперед як отакий «одрізний камінець», що здається «для великої будови народної літературної мови». Для цього він систематично вивчав народну мову, систематично працював над словником живої мови (матеріали ці, на жаль, і досі не використані, і не відомо, чи збереглися), надаючи йому навіть чи не більшого значення, ніж своїй художній творчості. Іван Франко писав: «Мова довгі літа займався складанням українського словника — от тим то і в його віршах не раз видно любителя народних діялектів, стрічаються неологізми та силувані звороти».

Справді, лексика Мовиних творів особливо прозових врахує багатством; слова з конкретним значенням, слова з виразним емоційним забарвленням Мова широко черпав з народних говірок, які він добре знов. Це давало йому змогу створювати дуже яскраві місця, як от характеристика світського товариства в вірші «На балі»:

To нікчемні джигуни,
Скоробрешки-вертуни,

Дурноляпи-гайдарі,
Тупоглузді лобурі,
Пропияки та гультаї,
Дармостуки, дурнограї,
Марнотратці, цвіндрюки

•
Мотлох людський та хамло,
Що їм кара — помело!

Створений образ такий виразний і такий гротесковий, що міг би на нього позаздрити якийнебудь «лівий» поет ХХ століття. А якийсь символіст, може, позичив би таке місце, як мрійливе

Блуджу, нудьгу та журюся
Та позираю із хмеречі
У маривую даленечу
(«Троїсте кохання»)

або пожмуро-гігантичне, з майстерним звукописом

Там, де гори в голих скелях досягають Божих хмар,
Там, де з віку в вік сябрують вогкість багн і лютий сквар;
Де гуля свинота дика, де панує хижий звір,
Де корчій, лиха хвороба, душить рід людський на вмир...
(«На степи!»).

А в царині абстрактної лексики, де говірки не можуть дати поетові достатнього матеріялу, він удається до сміливих неологізмів. Так постають такі образи, як

Брів і очей ізвабливий *невгав*,
Міч *поразливая* зору *огнявого*
(«Ткачиха»),

Мріється смерть і *нічогости* вічні віки
(«Думи засланця»),

Ні, вже пропав і пропав без *поворну* я
(Там таки)

і багато інших, яким не можна відмовити сили й яскравости. Таке словотворення йде в Мови спільними шляхами з Грабовським (згадаймо хоч би його):

З усіх усюд берімо здатки,
А не зачервлюймо в багні:
Меткої жизности нестатки —
Умови гибелі справжні),

зі Старицьким, чиї неологізми, як відомо, мали особливо широкий розголос у тогочасній критиці. Є в цих поетів навіть спільні куті слова, як от — у всіх трьох — бездолець. І в цьому всі вони йдуть за П. Кулішем з його вічним шуканням слова. Звичайно, і тут не всі вони творять однаково. Куліш у новотворенні архаїчніший, історичніший, Старицький — абстрактніший, менш народний, Грабовський — штучніший, менше пов'язує неологізми з загальним стилістичним завданням тексту. Але принциповий підхід одинаковий, а це і є риса однієї поетичної школи; за цей підхід, за роботу в цьому напрямі Мова вітав і Старицького:

...Дише з утворів, відданих тобою,
До рідного слова старою любою.
Ічується серцем висока жагота
Те ріднє слово підняти з болота,
Піддвигнути розвоем, ублагороднити...

На окрему увагу заслуговує поема «Троїсте кохання». П'яťдесят два роки пролежала вона недрукована, аж до 1930 року. І це невипадково. Вона така оригінальна, що, очевидно, в XIX столітті здавалася просто дивною. Навіть тепер для соцреаліста Степана Крижанівського це твір «художньо слабкий». Зовні — це переспів народної пісні про парубка, що кохав трьох дівчат і загинув з намови однієї з них, до того ж поданий переважно традиційними пісенними ритмами. Сюжетно поема нагадує Шевченкову «Титарівну». Але це не є епігонське наслідування народної пісні або Шевченка, а дуже своєрідне й сконцентроване її відтворення. Дуже виразні характеристики дійових осіб, розроблені психологічно: горда красуня Марина; злоблива, заздрісна й мстива Килина; дівча, що вперше усвідомлює любов і силу своєї незвичайної юної краси Орина — всі вони однаково палко, але по-різному закохані в гайдамаку Клима, носія розкладово-гультайських виявів, властивих українському козацтву в його гірших виявах.

Раз-у-раз у поемі знаходимо рядки, живцем узяті з народних пісень («У неділю вранці-рано», «Ой чорняву з душі люблю, до білявки залищаюся, а з рудої та з дурної щовечора наєміхаюся» і т. п.), але взято це в таких несподіваних ракурсах, пересіяно такими сміливими образами — як от

Киньте, хижі людобії,
Рудяні ножі свої!
Занедбали щастя-диво,
Невимовний, святоблизвий
Чудодійний Божий дар, —
Не п'єте дівочих чар!

або портрет геройні:

Одна ж дівка чорнявая,
Красовита та вродливая,
Ставна, гнутика і висока,
Мов тополя шелесливая;
І вдивила очі чорнії
В небо ясне миготюче,
І співає пісню тихо,
І сумотну і жагучую . . . —

що маємо право говорити про особливі, своєрідні шляхи використання пісенної стилістики, які досі не знайшли свого продовження, завершення свого розвитку. А на той час, коли в геройні усіх літературних творів були стереотипні карі очі, і брови як на шнурочку, і коса як гадюка, коли народні пісні в поезії просто переказували, спростивши до беззакраю їхню символіку і образність, така поема не могла бути ні зрозумілою, ні приятною. Лише тепер, коли ми далеко відійшли від народної пісні, можемо ми оцінити принаду такого творчого, аристичного поводження з нею.

4.

Коли про поезію Василя Мови писали мало, то про його прозу не писали нічого. Тимчасом вона чи не цікавіша від його поезій. Уже оповідання «Три мандрюхи», з якого зберігся тільки початок, густотою своїх фарб, що межує з натуралізмом, виточеною характеристикою геройні Насті Халабурдихи, досконалістю діялогу показує нам, скільки ми втратили, не зберігши багатьох прозових творів Мовиних, що від них лишилися, скільки знаємо, самі назви, подані в нотатці М. Комарова про літературну спадщину Мови («Тривога», жарт на одну дію; драма без назви; оповідання: «Чабани», «Шептуха», «Сякий-такий журавель», «Сердитий поштар», «Каторжний», «Катеринщина», «Роботяги і злодії», «Горпина Погибиха і Вівдя Тараниха», «Городовик» — останні п'ять разом з «Трьома мандрюхами» об'єднані в цикл «З пам'яткової книжки слідчого судді»). В них, ма-

буТЬ, широко відбився своєрідний побут української Кубані тієї цікавої епохи, коли старе, українське на Кубані тільки починало відступати під російським тиском.

На щастя, дійшов до нас найбільший, мабуть, прозовий твір письменників, «Старе гніздо і молоді птахи». Тема цих, як іх зве автор, «драматичних образів» — в українській літературі не нова. Це тема руїни родини, конфлікту між батьками й дітьми в наслідок вичерпаності традиційних засад, що їх трималися батьки, і в наслідок виховання дітей у чужонаціональному дусі — російському або польському. Остання тема — основна або одна з основних у «Чорних хмарах» і «Причепі» Івана Нечуя-Левицького, «Люборацьких» А. Свидницького, «Суеті» Івана Тобілевича, щоб не згадувати інших. Правда, ці твори були написані або вперше надруковані, мабуть, переважно після того, як Мова викінчив свій твір. Але надруковано Мовин твір аж 1907 року, і тому не дивно, що в українському літературному процесі він був сприйнятий уже на тлі цих творів. З ними споріднює Мовину п'есу і намагання взагальнити показувані явища. Розпад родини тут подається як частковий прояв розпаду нації, втрати нацією своїх освічених прошарків. Звідси майже в усіх цих творах прагнення до широких узагальнених образів, майже символів.

Чорною хмарою охрищує Нечуй руїнницький наступ русифікаторської освіти. В «Причепі» маемо символічний образ: після смерті старого Лемішки Зося наказує вирубати дерева, власноруч саджені старим батьком, щоб розбити новий, модний сад. Тільки дві молоді грушки, що ростуть від коріння старої груши зберігаються на Леміщчині могилі. В «Люборацьких» у символ переростає сцена блюзнірського глузування Масі з українських попів саме в момент смерті її батька, старого отця Гервасія. В «Суеті» маемо сцену невдатного одягання Тетяни в панський корсет, від чого вона мало не задушилася. Символіка Мовиного твору втілена в його назві — не живуть молоді птахи в старому гнізді, покидають і розтягають його, і воно приречене на руйнування і загибель. Такий самий образ є і в «Суеті», звичайно без залежності від Мови. Тетяна скаржиться в «Суеті»: «Повілітали птахи з гнізда і покидали нас, старих».

Але в усіх цих творах проблема повернена іншим боком, ніж у Мови. Основне, що цікавить письменників — це проблема прощаючої сили. Чи не найвиразніше це зформульовано в «Суеті»: «Нещасна земля, гірка твоя доля! Тікають від тебе освічені на твої достатки діти і кидають село у тьмі... Хоч задушітися тут — нема ім діла. Вони чужі нам, а ми ім. Забрали все, що можна, від землі, виснажили гречкосія й покинули. Ані лікаря, ані ученоого хазяїна, ані доброго адвоката — нікого нема в селі! Тільки

вивчився: прощай батьківська стріха, прощай село навіки!» — або: «Учених дітей не вдержиши біля невчених батьків», — отже народ втрачає свої культурні верстви й приречений через це на вічне нидіння, якщо не на заграду. Те саме зустрічаємо і в інших творах на цю тему. «Поки дитя невчене, доти й поважає батька-матір. А як закуштує школи, вже й одвертає пику, вже й кирпу гне! І робити не хоче, бо бач, ручки білі, щоб не почерніли» («Причепа»); «Бодай той непрощений був, хто видумав таку нелюдяну науку» («Любарацькі»).

Письменники з болем стверджують, як виходять із школи люди, далекі від свого народу («Московська школа на нашій Україні багато одрізнила лучших людей од свого народу, од свого плем'я, од сім'ї, од батька й матері» — «Причепа»), які вони не здатні до творчої праці, як спроможні тільки паразитично висмоктувати соки зі своєї родини, а значить і зі свого народу, як це робить Лемішковський у «Причепі», Антось і Мася в «Любарацьких», Михайло й Петро в «Суеті». А наслідок — розбите життя, безплідна й нікому не потрібна загибель талановитих людей. Не може зблизитися з Радюком Ольга Дацковичівна («Чорні хмари»), занепадає й спивається Лемішковський, гинуть Мася і Антось Любарацькі — з прокляттям на вустах: «Не своєю смертю я вмираю; мене вбила семінарія», — заявляє з гіркотою Антось у передсмертні хвилини. Зречення своєї національності стає трагічною виною молоді і мститься втратою ґрунту під ногами, інтелектуальною й моральною спустошеністю. Поверхово сприйняті чуже не може заступити глибинного, органічного свого.

Василь Мова підійшов до теми інакше. І він показує нікчемність морально скалічених дітей, їхній відрив від народного ґрунту і від ґрунту взагалі, їхній паразитизм, марнотратство й душевну порожнечу, показує з великою силою, яскравими й со-ковитими мазками. Але все це для нього побіжне. Основне для нього — трагедія батька, що бачить, як руйнується старе гніздо і сам мимоволі цьому руйнуванню сприяє. У Нечуя-Левицького, Свидницького, Тобілевича батьки — передусім жертви. Можна обвинувачувати отця Гервасія Любарацького, що він віддав Масю до польської науки, але що візьмеш з людини, яка каже, що виховання це безпечне, бо, мовляв, «за віру... нічого боятися: не зломить, бо не тямить по-латинськи», а загалом ладна визнати наперед свою некомпетентність, мовляв, «ет! Не наша голова в тім». У Нечуя-Левицького старий Лемішка тип, цілком позитивний своею господарністю, зв'язком з землею, традиціоналізмом, патріярхальністю, що сполучаються з діловитістю. Як і старий Барильченко це образ творчої людини землі. На

них не падає за задумом авторів провина за моральну загибіль їхніх дітей.

Не такий у Мови батько й господар старого гнізда полковник Загреба. Насамперед, він уже — через саме своє становище в суспільстві — безпосередньо з землею не зв'язаний. В ньому примхливо помішані риси старо-демократичного козака і пана-поміщика. Він устає на світанку — один у всьому своему вже на панський лад веденому домі, він старим звичаєм поводиться за панібрата із звичайними козаками, але він уже не вважає їх собі за рівню; він високо цінить українську мову і зневажає московщину й московських зайд, але мотивує це тим, що з цarem говорив своюю мовою. «Образовані» для нього ледаща, але він віддає своїх дітей до чужої науки і хотів би, щоб своє збереглося тільки для домашнього вжитку: «Та вона тільки для гостей її по-московському вчить, а як нікого з чужих нема, то вона тепер і сама по-нашому ріже». Він ще гордий своею запорізькою лицарською кров'ю, але для нареченого своєї дочки цим не задовольняється. Загреба — людина бурхливої енергії. Скільки він господарства нажив, скільки дівчат перелюбив, скільки гріхів і злочинів на совісті має! Але тепер усе це ні до чого, усе для нього повисло в повітрі. Світ змінився, ґрунт вислизає з-під його ніг, і він не бачить перед собою мети. У нього опускаються руки, господарство його занепадає без догляду, родина розпадається.

У своїх величезних володіннях він господар і господар на всю губу. Він «заводу козацько-старосвітського, що вміє і пишно панувати і добре господарювати». Усі засоби для нього добре, бо він звик до того, що він сила і все повинно коритися йому. Патріархальні стосунки з козаками дають йому змогу використовувати козаків як безоплатну робочу силу. Державно-військове для нього ще не відокремлене від власного. Суд йому не страшний. На його боці багатство й сила. Він знає одну філософію: «З дужим не борись, з багатим не судись», — а дужий і багатий це він. Калмики для нього все одно, що собаки, а прості козаки не багато вищі від калмиків. Людина широкого розмаху, що ніколи ні від кого не знала стриму, Загреба за дрібницю ладен убити. Але вся сила його якось уже й йому самому не потрібна, вона не допомагає йому в новому житті. Внутрішньо Загреба вже роздвоений. Демократичне і панське, старе, козацьке і нове, поміщицьке не миряться одне з одним і паралізують його волю. При відсутності здатності мислити суспільними маштабами він сам не розуміє своєї трагедії й б'ється в тенетах, яких сам не бачить. Його енергія вироджується в п'яні спалахи, жорстокість химерно переходить у сентиментальність і хижий невблаганий козарлюга стає помалу гідною жалю, трагічно-безпорадною

постаттю, що несе в собі причини загибелі свого старого гнізда і молодих птахів, у цьому гнізді виведених.

Роздвоєність старого Загреби особливо виразна в порівнянні з іншими представниками старого покоління. Бо інші представники старого покоління не знають цієї роздвоєності. Вони або цілком на старому ґрунті, або цілком пристосувалися до нових умов. В обох випадках це неприховані хижаки. Диркалиха й Теленьдзеленьчиха дотримуються старопанських традицій. Рішуча, владна, певна кожного свого вчинку, яzikата й задерикувата Диркалиха вміє жити по-своєму: вона й п'є як добрий ко-зарлюга, не впиваючися, і побити може того, хто її зачепить. Вона тільки за старе: проти нової освіти, проти московських повівів, проти того, щоб діти мали якийнебудь голос у родині. А ще простолінійніша, ще примітивніша і ще сильніша примітивним здоров'ям хижака Теленьдзеленьчиха, що славиться на всю Чорноморію як «пані великого розуму, і великого маєтку, і великої слави». Заїздивши трьох чоловіків, вона з бідности вийшла в лави перших багатіїв. Смілива й розпусна, хитра й хижа, вона господарює повновладно й жорстоко. Вона накопичила неймовірні багаства, але їй усе мало, і в жадобі дальншого нагромадження вона готова очі видерти за пару жеребців або за кілька гнилих огірків. Наступальна, войовнича, енергійна вдача її спрямована на збагачення, на панування — хоч усе це їй, самотній жінці, ні до чого.

Подружжя Щербосьорб — таке ж хиже й нерозбірливе в засобах. Але Щербосьорби вже багатії нового типу. Вони розжилися на судовому кругтійстві й хабарництві, вони пов'язані з містом, пнутуться в росіяни, зовнішнім полиском хочуть приходити свою дикунську захланність.

Природно, що і діти виходять з такого оточення хижаками, але це вже хижаки, не здібні до творчости, це вже виродження. Вони не здатні нічого набути, вони можуть тільки розтринькувати. Старша дочка Загребина Уляна — тип в українській літературі не новий. Вона має спільні риси з Ольгою Даляковичівною з «Чорних хмар», з Масею Люборацькою. «Хитруха та вередуха», «високомисна коверзуха», вона винесла з інституту уявлення про життя як вічне свято, безконечний баль. Вона стидається всього рідного і прагне всього чужого; егоїстична до цинізму, зухвала, самовпевнена, зла й злорада, чужа будь-яким вищим інтересам, вона цікавиться старим гніздом лише як джерелом матеріальних благ. І брати її, Гарась і Юрась, такі ж самі. Вони стають офіцерами ціною батькових лошаків, і світ для них — поле для дебошів, пиятик і розпусти. Вони не спроможні до праці чи творчості, не мають жадних моральних підвалин. Щоб здобути гроши, йдуть на брехню, крадіжку, підлістъ і зра-

ду. Вони не поважають ні батька, ні все рідне взагалі. Сама хижість у них звиродніла й перетворилася на боязку й полохливу підлоту. І решта молоді — Улянин наречений Прогульбицький, Килин наречений Шульпіченко при всій їх відмінності не кращі або не багато кращі.

Чи є ж у цьому страшному світі розкладу й маразму світлі постаті? Майже ні. Як суворий спостерігач життя Мова не хотів вигадувати постаті, яких не було навколо. Він не створив ні нового Радюка, ні Карпа Барильченка. Майнув десь на другому пляні образ старого Шульпіки, носія старо-козацьких уявлень про козацьку честь, ріvnість, демократизм, службовий обов'язок, з протестом проти «безпам'ятної панської пихи та нелюдськости», але цей образ не розвинений у творі, епізодичний. Єдиною світлою плямою є образ молодшої дочки Загребиної Килини.

Вона виросла дома, на рідних хуторах, і зберегла зв'язок з народом, любов до рідної мови й звичаїв, простоту, скромність, теплу людяність. Вона здорована фізично й морально, натура її глибоко поетична. Але вона чужа навколишньому світові свинячих пик і звірлячих вискалів, і тому вона завжди смутна, завжди самотня. Ми бачимо цю українську Оферію в слізах, з буketами квітів. Подолана жорстокістю оточення, неспроможна змагатися з ним, не вміючи нічого йому противставити, вона знаходить, як і Шекспірова Офелія, смерть у воді. Один був світлий промінь, і він згас. Покинутий дітьми, самотній і знесилений, лишається Загреба в своєму зруйнованому гнізді. Постать тим трагічніша, що він сам не розуміє своєї трагічної вини.

Загибіль Кілі — це смертний вирок старому гнізду. Воно несло зерна розкладу в собі, воно не могло не загинути. Так стойть проблема в Василя Мови, і цим він підноситься понад Нечуем-Левицьким і Тобілевичем. Справа, показує він, не тільки в діях, і не тільки в зовнішніх впливах. Справа і в відсутності внутрішньої стійкості й сили опору. Справа в вичерпанні старого ладу життя. Така постава проблеми, очевидно, і змусила Мову відкинути первісну назву твору «Лихо з дітьми». Лихо — і з батьками, говорить він. Батьки пожинають посіяне.

А вихід? Виходу Мова в своєму романі в діялогах не показує. Одне тільки ясне: годі знайти вихід у минулому, в поверненні до старовини. Ми знаємо з його поезій, що вихід Мова вбачав то в справжній науці, мовляв Карпо в «Суеті»: «Ні, треба вчить, тільки не так», — то — і найчастіше — в змаганні за нозе життя.

Безпощадне перо Мовине в «Старому гнізді і молодих птахах». Невблаганно й безвиглядно трагічним постає світ розкладу патріархально-козацького побуту. Все світле гине, запановує маразм і ницість. Молодь потворніша від батьків. Так, батьки

страшні своюю некультурністю, дикістю, жорстокістю, захланістю; їхній світ — це світ, де сильний завжди правий, де батьки силоміць і не питаючися видають заміж дочок за збагатілих мерзотників-«невмитопик» і січуть різками дорослих синів, напавши на них з калмиками, світ гомеричного жертя й пиття, гомеричних двобоїв у лайці, гвалтів і насильств. Але батьки приваблюють ще своїм поняттям чести, хоч і своєрідним, своїм демократизмом і простотою, своюю силою й здоров'ям («По-нашому той гарний, хто здоров'ям пашить та силою грає», — каже Диркалиха). Молодь гірша в тисячу разів. Замість сили в неї підлість, хитрість і влесливість, замість змагання — обдур, замість здоров'я — звиродніння. Коли до старшого покоління часом помічаєш у Мови підсвідоме замилування, своєрідний захват, то для молодого він не знаходить за винятком, звичайно, Килі жадного теплого слова. Тут усе гниль, цвіль, порох і бруд.

У своїй статті «Язык и народность» Потебня писав: «Для де-націоналізованого народу природною течією справ створюються несприятливі умови існування, що випливають з розумової підлегlosti... У подібному зламі неминуче на місці витискуваних форм свідомості запановує мерзота спустошеності і посідає це місце до того часу, поки переможна мова не стане своюю і водночас не пристосується до нового народу» («Язык и мышление»,³ Харків 1913, стор. 204). Стаття Потебні була надрукована 1895 року, посмертно (Потебня помер 1891 року, переживши Мову лише на кілька місяців). Коли вона була написана, не знаємо. Чи мав і чи висловлював ці ідеї Потебня вже в шістдесятих роках, коли зустрічався з Мовою, теж не відомо. Але було б надзвичайно цікаво розглядати ідейну схожість між Мовою й Потебнею, двома членами харківської Громади, не як вияв простого збігу*).

5.

Змалювання розкладу козацько-патріярхального побуту не обмежується на показі родини полковника Загреби. Побутове

*) Взагалі збіжності між Мовою й Потебнею і питання про можливий вплив Потебні на Мову — а може й в зворотному напрямі? — чекають на свого дослідника. Зацікавлення Мови Словом о полку Ігоревім теж можна ставити в зв'язок з інтересом Потебні до цього твору. Правда, поділ Слова на частини в Мовиному перекладі тільки частково збігається з поділом Потебні, і в інтерпретації темних місць тексту Мова не йде за Потебнею. Але коментар Потебні до Слова був оголошений 1878 року, а за цей час Потебня міг багато в чому змінити своє трактування початку шістдесятих років. Було б спокусливо думати, що в своєму перекладі Мова був близький до поглядів Потебні того раннього періоду.

тло «Старого гнізда і молодих птахів» надзвичайно широке. Етнографічного характеру воно, правда, не має. В протилежність таким своїм попередникам, як Кухаренко, Мова найменше цікавиться відтворенням традиційно-обрядової сторони життя. Навіть Килине весілля подане без будь-яких етнографічних подробиць, і, коли наведено весільну пісню, то лише як деталь суто психологічного спрямовання. Всі обряди й звичаї лишаються поза сценою. Письменника цікавить не етнографічна, а соціально-характерологічна сторона життя, соціальна типологія кубанського побуту. Рамки однієї родини його не вдовольняють, і він їх розсугубує.

Раз-у-раз ми знайомимося з новими персонажами, тільки не безпосередньо, не в дії, а в розповіді дійових осіб; перед нами постає широка й колоритна галерія типів, вихоплених з більшою або меншою повнотою з життя, змальованих кількома, але влучними рисами. Такий є Перетятко з його виставкою різних горілок, що кожна з них має в нього свою пестливу назву; його дружина, «тендітна городянка», що час від часу виписує собі з міста «дохтуря» для розваги; Олеся Буркунівна — ставна красуня, героїна молодечого роману Загребиного і кубанська Кармен, — дочка хорунжого Недригайлі Олеся, що таки зуміла, створивши в домі пекло, визволитися цим від осоружного нелюба-чоловіка і забезпечити собі волю почуття; хорунжий Недригайлло, що найбільше цінує в людині молодецьке вміння пити, гуляти й битися і віддає свою дочку за явного «махамета», полонивши його широкою вдачею; далі з'являється в розповіді небіжчиця Загребина дружина Ганна Сидорівна, що вміла дати господі лад і била всемогутнього полковника Загребу по щоках; провінційно-бенкетовий віршомаз-п'яніця хорунжий Гергель, до якого, мовляв, далеко і Шевченкові; зайдя капітан Свістунов, що голяком одружився з багатою чорноморкою і тепер grimить на ввесь край; полковник Терпуг, що в нього армійці вивезли трьох дочек, а він затявся й не дав їм ні шеляга, не зважаючи на їхнє гірке поневіряння; сотник Пелих, що, зруйнований судовими п'явками, голий і босий тинявся по хуторах і дійшов був аж до царя, марно шукавши правди; «луципер» полковних Хаверя, що забрався до військової управи і орудує всіма справами, як йому вигідно; багатій полковник Розтеліпака, що змушує всю управу танцювати під свою дудку; ледар і гульвіса Пустомолтенко; Хрущиха, що, покинена і обдерта чоловіком, мусила пішки тягтися аж до Анапи, до батька; старий генерал, що брав жінку з собою в похід, де вона щоразу зраджувала його з Загребою; генерал Теленьдзеленько, що, сидячи над паперами, кликав жінку втерти собі носа; Жмириха, що «не корилася» чоловікові, аж поки той не загнав її на той світ . . .

Додаймо до цього кольоритного ряду гуртові характеристики, як от характеристика молоді: «Тепер повелись такі парубки, що хоч візьми та всіх на одній шибениці перевішай! Усе або мудрагелі з московських шкіл, що за московськими панами пнутуться, або ж голтіпаки, п'яниці та гультаї», або характеристика керівних кіл кубанського війська тощо. Кінець-кінцем, матеріалу зібрано так багато, поданий він так густо, що твір дійсно дає надзвичайно широку картину типів і побуту тогочасної Кубані. Звичайно, з погляду «нормальної» драматургічної техніки всі ці образи, подавані в розповідях, з дією драми безпосередньо не зв'язані — зайві і навіть шкідливі. Але найменше Мова зважає на ці приписи традиційної теорії драми. Він порушує їх ще багато в чому.

Майже зовсім композиційно не потрібна така постать, як осавул Гайдабура. Він майже не бере участі в дії (Рятувати Кілю зі ставка міг би і інший персонаж) і використовується тільки для того, щоб герої мали співрозмовника. Тимчасом йому присвячені цілі картини, і після Загреби — він центральна особа твору. Це живе втілення чеснот і вад старого козацтва в часи його занепаду. «Здоровий і кремезний, як дикий кнур», він не знаходить собі місця в житті. Він іздить з хутора на хутир, п'є і б'ється, «жартує» і «грається». Його «іграшки махаметські, а жарти харцизяцькі». Блюзнірство, гвалтування, одчайдушне бешкетування, дика сваволя й розбійне хижактво — цим визначається його поведінка. А водночас у нього «вдача козацька, весела, щира душа». Він усім ріже правду в очі, нічого не боїться, не вірить ні в які забобони, зневажає гроши й матеріальні добра, сповнений інстинктивного патріотизму й ненависті до зайд. У часи Запоріжжя він міг би бути героем-вояком і шарпав би городи турецькі, а тепер нема йому місця в новому світі збагачування одних і злиденної животінніл інших, у світі, де панують гроши, де шириться зросійщення. Тепер йому — аби горілка. І вся дика, хмільна поведінка Гайдабурина — це його несвідомий і химерно-недоречний протест проти чужого йому нового світу. Глибоко людяне й зрозуміле його тепле ставлення до другої жертви цього світу Кілі, а сцена, коли він, п'яній ущент, вие вовком і відгукуються йому справжні вовки на другому березі річки, сповнена глибокої й жахної символіки, майстром якої в пізніші роки був Тодось Осьмачка. Без Гайдабури твір утратив би дуже багато, хоч для фабульної лінії це персонаж зайвий.

Можна відзначити ще багато рис і деталів, що не відповідають вимогам стисlosti й цілеспрямованості драматургічної техніки. Перед появою майже кожної дійової особи подається в монолозі або діялозі докладна її характеристика, розповідається-

ся біографія, переказуються яскраві епізоди життя. Вся перша картина — ряд монологів з авто- і взаємохарактеристиками, але частий такий спосіб подавати матеріал і в дальших картинах. Про події, що відбуваються тепер, уже під час дії, автор теж дуже часто розповідає, так би мовити, назад, використовуючи для цього спеціальний засіб: Загреба, прийшовши до пам'яті після пиятики, наказує слугам розповідати йому все, що він робив і що сталося.

Самі характери більшості дійових осіб у творі дані як зформовані. Уля, Гарась, Юрась, Гайдабура виходять з драми такими ж, як увійшли в неї. Тільки образ Килі розгортається динамічно від першого несміливого протесту проти муштрування на пансько-московський лад до усвідомлення безвихідності з навколоішнього здирницького світу й самогубства; і трагічний у неусвідомленості своєї трагедії Загреба, не міняючися в суті, бо змінитися він не здатен, приходить до злому. Психологія вагань Килі перед її самогубством, психологія непевності Загреbi в його вчинках і словах виявлені з великою тонкістю, роблячи твір чимсь далеко більшим, ніж були б просто побутові сцени. Але поза тим автор не стільки розвиває характери, як виявляє їх, розгортає.

Усе це ознаки техніки не драми, а радше роману, широкого й розлогого епічного твору. Не маємо даних про наміри Мови, не знаємо, чи призначав він свій твір для сцени. Але, коли виходити не з задумів, а з того, що наявне в творі, то маємо право говорити про рідкий взагалі і чи не єдиний у нашій літературі роман у діяlogах. Відповідає цьому і розмір твору. Звичайно, ні один театр не міг би за вечір показати такий довжелезний твір.

Як роман «Старе гніздо і молоді птахи» відзначається складною і цікавою композицією. Це не купа сирового побутового матеріалу, як може здатися з першого погляду. Матеріал у творі зорганізований мистецьким задумом. Сюжетна лінія Килі зовні повторює сюжетну лінію Улі: закохання, невдале сватання, батькова відмова, розрив з рідним домом: через утечу в Улі, через самогубство в Килі. За цією паралельністю криється внутрішня протилежність: Уля пристосовується до нових стосунків, чиста душа Килини не здатна до цього, і дівчина гине. Прогульбицький і Шульпіченко становлять другу сторону цього паралельно-протиставленого ряду. Далі: Юрась — це майбутній Гарась, а Гарась — ніби проекція Юрася в недалеке минуле. Знову паралельність у будові. Роздвоеність Загреbi відтінена з одного боку постаттю Диркалихи, що зосереджує в собі консервативні господарські й здирницькі початки, а з другого — Гайдабури, що знаменує собою анархічний неусвідомлений і внутрішньо-надломлений про-

тест проти панівних форм життя на Кубанщині. Всі ці лінії переплітаються дуже штудерно й майстерно. Композиційно «Старе гніздо і молоді птахи» стоїть далеко вище від досить безпорадних щодо цього повістей Нечуя-Левицького і від «Люборацьких».

Своєрідність Мовиного твору побільшується незвичайною густотою фарб. Автор не боїться того, що могло б здатися видимою пересадою. Герої його мало не безперервно лаються й б'ються. Ніщо не стримує їх язика й рук. Лексикон лайки сливе невичерпний. Водночас автор явно уникає перебільшеного натурализму: сцени бійок, сцени нічної втечі Улиної, сцена самогубства Килі — все це відбувається поза лаштунками.

Важко сказати, чи ця насиченість твору, кожної репліки дійових осіб рисами своєрідного кубанського кольориту йде від багатства авторових спостережень, які він хоче вбрати в твір, від його індивідуального темпераменту, чи може від експресивності самого кубансько-козацького побуту. Можна тільки констатувати, що така насиченість позначає, хоч може й не в такій мірі, твори попередника Мови в змалюванні Кубані — Якова Кухаренка. Досить порівняти Кухаренків «Чорноморський побит» з «Наталкою Полтавкою» Котляревського. Сюжетна схема майже однакова, але ступінь експресивності зовсім інший. Хіба можна уявити собі, щоб Наталка сказала Возному «Та геть к чорту!», як це говорить Маруся Кабиці?

А з другого боку, порівняймо діялоги Мови й Кухаренка:

З а г р е б а (зайдуючи). Іменно жмикрут! Іменно правленська закарлюка! Щипавка судова! Ярига!

Щ е р б о с ь о р б а . Чи ти ба, що він варнякає?! (до Гайдабури) Семене, чи ти чув? Щипавкою, яригою узывае!

Г а й д а б у р а . Та й уразив же полковник Щербосьорбу у саму болячку!

Щ е р б о с ь о р б а . Та коли ж так, то ти гардонський пац! Бо ти козацький хліб зажираеш, козацькі гроші крадеш — от що!

З а г р е б а (спалахнувши). Гі-i-i, чорти б же мучили твою матір! То як же ти сміш отаке про мене казати? Та я тридцять літ служу цареві вірою і правдою, та на мене ще ні одна душа козацька не пожалкувалась, а ти всьому світові відомий хапуга, халтурник, хавталій!

Щ е р б о с ь о р б а . Брешеш! І паки реку: брешеш! А ти гнобитель людський! Злодій гардонський! Пац ненажерливий!

З а г р е б а . Та хто ж не знає, хто ж не відає, що всі ви, судовики та правленці — хабарники безсоромітні, сіпаки неща-дущі, живолупи трикляті

У Кухаренка:

О чкурия. Побачим, чия візьме! А я вже знаю, що вона не мине моїх рук.

Кабиця. Твоїх рук? А ти ж, блошиця смердюча, гробак короткопузий, індик кишкатий, що отак ходить... (та й дметіється, як індик).

О чкурия. А ти — сич витрішкуватий! Ха-ха-ха!

Кабиця. Харсун коротконогий!

О чкурия. А ти бушля довгонога! Ха-ха-ха!

Кабиця. Свиня твердопузая!

О чкурия. А ти хортова собака! Ха-ха-ха!

Кабиця. Мовчи ж, бісова худоба! Та тікай скоріше, поки небитий.

О чкурия. Сам утікай, поки чуприна ціла!

Кабиця. Так ти оце, гаспідська каракатиця, почав глувувати надо мною? Тривай, бесуре! —

і далі лайка, як і в Василя Мови, переходить у бійку. Лексикон лайки відмінний, але кольоритність і вигадливість цілком однотипні, хоч у Кухаренка лайка характеризує особи, у Мови — соціальні прошарки.

Такий же експресивний і гумор Мовиного твору. Це той трагічний, гротесковий, часом навіть макабричний гумор, якого майже не знала наша література XIX сторіччя. Згадаймо для порівняння з «Причепи» Нечуя-Левицького сцену появі свині на балі, влаштованому Зосею в саду:

«З кущів вистромила рило здорована чорна свиня, нюхала на повітрі, а за нею з кущів посыпались, як зайці, поросята. Всі зареготались. Перелякані поросята кинулися прожогом під ноги гостям, а їх мати, сполохана несподіванкою, як дика левиця, кинулася прожогом і звалила пару стільців. Всі скопилися з місця й реготалися. Зося була червона, як жар».

Цей гумор здається безнадійно примітивним проти трагічного гумору розповіді Гайдабури про його бешкети або про його п'яне одруження з жінкою, що ненавиділа його, або багато інших сцен «Старого гнізда і молодих птахів». У цьому мистецтві трагікомічного гротеску, сміху з трагічним підґрунттям, де старі традиції бароккового репаного козацького гумору й котляревщини переростають у макабрично-конденсований гумор експресіонізму, Мова випередив свій час і де в чому є близький до мистецтва XX сторіччя, якимись рисочками нагадуючи театр Миколи Куїліша і торуючи йому шлях.

Постать Василя Мови як письменника підноситься над етнографізмом і примітивним побутописательством або оголеною тенденційністю багатьох його сучасників. Пора цьому письменнику-експериментаторові, попередникові експресіонізму в таких творах як «Троїсте кохання» й «Старе гніздо і молоді птахи», прозаїзаторові поетичної мови й метрики, посісти заслужене місце в історії нашої літератури й на книжковій полиці нашого читача.

*

Наше видання дає повну й нецензуровану*) збірку всього, що досі оголошено друком з творів Василя Мови. Твори, власноручні рукописи яких збереглися у Львові, перевірені з рукописами і друкуються за ними. Більшість поезій збереглася в архіві Франка в рукописній збірці «Проліски», писані чужою і до того ж неуважно рукою. Покластися на ці тексти не можна; тому їх звіreno з першодрукованими і внесено з них певні корективи до першодрукованих текстів там, де цього вимагали обставини, де рукописний текст, треба думати, поправніший. На жаль, нема рукопису «Старого гнізда і молодих птахів», а текст твору в «Літературно-науковому віснику» рясніє помилками. Ці помилки виправлено, де можна було здогадатися про поправне відчитання, не вдаючися до рукопису.

Юрій Шевельов

*) Це стосується насамперед до видання Поезій Мови, зробленого 1965 р. в Києві. До книги не допущено чотири найважливіші політичні вірші Мовини; усунено епіграф до поезій, узятий автором з П. Куліша; у вірші «Три деревини» оминено коментар, що розкриває символіку трьох дерев як України, Росії й Польщі. У поемі «Троїсте кохання» пропущено рядки

А ти ніж мерщій береш,
Шкуру лядську дереш;
Пригаскають жидигу,
Той зігнеться у дугу;
Та трясеться та благає,
А козак звичай свій знає:
Бере путом за шияку,
Мерщій цупить на гілляку.

Є навіть випадок, що виглядає як фальсифікація тексту. У вірші «Не пустуй, моя голубко» замість «І тепер в російськім гробі» (рядок 21) подано «І тепер міститься в гробі».

НАЙВАЖЛИВІША ЛІТЕРАТУРА ПРО ВАСИЛЯ МОВУ

- М. Уманець (Комаров). Василь Мова, посмертна згадка. «Зоря» 1891, ч. 14
- О. Кониський. Кілька слів про Василя Мову. «Зоря» 1891, ч. 20.
- М. К(омаров). Літературна спадщина В. Мови. «Зоря» 1892, ч. 10.
- I. Франко. Із поетичної спадщини Василя Мови (Лиманського). «Літературно-науковий вісник», том 6, 1899.
- М. Возняк. З письменської спадщини Василя Мови (Лиманського). «За сто літ», книга 3. Київ 1928.
- М. Зеров. Поети пошевченківської пори. «Книгоспілка», Київ 1930.
- Ю. Шевельов. Василь Мова. «Нова Україна», Харків, серпень 1942.
- С. Крижанівський. Доля поета. У книзі В. Мова (Лиманський). Поезії. «Радянський письменник», Київ 1965.
- О. Ставицький. Василь Мова (Лиманський). «Радянське літературознавство» 12,2. Київ 1968.

ΠΡΟΣΑ

СТАРЕ ГНІЗДО Й МОЛОДІ ПТАХИ

Драматичні образи

Дійові особи:

Пилип Демидович З а г р е б а, полковник Війська Чорноморського, удівець, літ над 50. Чоловік високий і товстий, з пробілуватими вусами і чималою лисиною. Одягнений по-домашньому: у купецький чорний шовковий бешмет і чорні демікотонові штани з червоними гантами по боках і з шкуратяними штрибками.

У л я (вона ж і Юлія) — старша дочка Загреби, 18 літ, інститутка. К и л я — друга дочка Загреби, 17 літ, хуторянка.

Г а р а с ь, Чи Гарасим Пилипович Загреба, старший син полковника, 21 року, недовчений корпусянський вихованець, хорунжий Війська Чорноморського. Одягається у звичайних випадках по-домашньому — в червоний шовковий бешмет і такі ж штани, як у батька; в надзвичайних випадках напинає офіцерський мундир кінного полку з еполетами.

Ю р а с ь, чи Юрій Пилипович Загреба — другий син полковника, 20 літ, недовчений учень військової гімназії, урядник Війська Чорноморського. Дома ходить в такій же одежі, як і Гарась, тільки нехайній; у надзвичайних же випадках надягає зверху урядницьку черкеску, обшиту по берегах срібним галуном і підперезану поясом з срібними гудзями і з привішеним до його кніджалом у срібній оздобі.

Тетяна Демидовна Д и р к а л и х а — сестра і недалека сусідка Загреби, сотничка — удова, багата і бадьориста хуторянська пані, літ під 50. Одягається у простеньке плаття німецького крою і біленський серпанковий чіпець, на плечі накидає шаль.

Семен Прокопович Г а й д а б у р а, осавул Війська Чорноморського, безпритульний блудяга, літ 45. Одягнений у старий засмальцюваний віцмундир і сукняні штани з червоними гантами і штрибками, обшиті між ногами юхтою, як буває у табунчиків. У руках завжди носить товстий кімлицький карбач.

Овдій Гордйович Щ е р б о с ь о р б а (по-вуличному Хавралій) — підполковник Війська Чорноморського і член Військового Правління, літ над 50. Одягнений у віцмундир з двома рядами срібних гудзів і такі ж штани, як і у Загреби.

Горпина Сидоровна Щ е р б о с ь о р б а, його жінка, літ під 50. Одягнена чепурнувато, по-модному.

Аполон Федорович Прогульбичкий — поручник армійського піхотного полку, літ під 30.

Кіндрат Охрімович Шульпіка — хорунжий Війська Чорноморського, ровесник Загреби, одягнений у старенський віцмундир.

Андрій Кіндратович Шульпіка — його син, 24 літ, урядник Війська Чорноморського, одягнений, як і товариш його Юрко Загребенко, по-урядницькому.

Марфа Григорівна Теленіздзеленчиха, генеральша — удова, літ 55. Одягнена теж чепурнувато, з примхами.

Тихвин Трихвилович Жмир (по-вуличному Невмитопика) — військовий старшина Війська Чорноморського, багатий вдівець, літ над 40. Одягнений як і Щербосьорба.

Тарас Лудяний — городник (захожий українець), хазяйн Загреби (управляючий).

Дементик — молодий козак, домашній писар Загреби.

Микита — кріпак, лакей Загреби.

Палажка — кріпачка, покоївка Загреби і економка.

Оришка — козача дочка, покоївка Загребиних дочок.

Дробот — урядник Загребиного полку.

Невкіпілій — старий козак, слобідський (курінний) отаман.

Скоробрешко — слобідський писар.

Невщупа
Помагайба
Товстодум

} козаки, депутати слобідської громади.

Манджик
Очкун
Кеткур
Кудлай

} Загребині кімлики, табунчики.

Козаки, дівчата, пани, пані, паничі, панночки.

Дійство ведеться в хуторі Загреби, в п'ятдесятих роках (останні роки самостійного урядування на Чорноморії).

I

Заля в домі Загреби з простенькою обстановою. Прямо проти публіки двері в сіни, зліва двоє дверей до внутряних покоїв, справа — вікна на двері і в кінці сцени чималий стіл, накритий обруском. Ранок.

З а г р е б а (уступає в хату з молъкою на довгому чубуци). Он бач! Уже затого пів дня, добрі люди давно вже й пообідали, а в нас і досі ще й чаю не пито! Спить моя інститутка Уля, спить за нею й хуторянка Кіля, спить корпусянець Гарась, а за ними, коли дома, то спить гімназієць Юрась. Сплять мої дворяни та вилежуються, а батько, уставши з зорею, нехай самотою никає скрізь та нудиться. У людей тільки свині до такого часу сплять! А все Уляна такі звичаї запровадила. Хіба ми, каже, мугири або міщани, що будемо разом з курями лягать і вставати? Нехай, каже, і у нас буде по-благородному, як образовані люди роблять... І чорти його батька зна! Скоро такого заведеться в мене благородства та образованості, що хоч із домівки тікай. (Трохи згодом). І ще добре, що ми з сестрою як тільки встали, то провоктували по чарці, а то б давно вже за серце гадюки ссли. А все ж таки час би вже і чаю напиться. (До дверей) Ми-ки-то! Микито-гу! (Десь далеко за лаштунками чути: га?) Микито! (З-за лаштунків відгукується: га?) Та йди сюди, чорт бив твого батька!

М и к и т а (увіходить). Та чого вам, пане? Я вже разів п'ять гакаю, а ви все не чуєте.

З а г р е б а. Так хіба ж мені треба чути, як ти, махамете, гакаеш? Тебе кличуть, а ти замість того, щоб бігти на гуки, гакаеш, чорт батька зна звідки Чи поспів самовар?

М и к и т а. Та вже, здається, курить...

З а г р е б а. Бодай тебе чорти в пеклі підкурили! Чи ти ба: здається, каже, курить... Ото, мабуть, тепер тільки настановили! гляди мені, махамете, щоб від цього разу самовар мені поспівав до схід сонця!

М и к и т а. Та чи так, то й так, хіба ж мені що? (Виступає з хати).

З а г р е б а. (сам собі) Ні, бачу, як не мудрий, а без жінки не збудешся нелагоди в домі. От уже восьмий рік, як осиротила мене доля; і восьмий рік немає ладу в господі. Куди не поткнись,

чи до сім'ї, чи до господарства, усюди безлад. Тільки на сестру й надія. Як прийде до мене та попорядкує з тиждень, то наче усе ї на лад спаде, а від'їде, то ї знов усе піде на безлад. Тільки вже ї дорікає ж вона мені, порядкуючи, до живих печінок. Як почне тобі докоряти та дошкуляти, та з ранку аж до вечора тільки ї речі, що гар-гар-гар, гар-гар-гар, гар-гар-гар! То інколи знехочта розсердишся, та спересердя і в сварку зайдеш.

Диркалиха (*уступає в хату*). Отака в тебе справа, брате! Тобі, Господи, затого обідати час, а в тебе ще і в печі не затоплено, і води не принесено, і капусти не полито! Пху! Коли не прийдеш до тебе, то пуття не бачиш! Аж душа в мене болить, що така в тебе нелагода всюди!

Загреба. Що ж робити, сестро? Не моя це річ до печі зазирати та за капустою доглядати. О, не так воно було за життя — царство небесне! — моєї покійниці...

Диркалиха. А дочки ж нащо? Хвалити Бога, у тебе дві дочки здорові, як телиці, то треба їм уже ї до господарства вникати.

Загреба. Ой, шкода, сестро! Хіба ж така людина, як моя Уляна, до діла годяща? Та вона зроду і за холодну воду не бралась!

Диркалиха (*тупнувши ногою*). Так нехай береться, коли не бралась — матері її трясця! Нащо вона здалась тобі така білоручка? Ей, брате! Занапастиш ти дитину, добру не навчивши! Ти тільки погадай, як її заміж віддати, що вона в тебе не вміє ні їсти зварити, ні за добром доглядіти! Яка ж з неї господиня буде? Та вона ж у тебе тільки вередувати і вміє! Усі коло неї панькоються та годять їй, як болячці, а в неї тільки шори та вбори та всякі примхи ї на думці. А вже пора ї заміж, бо хіба ж не бачиш, що вона аж ірже до кавалерів?

Загреба. Так хіба ж ти думаєш, що вона, образованою бувши, та піде за такого, що за ним треба вміть і їсти зварити і за господарством доглядіти?

Диркалиха. А ти ж хіба за кого її ладиш?

Загреба. Як за кого? За таке ж ледащо, як і сама. За образованого, за москаля!

Диркалиха. Мати ж моя рідна! Та невже ж таки в тебе думка спарувати її з москалем?

Загреба. А хіба що? Спаруватъ та ї чортові подарувать. Аби москаль годячий був — щоб заможний та в чинах.

Диркалиха. Пху! Аж бридко слухати! І сама знаю, що бреше, а серце горить... Ну, та нехай би вже Уляна ні про що не дбала, бо вона ж інститутка, а Килина? Та вона ж таки шість років під моєю рукою зроцталась, вона ж таки до хазяйства привзичаїлась, то чом же її не турбуєш, щоб хазяйнуvalа?

З а г р е б а . Шкода, сестро! Було колись, що Килина залюбки хазяйнуvalа, а тепер і їй уже не до того. Тепер і вона вже хоч знехota, a принатурюється до старшої сестри...

Д иркалиха . Лишко тяжке! Лишко тяжке! Сказано, як немae матери, a батько...

З а г р е б а (спалахнувши). А що — батько? Та в батька за десятох вас розум e!

Д иркалиха . Де ж пак чи не розум! У тебе, здається, розум за глузd зайшов! (Зривається з місця). Ну, шкода, що не я тут господиня! Я б тобі показала, як можна у сім'ї i на господарстві гаразд дать! Я б... Та я б...

З а г р е б а . Та де ж пак! Знаю я ваш рiд жіноцький: на словах vi як на варганах, a на дiлi як на балалайцi.

Д иркалиха . Нi вже, брате, сього не кажи! Та ти зrивnяй як у мене i як у тебе? У мене у покоях, як у церквi, чистo, a в тебе усе гайном стойт. У мене город, як вiночок, a в тебе самi будяки ростуту...

З а г р е б а . Та годi вже, годi!

Д иркалиха . У мене спечуть паляницi, то кожна паляница як пух, як дух, як милее щастя, a тебе тутечки глевтьками годують!...

З а г р е б а . Та ну бо вже годi!

Д иркалиха . У мене отара, у мене табун, у мене вся худоба пiд пильним дозором, a в тебе що? У тебе чабани нещаходимо rіжуть овець, та гандлюють смухами, товарчii товар занапашають, табунчики продають твiй табун, як свое власне добро!

З а г р е б а . Гi-i-i, пiшла панi Диркалиха в пересипку!

Д иркалиха . Та й сусiди з тебе смiються. Вiн, кажуть, тiльки лаялись мистець великий, a хазяйнувати у його хисту чорт-ма! A через те й зневажають тебе, дарма що ти полковник! Уже щодо дiла, брате, то не ти б казав, та не я б слухала — от що!

З а г р е б а (махнувши рукою, як на пропале). Егеж, егеж! Так воно й e!

Т арас (уступає в хату i стає край порога). Доброго здоров'я, пан полковник!

З а г р е б а . Здоров, Тарасе! A що, чи все благополучно на господарствi?

Т арас . Та не зовсiм благополучно, пане! Отой стокапосний наш сусiда, вiйськовий старшина Жмир уп'ять загнав нашу скотину.

З а г р е б а (до Тараса). Тобто як? Ти кажеш, що Жмир загнав мою сктину?

Т арас . Загнав, пане, тридцять дев'ять пик. Захопив у спашу!

З а г р е б а . Що за бiсова матi? Та як же воно так?

Т а р а с . Та всьому виною, пане, наші товарчії — забралися, іродові сини, в балку, та й поснули, а скотина й зійшла на Жмиреве сінокосне займище. Поки ж товарчії розчумались та роздивились, то прибігли від Жмиря чотири верховики, відбили ту частину, що паслась на сінокосі, та й потурили в баз. Дізнавшись про сю халепу, я мерщій скочив на коня та й подавсь до Жмиря — отак і так, кажу, пане, захопили ваші люди полковницьку худобу, то звольте її вернути. А він мені й каже: скажіть своєму капосному панові, що його скотина через недогляд столочила мені трави на вісім стогів, так я, каже, верну його худобу тільки тоді, як він заплатить мені штрапу по десять кіп за бугая, по вісім за бика, по шість за корову, по п'ять за бузів'я і по три за кожне теля...

Д и р к а л и х а . А що? Он бач яка тобі шаноба від сусідів?

З а г р е б а (*почервонівши і визвірившись*). Як?.. Так отсе він, іродів син, узиває мене капосним! Так оце я, полковник, та йому, невмитопиці, платитиму штрап. Та ні ж бо, постривай! (до дверей) А гей Микито! (Із сіней чути: Га!) А поклич мені писаря, та жваво! Та гукни, щоб захопив каламар і усю свою справу! Мерщій! (Із сіней чутно: Зараз!). Ось я ж йому, махаметові, подам цидулу — нехай понюха! А коли й цидули не послухає, то я йому... то я йому таку пинхву учиню, що не тільки він, і внуки його і правнуки пам'ятатимуть! (*Шмигляє по хаті і нещадно смокче люльку*).

Д и р к а л и х а . Егеж, пам'ятатимуть! Ні, вже, брате, як бачу я, то тебе сусіди і за вухом не ведуть!

З а г р е б а (*шмигляє по хаті*). Еге, махамет! Чи ти ба, на що зважився! Так потривай же, потривай! Я тобі завдам гарту! Я тебе навчу поштвиости!

Д и р к а л и х а . Господи! Що то, якби я була полковником! Та мене б вороги боялись, як царя!

Д е м е н т и к (*убігає з каламарем, папером і пером за вухом*). Чого зволите, господин полковник?

З а г р е б а (*показує на стіл*). Сідай, пиши! (Дементик сідає і налагоджується). Пиши: Милостивий государ! (Дементик пише і промовляє упівголос: *Милостивий государ, а Загреба про-казує далі*). Милостивий государ, військовий старшина Жмир, та ще й невмитопика!

Д е м е н т и к (боязно підводиться). Чи так і писати: не-вмитопика?

З а г р е б а . Отак і постав: та ще й невмитопика! (Дементик пише і промовляє, а Загреба смокче люльку і потім проказує далі). Так оце ти зважився залучити мою скотину в баз?.. Так оце ти з мене штрап злупити хочеш?.. Так оце ти захотів зо мною воюватися — га?.. Та чорти б же побили твого батька! Та

я тебе... Та я тобч... Як тільки ти не вернеш мені скотини сю ж годину, то я нарину до тебе з тридцятьма козаками і двадцятьма кімліками... Та я розіб'ю і рознесу ік нечистій матері твій баз... Та я насуну до тебе з усіма своїми табунами, отарами і чередами і сінокоси твої зіпсую дощенту, щоб ти знов, махамете, як сусідське добро шанувать.

Диркалиха. Та ще й полковницьке!

Загреба. Отак і постав: та ще й полковницьке! (Дементик пише і промовляє: та ще й полковницьке).

Диркалиха. Та ще пиши, нехай і карбачів на свою спину сподівається!

Загреба. Ні вже, сестро, цього не треба. Буде з його й лайки, а до бійки ще далеко.

Диркалиха. Чом так?

Загреба. Бо немає нужди. Буде з його досить і ції грізьби, що написав — і скотину верне і від плати відсунеться.

Диркалиха. Де ж пак, яка твоя грізьба!

Загреба (дає цидулу писареві). Подай же йому оцю цидулу, та скажи, що велено, мов, уже козакам, щоб і коней кульбачили!

Тарас. Та таки треба загадати, щоб були напоготові (виступає з хати, і за ним Дементик).

Диркалиха. Побачиш, побачиш, чи багато ляку нажене твоя цидула. А проте, брате, я б оце і другу чарку випила, бо в тебе поки діжешся того чаю, то попонудишся.

Загреба. Та й справді давай вип'ємо! Ось ну лишень сядьмо, сестро, та за чаркою і побалакаємо доладу, та порадимось гарненько! Бо в мене тут такі клопоти, такі клопоти! (наливає і п'є).

Диркалиха. Чула я, брате, трохи про твої клопоти, та ще й тебе послухаю (п'є).

Загреба. Лихо мені з дітьми, сестро! Правду кажуть, що за малих дітей голова болить, а за великих — серце.

Диркалиха. Правда твоя, брате!

Загреба. І найбільше долягають мені сини. От хоч би Юрко... морока з ним та й годі! Ти сама звісна, що як вигнали його за капості з третього класу гімназії, то я таки й не дуже жалкував, бо думка була така, що ми менше вчилися та в пани вийшли, а він і поготів. А поки що, думав собі, може таки і до господарства призвичайтесь. Аж воно, бачу, не на те йдеться. Замість господарства він тільки з кімліками кумпанство водить, та горілку з ними п'є, та по вулицях з парубками вовтузиться, та дебоші всякі витіває. А на службі теж погано робить. Отож, як прирадили його торік у кінний полк, то я мерцій послав командирові лист і лошака в додачу, так його зараз і урядником

зробили. Отже, не минув іще й рік, як він уже й прошпетивсь, та так хвацько напрокудив, що його замалим і з урядництва не скинули. Довелося знов писати командирові лист і посылати другого лошака в подарок, так він таки, спасибі йому, якось покрив його... А тепер оце настав йому вільготний рік — уже другий місяць дома байдикує, так тільки морока з ним та й годі!

Диркалиха. Де ж він тепер, що я його не бачу?

Загреба. Послав у ярмарок аж у Ростов. Погнали тридцять лошаків на продаж, так я вирядив його за хазяїна — усе таки, бач, не покидаю думки, що може навикне господарювати. Тільки щось мені дивно, що вже б час йому й додому вернутись, а його нема...

Диркалиха. Отже, брате, коли б не трапилося чого поганого, бо дитина молода, дурна...

Загреба. Та вже ж може таки Господь боронить від лиха. А тут Гарасько... От уже морока мені з ним! Допік він мені до живих печінок. Адже сама знаєш, що на кого вже на кого, а на його я не жалував кошту. Щороку у той анахтемський корпус гроши слав, і йому, махаметові, поставав на всякі витребеньки, так же не довчився — вигнали з найвищого класу за якісь капості. А як прирядили його у полк, то довелось косяками коней гнати військовому отаманові та начальникові штабу, щоб вивели його на хорунжого. А от нарядив лedaщо у опалети, так що ж? Йому військова козацька служба не до душі. Обрид він мені своїми просьбами. Одно торочить, щоб його у гвардію приділив та щоб йому тисячу або й дві карбованців щороку подавав...

Диркалиха. Чи ти ба, чого заманулося! Не багато й хоче! Та я б йому про такі витребеньки і писнути не дала!

Загреба. А дома нудиться, як у Туреччині. Усе йому не до душі, усе йому мужицтво та хамство! Усе про грапів та князів химери гонить. Проти всіх губу копилить та хлюбиться, що ось, мов, я образований та вчений, а як подивлюсь я на його пильно, то він дурний, як турецький кінь!

Диркалиха. Он бач, брате! А чи не казала ж я тобі, що на якого гаспіда посилатимеш ти його у той Петербург? Що там же його зростять на московський великопанський шталт, та буде він своїм рідним кишлом гидувати, та своїми рідними гордувати? Так ні ж, не послухав мене, а воно таки на мое й вийшло! А тепер, що ти з ним зробиш? Цьому вже й бійка навряд чи поможет. Як на мене, то його прямо прогнати б з двора, та й конець.

Загреба. Хто ж його знав, сестро, що воно такечки складеться? Правду кажуть, що вік живи та розуму навчайся, а дурнем умреш. Та морока, сестро, з синами, морока й з дочками. І найбільш мені допекла Уляна. Чи давно приїхала з того триклятого інститута, а здається, ніби я з нею років п'ять вийду-

юсь. Зараз же, як тільки вступила в дім, то почала вбиватися, що у нас і хати погані і меблю немає, і люди не вчені — що скрізь мужицтво та необразованість. Та все шори та вбори їй на думці; та все про гірод, та про великих панів, та про балі і всякі гульбища мрії гонить. Та як почне вередувати і принди-тися, і просить, і плаче...

Диркалиха. Ох, чула я, брате, багато чула, та аж серце в мене болить, зі злости на тебе. Мені не дивно, що Уляна вередує, бо вона ж на те інститутка; а дивно мені, що ти потураєш їй... Та чи правда пак, що ти на вгоду Уляні послав у Ростов за дзиглями, та комодами, та диванами?

Загреба. А хіба що? Та й послав таки. На тисячу карбованців привезуть усякого мебелю. Що ж робить, сестро? Зростив дочку на великопанський манір, то ніде дітись, треба потраплять і великопанським примхам. Та про мебель я таки й не школую, бо чом же їй не приздобити дому, як слід полковникові? Та лихо в тім, що дододи дочці у однім, а вона зараз поставить на чергу й друге, а за другим і п'яте і десяте, та не буде отим витребенькам ні кінця ні краю. Тепер уже наполягла, щоб купив їй оте бринькало... Оті картопляни чи фартопляни, чи як їх у бісового батька звуть. Ні вдень, ні вночі нема мені спокою: купіть, батеньку, та й купіть — аж плаче!

Диркалиха. Так що ж? Розв'язуй гаман, та посирай уже гроши й за хвартоплянами...

Загреба. Та, мабуть, таки доведеться послать...

Диркалиха. Пху! Чи тобі ж таки не сором отак їй потурати? Та вона ж у тебе коверзує, як у греблі біс! Та до чого ж вона дійдеться?

Загреба. Та що ж маєш робить, коли ніяк не відкараскаєшся? Ну, нападеться на мене хоч би за хвартопляни. От я раз їй скажу: геть! бо не можна!, то вона вдруге прийде. Вдруге скажу: геть! бо кажуть тобі, не можна!, то вона втрете прийде. Втретє скажу: геть ік бісовий матері, та не смій мені словечка белькнуть про це!, то вона в плач, та за охи, та за вередування, а перемордувавшись все таки прийде з просьбою і вчетверте, і вп'яте, і вдесяте. То знехотя скажеш: на, та відкасанись від мене і не турбуй мене на старості літ!

Диркалиха. Так чого ж їй і не вередувати, коли вона знає, що аби напосіла на батька, то чого схоче, того й доможеться.

Загреба. Ге, сестро! Та коли по правді сказати, то я б їй не то хвартопляни, та й чортопляни купив би з дорогою душою, аби б тільки вона задовольнилась у батьковому домі, та не нудилася і не поривалася чорт батька зна куди, чорт батька зна до чого й для чого! Та лиxo мені, що її однаково нічим не вдо-

вольниш, бо вона як той вовк, що скільки не годуй, а він усе таки в ліс дивиться. Оце ж вона в мене мордується та все у домі перешталтовує, а душою все таки рветься у Москву, у Петербург, у московський великопанський світ. Про той анахтемський світ вона на самоті в думках химрує, про його в гурті торочить, про його уві сні снить. Та ніяк її ні вмовиш ні вlestищ, щоб кинула оті трикляті химри, та повернулась душою до свого рідного, ко-зацького — бо воно їй вадить, от що!

Диркалиха. Лишко тяжке, лишко тяжке! І який тепер світ настав! Що нехай би вже сини своїм робом ходили, бо ім вільно, чи батька слухати і з батькових рук живитися, а чи з двору іти і самим про себе дбати, а то ж і дочки своєї волі захотіли!.. А все через те, що батько плохий... Пхе! Та щоб я дочки не переробила по-своєму! Та щоб вона не ходила моїм трибом! Та ні ж бо, ні! Цього ще ніколи не було, щоб добра мати та дочки своєї не посіла!

Загреба. Так як би ж я був мати, а то ж я — батько! Ох, важко, сестро, без жінки з дочками справуватися! Не мені, козакові, з ними вовтузитись та на інший шталт їх перероблять!

Диркалиха. А коли ти батько, то чом же ти Гараська не перевчиши? Чом його не виправиш?

Загреба. Та нехай його лиха година виправля! Що ж маєш робить, коли його ще змалку обезвічено? Горбатого, кажуть, тільки смерть виправляє.

Диркалиха. Ну, нехай і так! Нехай скажемо, що Уляну та Гараську вже не виправиш. Так навіщо ти допустив їх ще й Килину нівечити? Бо Уляна ж як тільки приїхала до дому, то зараз і взялася муштрувати її по-своєму. Почала її вчити усіхих манірів та ливерансів, та німецьких танців, почала язик їй ламати: кажи арех, а не горіх, пірог, а не пиріг...

Загреба. Та хто його знає, сестро, як його й мізкувати. Бо з одного боку глянеш, то воно й не гарно, що Уляна отакечки муштрує Килину, а з другого боку позирнеш, то Килина таки й справді не теє... зовсім уже проста, необшталтована, а вона ж полковницька дочка!

Диркалиха. Он бач! Так тобі таки й треба образованіх! Одна дитина на людину скинулась, так і ту треба знівечити!.. Язика їй ламають!.. Пху!

Загреба. Та чи чуеш бо, сестро!.. То вона тільки для гостей по-московському її вчить, а як нікого з чужих нема, то вона тепер і сама по-нашому ріже, що аж ну! А за нею й Гарасько! Так я радію серцем, що зо мною хоч балакають по-людському — все таки наче мої діти, а не чужі. Шкода тільки, що думки у їх не однакові. Як зійдуться докупи, так у їх і звада. Уляна своїм інститутом та образованістю хлюбитися, а Килина сердить-

ся, або плаче: «Що ж робить, — каже, — не всім же й образованими бути, коли така батькова правда». Гарасько все про Петербург торочить, про грапів та князів галаматню плете, а Юрко йому на те: Одно нахаркатъ мені на твоїх грапів і князів та й на тебе з ними! Та й це б іще не яке лихо, бо вони собі позмагаються та й помиряться, а от причепилося до мене лихо з чужого краю. Унадивсь до мене вармейський панок, з Полтавщини родом — поручик Прогульбицький. І непоказний він із себе, і краси тії в його як кіт наплакав, так же припав він до душі моїй Уляні, так що аж-аж-аж! Бо це ж так: він і по-французькому джеркотить, і московських романсів дівоцьким голосом співає, про Москву та Петербург бреше!

Диркалиха. І ти вітаєш його у своєму домі? І ти його пригощаєш?

Загреба. Кий біс! Я його так вітаю, як кнур вовка, так хіба ж ти не знаєш, яка вармейська совість? Ти на його дзизом дивишся, а він коло тебе упадає, та підсипається до тебе, наче йому й не в замітку, що на його пеклом дишуть...

Диркалиха (християнсько). Ну, спасибі ж Богові, що хочти не прихилився до його душою. А в мене ж така була опаска, що як розведе він свою московську шалапутняву, то коли б і тебе не заморочив...

Загреба. Чортового батька! Він то й балакає по-нашому добре, і теревені гнуть мистець великий, так же верне мою душу від його та й верне, бо добре я знаю, яка його думка. Бере бісового москаля заздрість на Уляну, бо одно, що дівка гарна, а друге — хочеться козацькими грошима свої порожні кишені напхать...

Диркалиха. А вже ж не як! Явма, брате, на твої гроші важить!

Загреба. Чортового батька поживиться! Та й не пара він нашій Уляні, бо одно, що на йому того чина нічого й бачить, а друге, що очевидчаки голодранець і гультай.

Диркалиха. Добре ж ти, брате, розтямкував цього москаля, та тільки дивно мені: що чом же ти не випровадиш його так, щоб він у друге і поткнувшись до тебе не важивсь? Та він же Уляну з розуму зводить! Та він же прометний і прохірний, як і всі вони, оці вармейці! Та ти й не вздиши, як він підведе тебе з Уляною під пень кашлять!

Загреба. Чорт його батька зна, як його й бути! Ну, нехай би викишкав я оцього москаля... нехай би витурив його у потилицю з хати... То що ж?.. Та Уляна б репнула зі злости та з лиха!.. Та тут би піднявся лемент на всі хати, та почалися б зомління, та стогнання, та репет, та тужба щоденна!.. Та нарікання без кінця й міри!.. Та тут би знялась така веремія та такий калабалик, що й нехай йому сучий син!

Диркалиха. Га, школа, що не я твоїм дітям мати. Я б з усіма впоралась! Я б швидко приборкала оту розпещену хитруху та вередуху — Уляну, оту високомисну коверзуху в домі! У мене б і Гарасько покинув свої примхи та норови і навіки б гвардії зрікся, і Юрко не був би отаким прокудою ташибеником, а отої московський причепа, отої лабузя Прогульбицький не зваживсь би і носа поткнути до мене в хутрі!

Загреба. Брехня, сестро, далебі брехня! То тобі тільки здається, що ти б бозна чого наробыла, а якби до діла дійшлося, то й побачила б сама, що то тільки мариво.

Диркалиха (б'ється об поли руками, сама собі). І отак він хоч коли! (До Загреби, стукнувши кулаком об стіл). Ей, брате, брате! Ось візьмись ти за розум твердо та приймись до порядків скрута, то може ще й буде пуття, а коли ні, то пропаде твое добро за вік нажите, занапастяться і діти. Візьми собі в тямку, що ти ж таки батько, а вони ж таки твої діти! Та путячий же батько проти дітей повинен грізно держатись! А ти що? ? Який ти батько? Ти прямо гамула та й годі!

Загреба. Отже облиш, сестро, лаятись, бо далебі розсерджусь та й тебе вилаю на всі боки.

Диркалиха. Так хіба ж не правда, що Уляна та Гарасько твою батьківську волю занехаяли, що вони тебе зневажають!

Загреба (з жахом). Тобто як? Кажи мені, як то зневажають?

Диркалиха. А так зневажають, що не соромляться усячесько тебе судити, та явма шкилюють із тебе! Учора я сама чула, як Уляна казала: От уже вредний оцей батенько! Як упеньтесь на чому, то як пень стоїть — ні впросиш, ні вмолиш його! А твій корпусянець? Та він тебе, мов хам, прилюдно пересміває, хуторянським башею узиває, а щоб боятись тебе, то й байдуже!

Загреба (спалахнувши і зірвавшись з місця). Як? Мене пересміває? Мене хуторянським башею узиває? Мене до турка рівняє? Брешеш, сестро! І тричі речу: брешеш! Та я б його! ..

Диркалиха (перехопила). Та вже звісно, що не вздрячку, а заочі...

Загреба (не дочувши). Та я б його канчуками закатував! Та я б з його печінки вибив!.. Та я б його розчавив, як хробака! Е, ні вже, сестро, це брехня! Що він ледащо та проти батькової волі йде, то це так, але щоб я попустив йому себе зневажати або почув від його лайку чи глузування, то це вже чиста брехня!

Диркалиха. Та настороч бо вуха та прислухайсь! Тобі ж кажуть: не вздрячку, а заочі!

Загреба. Ну, заочі може... Заочі кого не лають, а від такого ледацюги на все можна сподіватись.

Диркалиха. То то бо й є! Про це ж я й кажу тобі! А яка вже то шаноба батькові від сина, коли ставши віч-на-віч він личкується перед ним та взиває батеньком, а заочі каже: хутрянський баша! Хіба ж так добре батьки дітей своїх держать?

Загреба (розпинаючись). Так що ж я маю робити з триклятими дітьми? Ну, нехай ім грець та й годі. Адже нема такого закону, щоб ледачих дітей на шибениці вішати.

Диркалиха. Ох, горенько в світі з отакими недолугими батьками! А ще й хванабериться, коли правду йому скажеш!

Загреба. Недолугими батьками!.. Та в батька за десятьох тіток знайдеться і розуму і волі, тільки що нема може собачого хисту, щоб день-у-день гарчати та зубами клацати на всі боки...

Диркалиха. Чи ти ба!.. Уже мені собачим хистом докоряє!.. (Тарас уступає в хату: стає біля порогу).

Загреба. (до Тараса) А що? Вернув скотину?

Тарас. Вернув, пане, та не всю. Одну телицю таки зоставив у себе: нехай, каже, твій пан заплатить мені за те, що його скотина чимало мені трави столочила. П'ятнадцять рублів править.

Загреба. (до Диркалихи, згорда). А що, сестро, чи не злякався? (до Тараса) Ну, п'ятнадцять рублів нехай уже візьме. Відвези йому оці чортові карбованці.

Диркалиха. Та скажи: прислав тобі полковник на харчі — подавись ними!

Тарас. А що вже лаявся триклятий пан, таки і нехай йому грець!

Загреба. Як? Тобто Жмир та мене лаяв?

Тарас. Та вже ж! Скажи, каже, своєму дурноголовому панові, нехай він не дуже то хворцює, бо коли зважиться, каже, наскочити на мій хутір, то й назад не вернеться. Я йому, каже, саморуч бандури випущу, я з його кишкі вимотаю!..

Загреба. Чортового батька! То вже він так хвабрує, щоб заличкувати свій ляк. А небійсь, якби не злякався, то й скотини не вернув би.

Диркалиха. Так оце ти вже й заспокоївся? Так оце ти на цому й облишиш?

Загреба. А хіба що? Адже скотину вернув?..

Диркалиха. А що лаяв тебе, так то й нічого? А що нахвалився тобі бандури випустити та кишкі вимотати, то це нехай йому й минеться?

Загреба. Та нехай йому грець! Невже і справді через лайку та в байку заходити? Та ще хоча б лайка була наочна, а то ж заочна!

Диркалиха. Чи ти ба який тихомирний! Тим же воно і таке, що тебе ніхто не боїться, та ще й зневажають тебе! Не дарма ж кажуть: на похиле дерево і кози скачуть.

Загреба. Та ні бо, сестро, це вже брехня... Хвалити Бога, до котрого часу я ще зневаги ні від кого не бачив.

Диркалиха. А лайка пана Жмиря хіба тобі не дошкуля?

Загреба. Та чудна ж бо ти, сестро! Адже в нас лайка обопільна! І розтямкуй так сама, що почав же лаятись я! І виляяв його не абияк, виляяв у цидулі за власноручним підписом — усе однаково, що в вічі. Яке ж диво, що збентежений чоловік відлайнувся заочі?

Диркалиха. Так хіба ж личить тобі з ним рівнятися? Та ти ж таки полковник, а він же ка-зна-що!

Загреба. А він військовий староста! Не харпак же справді!

Диркалиха (зідхнувші). Ні таки, брате, плохий ти дуже. Та щоб я, полковником бувши, не заціпила пащі отому Невмитопиці? Та я б його... Та я б йому...

Загреба. Та ти б уже напрокудила, ти б і в хату його полізла з лайкою, щоб іще раз відстібав тебе батогом, як відшмагав колись на своєму сінокосі осавул Закаблуцький.

Диркалиха. От уже брехня, таки чиста брехня, бо він тільки намірився на мене, а я так справді по щоці його близнула, що аж відляски пішли — от що!

Загреба. Чи ти ба яка кумедія! Так хіба ж у тебе руки довші, ніж у його батіг? (рекоче) Га-га-га!

Диркалиха. А тобі, брате, стид і гріх сестру брехнею ображать! Про твоє ж добро позиваються, та за твій гонор турбується, а ти ще й лаєшся, старий нетямо!

Загреба (рекочеться). Та коли ж кумедія, їй же ти Богу... га-га-га!

Диркалиха. Та ще й сміється, чортів бевзь!

Загреба (гигикаючи). Та що ж пак, коли кумедно! Тобто ти його по щоках ляскала, а він тільки очима лупав? А цей би може ще й голову нахилив, щоб вельможна пані Диркалиха за чуб посмікала!..

Диркалиха. Так оце ти за мою ж добрість та мене й зневажаеш? Так оце ти мене не то за сестру, та й за гостю не шануеш? Так хіба ж я тобі що? Так коли ж так, то пху на тебе! Та більше й нога моя в тебе не буде!

Загреба (підводиться з місця). Та ну бо, сестро, не сердься! Хіба ж я що? Адже я в жарті!

Диркалиха. Бодай тобі заціпило з твоїми жартами! Більше й нога моя в тебе не буде — не діждеш!

Загреба. Та ну бо, сестро, облиш! Далебі, я в жарти!

Диркалиха. Не діждеш, зроду-віку не діждеш!

Загреба. От таки чудна! Хіба ж ти не знаєш моєї дурної вдачі?

ної вдачі? Та не тікай бо, сестро!

Диркалиха (на порозі). Не діждеш, не діждеш! (виступає з хати).

Загреба (підступаючи до дверей). Та ну бо, сестро! Сестро! Сестро! (виступає слідом за Диркалихою).

Уля (уступає в залю у білому ренішньому вбранні, обдилюється навколо). Ні, як не намагаюся я дати пристойний вигляд нашому домові, а толку виходить мало: і кімнати жалюгідні, і меблі нікудишні... фі! Яка гидота! Ах, Боже мій! Коли вже я влаштуюся хоч трохи стерпно, щоб принаймні можна було порядну людину прийняти не червоніючи? Таж уже як я люблю Аполона — до божевілля люблю, боготворю навіть, а право, не хотілось би, щоб він приїздив, поки з Ростова привезуть меблі. Ах, якби він знов, як мені перед ним соромно! Так здається мені, що, дивлячися на нашу обстановку, він думає собі: яке убоство! Яка мерзота!!... (згодом) Зате уявляю, як він приемно буде вражений, коли одного прекрасного дня вінувайде в дім і побачить найчудовішу обстановку: розкішні м'які меблі, найвиборніші французькі стільці, найпринадніші дзеркала, шикарні льомберні столи, дивний килим перед диваном. Тоді вже, голубчику, пробач! Тоді вже і я буду сміливіша! Тепер я все наче вина перед ним, все б вибачалася я, що приймаю його в такій обстановці, а тоді вже — ні! Тоді я прийму його гордо, з усвідомленням своєї гідності, і тоді вже подивлюся я, як він крутитиметься та викручуватиметься переді мною. (Згодом). Боже мій, яка мені нудота, яка нудьга тут дома! Ніхто до цієї огидної глушини й не загляне! Ще слава Богу, що Аполон іздить... Видно, сама доля зглянулася наді мною і послала його в нашу глушину. А чи так уявлялось мені це життя дома, на волі, коли я після семирічного безвідлучного перебування в інституті закінчувала курс? Чому мені і думати не хотілося, що доведеться жити в хуторі, в цих жалюгідних закутах. Знавши, що батько багатий, я мріяла про життя городське з прекрасною обстановкою. Так і вимальовується, бувало, в уяві найвиборніший будинок, багато оздоблені кімнати, цілий рій гостей, музика, танці... радість, пишнота! Мрієш, бувало, і дух тобі захоплює! І ось приїжджаю додому, і раптом — яке розчарування! Замість города — хуторська глушина, замість дому — якийсь дурацький «будинок», замість кімнат у справжньому розумінні слова якісь жалюгідні «хатки» й «кімнатки», замість диванів — найогидніший канапей, замість стільців — якісь там «дзиглі», замість дзеркала — наймерзенні-

ше «верцадло», де фізіономія перекручується до потворності! А на довершення всього навіть поговорити ні з ким. Станеш говорити звичайним благородним язиком, так тебе зараз же на глум візьмуть! Цей противний Юрко як причепиться дрохти, та як почне тебе копіювати, так до сліз доведе. Я в нього і *кацапка*, і *радімая*, і *касатушка*, і *разлапушка*! Та *аткентеліча*, каже, така приїхала? та ще такі непристойні слова говорить, що просто слухати соромно! А мій папа? Та це така мара, що не стане й слухати, коли з ним благородним язиком заговориш. «Ти мені, каже, по-людському балакай!» — Та що ж мені робити, кажу, коли я зовсім уже забула балакатъ? А він мені: «Матері твоїй біс! Коли забула, то вчись!» Та це ж, кажу, мужицтво, хамство! А він мені: «Трясця твоїй матері! Так оце б то й батько твій мугир? Та ще й до того хам? та я, каже, з царем балакав, та й то балакав по-козацькому, як наші батьки й діди розмовляли, а тебе, поганки, не хочу й бачити, коли ти будеш мені чавокатъ та штокатъ, та будеш мене штолями та *невжелями* дратуватъ!» Та ще які повчання читає! «Ти, каже, нічого не тямиш, ти дурна! Не тільки, каже, той пан, хто в московській армії служить, а найпаче той пан, хто в козацтві заслужив чина, бо він запорозької лицарської крові!» Ось він який! Що ж скажете робити? Прийшлося і собі балакатъ з ними... І тим більше, що сам Аполон почав настоювати: давай уже, говорить, будемо з ними балакатъ та підроблятися під їхні звичаї — це, говорить, допоможе нам своє діло спроворити. Так от і я *балакаю*... вже з півроку з ними *балакаю*, та так привикла по-їхньому гакатъ та егекатъ, що іноді навіть при гостях помиляюся... просто сором! (Згодом). Ах, Боже мій! Та чи скоро всьому цьому приайде край? Чи скоро вирвусь я звідси на простір, у краще життя? І яка ж несправедлива буває доля! Чого це так, що інші в столицях блаженствують, а я нидію в цій глушині? Чого я, наприклад, не Суховарова? Адже як навмисне, противна, пише мені з Москви листа за листом і описує всі подробиці, всю пишноту, все блаженство! Ах, Боже мій! та за що ж ти мене караеш, за що на мене напасть така? (опускається на дзиг'лик і плаче).

Гарась (вбігає). Здравствуй, Юлінька! Е, та ти плачеш, чи що? А я до тебе з приемною новиною.

Уля. З якою новиною?

Гарась. Зараз одержав листа від Аполона Федоровича — в суботу буде до нас.

Уля. Невже? Ах, Боже мій, що ж мені робити?

Гарась (з дивовижею). Як це — що мені робити?

Уля. Та зрозумій же ти ради Бога — досі в нас така лиха обстановка... А до того ще й тітка вештається в нашому домі... Та вона ж неодмінно скандал влаштує!

Гарась. Так, це справді! Вона може утнути якунебудь найпідлішу штуку. Ось вона й тепер усе свариться з батьком та все подейкує: у тебе дочки нічого не роблять! Тільки з вармейцями жартують! А про Аполона Федоровича прямо говорить: та я б його й через поріг не перепустила!

Уля. Отже бачиш!.. Вона неодмінно зробить йому скандал... (Згодом). Ну, вже коли так, коли на те пішло, то й я ж їй утну штуку! Роздроchu її до останньої крайності, піду на сварку, та так її вишпечу, що вона розлається та й піде до чорта!

Гарась. А справді! Прекрасна думка!

Уля. Зараз же піду й вберуся яко мога шикарніше, а потім так і буду крутитися в неї перед очима — це виведе її з терпіння, і вона почне баталію.

Гарась. Браво!

Уля (вистрибом біжить в свою кімнату). Вже та й завдам же я їй перцю! (зникає).

Гарась (sam собi). Одначе Юлінька діє молодцем! Не дає себе скривдити, вміє боронити свої права, досягати своєї мети. Й-Богу, навіть дивно, що звичайна інститутка, всього սմ-վісім місяців живши в домі, суміла все перевернути догори ногами, все переробити по-своєму. І все це вдається їй легко, бо знає, де й яку зброю пустити в хід: тут ставить одверту вимогу і настоює тоном авторитета, що не дозволяє заперечувати, тут підійде з якнаймилішою просьбою і доконає пестощами, а там пустить в хід примхи, слізози, гіркий плач, навіть у генеральні бої з батьком вступає, і все це сходить їй з рук. Батько прикрикне на неї, поглає злегка, а там, диви, й відійде, й виконає її бажання! І кінець-кінцем виходить, що батько навіть любить її. А мені якось не щастить. Не вмію я ні просити переконливо, ні вимагати авторитетно. Приступиш до нього з просьбами, щоб він опреділив мене до гвардії, вилає тебе дурнем; спробуєш вимагати — вилає сукиним сином і ще чого гірше. І кінець-кінцем помічаю, що батько зненавидів мене, погрожує з дому вигнати... Одначе пора б і чаю випити. І що це дівки гаються? (виходить).

Киля (уступає з надвірних дверей теж у білому ранішньому вбранні. Вона підступає до дзеркала і оправляється). Ну, здається все гаразд. Може хоч сьогодні вдовольниться Уля та похвалить, а то все не потрапиш їй догодити та й не потрапиш. Та й справді таки в мене все виходить якось не до ладу... І що воно за знак, що я ніяк не зумію перейнятися від неї усіх отих манірів? Вона чи сісти, чи встать, чи повернутися — на все здана, все в неї виходить якось легенько, та меткенько, та тендітненько — аж любо дивитися, а в мене — ні... А жвава, а шпарка яка! А що вже смілива з гостями, так аж дивно. Тут коли прийдуть гости, то й через поріг у хату переступить соромно, а

вона так ні! Зараз вирядиться перед дзеркалом і виходить сміливо. І коли бачить, що приїхав який наш хуторянець, то привітавшись тільки подивиться на його згорда або глузовито і незабаром вийде: що мені, каже, з вахлаком говорить, коли він нічого не тямить! Якже бачить, що приїхало щонебудь образоване, то зараз до розмови, та голосочек у неї ніжненський, та ухмилка солоденька, та роток якийсь дрібненський... Та так із ним поводиться, як із рідним — наче бо-зна-як радіє, що його побачила. От якби я була така, то, мабуть, і я була б смілива. Так ні ж — ні тендітности, ні жвавости, ні сміливости в мене нема, та й не знаю, де його усього того взяти. (Трохи згодом). А вже ж і муштрує мене, спасибі ій, сестра! Тільки болить моя душа, що все те робить вона не задля мене, а задля себе, з одного тільки сорома, стидко, каже, при тобі й гостей приймати... Та я й сама запримітила, що як увійду я до гостей у хату, то вона аж почервоніє і очі заплющить. А я ще дужче засоромлюсь, та й утечу. (Згодом). І все вона торочить, що краще б мені у тітоньки Диркалихи жити. Та воно й справді було б краще: і охотніш би жилось, і веселіш було б, бо там і Андрусь недалечко живе... От якби Уля дозналася, що я, в тітоньки живши, і хуторянських дівчат до себе в гостину закликала, і пісень з ними співала, і по козачих весіллях їздila, і на хуторянській вулиці крадькома гуляла, та ще й з Андрієм покохалась... з урядником необразованим... І в леваду до його посеред ночі ходила... і під тополею до зорі з ним стояла та милувалась... айяяя! (Затуляє обличчя руками, але згодом віднімає руки від обличчя і випрямляється). Та вже ж і парубок! Та вже ж і панич! Уже не такий, як отой Прогульбицький, що й тілом хирявий і пика йому аж жовта і волосся на йому наче коти позасмоктували. Ні, мій високий, огрядний, та свіжий і красивий і силою грає. Тільки горенько мое, що мене з ним розлучать... Як узяв мене батенько від тітоньки, більш уже як чотири місяці з ним не бачилася... Ох мені лихо, затого прийдуть чай пити, а на столі безлад (починає лаштуватъ). А обличчя яке виразне та гарне! А очі, а брови які! Боже мій, Боже, що то за очі, що то за брови! (Згодом). І сама я не знаю: чи то вже він такий гарний, чи то вже я така кволя, що подолів він мою душу своїми очима та своїми бровами, та й орудує нею як хоті! Як моргне він бровами веселенько та заграє під ними ясний погляд, то де й радість візьметься: і серце твоє грає, і сама жвава, і нічого більше й не треба. А опустити брови сумовито — і вже чуєш, що якийсь дивний сум стиха тобі душу обіймає. А як насупляться вони сердито та під ними хмурий погляд блисне, то аж холоне у душі. А голос який! Як заспіває пісні, то аж душа твоя у небо росте. А жвавий, а бистрий який! Як пуститься у танець, то стойш, усе забувши, і тільки чуєшся, що й твое серце носиться укупі з ним. От пару-

бок! От панич так панич! I заволодів він моїм серденьком і не сила мені без його жити... I було, як не бачиш його з тиждень, то й серце тобі владе, і думки розгубиш, і світ тобі немилий, і ходиш собі, мов на смерть обірана; а як тільки зоддалеки за- бачиш його червону шапку та шовковий бешмет, що по вітру полами має, то зразу наче тобі світ угору піднявся: i серцем ра- дієш, і на силу чуєшся. I от же, як приїхала я до батенька жити, то оце вже чотири місяці, як і чутки про його не чула! Чотири місяці світ мені мов полуночю закритий, чотири місяці живу, мов у тумані, чотири місяці сновигаю з упалим серцем та розвіяними думками. Що загадають мені, роблю, але мерцій і забуваю — і що мені сказали, і що я зробила, і що далі треба робити. Ходжу, мов не при собі, а серцем скорбую та нуджуся, і не знаю, коли тій скорботі та тій нудьзі пекучій і край настане! (Згодом). I що воно за знак, що він не подає мені про себе звістки? Чи не розлюбив мене? Чи не забув може? Так ні ж, він не розлюбить, він не забуде! Не так він присягався, щоб йому віри не йнятися. Та лишико *наше* тяжке, що не посміє він і близько до нашого дому доступить, та що нема в його і такої людини вірної, щоб на неї здатись та мені звістку передати! (Згодом). От якби віддали мене батенько за Андруся, то не треба б мені ні панства ні царства. Та не віддадуть... Ох, не віддадуть за Андруся... A чом же не віддати? Xіба ж він не панич! Адже батько його — хорунжий! Та й сам він незабаром на хорунжого вийде. I не дуже бідний... Свій плуг волів... Так ні ж, не такі собі батенько та тітонька. Вони за багатирів та за великих панів хочуть нас повидавати, а за Андруся не віддадуть... (Згодом). Та хіба ж таки не віддадуть?... Віддадуть, хоч не скочуть, бо однаково ні за кого більше не піду! Він мені любий, він мені милий, до його душа моя прихилилась навіки, він мені і дружиною повинен бути! Я піду за його, хоч нехай на мене увесь світ обуриться! (Ходить шпарко по хаті, потім припиняється і опускається на дзигель). А обридла вже мені сестрина муштра! Та й нашо мені ця навука? Для Андруся цього не треба! Та й не буде з ції муштри пуття, бо таки трохи опізнилися з нею... Було б давніш за мене братися, то може б ще й призвичайлася, а тепер — ні!.. Попросю я батенька, щоб ослобонили мене від муштри! Коли Уля та Гарась образовані, то нехай з образованими й водяться, а мені образованих не треба. А коли соромно їм за мене перед людьми, то я поїду до тітоньки жити. Сьогодні ж і буду прохати батенька, щоб мене відпустили. Не хочу й дожидатись Улі, не дам себе й обглядати та муштрувати! Піду краще погуляю!.. (Хоче виходити, але назустріч їй з'являється Палажка з причандалами до чаю і перепиняє їй дорогу).

П а л а ж к а . Куди це ви, панночко, розігналися?
К и л я . А тобі що?

П а л а ж к а (*становить причандали на стіл*). Ось потривайте, я щось маю вам сказати. Сьогодні смерком виходьте у садок під оту тополю, що коло сухої верби — там вас дожидатиметься Шульпіченко.

К и л я (*опустивши руки*). Шульпіченко?.. Андрій?

П а л а ж к а. Та Андрій же!

К и л я (*збентежено*). Та як же це?.. Та як же так?.. Слухай, Палажко! Чи ти насправжки кажеш, чи ти глузуеш із мене?

П а л а ж к а. Яке там глузування: що мені казано, те й переказую.

К и л я. Хіба ти його бачила?..

П а л а ж к а. Авже бачила.

К и л я. Та коли ж бо?.. Та де ж бо?..

П а л а ж к а. Сісії ночі на нашій хуторянській вулиці! Він приїздив верхи укупі з Пустомотенком. І горілки привезли. А на розпрощанні він відокромився zo мною та й каже: перекажи, каже, своїй панночці Килі, що занудився я душою, чотири місяці її не бачивши. Хочу, каже, хоч поговорити з нею. Так я, каже, завтра смерком прокрадусь у садок, та й сподіватимусь...

К и л я (*обіймає Палажку за шию*). Палазю, моя голубко! Палазю, мое серденько! Не кажи ж ти про це нікому! Я тобі спідницю та горсет справлю... і черевики дорогі куплю... і платочок гарний подарую...

П а л а ж к а. Та не бійтесь, панночко, не бійтесь! Он сестра ваша Уля нашо вже скуча та сердита, та й про ту не доказую, як вона з Прогульчицьким цілується, а про вас і перед Богом нічого не белькну.

К и л я. Та нікому ж, нікому не кажи — і боронь тебе Боже!

П а л а ж к а. Та добре, добре! (*Вибігає геть*).

К и л я (*сама собі*). Боже ж мій, Боже, що мені робить? Піти до його у сад? А як дізнаються? Що то мені буде. Та вже ж, що буде, то буде, а треба йти... Піду ж я оце на те місце, що він казав, та заздалегідь обдивлюся добре... (*виходить*).

У л я (*виходить виряджена з усікими примхами*). А нуте, тітонько, побачимо, якої ви заспіваете. Мабуть, як побачите мене такою, то аж не стямитеся... аж у печінках вам заболить. А я вже знаю, які ви нетерплячі — без лайки не минеться!

(*Уступають Загреба, Диркалиха, Гарась і Кила*).

З а г р е б а. От таки бо-зна-чого розсердилася, сестро! А коли вже розсердилася то полайся, та й конт! Це річ світова! І святий на святого часом скривиться, а нам, грішним, і Господь простить.

Д и р к а л и х а. Та не жаль би був, брате, якби ти урізав мене за яку шкоду, а то за мою ж добрість та мене й зневажаєш.

З а г р е б а . Та яка там, сестро, зневага! А що пожартував трохи, то хіба ж я зо зла і хіба ж таки оце вперве? Та й хіба ж ми з тобою чужі люди абощо? Слава тобі, Господи, я ж тобі таки рідний брат і сердечно радію, коли ти відвідаєш мене, сироту удового. Погостюй таки, сестро, хоч тиждень, та попорядкуй як дома, бо тільки ж у мене й порядку у господі, що ти, гостюючи, запровадиш. Ось нумо лиш чай пить! (*Усі сідають до столу і прямо проти Диркалиха з пихою розгніздується Уля.*)

Д иркалих а . Де вже мені в тебе загощатись, брате! У тебе тепер образовані дочки... з московськими великопанськими витребеньками... І треба ж їм потрапляти та догоджати, а я людина старосвітська, то ще мене й осудять...

З а г р е б а . Не бійся, сестро, не осудять, і потраплять їм ніякий бісів батько не буде. А ти коли будеш до мене частіш нагоджатись, то хоч трохи їм замість матері станеш.

У л я (набік). Борони Господи від такої мамоньки!

Д иркалих а . Он бач, брате, як у тебе дочки виряджуються посеред будня... Глянь бо та подивись, як Уляна на-бундючилаась! (*до Улі*). Що це ти, дочка, виридилаась як болячка — чи не старостів сподіваєшся?

У л я (глузувато). Ні, тітонько! Це я сподіваюсь у гостину кавалера гарного — вармейця!

Д иркалих а . Он бач, яка вона в тебе пащекувата. Та ні стиду в неї ні сорома і в заводі немає!

У л я . Який же воно, тітонько, стид вармейця в гості сподіватись?

Д иркалих а (до Загреби). Чи ти бач?

З а г р е б а . Отже, Уляно, не пащекуй, бо я тобі дам такого вармейця, що не потрапиш куди й тікати.

Г арась . А завіщо, спитати би?..

З а г р е б а (до Гарася). А тобі зась! Хто дозволив батька перепитувати: завіщо?

Г арась . Та що ж я такого сказав?

З а г р е б а . Цить, коли тебе не питаютъ (*Гарась здвигає плечима і відвертається*).

Д иркалих а . Та й зубаті ж вони в тебе, брате!

У л я . Які, ми, тітонько, зубаті? Та в мене зубки такі дрібненькі та гарненські, що вармейці аж облизуються, на їх дивлячись.

Д иркалих а . Чи ти бач. Іще й пересміює!

З а г р е б а . Ой не хворцюй, Уляно, бо будеш бита! Коли досі не бив ні разу, то виб'ю для почину!

У л я . Та що ж я, батеньку, таке сказала?.. Адже я нічого... Ій же ти Богу, нічого...

З а г р е б а . Цить! Одно слово — цить! Чи може не втямиш, що воно таке: цить! Так я навчу! (*Усі примовкли*).

Диркалиха (до Улі). Е, дочко, дочко! Шкода, що не я тобі мати: я б тебе навчила шануватись! Я б тобі заціпила пашу!

Уля. Та де ж так! Дуже вже ви хвабрі!

Диркалиха. Я б тобі язика отого проклятого прикоротила і зуби твої собачі притупила!

Уля. Он бачте, ви вже й лаєтесь... Зуби собачі! Не знаю, в кого собачі, тільки не в мене...

Диркалиха (до Загреби). Чи ти бач? Огризається, як сучка!

Загреба (*зрюкнувши кулаком об стіл, до Улі*). Та чи довго ти, гаспідська дитино, мене дратуватимеш?

Уля (*зірвавшись з місця*). Батеньку! Ви закажіть їй, щоб вона не важилась лаятись, як перекупка! Хіба не чуєте, що вона мене сучкою лає?..

Гарась (*теж зривається з місця*). Аж бридко слухать! Прямо хоч із хати тікай! (*Виступає на двері*).

Уля. Господи! Що ж воно оце буде? Утекти, мабуть, щоб не бачить... (*іде до бокових дверей*).

Загреба (*піднявши з місця і вирячиваєсь на Уляну*). Так оце ти, триклята дитино, отакечки шануеш рідну тітку?..

Диркалиха (*перехоплює Загребу*). Так оце ти, триклята недоріко, зо мною рівняєшся? Так оце ти мене перекупкою узишаєш?..

Уля. Не дуже бришкайте, бо я вас не боюсь! Це вам не дома! Ви звикли там лаятись з чабанами та з кімликами, так думаете, що й тут вам воля? Ні, вибачайте, бо тут вам — дзусь!

Загреба (*вхопивши за голову*). Та чорти б же побили твого батька!

Диркалиха (*кидається до Улі*). Так я ж тобі своїми руками заціплю пашу!

Уля (*стає у грізну позу*) Ма тante — ні с места! Ви драцца вздумалі? (*показує рукою на двері*). Так ізвольте вйті вон!

Загреба (аж присідає). Овва!

Диркалиха (*збентежено*). Так ось воно як!.. (до Загреби). А ти ж чого дивишся? Так оце такий ти батько? Так оце твоя дочка мене щельмує та з дому гонить, а ти й мовчиш?..

Загреба (до Улі). А ходи сюди, дочко! (*бере її за руку і підводить до Диркалихи*). Так оце ти рідну тітку лаєш — га? Так оце ти її з батькового дому гониш — га?..

Уля (*злякавшись*). Батеньку!.. та вона ж сама... та вона ж лаєтись...

Загреба (*стиснувши кулаки*). Ставай навколішки перед тіткою та проси прощення!

Уля (*крізь плач*). Батеньку... голубчику... та з якої ж речі?..

Загреба (*піднявши кулаки*) Ставай навколошки зараз!
Ставай мерцій, а то вб'ю!

Уля (*стає на коліна перед батьком*). Батеньку... простіть
мене... Я більше не буду...

Загреба (*повертає її до Диркалихи*). Он туди кланяйся,
чортове пискля! Проси прощення!

Уля. Тітонько... навіщо ж ви скверно лаєтесь...

Загреба. Так оце ти так прощення просиш? (*тупає ногами*). Та я тебе розтовчу! Та я тебе в землю вжену!

Уля. Тітонько... простіть мене. Я вже не буду...

Гарась (*вбігає прожогом*). Батеньку!.. Тітонько!.. Гости
їдуть!.. Ох лиxo ж нам — гости їдуть!.. Якісь охвіцери!..

Уля (*зривається*). Ах Боже мій! От скандал! От осоромимося навіки! (*зникає в бокові двері*).

Загреба (*простягає кулака усілід Улі і трясе ним*). Ну,
щаслива ж ти, Уляно!

Диркалиха (*до Загреби*). Та оце й тільки?.. Так оце
вона тітку вилаяла та двері їй показала та й небита буде?

Загреба (*чухає потилицю*). От морока мені з вами!

Диркалиха (*аж захлинаючись*). Та коли ж такий ти
батько... та коли ж такі в тебе діти... та коли ж така мені
честь... та коли ж так, то пху на тебе, старого дурня! І нога
моя не буде в тебе більше!

Загреба (*жалісливо*). Сестро! Та ти ж таки бачиш...

Диркалиха. Та нахаркатъ мені на твій дім із дітьми
твоїми триклятими та й з тобою, старим собакою! Хоч пропадіть
ви тепер, то я й не загляну у ваше кишло трикляте! (*на порозі*).
Пху на тебе, старий бевзю! Пху на вас усіх зуздром! (*зникає*).

Загреба (*ударившись об полі*). Оце так що лиxo при-
пало! Прямо хоч сядь та й плач! А тут іще чорти несуть якихсь
охвіцерів... (*до Гарася*). Скажи їм, що нема мене дома — не-
хай їм грець (*виступає з хати*).

Гарась (*кілька часу мовчить, а потім закочується репо-*
том). От одурив усіх, чисто, так одурив! (*Репочче*). Одурив,
одурив!

Киля (*вбігає заклопотана*). А де ж гости?.. Чи ще далеко?..

Гарась. Та які там гости — то я збрехав, щоб бучу вгамувати!

Киля. Та чи справді ж?..

Гарась. Йі же ти Богу! (*Репочеться*). От хвацько одурив усіх чисто!

Киля. Ну й спасибі ж тобі, Гарасю! От спасибі так спасибі!
Краще й не треба, як оце ти вигадав! Побіжу ж я, скажу
Улі (*зникає*).

Гарась. Та й буча ж була схопилась! Та не диво, що й схопилась, бо тітка хвабра, а наша Уля ще хвабріша!

Палажка. Оці вже мені панські витребеньки — уже старий пан загадали, щоб нести самовар у сад під грушу, та щоб і усіх туди до чаю кликати.

Гарась. А Диркалиха ж де?

Палажка. А Диркалиха наказала, щоб запрягати коней, а сама пішла уперед пішки.

Гарась. Та невже ж? (*Підбігає до вікна*). А й справді! Аж ген потеліпалась шляхом! (*Регоче*). А що! Таки викурили тітку. (*Вистрибує по хаті*). Тра-та-та, тра-та-та, тра-та-та! (*Підбігає до Палажки і хапає її ззаду за руки*). А що, поганко, піймалась? А кажи мені, куди ти цієї ночі з двору бігала?

Палажка. Та ну гетьте, паничу, з своїми жартами — шукайте собі образованих!

Гарась (*відступивши*). Чи ти ба, яка нечіпаха! Ще й вона приндиться!

Палажка. Небійсь, щоб подарувати чимнебудь, то вас нема, а руки теребити в пазуху ласі!

Гарась. Та як ти смієш ограватися? Хіба забула, що ти кріпачка? Та чи ти знаєш, що я зроблю з тобою?

Палажка. Та ні, не брикайте, паничу, бо як розкажу зараз старому панові, то стиду-бриду набереться доволі.

Гарась. Ну, та й триклята ж! Та хоча б що путне приндилося, а то кріпачка, хамка! Та постривай же коли так — я тобі допечу!

Палажка. Та не дуже то й боюсь. Нехай уже як вернетесь із гвардії великим паном, то аж тоді може злякаюсь.

Гарась. Чи ти ба? Ще й глузує триклята хамка! От які у нас порядки! Найпоганіша кріпачка й та свого місця не знає і та хворює!

Палажка. Та хіба вже дать вам погратися, щоб не сердились? Та йдіть уже, йдіть, коли так вам приспічило...

Гарась (*на порозі*). Пху! (*Виступає з хати*).

II

(*Сад Загреbi. Під деревами застелено стіл, на столі стоїть самовар з усіма причандалами. З правого боку від публіки сидить Кіля і ладнає до чаю, навпроти публіки сидить Загреba і смокче довгий чубук, з лівого боку задом до Загреbi сидить Гарась i, обпершись на стіл, висвистує арію з «Троваторе»*).

Загреba Гараську! (Гарась, мов недочуваючи, висвистує далі). Гараську! (Гарась мовчки висвистує далі). Та чи ти чуєш, Гараську, чи тобі позакладало?

Гарась. Та чого вам, батеньку? Адже я чую, то й скажіть, що там маєте!

Загреба. Дурню ти учений та недрюкований! До тебе батько як до сина зводить річ, а ти відвернув пику та й свистиш, мов дурень у пустці!

Гарась (повернувшись до батька щоку). З якої речі ви, батеньку, лаєтесь? Що я зробив такого?

Загреба. Та поверни бо й жлукто, махамете! Повернись таки усім толубом та тоді й отримайся, коли в тебе собачий хист!

Гарась. І отак же ж хоч коли! Причепляється не знати за що і зараз у лайку! (до Загреби). Ну що вам за зневага така, що я не повернувся? Та може ж я не в добром дусі?

Загреба. Бодай із тебе й зовсім дух виперло! Чи ти ба? До його батько зводить річ, а він і жлукта не поверне, бо не в добром дусі! Сказано, дурень!

Гарась. Лайтесь, як хочте, а я вашої лайки на себе не приймаю, бо вона до мене не пристане! Хоча б зважили, що воно таке дурень. Дурень той, хто нічому не вчився, нічого не знає, а я все ж таки учився більше, ніж ви, та й світа більше бачив. Я все ж таки хоч у Петербурзі був...

Загреба. Та дурень зостанеться дурнем, хоча б усі науки пройшов і усі світи з'їздив. Воронна за море літає, та дурною вертается, та так і ти! Де ж таки ти не дурень, коли ти не тямиш, як з батьком поводиться?

Гарась. Он бачте бо, батеньку, яка у вас правда. Я тільки не повернувся до вас, як ви мене Гараськом кликнули, та ви вже й за зневагу прийняли, а про те й не подумаете, що може ж оця сама кличка мене й ображає. Хіба не можна назвати повним менням: Герасим? А то: Гарасько! Так наче на наймита або кріпака.

Загреба. Тю-у-у! Та й дурний же ти, сину, як я бачу! Плетеш таке, наче не при собі ходиш. Чи ти ба: ремствує на батька, що зве його Гараськом, а не Герасимом! Сміх та й горе з отакими мудрагелями! (Згодом). А де Уляна? Піди, Килино, поклич її до гурту, нехай іде чай пить — нічого там приндиться!

Киля. Та вона ще, мабуть, не вгамувалась... Нехай уже, батеньку, серце їй перейметься, та тоді...

Загреба. Тобі кажу, поклич, то й поклич! Усяка погань та буде на батька губи надимати! (Киля виходить).

Гарась. Що ж ви, батеньку, хотіли мені сказати?

Загреба. Нехай тобі біс! Пропала охота з тобою й балакати!

Гарась. Он бачте бо, батеньку, які ви неправдиві. Ображаетесь усякою дрібничкою, а як же мені не ображатися, що ви не вважаєте ні на які мої просльби. Адже відколи просю я вас, щоб вистарали мені службу в гвардії, так хіба ж ви прихи-

лились на мою просьбу? І нехай би вже була яка перечіпка або труднація велика, а то ж ніякісінької! Уся сила в тім, що ви не хочете дать мені на прожиття в Петербурзі хоч тисяч зо дві карбованців на рік... І нехай би вже ні з чого було дать, а то ж, хвалити Бога, у вас грошей досить...

Загреба. А ти хіба лазив у батькову кишенью, що знаєш, скільки в його грошей? Та нехай би й були гроші, та хіба ж я дуренъ, щоб так і дав їх тобі марнувати? Хіба ж я не знаю, що ти за птах? Грошай протрињкаеш чортову гибіль, а користи чорт матиме аніже. Чи ти ба? Щороку давай йому дві тисячі карбованців! А навіщо? Щоб ледащо по балях та машкарадах попотаскалось, та ледащом і назад вернулось!

Гарась. Батеньку! Та я ж через гвардію собі кар'єру зроблю, скоріш у чини вийду...

Загреба. Так ти оце хочеш, гуляючи та гроши марнуючи, до чинів доходить? А в похід на Кубань не хочеш? А черкесько-го пороху понюхать та кулячого дзизу послухать не хочеш? Біс твоєму батькові! Мене двічі кулею встрелено і двічі шаблею врубано, поки до хорунжого дослуживсь, а тебе ще й комарі черкеські не тяли, а вже в пани вийшов, так іще тобі й мало?

Гарась. Отже, батеньку, мені аж чудно вас слухати! Хіба ж таки можна мені рівнятись з вами по службі? Ви були простим, необразованим козаком, а я ж таки полковницький син, і не на те ж я вчився, щоб козацьку лямку тягти. Та ще й те візьміть собі на думку, що то був час, а тепер другий, тоді були одні звичаї та моди, а тепер зовсім інші...

Загреба. Отже, замовчи! Замовчи, махамете, і не дратуй мене дарма! (Уля і Кіля уступають і сідають укупі до столу. Уля плаче).

Загреба (до Улі). Чого ти плачеш, дурне?

Уля (рюмаючи). І ще б пак не плакать, коли ображаете... Обляяли... зневажили, звеліли на коліна стать...

Загреба. А перед ким тобі звелено навколішки стати? Хіба ж вона не рідна тобі тітка? І хіба ж ти її не обляяла?

Уля (рюмає дужче). Кулаки підняли... ногами тупотіли... на ввесь голос зіпали... трохи не вбили... черелякали навіки...

Загреба (знизивши голос). Та ну вже годі! Нехай уже, як дастъ Біг, порозумнішаеш та не будеш тіток лаять, то й я вже не буду тебе лаять.

Уля (ще дужче рюмає). Аж обмерла від ляку... Себе не пам'ятала... І досі усе тіло тремтить...

Загреба. Да годі вже, годі! Нехай уже я тобі за це куплю оті картопляни, чи хвартопляни, чи як їх у бісового батька звуть...

У ля (піднявши на його очі). Де ж пак чи не купите...
Відколи вже просю та молю, так усе дарма...

З а г р е б а . Дурне! адже тепер кажу, що куплю, то чого ж тобі більше?

У ля . Батеньку!.. Та коли ж ви купите?

З а г р е б а . Та от тижнів через два, полковник Мимря їхатиме у Ростов, то й дам йому гроші — нехай уже купить.

У ля (кідається цілувати батька). Батеньку! милеменський!
ріднеленський! Та тепер же я зовсім щаслива!

З а г р е б а . Та годі, годі — відчепись!

Г а р а с ь . От щастя Улі! От добро!.. Кому пайдить, так пайдить, а мені... (до Загреби). Батеньку! Зробіть уже й мене щасливим... Ощасти, батеньку!.. Прирядіть мене в ґвардію!..

З а г р е б а . А тобі таки свої картопляни на думці? Шкода, сину! Якби ти не таке ледашо!

Г а р а с ь . Батеньку! У вас багато добrosti для всіх...
Ощасти же й мене, батеньку! Я вже шануватиму і поважатиму
vas від щирого серця... I ніколи вже не буде вам від мене ні
огурства, ні зухвалиства, буду покірливим і прихильним...
Ощасти, батеньку!

З а г р е б а . Та нехай уже тобі абищо! Нехай уже попросю
отамана, щоб прирядив тебе в оту анахтемську ґвардію...

Г а р а с ь . От за це спасибі вам, батеньку! От спасибі, так
спасибі!

З а г р е б а (зідхнувши). Е, сину-сину! Як бачу я, то тебе
хоч і вчену, та не довчену, бо доводилось мені і між ученими
бачити людей тямущих. Ти б таки поміркуав, що в Петербурзі
ти своїм розумом нікого не задивуеш, бо там учених людей ба-
гато і між ними ти будеш, може, найдурнішим. А тут на Чорноморії,
якби тільки ти не бришкав та не гордував людьми, то мо-
же б і справді за розумного поцітали... Спасибі Богові, у мене
й зарука є — адже вивів на хорунжого, то повів би у чини і далі.
Та ще й про те поміркуй, що бататство у мене не яке велике,
більша половина його в худобі, а худоби тії коли тисяч на двісті
набереш, то й багато, а вас у мене аж четверо! А тут старість моя
надходить, затого може вмру, а на господарстві заступить мене
нікому! Уже б мені час не то помочі від вас сподіватися, та й
зовсім на спокой відпочивати та дивитися, як ви господарюєте,
а тут доводиться на старості літ ще більше турбуватися, бо тре-
ба здоровим дурням гроші постачати. У ґвардію іще — пху!

К и л я . Батеньку! І я щось хочу у вас попрохати...

З а г р е б а . І ти, дочки? Кажи, моя дитино! Я вже тобі ні-
чого не відмовлю, бо ти мені ніколи нічого, ти таки й справді
мене за батька поважаєш. Що ж тобі таке, дочки?

К и л я . Пустість мене, батеньку, до тітоньки Диркалихи
живить...

Загреба (з дивовижею). Чого ж то так, дочко? Хіба ж тобі в мене життя не до вподоби?.. Хіба ж я тебе не жалую?..

Киля. Ні, батеньку, воно нічого... Та все ж таки там якось краще... Якось простіш... А тут у нас дуже вже на московський великопанський шталт усе повелось... Де вже мені, необразованій...

Загреба. Е, дочко, це дурниця! Нехай вони живуть собі хоч і на московський шталт, а ми собі житимемо по-простецько-му, як нам любіш.

Киля (крізъ плач). Як їй, так і хвартопляни і все, а як мені, то й нічого...

Загреба. А ти ж, дочко, чого бажаєш? Кажи, моя дитино, я й тобі куплю. А вже як видаватиму тебе заміж, то згадаю й те, що ти в мене картоплянів не просила і в гвардії не служила. Тебе я, дочко, не скривджу.

Уля. Батеньку! Що ж тут такого? Нехай вона іде до тітоньки, коли їй хочеться.

Загреба. А тобі зась! Е, триклята в тебе вдача, Уляно! І в кого ти вродилась така прохірна!

Киля. Та я вже давно бачу, що вона рада б мене здихатися... Бо вона соромиться за мене перед людьми...

Уля. Та як же й не соромиться, коли ти зовсім необразована. Скільки вже місяців я побиваюсь з тобою, а яка була непресана, такою й зосталась.

Киля. Та не бідкайся, бо більше не будеш зо мною побиваться. Остогидла мені твоя муштра — пора облишить.

Уля. Тобто як? Так ти більше учиться не хочеш?

Киля. Кажу ж тобі, що не хочу! Шукай собі образованих, де знаєш, а від мене відкаснись!

Загреба. Оце так! Оце до діла! От на це й моя згода! Коли муштра обридла, то й плюнь на неї, а все ж таки до тітки не пустю. Мені тільки і втіхи, що ти. Як навойдуєш з Уляною та Гараськом, та розгориться в мене серце, то тільки побалакаю з тобою, зараз і душа втихомириться.

Уля (набік). Де ж пак, які любоші!

Оришка (вбігає). Паночку, панич приїхали з Ростова! Наш панич Юрко!

Загреба. Ага, насилу! Поклич же його мерцій сюди! (Оришка зникає). Побачимо, як він від'ярмаркувався. Тридцять лошаків гонив у Ростов на продаж... Коли добре продав, то гроши на обихідку будуть!

(Юрко в черкесці, при кінджаля і з черкесським пістолем за поясом, за ним з'являються кімлики Манджик, Очкун, Кеткур і Кудлай, а озад усіх Тарас Лудяний. Кімлики, знявши шапки і уклонившись панам, стають поодаль, а Юрко піdstупає до гурту).

Юрко. Здорові були!

Загреба. Здоров, сину!

Уля і Киля. Драстуй, Юрасю!

Юрко (підступає до батька і цілує в руку). Чи живенькі, чи здоровенькі?

Загреба. Та ще хвалити Бога до котого часу...

Юрко. А ти, Кило, чого така засмучена та насуплена? (цілується з нею). А до тебе, Улько, ніяка скорбота не пристає (цілується). А я тобі картопляни купив був, та якось погано ув'язав у тороки, та й загубив.

Уля. Отаке збреші!

Юрко (до Гарася). Ге, та це й ти, Гараську, ще дома? А я думав, що ти вже в гвардії! (подає йому руку).

Гарась. (відпихаючи його руку). Геть ік бісу з своєю лапою!

Юрко. Ну, здоров хоч отакечки (ляпає його долонею по спині).

Гарась. Відчепись від мене, лобуряко!

Загреба. Ану, годі гризтись! (до Юрка). Сідай, сину, пий чай, та розказуй усе поряду. А я вже, сину, ждав тебе, ждав, та й жданки погубив. Здається давно вже час би тобі назад вернутися. Чого ти так довго длявся?

Юрко (чухаючи потилицю). Та довго, батеньку, казать, а погано слухать буде.

Загреба. Як? Невже ж, боронь Боже, неблагополучно?

Юрко. Та не зовсім таки й благополучно. Отож, бачте, як погнали ми косяк у середу на позапрошому тижні, то все у нас було благополучно аж до Чолбасів. А на Чолбасах ми отирливались, щоб заночувати. Полягали ми навкруг косяка, та й поснули усі, окрім Кудлая, а потім Кудлай збудив Очкуна, а сам ліг. Коли це так саме у глупу північ прокидаєш і чую, що десь лопотить... Так лопотить-лопотить, що аж страшно! Аж ось наскочило на нас чоловіка з десять якихсь кімликів, відбили зразу половину косяка, та й поперли понад Чолбасами.

Загреба. Та невже ж таки?

Юрко. Та от хоч кімликів розпитайте!

Тарас. Оце лихо!

Юрко. Так ото й поперли понад Чолбасами, а потім повернули в степ. Поки ж ми посіддали коней, то вони вже чорт батька зна де опинились...

Загреба. Та навіщо ж ти, іродів сину, звелів на ніч коней порозсідлювати?

Тарас. Та хто ж таки так робить, паничу?

Юрко. А хто ж його знав, що така халепа складеться?.. Та це ще не яке лихо, бо коней посідлати ми не забарились, та, зоставивши Кудлая біля косяка, мерцій як порснули ми навздогінці! І ото ми бігли та й бігли, коли ось злодійський лопіт

усе ближче та ближче, а ось уже й зовсім недалечко, уже й видно стало, що якісь верховики женуть коней. Ось вони перехопились через гребельку, а ось ми вже коло гребельки. Коли це зразу як кинутся на нас чоловіка з сім якихсь кімликів — а ото вони на нас засідку зробили — та як узяли нас у малахаї, так і нехай їм грець! Почали ми з ними биться, та бились-бились, бились-бились, та якби не мій пістоль, то, мабуть, там би нас і на смерть уклали, а то як побачив я, що вже не переливки, та як торохнув, то вся урагова кімлишня так і порснула вrozтіч. А ми тоді далі та далі, та таки й нагнали злодіїв і таки відбили коней!..

Загреба. Молодець! Оце добре! От за це хвалю! А ну кажи-кажи, як було далі!

Юрко. Так ото пригнали ми відбитих коней до тирла, аж уже почало й на світ благословиться. Перелічили ми коней, аж не всі — чотирьох лошаків таки не достачає. А ото, мабуть, як погнали злодії пів косяка, то оті чотири на бігу денебудь відбились, а переймати їх було ніколи, то вони й загубились денебудь. Що тут у світі Божому робить? Наказав я Манджикові та Очкунові, щоб гнали косяк далі, та щоб отирлувались аж на Бичовиній балці та й сподівались нас, а сам з Кеткуром та Кудлаєм кинувся розшукувати загублених коней. Думка така була, що може таки надибаєм денебудь згубу, та хоч на ніч назможен косяк. Отже, проїздили цілісін'кий день, а коней не знайшли та ще й трипізнились дуже. Приїздимо на Бичовину балку, аж там наші Манджик та Очкун сплять, іродові сини, п'яні, як свині, а половини косяка уп'ять немає...

Загреба. Та невже ж таки?

Тарас. Та що ж воно за знак?

Юрко. Чорт його батька знає! Мабуть, украдено, прямо таки з косяка зайнято та й годі! Бо на тому ростовському шляху отій кімлишні чортова гибіль!

Загреба. Та чом же ти, махамете, не держав косяка і не пильнував його. На якого ти бісового батька кинув косяка та побіг шукати вітра у полі?

Юрко. Та хто ж його знов, батеньку, що так вийде...

Тарас. Та коли вже так, то чому ж воно усього косяка не взято, а тільки половину?

Юрко. А чорт його батька знає!.. Мабуть, неспособно булоувесь косяк гнати... Та ото й зсталось у мене тільки дванадцять лошаків...

Загреба. Дванадцять лошаків!.. Господи, Господи!..

Тарас. От це ж таки горечко.

Юрко. Три дні стояв я на одному тирлі, а три кімлики снували скрізь навкруги, чи не доведеться на слід злодійський

спости, і таки вхилили тропу біля Березанської слободи, так тільки пізно, бо дізнали, що злодії уже друга днина як прогнали коней аж на Лінію...

Загреба. Лишко ж мені тяжке! Оце так що впорались іродові душі! (Зразу). А де Манджик? А де Очкун?

Манджик і Очкун (*кланяються до землі*). Змилуйся, пане!.. Помилуй!.. Більше не буду!..

Загреба. Так оце ви, собачі душі, занапостили мені коней — га? Так оце ви, при великій худобі бувши, та на великому шляху, позаливали собі очі горілкою — га?

Манджик і Очкун. Помилуй, пане! П'яне було... горілки напились, та й заснуло.. а воно щось і вкраво чи що...

Загреба. Агей! А гукніть сюди козаків! А тягніть їх, іродових синів, на станю, та бийте малахаями, як собак!

Юрко. Та я вже бив їх, та ще й бив добре! Ото як пропала всяка надія вернуть коней, то я мерщій гукнув, щоб розтягли Манджика, мов кота, та вліпив йому малахаїв, скільки влізло, а потім такого ж чухрая і Очкунові завдав!

Загреба. О ні! Цього мало! Я з їх іродових нащадків і дух собачий виб'ю. Агей!

(Вбігають козаки, хатають Манджика та Очкуна і тягнутъ геть.

За лаштунками гомін).

Киля. Батеньку! Яка ж воно буде правда... адже їх уже бито. Простіть їх, батеньку!

Загреба. Цить, дурне пискля — не твоє діло!

Киля. Простіть їх, батеньку...

Загреба. Кажу тобі цить! (до дітей) Гетьте звідсіля всі! Гетьте ік бісу! (Уля, Киля і Гарась виходять).

Загреба. Еге, сучого сина робота! Отак упоравсь (до Юрка). Чи догнав же ти, триклятий недоріка, хоч останніх двадцять лошаків у ярмарок?

Юрко. Та цих то я догнав, та продав дуже дешево.

Загреба. Як?

Юрко. По тридцять та по сорок карбованців...

Загреба (*скажено кидаеться до Юрка*). Гі, махамецький виплодку триклятий! Та як же ти зважився за таку ціну розпродати лошаків? Та вони ж у мене добірні! Та вони ж такі, що кожен варт карбованців вісімдесят, або і всі сто!

Юрко. Шо ж робить, батеньку, — чисто ж ціни немає. Табуна нагнато гибіль, купця мало — прямо хоч плач! І ще й то насилу та на превелику силу розпродав.

Загреба. Та хто ж тебе, душогубе, у потилицю бив, щоб продав коней за півдарма? Чому ти, бузувіре, не погнав їх назад додому?

Юрко. А хто ж його знов... Думка така була — треба вже спротивитись...

Загреба (*ударивши руками об полі*). Оце так що впорався бузувірський виплодок! Оце так що поярмаркувало триклятє байстри! Що й сподівавсь я від гемонського хлопця шкоди, а про такі капості і в голові собі не клав (*повернувшись раптом до Юрка*). Давай гроші, махамете!

Юрко (*виймає з кишени і викладає на стіл*). Ось вони — чотириста карбованці...

Загреба. Та й тільки?

Юрко. Та й тільки ж... Що ж робить — таке нещастя!

Тарас (*уступає задуманий*). Отже, пане, воно щось не тее... Щось воно та не такечки... Оце Маджика віддубасили, а Очкуна починають бить, так вони щось гукають таке неподобне... Мабуть, так, що панич одурив нас.

Кеткур (*ззаду*). Та воно бреше!..

Загреба. Як? Хто бреше?

Кеткур. Та панич Юрко... усе бреше!

Загреба. Та невже ж таки?

Кеткур. Йі же ти Богу, бреше! Усе чисто бреше та й бреше!

Загреба. Ану-ну, кажи, голубчику! Кажи мені усю правду, не байся! Кажи, як було діло!

Кеткур. Та воно було діло, таке було діло... Отож, воно як поїхало та й поїхало, та все його не було та не було...

Загреба. Та кажи мені, махамете, чи благополучно допровадили коней у Ростов?

Кеткур. Та благополучно ж...

Загреба. І ніхто не відбивав у вас коней?

Кеткур. Та ніхто ж!

Загреба. І не вкрав ніхто?

Кеткур. Та ніхто ж!

Загреба. Так ви продали усіх тридцять лошаків?

Кеткур. Тридцять четверо...

Загреба. Тобто як? Адже ви відлучили з табуну на ярмарок тільки тридцять?

Кеткур. Так ото ж тридцять, та четверо украло...

Загреба. Так ви четверо й вкрали?

Кеткур. Еге ж!

Юрко. Та бреше він, ідолів син, як собака бреше!

Кеткур. Йі же ти Богу, пане, украло! Хтось гонило коней, та отирливало і заснуло, а панича каже: ану, хлопці, украдь! А Манджика та Очкуна як побігло, як побігло, та й украло, а панича у Ростові продало, та собі й гроші забрало!

Загреба. Он бач воно як!

Юрко. От бреше, кобиляча душа!

Загреба (до Кеткура). А почому ж ви продали коней?

Кеткур. По сімдесят та по вісімдесят.

Загреба. А де ж гроші?

Кеткур. А чорти його батька знає! Бо воно п'ять день у трактирі гуляло, дівку цілувало, по ярмарку музики водило...

Загреба. Оце так!

Юрко. От бреше, так бреше собача душа! (до Загреби). Батеньку! Та як би ж воно правда, то хіба б не сказали самі Манджик та Очкун?

Тарас. А й справді, пане! Давайте ще раз розпитаємо Манджика та Очкуна!

Загреба. А гей, Манджика! (Манджик через силу уступає, уже битий і зарюманий).

Загреба. Ану, Манджику, тепер кажи мені всю правду!

Манджика (кланяється і плаче). Помилуй, пане, більше не буду!

Загреба. Та кажи, дурню, як було діло?

Манджика. Та воно було діло, таке було діло... Отож, напілось п'яно та й заснуло!

Юрко. А що батьку, хіба ж неправда?

Кеткур. Та воно бреше! Та його панича налякало! Воно казало: як не будеш брешеш, то з пістоля застрелю, а як будеш брешеш, по п'ятдесят карбованців подарувало!

Загреба. Чи ти ба! (до Манджика). Та кажи, собако, всю правду кажи, не бійся! Може тебе дарма битто? (Кімлики джеркотять до Манджика, Манджик позирає на Юрка, а той витріщивсь на його і, зціливши зуби, показує кулака).

Манджик. Та воно бреше!

Загреба. Хто бреше?

Манджик. Та панича Юрко!

Загреба. Як же було діло?

Манджик. Та воно було діло, таке було діло...

Загреба. Та кажи, ідолянине, чи всі тридцять лошаків продали у Ростові?

Манджик. Тридцятеро четверо...

Загреба. А по чім?

Манджика. По сімдесят та по вісімдесят...

Загреба. А де ж гроші?

Манджик. А чорти його батька знає! Бо воно п'ятеро день у трактирі гуляло, дівку цілувало...

Загреба. А гей, мерцій сюди Очкуна!

Тарас. Та його ще б'ють!

Загреба (до Тараса). Біжи мерцій та скажи, щоб ки-нули бить, та веди сюди! (Тарас виходить). От тепер і мені

від серця відлягло трохи — хоч винуватого знайшов, Ге, не сподівався ж я, Юрку, щоб ти так упорався. Цілу силу худоби пропив, махамет, відразу! І привіз батькові, як на сміх чотириста карбованців!

Кеткур. Та воно бреше! Воно ще гроши має! Бо воно казало — оце батькові — та й поклало на праву кишенью — а оце, каже, мені — та й поклало на ліву кишенью...

Загреба (до Юрка). А подай сюди гроши!

Юрко (виймає гроши з лівої кишени і стає навколошки). Простіть мене, батеньку, я винуватий...

Загреба (перегортаючи гроши). От воно й ще п'ятсот карбованців знайшлося... (Очкун з'являється, ледве переступаючи і рюмаючи).

Загреба. А що, Очкуне, не признавсь по правді — оце ж тобі наука!

Очкун (кланяється). Помилуй, пане!.. П'яне було... Нічого не знато... (Кімлики джеркотять до Очкуна, а той позирає на Юрка).

Юрко. Та кажи, Очкуне, всю правду, бо я вже й сам признався!

Загреба. Так що ж, Очкуне, знаєш тепер, скільки продали коней у Ростові?

Очкун. Тридцять четверо!

Загреба. Біс твому батькові! Тепер я й сам знаю. (до Тараса). А по скільки дали оцім дурням?

Очкун. По сімдесят та по вісімдесят...

Загреба. Цур, дурню! Не тебе питают та й не про те!

Тарас. Де в біса по сімдесят, коли ми їм заліпили по двісті та ще й з верхом.

Загреба. Нехай же воно захищається їм за те, що чужих коней покрали, а тепер беріть Юрка та розтягніть його на стані, та заваліть йому триста малахаїв!

Юрко (падає на коліна). Змилуйтесь, батеньку! Простіть мене, більш не буду!

Загреба. Беріть його, махамета! Тягніть його, бузувіра!

Юрко. Змилуйтесь, батеньку! Зменшіть хоч на половину!

Загреба. Мерщій! (козаки беруть і ведуть Юрка) Бийте його, іродового сина, та й добре бийте!

Юрко (зоддалеки). Змилуйтесь, батеньку! Змилуйтесь хоч на сотню!

Загреба. Ні, чортового батька ти в мене відпросишся! Отже, піти й собі, щоб часом кара не звелась на іграшку (виступає).

Палажка (прибирає з стола самовар і всі причандали). Ох, паничу, паничу! Таки доярмаркувався ти, таки догулявся!

Та так тобі й треба! І бувають же такі безсороцькі люди! Як їхав на ярмарок, то пообіцявся привезти шовкову хустку, а як приїхав з ярмарку, та підбігла до його, та й питаюсь: паниченьку! чи привезли ж ви мені хустку? А він тикнув дулю під ніс та й каже: ось тобі на! Добре було б, якби оце й Гарасько якнебудь наскочив на батька під гарячу руку, щоб і його відчуухрали за одним разом. Так ні ж, заховався в куточек та й мовчить. (З'являється Загреба, а за ним тягнеться, чіпляючись йому за руку, Кіля).

Киля. Згляньтесь, батеньку! Змилуйтесь на цей раз! Змилуйтесь, батеньку, хоч для мене змилуйтесь!

Загреба. Та відчепись, трикляте пискля!

Киля (ридаючи). Та гірко ж мені, батеньку, та нудно ж мені, та серденько мое в'яне...

Загреба. Та геть бо! Та відчепись! Оце таки причепилася! (набік) Агей, Тарасе!

Тарас. Чого зволите, пане?

Загреба. Кажи мерщій, щоб ослободили Юрка! (до Кілі) Та відчепись бо хоч тепер! (набік) Агей, Палажко! Агей, Оришко! Оце таки залилась! І в кого вона вдалась така жалібниця!

(Вбігають Палажка і Оришка).

Загреба. Беріть її звідсіля. Відведіть її в хату! Дайте мені на самоті хоч з думками зібратися (Палажка і Оришка беруть ридаючу Кілю і виводять, а Загреба опускається на дзигель і звішує голову). Так отаке склалось! Отак упорався Юрко! Гонив на продаж тридцять лошаків щонайкращих, за десятеро грошей привіз, половину і тих укравши, а двадцять лошаків пропив, махамет, відразу! Двадцять лошаків! Та це ж ціла сила худоби! Та нехай би вже пропив, та хоча б признався, то полаяв би я його добре, може й побив би трохи, та на тому й кінець би був, а то ж він шахрай — хотів одурити батька, та ще й двічі одурити! Та ще й людей під малахай підвів, свою капость закриваючи! Та ще й прокравсь, у злодії пошився! Горе-горечко тяжке! Горе мені, старенъкому, з отакими дітьми! (схилляється на стіл і плаче).

(З'являється Гайдабура з карбачем у руці. Він зупиняється і з дивовижесою дивиться на Загребу).

Гайдабура. Тю-у-у! (Загреба з ляком зривається з дзигля) Давно вже не чув я і не бачив, як старі дурні плачуть, та аж ось коли довелось!

Загреба. Та це ти, Семене? Нехай тобі грець, як ти мене перелякав!

Гайдабура (підступаючи). Здоров, Пилипе!

З а г р е б а (*обіймаючи його*). Здоров, братіку! Та й добре ж ти зробив, що оце до мене нагодився! Бо тут мені такі клошки та така скорбота, а ні з ким ні порадитись, ні з лиха чарку горілки випити.

Г а й д а б у р а. А коли так, то нічого дарма й часу гаять. Гукни на Палажку, нехай несе страву, то ми ще до обіда яку кварту й задавимо!

З а г р е б а. Та тут уже парня починається — ходім краще до хати!

Г а й д а б у р а. Та веди хоч до ката, аби було на стіл на брато.

З а г р е б а (*виступаючи*). Спасибі ж тобі, Семене, що відідав мене при лихій годині! От спасибі, так спасибі!

Г а й д а б у р а (*сам собі*). Добре ж воно оце склалось, що я нагодився до полковника саме під лихо, бо поки те лихо задавимо, то горілки вип'ємо багацько!

(*Виступають геть*).

III

Кімната в домі Загреби. Загреба і Гайдабура сидять за столом, на столі пляшка горілки, чарки і причандали до зайдки.

З а г р е б а. Так отака то мені морока з дітъми, Семене! Прямо ж — біда та й годі.

Г а й д а б у р а. Та яка там, Пилипте, біда? От буває біда, як нарядиться часом таке, що ні людям показать, ні самому подивитися.

З а г р е б а. Та ну, облиш, Семене, з жартами, бо далебі мені не до сміху. Уже так заговорили мене діти, що далебі не знаю, що й робить.

Г а й д а б у р а. А що ж робить, як не горілку пить. Випий так, щоб аж чуприна закурила, то де й лиxo дінеться — світ тобі буде як банька, а люди як мухи.

З а г р е б а. Та давай справді вип'ємо! (*наливає чарку*). Будьмо здорові, Семене!

Г а й д а б у р а. На здоров'я, Пилипте!

З а г р е б а. Скажи ж мені, Семене, чого це ти так довго до мене не повертаєшся, що вже ждав я тебе, ждав — та аж обридло мені тебе сподіватися.

Г а й д а б у р а. Та все, бач, нікольство трикляте — зайвого часу не було.

З а г р е б а. Тобто як?

Гайдабура. Та отож від'їхав я від тебе посеред посту, то насамперед загостив до військового старшини Мигаля, а в його саме збився колот — щось там багацько нашкодили чабани. Так ми їх малахаями били та худобу лічили, а потім з лиха аж п'ять днів пили горілку.

Загреба. Не яке ж тобі й нікольство було, як бачу.

Гайдабура. А від Мигаля поїхав я до генеральші Теленъдзеленьчихи, а там роботи чортова гибель: коней викладали та таврували, отари на бейсузькі степи переганяли, а потім побавився я в Марфи Григоровни з тиждень, горілку з нею попиваючи та жартами її розвеселяючи, та й поїхав до сотника Помагайби. А з цим гонили у катеринодарський ярмарок коней продавати, а від'ярмаркувавши, за малим не тиждень по трахтирях гуляли.

Загреба. Багацько ж тобі тобі мороки було, як бачу!

Гайдабура. А з ярмарку поїхав я до сотника Мимрі, а він саме заходився поминки справляти по синові, що торік у поході вбито. Та ми з ним, як почали поминати, та поминали аж дванадцять днів, поки він знемігся на силах та й захворяв. Так я тоді сів на коня та й поїхав до хорунжого Кандиби, а Кандиба саме продав якомусь лемонтерові двадцятеро коней, так ми як почали з ним могорича пить, та пили аж десять днів, поки й цей захворяв — аж очі йому з лоба повипирало і на живіт почав гукати.

Загреба. Та вже тебе, махамета, не переп'еш, бо ти здоровий та кремезний, як дикий кнур. А через віщо здоровий? Через те, що ніяких тобі клопіт немає.

Гайдабура. Тобто як?

Загреба. А так, що тобі нема чого журитися. Бо тобі що? Тень-тень, аби день, аби вечір ближче. А нам, господарям, клопіт — клопіт, аж сум бере, то не диво, що за тими клопотами та скорботами на силах підупадеш та з тобою в гульні не зрівняєшся.

Гайдабура. Егеж! Ти думаеш — що як мені, то й клопіт немає? Та ти бо послухай, що я тобі далі розкажу! Ото, бач, від Кандиби та понесла мене нечиста маті знов у Катеринодар. Не зінав я, бач, що якийсь гаспід наполяг на всіх засідателів, що про мене слідства призводять, щоб мерщій кінчали ті слідства та передавали в суд, і що засідателям тільки та й була замішка, що вони не знали, де я пробуваю. А тут, на лихо, як тільки поткнувсь я в Катеринодар, зараз і здібався з засідателем сотником Котусем, а цей Котусь візьми та мерщій і подай про мене звістку усім засідателям у всіх трьох округах Чорноморії. Якже сипнули вони до мене своїми отношеніями — по п'ятеро на день їх з пошти відбираю. Та кожен на десяти арку-

шах тобі «вопросних пунктів» наставить, та кожен наполягає, щоб мерцій йому свій отзив надіслав. А тут морока, що не знаю, як ім у бісового батька відписатися, бо сам же ти знаєш, який з мене письмак. От я морочивсь-морочивсь, а далі сів на коня, та й поїхав до полковника Перетятъка на пораду.

Загреба. Та коли ж ти, Семене, отих слідств наплодив?

Гайдабура. Ге! Та за мною ще здавна розвелося тих слідств, як на дереві листу, та, хвалити Бога, ще ні одного з іх до кінця не довели.

Загреба. Та за які ж учинки, за які капості тебе судять?

Гайдабура. Сором сказати — за іграшки та за жарти.

Загреба. Еге, коли так, то й дива мало, бо я вже знаю, які в тебе іграшки. В тебе іграшки махаметські, а жарти харцизькі. А ну-ну, розповіж, будь ласка, які там про тебе слідства? Цікавий би я знати, чи не потягнуть тебе справді на шибеницю або чи не зашлють хоч на Сибір.

Гайдабура. Тю на тебе! Хіба ж за дурницю людей на шибениці вішають? Ось вони, усі слідства, у мене на папері списані, і скільки я не перечитую їх, то тільки сміх бере та й годі.

Загреба. А ну-ну, прочитай справді! А перед читанкою ке лиши вип'ємо, бо може в тебе горло захарастилось, то нехай прочиститься.

Гайдабура. Та давай вип'ємо, щоб зір пяснішав. Будьмо здорові, Пилипе!

Загреба. На здоров'я, Семене!

Гайдабура (виймає з кишені аркуш паперу). Оце ж тобі перше слідство: «Об одрубанії ісавулом Гайдабурою мирному черкеському князеві Шатай-Болтаєву голови».

Загреба. Ага! Чув і я колись про це харцизтво! Розкажи пак, яким ти чином йому голову відрубав?

Гайдабура. Так хіба ж я так таки взяв та знечев'я й відрубав голову? Адже ми спершу посварилися з ним, а потім за шаблі вхопились, шермицерію завели. Так я на герці йому голову відрубав — от що! Отже, завели слідство: «об одрубанії голови!» І хоча б голова була християнська, а то з невіряки!

Загреба. А ну-ну, читай далі!

Гайдабура (читає). «О вкинутії ісавулом Гайдабурою сотника Чубрія з обрива Кубані живцем у воду і о винутії оного Чубрія з ковтъоби ледве живим».

Загреба. Чи ти ба які в нього, махамета, іграшки!

Гайдабура (читає далі). «О гоненії ісавулом Гайдабурою військового старшину Сухопаренка по вулиці з шаблею в руці, о загнанії його в річку Карасун і о шпурлянії в нього

груддям та грязюкою, від чого ховаючись, оний Сухопаренко по-ринав і ледве не втопився».

Загреба. Ото харцизя! Ото махамет! Так оце в тебе такі жарти.

Гайдабура (читає). «О пійманії ісавулом Гайдабурою на шляху дяка з хуругоном, о посаженії онога дяка силоміць на свого коня, і гоненії його перед хуругоном з ратищем у руках у город Катеринодар, від чого проішол трезвон у всіх церквах по сумлению приїзду архирея, а такоже о приїзді онога Гайдабури до військового собору і обляянії притомних православних християн».

Загреба. От цього вже я й не второпаю!

Гайдабура. Та то ж, бач, сподівались у нас у Катеринодарі архирея з Ставрополя і поставили на всіх вишках і дзвіницях вартових, щоб як зобачать архирейську брику, то щоб давали гасло на трезвон, а я ото зустрів за городом дяка, налякав його пістолем та й посадовив на свого коня. І пустивсь ото дяк у город з ратищем у руці, а я за ним у хуругоні. Якже зобачили вартові той хуругон і попереду дяка з ратищем, та як почали дзвонари у всіх церквах у дзвони калатати, так я катерив під той трезвон аж до собору. А народу наринуло — тьма тем. От я тоді виліз поважно з дякового хуругона, та й кажу: тю на вас! Якого ви бісового батька товпитеся? Це, кажу, я, Гайдабура, по своїй нужді приїхав! Так мене тоді зараз заарештували та аж на два місяці на обахту посадовили. Здається, цього й доволі б, так ні ж, завели слідство: о пійманії, та посаженії, та гоненії!

Загреба. Та то ще не яке лихо, що слідство завели, а що ти скажеш, як тебе або на Сибір зашлють, або ж посадовлять між дурних та божевільних?

Гайдабура (читає). «О припечатанії ісавулом Гайдабурою пашківському попові до столу бороди».

Загреба. Тобто як?

Гайдабура. А це було так. Заїхали ми з сотником Котільвою до пашківського попа Венедика, та й почали горілку пити. А як підпили добре, то й почав наш піп хлюбітися: Я й дужчий за вас усіх, я й хвабріший, я й переп'ю вас у всякому разі. І ото заспорили ми та й об заклад побились на пів відра горілки. Попили ми вечір, коли ось Котільва знemoщів, та й звалився, а за ним знemігся й піп, та й заснув на дзиглі, простягши бороду по столу. Ото я й думаю собі: оце ж він програв справу, а завтра казатиме, що перепив мене, та нікому буде й за свідка стать; ке лиш я припечатаю йому бороду до столу, то вже не відрешеться. Та мерцій роздобув у армена бочкового сургучу, натопив попові на бороду, та й припечатав каганцем.

З а г р е б а. Та грець же бив би твого батька! Та цей же піп і справді хвабрий молодець! Як ходив він зо мною по походах, то почепити було хреста на груди, а в руки вхопить шаблю, та в першій лаві з черкесами б'ється. Хіба ж мало в його й шрамів на тілі?

Г а й д а б у р а. Та вже й сміху ж було, як він прокинувсь — трохи кишок не порвали з реготу! І тоді ж таки, як відрубали йому бороду сокирою, то, посатанівши, почав він за нами з ножакою ганяться — мене під бік шпигонув, а Котільві розпоров руку від ліктя аж до плеча; так же не вдовольнився на тому триклятий піп, а подав на мене «прощеніє».

З а г р е б а. А ну-ну, дочитуй уже, які там іще за тобою капості є, бо вже час по чарці випить.

Г а й д а б у р а (читає). «О заснутії ісавула Гайдабури п'яним способом на Великден у церкві і о перекинутії дриганієм ноги ліхтаря з свічками».

З а г р е б а. Та побий же тебе сила Божа, бузувіре неприкаїнний!

Г а й д а б у р а (читає). «О закуренії ісавулом Гайдабурою на цвінтари коло пасок від святої свічки люльки».

З а г р е б а. Тю-у-у!

Г а й д а б у р а (читає). «О співанії ісавулом Гайдабурою у церкві стидних пісень».

З а г р е б а. Свят-свят-свят!

Г а й д а б у р а (читає). «О замордуванії ісавулом Гайдабурою протопопової кобили і о натиканії оній кобилі під хвіст паліччя».

З а г р е б а. Пху! Нехай тобі грець із твоїми слідствами! Не хочу й слухатъ далі! Я тільки дивуюся, чого вони дляються з отими слідствами, бо вже давно б час тебе на шибеницю потягти.

Г а й д а б у р а. Та про шибеницю ти не варнякай, а що ба-гацько мені мороки буде, то цьому правда. (*Наливає й п'є*). Будьмо здорові, Пилипе!

З а г р е б а. На здоров'я, Семене! Розповісти ж мені теперечки, як тебе Перетятько порадив?

Г а й д а б у р а. А Перетятько, спасибі йому, порадив мене добре. Коли хочеш, каже, отим засідателям очі заснуватъ та справу надалі затягти, то не відписуй їм, каже, нічого до діла, і звертай якомога набік. Нагороди їм, каже, усяких околясів, наплети усякої нісенітниці та халабурди. От вони, каже, усе тес прочитавши і нічого не второпавши, знов будуть до тебе отношенія слатъ та про ті околяси питатъ, а ти ім знов, каже, усякої галаматні наплести, та й нехай морочаться. А коли побачиш, каже, що, не вважаючи на всі твої викрутаси, уже от-от закінчають слідства, то, не допускаючи до суда, ут'ять яку шкоду зроби,

напрокудь чого здря, щоб нове слідство зайшло, а вони, каже, не судитимуть тебе, аж поки усі слідства закінчають, бо закон такий є, щоб судить по совокупності. І будеш ти, каже, тягти справу, поки живота твого, і від суда та кари утечеш благополучно.

Загреба. Та й хитрий же проклятий Перетятько! Сказано судовий хирхуль! Не дарма ж він років десять по судах служив, а потім у військовому Правленії працювався та в судових капостях намудрявся. Та чи ти ж так таки й зробив, як він тебе радив?

Гайдабура. Де ж пак! Хоч він і добре мене радив, так же сам ти знаєш, який з мене писака? Мені писать гірш, як ціпом махати: чи надряпав що, чи не надряпав, а вже й чуприна змокріла з напруги. От я морочився — морочився, а далі й кажу собі: потривайте ж, я відпишу вам так, що й коротко буде, а гарно. Та й почав відписуватись усякими віршами та стидними піснями. Вони мене питаютъ, з якої речі і яким чином я чоловікові голову відрубав, а я їм на тому отношенії надпись:

Ой сів медвідь на сідало
Та й крикнув він ку-ку-ріку!
Не покидай мене, моя мила,
Віднині й довіку!

Та ще й нумер поставлю. Вони мене запитують про свято-гудство та богосварні речі, а я їм:

Очеретом качки гнала,
Та спіткнулась і упала...

Вони мені торочать про харцизький напад на дяка та глування з архирея, а я їм:

Тринди-тринди, тринди-бала
З вечерниців шкандинала...

Та отакечки ув один вечір на всі отношенія відписавсь, та оце й сподіваюся, що з того буде.

Загреба. Ой, горе тобі буде, махамете! Жартуеш ти та смієшся з кого здря, а колись таки засмієшся й на кутні. Колись таки тебе доконають.

Гайдабура. Чортового батька! Уже коли справді прийдеться мені докруті, то я й до черкесів утчу!

Загреба. Та чи так, чи ні, а все ж таки спасибі тобі, що ти до мене приїхав. З тобою і горілка мені п'ється залюбки.

Гайдабура. Пий, Пилипе, коли п'ється! Тільки і нашого, що з'їв та випив, а все, що є інчого на світі — галаматня!

Загреба. Та й правда, Семене!

Гайдабура (бере чарку). Дай же, Боже, щоб пилось та ілось, а клопоти щоб і на думку не йшли!

З а г р е б а . Та ти вже що не скажеш, то доладу! Розкажи ж мені, голубчику, як там собі Перетятъко мається. Давно я його бачив, а колись були великими друзями!

Г а й д а б у р а . Ге, Перетятъко людина дуже мудра, уміє світа вживати! Не дожидаючись, поки його на тім світі у рай запровадять, упорядив він собі рай на цьому світі. Поставив у своєму кабінеті широчезну шахву, а в тій шахві пляшок — так тобі лавами й стоять! Усе наливки, та настойки, та запіканки — аж дух радіє! Та кожній і особливе імення дано: одна привабниця, друга принадниця, третя душевна відрада, четверта від усіх бід і скорбот (на гадючих жалах настояна), п'ята закрепилиха, шоста зачмутилиха, сьома повалиха, восьма похмелиха, дев'ята розвеселиха, та всіх і не згадаєш, бо є й десята й двадцята! Є така, що п'ють тільки перед явкою до началства, а є і така, що п'ють тільки після явки.

З а г р е б а . Добре йому, каторжному, вигадувати, коли у його жінка є, та ще й дуже мудра на цю справу. А тут лихо, що живеш собі сиротою удовим, та й то ще, хвалити Бога, до котрого часу є чого напиться досхочу. А як пак собі мається пані Перетятчиха, Платоніда Македоновна?

Г а й д а б у р а . Полотнида Демикитоновна? Та ще вибрикує! Тільки вже вередлива стала, так і нехай їй грець! Як тільки розсердиться на чоловіка, хоча б за те тільки, що вже старий дуже, та ще як залопоче в неї денебудь під спідницею, то зараз і завередує, і почне репетувати: дохторя! дохторя! Пошліть у город коней по дохторя! То старий і жене у город трояка, а дохтир приїде, пожартує трохи з Полотнидою Демикитоновною, та й сідає з старим на три дні у карти грать та наливки пить!

З а г р е б а . Ге, братіку! Платоніда Македоновна пані доброго заводу і добрих звичаїв. Таких пань не багацько на Чорноморії зсталось. Вона такого ж шталту, як і моя покійниця, тільки трохи тендітніша та примхуватіша, бо звісно — городянка. Десять літ чоловік у Катеринодарі служив, то й вона городянських манірів та поведеній набралась.

Г а й д а б у р а . Якого ж вона саме заводу, що так тобі вподобилася?

З а г р е б а . А заводу козацько-старосвітського, що вміє і пишно панувати і добре господарювати!

Г а й д а б у р а . А часом і чоловіка лящами та запотиличниками годувати?

З а г р е б а . Чорти батька зна що ти варнякаєш, Семене! Тут бере охота побалакати від щирого серця, згадати добрих людей, та порадитися, як би за їх зразком і своїх дітей прирядити, а ти в дурноляпство вкидаєшся та серце мое вражаєш.

Гайдабура. Так ти Полотниду Демикитоновну за зразок маєш?

Загреба. Не скажу, щоб вона мені з усіх боків за зразок малась, а все ж таки, куди не кинь, то вона пані доброго, старосвітського шталту. Я замолоду її знав і здавна звик її шанувати. Грішний я, братіку, чоловік і дуже любив жінок та й тепер ще люблю їх, а тільки ту з-між них шаную та поважаю, корота пані та й господиня.

Гайдабура. Та я й сам люблю жінок більш усякої інчої худоби, а все ж таки скажу тобі, що якби мені така жінка, як Полотнида Демикитоновна, то я б і до Луцципера пішов мінятися. Не багато втратив би, промінявши на чортицю. Тільки за те я і шаную її та поважаю, що вона добре вміє горілку на всяких зіллях запікати.

Загреба. Ні, Семене, ти в цій справі не багато тямиш, бо ти вік звікував бурлакою. А я тобі скажу от що: Дай Бог, щоб і дочки мої вийшли на такий шталт, як пані Перетятчих! Ге, братіку! Якби ти знав, як то воно любо, як то воно мило, коли гарна молодиця, хороша пані та добрячою господинею буває! Вона дім, вона й двір закрашає! Та вона ж усюди, без неї ані що! Вона за усім дозирає, усім порядкує, все розподіляє! Вона й не робить — тільки ручкою білою поведе та приказує, а від того приказу все мов би оживає і на лад спадає. Та як на дворі, так і в хаті. Ти ще спиш собі або потягаєшся на мнякому ліжку, а уже її голосок по хатах ляскотить, уже вона клопочеться, уже усьому порядок і привід дає. А як під празник, під велике свято? Та вона ж і на часиночку не вгамується, та вона ж уся — клопіт і рух, та у неї ж усе, мов під лотоками, і кипить, і шумить, і грає, і усе ж до діла, усе до порядку! А настане свято, вона одягнеться хороше та любо, а на столі у неї усього досить і усе ж то гарне! І, поцілувавшись із нею смачно, сідаєш поруч за стіл, і гарно тобі, мов у раю! А найдутуть гості, вона — наче аж виросте. Та голосок її над усіх дзвінкіший, та речі її над усіх розумніші, та вона скаже, та й прикаже, мов по зорях читає! От воно і людям мило і чоловікові радість! Ге, отака була моя покійниця, царство її небесне! Отака, хвалити Бога, і сестра у мене рідна!

Гайдабура. Та вони таки й справді як раз під шталт Полотниди Демикитоновні. Було як зіткнутися денебудь, то аж плачуть, що одна другої ніяк не передзявкає.

Загреба. Нехай тобі грець із твоїм глузуванням! З тобою балакати, тільки серце собі дратувати.

Гайдабура. А ти жартами не дратуйся та частіш горілкою контентуйся!

Загреба. Та давай справді вип'ємо! Будьмо здорові, Семене!

Гайдабура. Так чом же ти не всю випив? Пий до дна, бо на дні молоді дні!

Загреба. Ох, молоді дні та молоді літа! Якби то вас наздогнати та назад вернуть! Дивно якось утворив Господь чоловіка! От хоч би й я: що вже шостий десяток мені минає, ачуєся, що наче зовсім на світі не наживсь, та й те, що пережив, не зчувсь, коли й промигнуло. Правду кажуть: що на світі прожилося, мов уві сні іздалось. І дивно, що тес саме, що було в твоїй минулості може найгрішніше, видається тобі теперечки наче наймиліше...

Гайдабура. А таки нагрішив і ти за свій вік чимало. Мабуть, так, що коли не прийме Бог гріхів за жарти, то на тім світі багацько тобі мороки буде!

Загреба. Ох, грішний я, голубчику, чоловік на світі, і хто його знає, чи протягне ще мені Господь віку, щоб тії гріхи спокутувати! От хоч би й мое кохання з Буркунівною. Важить воно на моїй душі гріхом великим, а колись то було таким любим, що й досі ухміляється, як його згадаю. Та й дівка ж була гарна, ота Олеся Буркунівна — висока, та статна, та з лиця біла, та з такими гарними очима, що як глянеш у їх, то аж млосно тобі стане! А цілувалася, братіку, як! Як уп'ється було в тебе губами, то прямо душу з тебе висмоктує. Та як спізнявся я з нею насправжки, та як добрався вже до самого щирцю, то було не встережутися мене старі не то уночі, а й посереду дня. Оце сяду було верхи на свого буланого коня та й іду поуз двір старого Буркуна, наче так собі своєю дорогою за своїм ділом, а сам так і пантрую, чи не з'явиться на рундучку Буркунівна та чи не дастъ гасла. Коли дивись, аж ось і вона з землі виросла на рундучку. І коли покрутилась трохи, та й зникла, то я іду собі далі, бо то знак, що батько й мати дома. Якже стане на рундучку та білою хустинкою тільки — мах, мах! Ото знак, що старих батька й матері дома немає, а мені того тільки й треба. Мерщій завертаю до двору, прив'язую коня до стовпа та й у хату до Олесі. І милуюся бул з нею цілий день, що аж кінь мій коло стовпа з нудоти по коліна в землю вб'ється, а накохавшись та намиливавшись, іду собі веселенський додому та пісенько виспівую.

Гайдабура. Чом же ти на їй не оженився?

Загреба. Та якось, бач, не довелось. Бо одно, що згодом таки обридла мені трохи, а друге, що найшлася іще краща від неї, так і занедбав її.

Гайдабура. І не знайшовсь ніхто, щоб тобі за таку капость в'язи скрутити або потрощив ребра?

Загреба. Ні, до бійки не дійшлося, а нарікання та псякування було доволі. І найбільше ремствувала та лютувала стара Буркуниха — аж до самої смерті на мене гадиною дихала.

А одного разу якось зустріла мене на самоті коло цвінтаря та й гукнула мені зозла: Ну, каже, сякий-такий сину, наплювавти нам у жменю, то таки вблагаю я Господа, що наплюють і на тебе чорти на тім світі! (христитися). Господи, Господи! То ж то гріх той і досі на моїй душі вагоніє, а кажуть люди, що як стара жона проклинає, то не легко Господь той гріх з душі здіймає! І то ж то треба колись буде за той гріх з великою покутою каятьсь!

Гайдабура. Та коли й досі не зібрався, нехай уже будеш каятьсь тоді, як тобі лиха година груди підопре, або трясця за живіт ухопить, а тепер покищо ке лиш вип'емо!

Загреба. Бодай тобі заціпило за такі речі!

Гайдабура. А гарно ти, Пилипе, про Буркунівну розповістив! Аж мене скортіло! Чи нема в тебе ще якої сторії про кохання? Коли є, то кажи, а я буду слухатъ.

Загреба. Ні вже, я своє розповістив, а тепер за тобою черга. Скажи мені, будь ласка, Семене, чи ти таки колинебудь кохався навсправжки?

Гайдабура. А чом же? Замолоду таки вчасту доводилось та ще й тепер деколи трапляється. Як запопаду денебудь на самоті дівку або молодицю, то зараз і покохаюся: якщо дуже комизиста, то тільки в жарті, а якщо не дуже, то таки й навсправжки.

Загреба. Побила б тебе лиха година з отаким коханням! Ох, грішний, голубчику, і ти чоловік на світі, та ніколи й не зідхнеш до Господа з упокорою.

Гайдабура. Який же воно гріх у такім коханні, як мое? Тут не стільки гріху, скільки сміху!

Загреба. А як погадаю я, Семене, про тебе, який ти собі вільний та нежурливий, то здається мені, що такої щасливої людини, як ти, й на світі немає. Не дошкалюють тобі ніякі ні клопоти, ні скорботи, нема тобі ні печалі, ні воздиханія.

Гайдабура. Еге ж, так воно й е! Це як там кажуть: ні печаль ні воздиханіє, но жизнь біс батька зна яка. Цілий вік живеш на злах-лободах або як сорока на тину, а здохнеш, то ніяка й собака за тобою не завie..

Загреба. Який же бісів батько тому винен? Хіба ж ти не самохіть своєї жінки та домівки зрікся? А цікавий би я знати, Семене, яким ти чином одружився? Чи тобі таки вподобалась дівка, а чи може на гроши поважився?

Гайдабура. Хіба ж я жид, щоб на гроши поважився? Мабуть, уподобалась, коли світ собі заневолив був.

Загреба. Так розкажи ж мені, будь ласка, як воно тачечки склалось!

Гайдабура. Шкода, Пилипе! Не охочий я розповіщать про свою женитву, бо як пригадаю добре свое подружжя, то вже безперемінно нап'юсь так, щоб аж з душі перло.

Загреба: Та все однаково без цього не минеться. Розкажи бо, братіку, мені на втіху!

Гайдабура. Так постривай же, спершу вип'ю, щоб у пам'яті вияснилось.

Загреба. Пий, голубчику, а я за тобою!

Гайдабура (бере чарку). Прощай же розуме, завтра побачимось! (п'є) А сторія моя буде ось-яка. Отож бач, парубкував я до 25 літ і ніколи не журився. А одного разу якось завернув я мимоїздом на хутір до багатого козака Бліма та й потрапив саме на весілля — видавав дочку. Танцюють там парубки з дівчатами, пристав до гурту й я. І вкинулась мені в вічі одна гарна дівка, дочка хорунжого Недригайла. А дівка була справді хороша та така жвава, що на їй і шкура говорить — уся на кивах та на моргах. Починаю з нею жартувати — збрешу що здря, то сіпну її, то обкрутну коло себе — а вона усе хихикає та кепкує з мене прямо таки в вічі. Оце обернеться до дівчат та й каже: дівчата! Оцього мацалуру навряд чи яка полюбити! А я їй, нічого, кажу, полюбить і мене, кого лиxo не міне. Далі та далі зовсім таки взяло мене ремство, що гарна триклята дівка, та не то щоб зо мною поводитись приязненько та чемненько, а прямо таки зневажає мене. І так збентежила мене триклята, що аж жалко мені стало — повісив голову і зажурився. А далі, як підпив добре, то й мигнула мені думка: що ж, матері її трясця, чи взяв чи не взяв, а посватати можна! Сів я на коня та й поїхав прямцем до старого Недригайла — отак і так кажу, вподобалась мені твоя дочка, то благослови мене з нею та й будь батьком, коли не хоч буть скурвим сином!

Загреба. Та брешеш! Невже б таки ти отаку дуроштому ляпнув!

Гайдабура. Хрест мене вбий, коли брешу! Тільки звісно, що не зразу я йому отаку приповість бевкнув, а вже як по чарці, по другій випив та розбалакались гарно.

Загреба. І не вхопив він тебе за груди? І не виштурхав у потиляку з хати?

Гайдабура. Та він спершу мої слова за жарти прийняв, потім, як розщупав, що я йому насправжки кажу, то збентежився і зремствуваю трохи, а як побачив, що я на гнів його не вважаю та все таки про своє торочу, то тільки здивувався та все плечима здвигав. Подивував трохи, а далі й питав мене: чи є ж каже, у тебе, приятелю, батько й мати? Чи великий достаток? Чи багато худібчини? Еге, кажу, батька й матір своїх я забув уже як і звали, а худібчини, кажу, в мене зроду ніякої не було,

окрім коня та сучки-хортиці, та й та, кажу, позаторік іздохла. Уже, кажу, коли хоч мене зятем мать, то бери у прийми. — Шо ж ти, каже, в мене робитимеш? Любитиму, кажу, твою дочку та твій хліб за десятъох буду їсти! Регоче з мене старий, а проте бачу я, що я йому таки й геть то вподобався. А тим часом подали нам на стіл вишнівки, а потім дулівки, піднялисъ у нас речі гучні та веселі, а незабаром старий уже обійтися і цілувається до мене поліз. Вертається з весілля дочка, а він і пита її: а що, каже, Олесю, припадає тобі за пана Гайдабуру заміж іти — чи до вподоби, чи ні? А воно, трикляте дівча, уткнуло пику в рукав та тільки: кіх-кіх-кіх! Що це ви, каже, тату, Бог із вами! Такого мацапуру, каже, і в ярмарку ніхто не полюбити! А я їй на те: от уже брехня, кажу, так чисто брехня, бо на ярмарках, кажу, мені найбільше й пайдить. А старий і собі: дурниця, каже, моя дитино! Це, каже, сам Господь послав тобі чоловіка, а мені зятя: вдача козацька, весела щира душа, — брехать не вміє. Таких козаків, каже, не багацько зсталось. А дівка тоді сперечатися, та відмагатися — де ті й жарти ділисъ, у сліози вдарилася. А ми з старим відрядили її геть, а самі пили та й пили аж до півночі. А на другий день він мені і каже: полюбив я тебе, братіку, дуже, а все ж таки зразу тобі слова не дам. Приїди, каже, через тиждень, а ми з дочкою тимчасом надумаємо. От я й поїхав, та, ідучи собі, й думаю: на якого бісового батька я буду женитися? З якої речі розпочав я отую галаматню? Хіба щоб мороки та гризоти набуту? Та нехай їй грець, отій красуні! Не хоче зо мною любитися, то не буду й журитися. Не хоче мене кохати, то мені на неї — наплювати! Так що б же ти думав, Пилипе? Отакечки собі мізкую, а вона, капосна дівка, щогодини, щохвилини, так мені перед очима й стоїть. Та так же видимо уявляється, так явма уздрівається — мов живісінька. І як я не всилявся, щоб її з думки збути та цілком забути, а вона все стоїть у мене перед очима у своєму кожушку з лисичим коміром і лисичими закарвашами, і дивиться на мене насмішкувато своїми карими очима, і усміхається до мене глузовито своїми рожевими губами, і очевидячки кепкує з мене. А мені любо якось, і якийсь жаль мене бере, і серце в мене болить, і душа в мене нудиться. Занепав духом так, що насилу дихаю. От я перемігся тиждень, а далі й кажу собі: е, матері її трясця! Чи любить, чи не любить, а як отак журиється, то краще оженитися. Та ото знов сів на коня і поїхав до старого Недригайла: отак і так, кажу, закохався у твою дочку, як чорт у суху вербу, то не вкороти сироті віку, віддай за мене Олесю, а я її любитиму, як дущу, а труситиму, як грушу, поки живота моого. Старий привів мене раденько і почав зо мною гуляти. Отже, гуляти гуляє, а до діла нічого не промовляє, а тільки горілку п'є та ковбасу єсть, та стогне, мов з лиха. І пили ми аж до півночі, і все

він мулився та мнявся і на мою просьбу не подавався, та вже як цілком напився, то аж тоді згодився — поляпалися ми долонями й поцілувались. А на другий день ми похмелялися здорово, а к обіду уп'ять напились, а там знов похмелялися і знов напились і пішов у нас дудліж на цілий тиждень, та таки не без того, що п'яними і весілля скоїли. А перед цілодобом Олена мені й каже: гляди ж ти, триклятий п'яного, оце ж ти береш мене сильоміць, то будеш каятися по віки вічні. А я їй на те: побачимо, кажу, чий чорт буде старший. І ото звінчали нас, так воно й вийшло, як там кажуть: оженився навісний та взяв біснувату. Почали ми з Оленою жити та свариться: я до неї, а вона від мене; вона від мене, а я за нею! Було сміху, було й плачу з нашим коханням. Спершу я все ж тільки підсипався та підлещається до неї, а потім бачу, що немає ладу, та почав її малахаєм бить, та таки й приборкав трохи — уже не тікає було від мене, а тільки плаче та лається. Та вже ж і лаялась знакомито! Вичитує було, мов по писанню: і бодай тобі добра не було, і бодай тебе земля проглинула, і бодай тобі руки й ноги посудомило, та інколи таке сплете, що мимовіль розрекочешся. І найгірше допікало їй те, що як би вона не лаялась, а я ту лайку повертаю в жарт. Отже, поки жив старий, то коло його і наше життя хоч трохи на людське скидалось, а як умер він у пів року після весілля, то почувся я, що якась величезна прірва розлучила мене з жінкою. І бачу, що вона моя жінка, чуюсь, що вона на мене пеклом диші, і ніяким чином не приверну я її до себе. І бачу, що я над нею пан, і чуюсь, що не поборю її. І бачу, що в мене худоби і всякого добра достаток, і чуюсь, що про все те мені байдуже. Тільки тоді було в нас і супокійно в хаті, як обое мовчимо та соплемо, а як тільки забалакаеш, так і запорощить вона супротивні речі, так і почнеться у нас суперечка та перекази. І чорт батька зна про яку дурницю зайде річ, а зіб'ється така буча, що або хапай шапку та тікай з двору, або бери малахай та й бий. Дійшлося до того, що вже й веселий гумор мене покинув, охота до жартів відпала. Тільки інколи було, як нап'юсь добренько, то й почну її повмисне дратувати, та роздратую так, що аж пирхає, аж захлипається. Та одного разу, як отакечки дратував її, підхопився їй під руку безмін, та як цигипнула вона мене отим безміном під вухо, так я й пам'яті збувся — насилу водою відлили.

З а г р е б а . Отак тобі, махаметові, й треба!

Г а й д а б у р а . І от, поживши отакечки з Оленою рік, удовольнився я супружеским життям аж от поти (*показу на горлянку*) і радий був, що прийшла черга на службу йти, бо думка була така: як биться та свариться, то краще розлучитися. Отже, відбувши той рік на службі, уп'ять таки додому поїхав — задля дочки, що без мене й привела. Уступаю в хату, а вона як

уздріла мене, то так і отетеріла: і рот роззявила, і очі вирячила, і руки поперед себе наставила, наче перед нею уявився чортяка або видюща смерть. А як отямилась, то й почала зараз вичитувати та причитувати: і чого таки ти до мене притаскався? Та принесла ж тебе лиха година на мое безголов'я! Та бодай же тобі добра не було! А я їй: тю на тебе, дурна! Я ж таки думав, кажу, що тобі без мене скучно, бо хто ж тебе без мене подратує або й попоб'є! І хоч як я був затяvся на тому, щоб не ворогувати із жінкою та жить з нею тихомирно, а через дванадцять неділь мусів тікати з двору і повіявся куди здря, та навернувся додому уже більш як у півроку, бо почув, що жінка сина привела. Отже, знов пробув дома тільки місяць. А після того вже навідувався додому тільки вряди-годи, не більш як на тиждень. В остатній раз приїхав якось на Великдень і, тільки що переступив поріг, як жінка кинулася до мене, як оса: а ти чого до мене приїхав? Геть з мого дому! Бери з мене що хоч, бери худоби половину, та тільки геть із дому, щоб тебе й не бачила! Та так і сикається до ноги, так і шпигає, так і штовхаете геть, мов бджола трутня. Що за вража мати, думаю собі. Пожив я дома днів зо три, роздивився добре, аж бачу, що у неї вже і бахур е! Цілий день і цілу ніч думав я, як мені теперечки у світі бути, і тоді ж таки на важився пуститься на всі чотири вітри і п'ятий шум, щоб уже більше і не навертатися додому. А зібравшись у поход, гукнув я до жінки на прощання: зоставайся здорована, сто чортів тобі в боки! А вона мені: собаці собача й путь! А далі підбігла до печі, уткнула голову в челюсти, та як гукне в комин: бодай же тебе в дорозі побила лиха година, та бодай тобі очі заснувало, щоб ти й дороги додому не знайшов і ніколи не вернувся та щоб заклекотіла твоя й путь — гу-у-у-у! А я їй: на свою голову дурну! Та з цим словом виступив з хати, сів на коня та й поїхав... І от уже, мабуть, дванадцять рік, як і чутку про жінку та дітейчув!...

Загреба (сидить мовчики, повісивши лоб, а потім підвідиться з місця і хреститься до ікон). Господи, Господи! Що грішний я в тебе чоловік на світі є і багато твоєї милости треба, щоб мені спастися, але слава тобі, Господи, що я не такий бузувір і махамет, як оцей Гайдабура! І держить же на світі земля такого проклятого харцизяку!

Гайдабура. Отже, гляди, старий зовсім спантеличивсь.

Загреба. Ні, бузувіре, я не спантеличивсь! Я дивуюсь і не надивуюся, який ти є махамет на світі! Та ти ж загубив вік неповинної людини, силоміць її за себе взявши! Та ти ж взяв її тільки задля забавки — на дратування та кепкування, то не диво, що й душа її до тебе не привернулась! Та ти ж із святого шлюбу та зробив собі іграшку! Та ти ж замість того, щоб

жінку на путь навести, відбіг її, як собака, і допустив у гріх упасті! Та ти ж відрікся від кревних діточок, як Юда від Христа! Та горе ж тобі, горе, Божий рабе многогрішний! Бути тобі на тім світі у вогні пекельнім, у смолі клекотючій!

Гайдабура. Та ти, чи чуєш, заздалегідь не жалкуй за мною, бо може ще за мої гріхи та чорти мене отаманом у пеклі постановлять, то ще, гляди, ти ж таки в мене під командою будеш.

Загреба (*христиться*). Господи, Господи! прости мене грішного і помилуй!

Гайдабура. Та ні, брехня! Не сподівайся спасіння, бо й ти своїх гріхів аби як не відмолиш, а турбуючи Бога, тільки більш його роздратуеш. Ось ми лиш краще вип'емо!

Загреба. І тямки я собі не складу, чи ти й виплодився отаким махаметом, а чи тебе батько й мати своїм родительським проклоном прокляли і на вічний гріх занапастили! Чи ж видансько? Набився, намордувався з жінкою, та й покинув з маленькими діточками на призволяощу!

Гайдабура. Патякаеш ти, Пилипе, не розтямкувавши діла. Ось годі тобі причитуватъ, та ке лиши вип'емо, а я заспіваю тобі пісні (*наливає чарку і співає*):

Ой пий, та не лий,
Люби жінку, та не бий,
Нехай буде яка е,
Сама тебе в щоки б'є —

як колись покійниця Ганна Сидоровна — царство їй небесне! — та била нашого полковника Загребу... (*п'є і наливає Загребі*).

Загреба. Так оце ти, махамете, верзеш отаке про мене і мою покійницю-жінку? І сорому тобі немає? Та ти б же, коли чіпаєш мене, то не воруши кісток хоч покійниці-жінки, безувіре ти неприкайнний.

Гайдабура. Так хіба ж я ворушу її кістки? Ворушив ти їх за свій вік доволі, поки розворушив до останку, а тепер уже ніхто не поворушить. Ось випий лиш за впокій її душі на тім світі; бо на цім світі й вона накуйовдila таки чимало.

Загреба. Пху на тебе, бузувіре! Твоїм язиком сам біс орудує! (*бере чарку*). Ні, Семене, ні, голубе! Мені яzik не повернеться докоряти чимнебудь покійниці! Добра була у неї душа, щире було серце! Не хочу впевняти, щоб ніколи ні в чім не прогрішилась; не скажу й так, що не було в нас ніколи незгоди — були сварки, були й шкварки — без цього в подружжі не можна пробутъ; та все ж таки спасибі їй, спасибі навіки за її ласку й добрі вчинки! І чи така в мене вдача козацька, щоб жінці та мене бить, а хоч може і трапилося, інколи, що вдарила коли п'яного, як від горілки знemoщю, так то вдарила своя

кревна рука, своє рідне тіло! Не докір їй слід за це посыкати, а шире спасиби, бо вона мені від усього серця добра бажала (христитися). Пошли ж її, Господи, царство небесне і вічний покій (*n'e*).

Гайдабура. Та не молись дуже, бо вона вже й так до-сі у раю коло Божого боку. Оце ми з тобою п'emo та про неї згадуємо, а вона може теперечки саме з святим Петром або Іваном Золотовусим на Божих подушках під святым кожухом цупко спить, а про тебе грішного й забула.

Загреба. Чорти б побили твого батька з отакими жартами! Бодай тобі так легко дихати, як мені твої речі слухать про свою рідну жінку! (*повісивши голову, жалібно*). Жінко моя, жінко моя люба! Чи ти чуеш, що про тебе кажуть? А ти ж було гостей вітаєш ласкава, як ясонька! Ти ж було шануєш їх від щирого серця і горілки чаркою, і стравою доброю, і словами привітненькими...

Гайдабура. Еге, та ти, козаче, затого зарюмаеш!

Загреба (*зовсім хлипаючи*). Жінко моя, Ганнусю! Галю, моя галочко! Та ти ж було обмиваєш мене, і вичісуєш, і годуєш, і спати вкладаєш! Та ти ж було піклувався за мною, як за дитиною, а тепер же я сирота удовий (*ридає*).

Гайдабура (*перекривляючи*). Та ти ж було хоч і в гречку стрибаєш, то й мене не забуваєш та з п'яного штани стягаєш, а при цій вірній оказії і під бік штурхнеш, і за чуприну скрутнеш, і від щирого серця по мармизі ляпнеш...

Загреба (*ридаючи*). Та Галю ж, моя галочко! Та як же мені без тебе на світі прожити? ..

Гайдабура (*до дверей*). Палажко! А гей, Палажко!

Палажка (*вбігає*). Чого вам?

Гайдабура. А хіба ти не чуеш, що Пилипусь плаче? Ти б таки хоч по головці його пожалувала, та таки й цицьки б йому дала, то може б воно забавилось та й замовкло.

Палажка. І оце ви на те мене тільки й кликали?

Гайдабура. А хіба ж нема на що?

Палажка. І як таки не сором вам чорти батька зна що варнякати?

Загреба (*підводиться*). Та й допік же мені оцей іродового батька син! Палажко! Відведи мене до постелі та роздягни!

Гайдабура. Та сама таки й приспи його гарненько! Та ще й пісні приспівай.

Соньки-дрімки в постілоньку,

Здоров'ячко у тілонько,

А в роточок їдусеньки

А в пелькочку питусеньки —

та ще й краще щонебудь приклади! (Палажска бере Загребу під плече і веде в другу кімнату, а Гайдабура зостається сам і наливає чарку). Так оце, мабуть, так, що випить іще одну, та піти й собі під грушу, та відпочинуть на траві, бо таки налився горілкою аж по саму зав'язку, та ще й полковника подратував, собі на втіху, досочку (п'є і виступає, співаючи і пританцюуючи).

Сяк-так до вечора доживу,
А ввечорі ще й на вулицю піду!

IV

Альтанка в саду Загреbi, з обох боків великі дерева, а далі кущі бузку, квітники, і ще далі видко причілок Загребиного дому. Перед публікого стіл і на йому самовар з усім часевим прирядом, біля столу сидить Загреба з люлькою, Гарась, Юрась, а трохи збоку на скамниці сидить Киля і щось читає з зшитку.

Юрась. А дивіться бо, дивіться, як наша Киля віршів зачиталась, та ще хахлацьких!

Загреба. Де ж вона іх доп'яла?

Юрась. Та то ж я їй понадавав. У нас у гімназії багацько ходило по руках заборонених віршів, так я понасписував собі всяких: і стидних, і чудних, і хахлацьких, та оце й Килі даю потроху.

Загреба (з гнівом). Так оце ти, махамете, рідній сестрі та даеш бридких віршів читатъ?

Юрась. Та ні, батеньку, я стидних їй не даю, то хахлацькі!

Загреба. Ану, покажи, дочки, що ти там читаєш?

Киля (підходить до столу і сідає на дзигілик). Не турбуйтесь, батеньку, це вірші не стидні і не чудні... Це такі вірші, що читаєш іх, а душа твоя і радіє і плаче...

Загреба. Та в тебе, бачу, й справді очі заплакані!

Юрась (зазирає в зшиток). Еге, це вона «Тополю» читає!

Загреба. Яку там тополю? Ану, прочитай, дочки, то й я послухаю!

Киля. Е, батеньку! яка з мене читачка? Нехай краще Юрась прочитає.

Загреба. Та ну, не мнись! Коли кажу читай, то й читай!

Киля (бере секстерню і читає):

По діброві вітер віє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.

Загреба. Пхе! чорти батька зна що й написано! Зараз і бачу, що писав якийсь недотепа.

Гарась. Та то писав Шевченко!

Загреба. Який Шевченко?

Гарась. Та там такий письмак був проявився — з кріпаків.

Загреба. Як? Оце б то кріпак та вірші понаписував?

Гарась. Та кріпак же! Прямо таки кріпак Тарас Шевченко.

Загреба. Та хто ж його, сучого сина, навчив читать та писать?

Гарась. Ге, батеньку! У російських панів є такі кріпаки, що краще, ніж самі пани, читають і пишуть. А цей Шевченко так почав був таке писать про панів та про царів, що його в кайдани закували та чи на Сибір заслали, чи в москалі віддали.

Загреба. Та невже ж таки справді?

Гарась. Йі же Богу! І ще й досі десь тиняється, коли не пропав.

Загреба (до Кили). А коли так, то й не читай, дочки, його віршів — нехай їм сучий син!

Киля. Та то, батеньку, мабуть, якийсь другий Шевченко... той, мабуть, не так писав... а тут, батеньку, справді гарно написано.

Юрко. Та таки й справді, батеньку, гарно, тільки що дуже вже якось жалісно — так за серце й бере.

Загреба. Де там у гаспіда гарно — якась нісенітниця, галаматія!

Киля. Та ви ж, батеньку, тільки початок вислухали. Ось постривайте, я вам вичиатю це до кінця.

Загреба. Ану-ну, читай далі.

Киля (читає).

Чумак іде, подивиться,
Та й голову склонить,
Чабан вранці з сопілкою
Сяде на могилі —

Загреба (махнувши рукою). Та ні — шкода! Не втне Каїн Абля, бо тупа шабля! Зараз і бачу, що недотепний!.. Та й пише чорт батька зна про що — про чумаків та чабанів! Е ні! От як у нас у полку та був хорунжий на прізвище Гергель — і ще й тепер десь на Сангинях хутором сидить — так от був мистець на вірші! Як підіп'є було трохи, то про що б йому не сказав, зараз він тобі віршами і втне, та ще як гарно! Одного разу якось наїхало до нас багацько гостей, сидимо ми так, як оце

теперечки, за самоваром та горілочку п'ємо, а він, сучий син, такі вірші плете, що ми аж за боки беремось та рягочемо. Коли це покійниця мати ваша — царство її небесне — й каже: а нуте, Матвійовичу, і на мене вірші скомпонуйте! От він зараз випив чарку, повісив лоб, покрутив вуса, а далі й почав казать:

Ой ти пані чорнобрива
Розкрасавиця моя!
Зовсім звела мене з глузду
Шия білая твоя!
Спати ляжу, смокчу люльку,
Повернусь на другий бік —
Через тебе спати не можу,
Я нещасний чоловік!

Та як почав, як почав далі, так і чорти його батька знають, як гарно! Мати ваша, покійниця, тоді аж заплакала, а я таки й зремствуваю на сучого сина та й за груди його вхопив і за малим не вбив його за те, що приліпив таке, як розкрасавиця моя. Бреші, кажу, махамете, та не забріхуйсь! А він як і видумав було на кого кумедні вірші, та ще як прибреше, іродів син, удесятеро проти правди, то хоч і в люди не потикається, бо дивитимуться на тебе, як на тура, і осміють тебе, як Хому в ярмарку!

Гайдабура (*уступає до алътанки*). А, здорові були!
Загреба. Здоров, Семене!
Киля, Юрась. Драстуйте, Семене Прокоповичу!
Загреба. Сідай, Семене, та вип'ємо чаю!
Гайдабура. Ге, неохочий я, брате, окріп съорбать та цукор смоктать. Зовсім це не козацьке діло. А ти краще гукни, щоб Палажка подала справу.

Загреба. Та й з цим не забаримось (*до Юрка*). Побіжи, сину, в сад та там під рясною грушою знайдеш на скамниці моого кисета з табаком, що я забув, так ти захопи його та принеси сюди.

Юрко (*зривається і біжить, пританцюючи та виспівуючи*).

Ой гол з парубками,
Київ, морг брівоньками,
Туп-туп, туп-туп ніженськими
Цок-цок, цок-цок підківками...

Гайдабура. Та й меткий же та веселий у тебе хлопець оцей Юрко. Учора його малахаями били, а сьогодні уже й не знати, що він під таку зневагу підпав.

Загреба. Харцизяка, сучий син! З його усяка лайка і бійка, як з гусака вода, спливає.

Киля (до Гайдабури). Семене Прокоповичу! Чи в вас немає часом віршів хорунжого Гергеля? Батенько кажуть, що ви їх і на пам'ять багато вмістете.

Гайдабура. Он бач, чого вам заманулось! Шкода, Килино Пилиповно, Гергелеві вірші гарно читать тільки під п'яну річ, а ви ними свого смутку не розважите.

Киля. Якого смутку?

Гайдабура. Іще й питаете: якого смутку? Хіба ж ви буваете коли веселою? Ви з смутком ходите, з смутком спать лягаєте, з смутком і встаєте. Ви говорите наче крізь плач, і усміхаєтесь крізь слізози. От хоч і тепер: на губах усмішка, а на очах слізози.

Киля (засоромившиесь). Бо-зна що ви вигадуєте!

Юрко (вбігає і подає батькові кисета). А я оце біг через сад, та й згадав щось про нашу Килю... Та щось гарне-гарне!

Киля (стурбовано). Про мене, кажеш?... Гляди ще не збрєши чогонебудь!

Юрась. Нічого мені брехать, коли я й правди знаю чимало.

Уля. Ану, скажи, Юрасю! Скажи, голубчику!

Киля (до Юрка). Юрасю! Гляди ще й справді чого не вигадай!

Уля (до його ж). Юрасику! Голубчику! Ану, скажи справді!... Та ну ж бо скажи!

Загреба. Та то він, сучий син, хотів збрехать, та не знає, з чого почать.

Гарась. Та про Килю і я дещо чув від тітчиної покоївки Векли...

Киля (боязко). Від Векли, кажеш?...

Гайдабура. А я хоч нічого не чув і не бачив, а більш усіх вас знаю.

Киля (боязко). Що ви знаєте?..

Гайдабура. Що ви когось кохаєте!

Киля. Не брешіть бо на старості літ!

Загреба. Ото наскіпались на бідну дівчину!

Юрась. Ні, я знаю далеко більш, ніж Семен Прокопович. Я щось своїми очима бачив (До Киля). Хочеш, Килю, розкажу?

Киля. Юрасю, Юрасю! Чим я тобі завинила? Чи я коли скривдила тебе, а чи яку прикрість тобі зробила?..

Юрась. Та ні, ні, не бійся, я нікому не розкажу!

Загреба. Е, матері вашій біс! Коли так, то кажи, махамете, усю правду до щирця, бо тут, здається, якась капошть е!

Юрась. Та то я, батеньку, пожартував...

З а г р е б а . Ні, брешеш! Ти справді щось погане знаєш (Підводиться). Кажи мерщій! Кажи з доброї волі, бо однаково розкажеш мені й знехотя!

Ю р а с ь (до Килі). Що ж, Килю? Доведеться, мабуть, розказати.

К и л я . Юрасику, Юрасику! Як тобі не гріх? ..

З а г р е б а (яровито). Кажи, махамете! Кажи мерщій!

Ю р а с ь . Та то, бачте, учора ввечорі побіг я в сад, та коло нашої куріпки шульпіку спудив ...

К и л я (кидається Юркові на шию). Побійся Бога, Юрасю! ..

З а г р е б а . Коло якої куріпки? .. Якого шульпіку? ..

Ю р а с ь . Та навіщо вам знати? ..

З а г р е б а (зципивши кулаки). Кажи, іроде! Кажи, бузувіре! Кажи мерщій!

Ю р а с ь . Та вже звісно, коло якої куріпки... коло нашої Килі. А шульпіка таки справді Шульпіка є — отого хорунжого Шульпіки, що коло тітки хутором сидить, син... Андріем зветься.

К и л я (зципивши руки, бережно опускається на дзиглик). Боже мій, Боже! Він уб'є мене... він живцем мене втопить! ..

З а г р е б а . Та кажи ж мені, бузувіре, кажи до ладу, кажи усе чисто до ширця!

Ю р а с ь . Та я ж кажу вам... Отож я погнався за Оришкою, а вона гайнула в сад, та поза агрусом, та поза бузком, а я кинувся їй на перестріт прямо через бузок, коли ж ось із боку у мене щось як шарахне! А далі навтікача — шелесь, шелесь. А я за ним, а воно через тин — плиг! А я його за полу — хіп! Дивлюсь тоді, аж воно — Андрій Шульпіка! Кинувся я тоді назад у бузок, аж там наша Киля прикауврилась під кущем, та їй сидить, як куріпка!

З а г р е б а (ухопивши за лоб, опускається на дзигель). Оце так, що почастував мене, іродів син — мов келепом по голові gepнув! Оце так що захмелив — аж у віччу в мене засвітилось!

К и л я (зривається з дзигля, піднявши вгору зциплені руки). Батеньку! не йміть йому віри! Не йміть йому віри ніхто! .. Він зі злости на мене... він ворог мій... Він мене втопить хоче! ..

Ю р а с ь . Та що вже, Килю, брехать! Признайся вже по правді та й конт! Хіба ж я не знаю, що ти й від тітоньки до його на вулицю бігал?

К и л я (опускається знов на дзигель). Боже мій, Боже мій! Яка безжалостливість, яка зледушність! І завіщо, спитать би, завіщо така мені від нього зневага тяжка? (схилляється на стіл).

З а г р е б а (*сам собі*). Оце так, що вберегла сестра мою дитину! Це таке, що я вже не знаю, як його й бутъ!

У л я. Та хто ж він, отой Шульпіченко? Чи він хоч трохи образований? Чи він хоч служить денебудь?

Ю р а с ь. Який там образований? Він, як і я, з четвертого класу вийшов тільки, за два роки передо мною. А служив у військовому дижурстві. То мені й не диво, що Киля покохала його, бо він таки справді молодець. А що вже до дівчат ласий — що-вечора тільки й роботи, що по вулицях товчеться. А вже пісень співатъ та балляндрасів точить, то такого другого й не зискать! А завзятий, а меткий, а жвавий, а прохірний! Там такий сучий син, що в одно вухо влізе дівці, а в друге вилізе, та так що й не зчується!

У л я. Так ось яка вона, наша захвалена тихеря! Так вона покохала необразованого урядника, писарчука, та по хмеречах із ним randеву справляє!

Г а р а с ь. Правду кажуть, що в тихому болоті чорти плодяться. А мені таки й казала Векла, та не все...

З а г р е б а (*до Улі та Гарася*). Годі, годі вам уїдатись до неї — нехай я сам допитаюсь правди! (*грюкнувши кулаком об стіл, до Кили*). Килино! А кажи мені, чи правду оце Юрко каже, чи ні?

К и л я (*підвівши голову*). Батеньку!... потривайте трошки... дайте мені опам'ятатись!

Г а й д а б у р а. І чорти батька зна, чого вони згвалтувались! Тільки дарма бідну панночку нудять! (*до Кили*). Килино Пилиповно! Годі вам скорбуватъ серцем! Плюньте на той сором та скажіть їм у вічі: що ж, мов, кого покохала, з тим і погуляла! Нехай їх тоді завидки вхоплять!

З а г р е б а (*знов ґрюкає кулаком*). Та чи ти чуеш, Килино? Кажи мені мерщій, чи правду Юрко каже, чи ні?

К и л я. Правду, батеньку...

З а г р е б а. Як?.. Ти кажеш: правду?...

К и л я. Правду, батеньку...

З а г р е б а (*звісивши лоб*). Оце до діла! Оце так, що наростила сорому!.. (*до Кили*). Так ти до його на вулицю бігал?.. Так ти з ним по хмеречах вештгалась — га? Та як же ти зважилася, та як же ти насмілилась? Та ти ж свою дівоцьку честь за-пропастила!

К и л я. Татоньку... Я люблю його...

З а г р е б а. Як? I ти смієш мені таке казать? I тобі не сором?

К и л я. Я люблю його, батеньку... а чести своеї я не за-пропастила...

З а г р е б а Цить, прокляте пискля! І як ти сміеш такі стидкі речі казать! Хіба забула, що я тобі батько?

К и л я (крізь плач). Батеньку! Я нічого поганого не зробила... Я тільки люблю його... Я люблю його, батеньку! (плаче).

З а г р е б а (піднявши кулаки). Та цить же, проклята недоріко, а то я тебе живцем у землю вб'ю! І белькнуть мені про це не смій! (відступивши геть) Оце страмота! Оце бридота! Оце так що наробила сорому собі і батькові на старості літ! Уберегла ж тітка свою зрощеницю! (набік) Спасибі ж тобі, сестро, що ти дочку мою зrostила чесно і до розуму її довела! (трясучи кулаком). Потривай же ти, високомисна та великоносна пані, прийдеш ти до мене, то я ж тобі подякую!

У л я (до Загреби). Та це ж, батеньку, ваша любимка... Ви ж мені нею щодня очі колете!

К и л я (стає против Уляни і гнівно дивиться на неї). Уляно, Уляно! І ти смієшся з мого нещастя? Ти радіеш, що мій сором виявився на світ та кидаеш ним батенькові вічі? Та зглянися ж на себе! Та згадай же, які ти randevu з Прогульбицьким справляєш? Чи може, як з образованим, то воно й на честі не шкодить? (до Юрка) А ти, Юрасю! Ти покарав мене тяжко, хоч я й не знаю за що, то будь же хоч правдивим, порівняй же мене з оцією преподобницею! Розкажи батенькові, як вона мизгається з Прогульбицьким, та як вона обнімається і цілується з ним, де не спіткнеться!

З а г р е б а (з переляком). Свят, свят, свят!

У л я (до Загреби). Батеньку, вона клевече... вона з пересердя... вона зі злоби...

Ю р а с. Та не бреши, Уляно, бо в тебе сорому й крихти немає! Та ти цілуєшся і обнімаєшся з Прогульбицьким прилюдно, не соромлячись ні мене, ні Гараська, ні Килі!

З а г р е б а. Господи Сусе Христе!.. Та невже ж таки?.. Та хіба ж таки?.. Та чорти б же побили вашого батька!..

Г а й д а б у р а. Молодець Юрко! Оце по-моему — коли одна вхопила сорому, то нехай і друга вхопить, щоб язик прікусила.

З а г р е б а (опускається на дзигель). Оце так що захмеліли мене знов — аж світ мені запаморочився! (трохи згодом, повісивши голову). Чи ти ба! Дочки коханців придбали та з ними randevu спрощують, а я, старий бовдур, я нічого й не знаю! Та не то не знаю, а й не підозріваю! (розводить руками). Та чи воно мені усе оце явма діється, а чи уві сні уздрівається? Чи воно жива справжність, чи воно мариво?

Г а р а с. Батеньку! Та про Улю ви не йміть їм віри ні крихти, бо це вони на неї зі злости наклеветали!

Загреба (*грюкнувши об стіл кулаком*). Уляно, а ходи сюди!

Уля (*підступивши кілька кроків*). Чого вам, батеньку?

Загреба. А чи ти чуєш, що на тебе кажуть?

Уля. Чую, батеньку...

Загреба. Так ти забула про дівоцький сором, забула, що ти полковницька дочка, та з голътіпакою, голодранцем цілуешся та мизгаєшся — га?

Уля. Батеньку... Я люблю його...

Загреба (*грізно*). Цить, проклята дитино! Цить, бридка, не смій мені й белькнуть про це! Не безслав себе й мене!

Уля (*крізь сліззи*). Батеньку... що ж, коли я люблю його...

Загреба (*зривається з місця і тупає ногами*). Та цить же, трикляте байстрия! Цить, кажу тобі, бо я тебе до землі пригнічу! (*шмигле по кону*). От уже послав мені Господь день цей на кару! От уже приспіла мені лиха година! От уже спостигла мене злегода тяжка! Прямо ж хоч калавур кричи! (*зупиняється і звішує голову*). Оце так що осоромили та отаньбили мене, старенького, дочки! (*піднімає в гору очі і складає руки на груди*) Господи, Господи! Завіщо ти мене караеш? Що служив я своєму цареві вірою і правдою тридцять літ, заслужив собі чинів і чести, надбав таки й маєток гарненький — слава тобі, Господи, таки й справді у пани вийшов — та тільки ж мені й не достачало, щоб діждатися від дітей своїх потіхи! Коли ж тут — хвіть! Осоромили мене, старенького, дочки, осоромили наївки! Що одна покохалася з лайдаком писарем, а друга з'єдналася з московським голътіпакою, та забули і перед людьми сором і перед Господом гріх, а про батька зовсім і думки не мають! (*відступається назад з трагічним жестом*). Чи ти ба! Не соромиться батькові у вічі казати про свої капості! (*перекривляє дочок*). «Я люблю його, я люблю його!» Та як же ви зважились, бридкі поганки, отаке казати? Та де ж ваш дівоцький сором? Та я ж вас, коли так, під замки позамикаю, по коморах порозсаджаю, по закапелках позапаковую! (*до Кили та Улі*). Гетьте, сквернавки, з моїх очей! По коморах! (*Киля і Уля зриваються з місця і виступають, а Загреба гукає набік*). Гей! Позамикать їх на дсять замків! Позамикать мерцій! (*до Юрка та Гараська*). А ви, чортові лобурі, безглузді бовдури, лайдаки дурноголові! Ви як же дивитесь, що нічого не бачите! Ви чого допускаєте сестер до сорому та бриду? Чи вам честь сестер здалася ні на що? Чи вам байдуже, що на ввесь наш рід сором упаде? Та що пак! Ви ще закриваєте, чортові телепні, мерзенні дурбаї! Га? Чого ви повитріщали баньки? Гетьте з моїх очей, бо мені на вас дивиться бридко! (*Юрась і Гарась зриваються і виступають*).

Гайдабура. Оце роздрочився старий, мов бугай! Це прямо чудасія та й годі!

Загреба (*грізно підступає до Гайдабури*). А ти, чортів лайдаче, махамете, бузувіре, старий собако! Тобі чудасія та й годі?

Гайдабура. Тю на тебе, скаменись!

Загреба (*грізно тупцюючи коло Гайдабури*). Га? То тобі, іроде, чудасія, та й годі?

Гайдабура. Тю-у! Дивись ти, виторопився на мене, як звірюка! Чи він ума рішився, чи що!

Загреба. Га? Так тобі, пилате, сама чудасія? Га? Так тобі смішки з чесного батьска, що його бере за дітей своїх скорбота?

Гайдабура (*набік*) Агей, Палажко!

Загреба. Тобі смішно, старий кнуряко, бо ти в батьківській шкурі не був! Тобі не втямку, що може в чесного батька за дітей своїх серце розпадається, що його призе скорбота!

Палажка. (*вбігає*). Чого вам треба?

Гайдабура. А неси нам мерщій тої, що від усякої скорботи!

Палажка. Оце вже почнеться знов дудліж горілки на цілий день! (*виступає*).

Загреба. Га? Так тобі, антихристів сину, чудасія та й годі!

Гайдабура. Та якго ти бісового батька на мене наврякався? Хіба ж воно й справді не чудасія, що ти через таку дурницю та отаку бучу збив?

Загреба. Чи ти ба, що він варнякає? Через таку дурницю, каже! Що полковницькі дочки та себе й батька у соромувели, так це йому, бузувірові, дурница!

Гайдабура. Та який там у гаспіда сором, що дівчата з хлопцями покохались? Як усього соромиться, то й ніколи не скромиться!

Загреба. От як! Чи ти ба, ще й варнякає, кобиляча душа!

Гайдабура. А ось Палажка з цілющою та живущою водою приспіла (*до Палажки*). Давай сюди мерщій! (*бере пляшку*). Ось бач, яка премениця і душевна відрада. Що хлюпнеться, то й душа усміхнеться (*повертає пляшку сюди й туди*). Чи ти ба? Ось ке лишенъ вип'емо!

Загреба. Не хочу я з тобою пить — нехай тобі грець!

Гайдабура. Та не бреші, бо питимеш. Попріндишся та помордуєшся дурнісінько, а напослідок все ж таки на горілку наполяжеш.

Загреба. Не до горілки мені, бузувіре! Серце мені розпадається, душа моя скорбує!

Гайдабура. Е, коли серце розпадається, то треба горілку наворожити, бо так не поможеться. Ось потривай, я над нею почаклую! (бере пляшку і починає нею крутити та вертіти, а Загреба дивиться скоса). Горілочко, покрутнися, горілочко, повернися, та в цілющу і живущу воду перемінися! Та зжени нашому полковникові з серця скорботу, з зубів скреготу, з горла рикоту, з очей звірячу блискоту, з кулаків тріпоту, з ніг дриготу і всяку інчу чортячу роботу! Та прожени їх на очерета, на болота, у землі агарянські, у царства бусурманські (відпльовується на боки). Пху-пху-пху! А що слова мої до діла, лежить свиня під дубом біла, і тридцять білих поросят. — Свят, свят, свят! От тепер призволяйся! Усяку скорботу і соромоту як рукою зніме!

Загреба (зареготовавши). Бодай тобі, махаметові, добра не було! Від твоїх бузувірських жартів і мертвий у труні пирхне з реготу (сидіє до столу).

Гайдабура. Ні, ти покуштуй бо, яка вона тепер е!

Загреба. Та доволі вже, хоч вип'ю злиха абощо!

Гайдабура (наливає дві чарки). Будьмо здорові, Пилипе!

Загреба. На здоров'я, Семене! Спасибі тобі, братіку, що ти мені хоч трохи серце розважив!

V.

Майданчик перед домом Загреби. З обох боків дерева і кущі бузку, а далі вглиб видно чільну сторону Загребиного дому з рундуком і позачиняними віконницями. На майданчик виступає Прогульбицький і обзирається. З другого боку витикається Палажска.

Прогульбицький. Здорова, Палажко!

Палажка. Драстуйте, паничу!

Прогульбицький. А що, чи всі ваші дома?

Палажка. Та вони то всі дома, та тільки пан теперечки сплять.

Прогульбицький. А панночки?

Палажка. А панночки сплять у дівочій.

Прогульбицький. Ну, так ти старого поки й не турбуй, а потихеньку поклич мені панночку Улю.

Палажка. Егеж, поклич! А як пан дізнається, то не кому ж буде нахвайка, як мені. Хіба ж ви не знаєте, що старий пан на вас пеклом дише?

Прогульбицький. Та ну бо, голубочко, поклич! Я тобі за це колись у пригоді стану.

Палажка. Та нехай уже покличу (*виходить*).

Прогульбичкай (*сам собі*). Оде добре, що старий спить — замішки не буде. Ох, що воно тут за ці два тижні накоїлось? Чи підбилася моя Уля своєму батькові під ласку, чи приєднала його хоч трохи? А багацько мені мороки буде з оцим чорноморським диканем!

Уля (*вбігає і кидається до Прогульбичкого*). Аполоне! Мій мілій! Аполоне!

Прогульбичкай. Юлінька! Розкіш моя! (*цилує її*).

Уля. Ах, голубчику! Якби ти знов, чого я зазнала! Безбожник ти: забути про мене, покинути мене на цілих два тижні сподіватися, виглядати... Як тобі не гріх?

Прогульбичкай. Що ж робити, милочко! Адже ти знаєш — служба... Та до того ж я бачу, як приймає мене батько твій... Боюся, щоб не надокучити йому... Ну, що ж, як тут у вас? Чи все добре? Чи йде наше діло вперед?

Уля. Ах, Аполоне! Якби спітав мене про це вчора, я б похвалилася тобі самими приемними новинами, але сьогодні... Боже мій, якби ти знов, що у нас сьогодні скоїлося!

Прогульбичкай. Як? Що? Розкажи мені, милочко, розкажи докладно... Що ж тут сталося у вас доброго і що поганого?

Уля. Доброго? Бачиш... вчора він мене образив... сильно образив, але зате потім розжалобився і сам, без усяких моїх спонукань, дав слово виписати мені фортепіяно.

Прогульбичкай. Що ж тут, Юлінька, особливо доброго?

Уля. Та як же, голубчику? Адже мені потрібне фортепіяно, я без фортепіяна жити не можу...

Прогульбичкай. Так, алеж головне в тому, щоб він погодився на наш шлюб, і, якщо погодиться, то нащо ж нам це фортепіяно? Тоді ми собі кращих випишемо — це дурниці.

Уля. Так... але бачиш... все таки і це добре.

Прогульбичкай. Не заперечую. Ну, а що ж власне нашот шлюбу? Чи підготувала ти вже скількинебудь батька? Чи помирала його з думкою про це?

Уля. Ах, Господи! Та як же я його підготую! Адже він імені твого не може чути спокійно!

Прогульбичкай. Гм... це не добре... це кепсько! Адже ж у цьому вся суть! Так, отже, виходить, ти, милочко, нічого радісного мені не сповістила. Ну, а що скоїлося у вас особливо поганого?

Уля. Ах, Аполоне! Якби ти міг собі уявити, яка погана сцена вийшла в нас сьогодні! Уяви собі — на нас виказали бать-

кові! І що ж виказав? Ця противна Киля і цей паскудний Юрась!

Прогульбичкій. Себто як же це виказали?

Уля. Та як же? Все розказали батькові!

Прогульбичкій. Себто що ж, власне, розказали?

Що ми любимо один одного, чи що?

Уля. Так.. Але цього мало — йому розказали все... Розказали, що я і обіймалася і цілувалася з тобою!

Прогульбичкій. Невже?

Уля. Запевняю тебе, голубчику! Все чисто розказали, з усіма подробицями!

Прогульбичкій (*ухмиляючись*). Ну, що ж, Юлінька, я в цьому ще не бачу ніякої біди. Ти повинна була сама розказати про це своєму батькові... Хоч, звичайно, не в усіх подробицях; а якщо за тебе зробили це інші, то за це їм спасибі. А ось ти скажи мені, милочко, як поставився батько до нашої любові?

Уля. Як поставився? Та хіба ти не знаєш, який він? Тут таку бурю зняли, що страх! Зараз крикнув на мене: А ходи сюди, Уляно! А чи чуеш ти, що це на тебе кажуть? Так оце ти забула про дівоцький сором?.. Та кулаками гатить, та ногами тупотить...

Прогульбичкій. І уяви собі, Юлінька, що на мій погляд все це не біда, все це дрібниці... Я навіть радий, що він нарешті безсумнівно довідався про нашу любов... Але ось що, милочко, чи не нападав він власне на мене, на мою особу? Чи не обурювався власне тим, що це сталося саме зі мною?... Чи не лаяв мене гострим словом?

Уля. Як же, голубчику, не лаяв? Лаяв, і то якнайгірше! «Так ти, каже, забула, що ти полковницька дочка, та з голтіпакою, з голодранцем цілуєшся та мизгаєшся? Та ти ж себе й мене у сором увела!»

Прогульбичкій. Ось як! Ну, це справді погано... Як же він сміє?.. І звідки ж це він узяв, що я голодранець? До кишені чи що він лазив мені? От це справді підло. Ну, а що ж ти йому на це сказала?

Уля. Та що ж йому сказати? Я одно казала, що я люблю тебе.

Прогульбичкій. Невже? І просто так таки й сказала, що ти мене любиш?

Уля. Так просто й сказала і повторила йому разів п'ять!

Прогульбичкій (*цилус її*). Браво, Юлінька! От за це дякую тобі! Молодцем! Ну, і звичайно ти з'ясувала йому, що я освідчився тобі, що ти дала згоду, що ти хочеш бути моєю жінкою?..

Уля. Ні, голубчику, я цього не сказала, алеж це само собою розуміється...

Прогульбичкий. Ах, ні, Юлінька! Слід було б просто сказати всю суть: що я буду просити в нього твоєї руки, що ти вже дала мені слово, що ти будеш нещасною, якщо батько не погодиться на шлюб.

Уля. Ах, Аполоне! Хіба я не сказала б усього цього, якби це було можливо? Та ти тільки уяви собі мое становище! Ледве тільки сказала я: «Батеньку, я люблю його!», як він зараз же grimniv: «Та цить, триклята дитино! Цить, бридка, не безслав себе й мене!». Я повторила йому, що я люблю тебе, він раптом як піднесе кулаки та як закричить: «Цить, трикляте байстри! Цить, кажу тобі, а то я тебе до землі пригнічу!» Що ж тут вдієш?

Прогульбичкий (зідхнувши). Так, це справді недобре... Недобре, Юлінька, зовсім не добре... Так-с, і таким способом виходить, що ти, милочко, зовсім нічим мене не порадувала. А от я скажу тобі новину приемниць. Треба тобі знати, що в Катеринодарі я прекрасно познайомився з твоїм дядьком підполковником Щербосьорбою, ну і з тіткою, розуміється, особливо. Вони, звичайно, не можна сказати, щоб були образовані, але все таки принаймні поважають образованість і живуть, як слід образованим людям. І особливо мені сподобалась тітка — дуже й дуже люб'язна дама. Так ось, зблизившися з ними добряче, я насмілився розказати їм одверто про наше трудне становище і добре зробив, бо вони гаряче взяли до серця нашу справу і вирішили скористатися з усього свого впливу, щоб улаштувати наш шлюб.

Уля. Та невже ж?

Прогульбичкий. Слово чести! І скажу тобі, що дядько й тітка цілком певні, що їм вдастся поладнати справу прекрасно. Завтра вони виїжджають до Ростова і власне заради нашої справи зайдуть до вас на хутір, так що післязавтра ви вже матимете їх своїми гостями.

Уля (кидається Прогульбичкому на шию). Милий мій! Дорогий мій! Як же розумно ти придумав!

Прогульбичкий. Любов, Юлінька, умудряє. З любови хоч-не-хоч пустішся на всякі хитроці.

Уля. Розкіш моя! Як же я люблю тебе! (цілується).

Юрась (витикається крадъкома з-за бузку, а потім раптом кидається до Прогульбичкого і Улі). А що це ви робите — га? (Уля і Прогульбичкий зриваються з місця). Так оце такти, Уляно, слухаєш батенька? Так оце так ти шануєш його наказ?

Уля (прилащається до Юрка). Юрашку!.. Голубчику... Сердечко!

Юрась. Та ні, ти не підлабузнюся до мене, а кажи мені навпрямеч, чи є в тебе думка послухать батенька чи ні?

Уля. Юрашку!.. Сердечко... Хіба ж ми що?.. І хіба ж ти не знаєш?.. А ти послухай бо, що я тобі скажу, та щось гарне-гарне...

Юрась. Та ні, ні, ти не хирхуляй передо мною, голубко, бо це дурниця, а мені щоб оцих капостей не було! Чи ти ба? Посеред дня, на вічку у людей збіглись та й цілуються!

Уля (здерганим голосом). Та хоч не кричи бо!.. І чого таки бучу збив?.. Хіба ж ти не знаєш, що я люблю його, що він буде мене сватать?

Юрась. Та нехай сватає, мені до цього мало нужди, а поки ти не засватана, то й не мизгайся з ним, бо через тебе та й на мене від батенька буде напасть: а ти, скаже, чого гавищся та допускаеш? Хіба ж не чула, як шпетили батенько мене з Гараськом сьогодні вранці?

Уля. Ну, добре, добре! Нехай уже буде по-твоєму, Юрасю, та хоч не кричи, щоб не почули... Адже ти, Юрасику, нікому не скажеш? Адже?

Юрко. Еге ж, так оце й стану закривати тебе перед батеньком. Уже, як хоч, а щоб батенька дурить, то на це я не пристану.

Уля (підсипаючись до Юрася). Юрасику... милесенький... Гарнесенький... Ти бо хоч батенькові не кажи... Хіба ж тобі мене не жалко?..

Юрась. Ій же ти Богу, скажу!

Уля. Та ні ж бо, Юрасику, не скажеш... Хіба ж таки... невже ж таки... От кара мені Господня!.. (затуляється і плаче).

Юрась. Ну, добре вже, добре! Нехай уже на цей раз тобі минеться, та тільки, щоб мені більше оцього мизгання та оцих поцілунків і в заводі не було!

Уля (кидається до Юрка). Так ти не скажеш, Юрасю?

Юрась. Та кажу ж тобі, що не скажу!

Уля. От молодець! От козак так козак! От за це спасибі!

Прогулльбичкій (підступаючи до Юрка). Драстуйте, Юрій Пилипович!

Юрась. Та драстуйте, драстуйте, а тільки не гарно ви робите, господин поручик, що не засватавши дівці голову морочите!

Прогулльбичкій. Дасть Біг, засватаемо, коли буде ласка вашого батенька. А вже коли допоможе мені Біг вам за зятя стать, то маю надію, що ви, Юрію Пилиповичу, мене полюбите. Я чоловік-друзяка, я зумію вам за доброго товариша стать. Ви тільки на перешкоді нам не ставайте, а як справимо справу,

то вже раз погуляємо, та погуляємо не абияк, а по-нашому, по-армейському — з бучею та громом! Та й яка таки користь вам, Юрію Пилиповичу, ставати нам на перешкоді?

Юрась. Та хіба мені що?.. Та я б душею радий, щоб ваша справа на лад пішла, так отже батенько... Уже так грізно наказали, щоб назирає та доглядався. Ну, гуляйте ж собі, так хоч обережненько поводьтесь! (виступає).

Уля (простягає за ним слідком кулачки і стукає одним об другий). У-у-у, бридкий, миршавий поганець!

Прогульбичкий. От уже хам, так хам!

Уля. Узяла б триклятого табунчика, та отакечки-отакечки-отакечки (тріє кулачки) у порох зімняла,стерла та й по вітру розвіяла!

Прогульбичкий. Одначе, як бачу, то з ним і поладити можна, бо він, здається, ласий до гульбіць та й бенкетування. Ось потривай лиш, ми з ним як зіткнемось у слободі, то й побратаемось покищо. Аби справу до кінця довести, а тоді хоч і нахаркати на його.

Уля. Отже, ходім відсіля хоч у садок абощо, бо тут раз-ураз люди шмигають.

Прогульбичкий. То й ходім! (бере її під руку). А зглянься одначе, як гарно ми з тобою по-мужицькому ріжемо!..

Уля. Та вже ж! З вовками живши, та по-вовчому б вить не навчиться. (Виступають. Уступають Андрій Шульпіка і Палажска).

Палажка. Отутечки ж пождіть, паничу, а я збігаю та покличу панночку!

Шульпіка. Так ти ж Палазю, швиденько! (сам собі). Що б же воно за знак, що Килина так нагло турнула по мене гінця та наказала, щоб безпремінно прибуз якнайшвидше, та ще й прибув не крадькома, а прилюдно, аби б тільки у такий час, коли батько спить? Чи не приеднала вона батька та чи не скаже, щоб мерцій сватав?.. От би добре було! Бо одно, що дівка як ягода та ще й не великоносна, а друге — худоба та гроши... А вона ж у полковника любимка, то ні грошей, ні худоби не пожалкує для неї... Ге, якби то Господь погодив мені полковниківі у зяті встряť, то б тоді і гори покотив! Зараз би за підмогою тестя на хорунжого вискочив, у опалети нарядивсь! А добра того скільки захопив би, яке б господарство розпростер! Ге! Де теперечки тільки яка-не-яка худобина маячити, там би заревла сила товару, заграли табуни, захвилювали отари... Та чи хто їхав би, чи йшов, то питався б дивуючись: А чия це худоба, що така її сила? А йому на те: Андрія Шульпіки! Гай-гай! І Боже мій, Боже, як би воно було гарно!.. (озирається і згодом каже

далі). А в городі, у Катеринодарі? Ге, уже б Шульпіка не тинявся по писарнях, а служив би адютантом у якого полковника або генерала або ж у військовому правленні секретарем, а всячеськи ж був би великим чоловіком! Та вже не тиняється б денебудь у вбогій козацькій хаті на кватирі, а свій би будинок мав! А слава, а шаноба яка була б! У неділю або яке свято, як усе наше панство в мундирах та опалетах, з нарядженими якнайкраще жінками тиснеться у військовий собор, підкатерив би і Шульпіка до соборного рундука у кареті або колясі, увів би під руку свою жінку до церкви, та сам у сріблі та золоті сяє, а жінка у шовках та оксамитах! А тут квартальні метушаться та народ розпихають та путь ослобоняють, а тут люди шепотять та з дивовижою питаютимуться: хто це такий гарний та гордий пан, і хто це така пишна та наряджена краля? А тут їм відрікають: ге, це Андрій Шульпіка, на всю Чорноморію багатир, а то його жінка, полковницька дочка! От би добре було! От би щастя — і раю не треба! Допоможи ж мені, Господи! Погоди мені, пресвята Богородице!

Киля (вбігає і кидаеться до Шульпіки). Андрусьо!.. Сердечко!.. А я вже боялася, що ти мене не послухаеш.

Шульпіка (обнімаючи її). Моя любонько, моя квітонько дорогесенька! Та як же б я тебе не послухав? Та я хочу за сто верстов готовий летіти по твоему слову!

Киля. Спасибі тобі, Андрусьо! Спасибі за твою любов і твою ласку! Та ти ж, як сонечко, мені душу освітив і серденько мое звеселив!

Шульпіка. Скажи ж мені, сердечко, навіщо мене так нагло приклікала?

Киля. Мій любий, мій дорогий Андрусьо! Полябила я тебе, мое серце! Полябила тебе всією душою, полюбила навіки!..

Шульпіка. Та тільки за оцим ти мене й кликал? А в мене вже така думка мигнула, чи не трапилось чого незвичайног... Чи може так воно й є?

Киля. Ой, Андрусьо, Андрусьо, твоя правда! Трапилось у нас... таке трапилось, що не знаю, як тобі й розказати...

Шульпіка. Та що ж там таке, моя голубочко? Кажи мені, мое сердечко, кажи мені усе чисто до щирця!

Киля. Отож, бач, Андрусьо... отож, як ти вчора прийшов до мене... та як Юрко заскочив нас... Андрусьо, Андрусьо! Мене зрадили, мене виявили перед батеньком!..

Шульпіка. Як?.. Хто зрадив?.. Хто виявив? Чи не Юрко?

Киля. Юрко, Андрусьо...

Шульпіка. Та невже ж то?

Киля. Юрко, Андрусьо... він мене зрадив. І не знаю вже,

чим я йому так завинила, а тільки розповістив він про нас усім чисто, і батенькові призвістив...

Шульпіка. Та з якої ж речі? Та що ж воно за знак? Та як же він зважився отаку мені капость нарядити?

Киля (тулячись до Шульпіки). Не знаю, Андрусю, не знаю, сердечко...

Шульпіка. А що ж батенько? Чи дуже ярував? Чи лаявся? Чи не нагрожав на мене?

Киля. Батенько?.. Батенько, звісно... батенько угнівались... лаялись... ногами тупогли... Та не в тім, сердечко, річ!

Шульпіка. А в чім же, Килю? Кажи мені, мое сердечко, кажи твою думку навпростець, бо щось я не второптаю, в чім тут сила!

Киля. Андрусю!.. Порадь мене, як мені теперечки буть?

Шульпіка. Як же я тебе пораджу, мое серце? Це вже я й сам не знаю, як нам буть.

Киля (у півголоса). Андрусю, чи ти мене любиш?..

Шульпіка. Люблю, мое сердечко, люблю, моя кралечко дорога!

Киля. І таки справді любиш?.. Таки дуже любиш? Чи може тільки так?..

Шульпіка. Квіточко моя рожевая, ягідочко польова! Чи ще мені віри не ймеш?

Киля (сорохливо). Андрусю... я щось хочу тобі сказати...

Шульпіка. Кажи, моя відродонько! Кажи, моя втіхо!

Киля. Сватай мене, Андрусю... (ховає обличчя у його на грудях).

Шульпіка (обнімає її). Спасибі тобі, моя ясонько, спасибі за любов і ласку! Тільки от що... Дивно мені, що сама ж ти кажеш, що батенько, як дізnavсь про наше кохання, то угніявся дуже, а тепер кажеш: сватай... Що ж воно з того буде?

Киля. Не бійсь, Андрусю, батенька, а коли любиш мене справді, то сватай! Я батенька упросю, я батенька ублагаю, і він мене за тебе віддасть.

Шульпіка. А коли так, то й добре! (обнімає і цілує її). Моя люба, моя дорога кралечко! Моя втіхо, моя радосте! Коли то настане той час, що ти справді моєю будеш!

Юрась (вискакує з-за бузку). А що ви робите — га? (Шульпіка і Киля збентежені зриваються з лісця).

Шульпіка (опам'ятавшись, підступає грізно до Юрка). А тобі, хамський виплодку, чого треба?

Юрась (сторопівші). Чи ти ба, який хвабрий! Та як ти,

махамете, насмілився до моєї сестри прокрадатися та з ума її зводить?

Шульпіка (*підносить йому кулака*). А ти у мене оцього давно куштував?

Киля (*кидається до Шульпіки*). Андрусю!..

Юрась (*показує й сам кулака*). А ти оцього часом не зазнаєш?

Киля (*кидається до Юрка*). Юрасю!..

Юрко (*засукує рукава, шпуне в кулаки і насторожується проти Шульпіки*). Так оце ти, бузувіре, мою сестру безславиш — га? Так оце ти над нею смієшся — га?

Киля. Облиш, Юрасю! Не тобі мою честь та мою славу боронить — я й сама за іх постою!

Шульпіка. Ти не спиняй його, Килю! Нехай наскочить, то я йому хоч пам'яткового дам.

Юрась (*напираючи*). Так ти ще й нагрожаеш мені — га? Так ти мені пам'яткового даси — га?

Шульпіка (*насторочившиесь проти Юрка*). Ой стережись, Юрку, бо як близну тебе по мармизі, то й потилищею об землю гецьнеш!

Юрась. Ой держись, махамете, бо як свисну тебе, то й землю носом заореш!

Киля (*кидається між них, щоб розборонити*). Облиш, Юрасю! Облиш, Андрусю! Побійтесь Бога, не робіть бешкету!

Юрась (*до Киїї*). Так оце так ти, Килино, слухаеш батенька — га? Так оце так шануєшся — га?

Киля. Не твоє діло, Юрасю! Не тобі мене урікати, не тобі й пильнувати моєї чести — у мене батенько е!

Юрась. Так ти може думаеш, що я батенькові не скажу?

Киля. Я сама батенькові розкажу... Я не буду тайтися, бо я люблю його і піду за його заміж.

Юрась. Та не бреші, не підеш, бо батенько не віддадуть!

Киля. Віддадуть, Юрасю! А хоч би й не віддали, то це мое діло, а не твоє! А батенькові кажи хоч і зараз — я не боюсь.

Юрась. Побачимо, як не злякаєшся. А от нехай тільки встануть, то зараз піду та й докажу!

Шульпіка (*киваючи головою*). От уже дурень! От теплень! От бовдур! От бевзъ! Та чи тобі ж, поганцеві до лиця старшувати над сестрами? Та чи тобі ж над ними порядкувати? Та ти з своєю крученою головою та з конячим розумом і сам собі не здолаєш ради дать!

Юрась. Знаєш, що я тобі скажу, Андрію: ось геть лишень звідсіля ік бісовому батькові, поки не битий!

Шульпіка. А я тобі, Юрку, от що відкажу: ось послу-

хай мене по-чеській та не встрайвай ти не в своє діло, та не роби капостей, бо будеш битий! Далебі, будеш битий та ще й здорово!

Юрась. Та ти може думаєш, що батенько таки справді за тебе Килину віддадуть? Чортового батька! І в голові собі не клади, щоб віддали! Краще й носа не потицай, бо такого гарбузяку вхопиш, що вся челядь кишки порве з реготу!

Шульпіка. Та нежай же мені батенько й скаже, що не віддасть, а не ти, мерзений недоріко, миршавий поганцю! (до Кілі). А що, Кілю, може й справді батенько не віддасть, то нічого мені дарма й сорому набираться?

Кіля (кидається до його). Андрусю, Андрусю! Мабуть, ти мене не любиш...

Шульпіка (цилуочи її). Люблю, мое сердечко, люблю, моя кралечко дорога, та що з того, коли тебе не віддадуть за мене?

Кіля (обіймає його за шию). Віддадуть, Андрусю! Батенько зглянуться на мене, пожалкують моєї долі і віддадуть!..

Юрась. Чи ти ба? Цілуються трикляті у мене на віччу! (до Кілі) Килино! Чи тобі ж не сором?

Кіля. Відкаснись, Юрасю! Іди краще до батенька та докажи йому.

Юрась. Еге, сучого сина робота! Це прямо чудасія та й годі!

Шульпіка. Ну, прощай же, моя ясонько, та єднай тут батенька, а я з сватанням не забарюсь.

Кіля. Прощай, Андрусю, та не турбуйся! Я батенькові до ніг припаду, а таки випрошу собі долі. Ходім же, серце, я тебе хоч до коня проведу (виступають).

Юрась (дивиться їм услід, а потім гукає). Андрію! Гей, Андрію! Потривай, вернись!

Шульпіка (вертаючись). А чого тобі ще треба?

Юрась. Та чи ти справді на мене ремствуєш?

Шульпіка. Як же на тебе не ремствувати, коли ти такі капості коїш? Доказав батенькові! Уже коли не шануеш ти мене за товариша, то пошанував би хоч рідну сестру!

Юрась. Та й дурний же ти! Хіба ж я що, або ж як? Та в мене й думки не було доказувати про вас батенькові та якось мимовіль пробелькнув слово, а батенько й напосілись: кажи та кажи, махамете, всю правду! То як же б таки й не сказати?

Шульпіка. А чого ж ти оце теперечки на нас навряжавесь?

Юрась. Та так, щоб подратувати вас трохи. А ти хіба думав, що я навсправжки? Пхе!

Шульпіка. Та не бреши, Скаріоте!

Юрась. Хрест мене вбий! А ти хіба думав як? Та я б душею радий, якби батенько за тебе Килину віддали!

Шульпіка. Та чи так, чи ні, а не роби ти, Юрку, більше таких капостей, бо коли знов напрокудиш, то, далебі, битиму. І сьогодні оце якби я зіткнувся з тобою не в господі твого батька, та ще якби не твоя отут рідна сестра, то я б тобі усі ребра потрощив, та таки й потрощу колись, якщо не покаешся.

Юрась. Та то ще гляди, мариво! Ще побачимо, хто кого!

Шульпіка. Та ти вже такий, що тільки тоді побачиш, як тобі пiku натовкмачиш. Ну, бувай же здоров, та візьми собі в тямку, що я сказав тобі! (виступає).

Юрась. Ходи геть ік бісовому батькові! (Сам собі). Та й триклятий же, іродів син! Сказано — махамет!

(Загреба і Гайдабура ідуть поруч з мольками — Загреба з довгим, а Гайдабура з коротеньким чубуком).

Загреба. Так отакий то, голубчику, мені сон снivся, і прочуває душа моя, що він мені щось лихе віщує.

Гайдабура. Та бридня, Пилипе!

Загреба. Так до чого ж по-твоему цей сон?

Гайдабура. Та ні до чого. Спиться, то й сниться, а проснеться, то й все минеться.

Загреба. Е, ні, Семене! Не кажи так, бо сон велика річ... (до Юрка). А чиї то коні стоять у нас на дворі?..

Юрась. А хіба ви не знаєте? Адже в нас гости!

Загреба. Які там у бісового батька гости?

Юрась. А такі, що кращих і не треба — Прогульбицький та Шульпіченко!

Загреба (жахнувшись). Свят, свят!.. Та чи ти, махамете, жартуеш зо мною, чи навсправжки кажеш?

Юрась. Які тут у гаспіда жарти? Тут таке зайшло, що не відіб'ешся від очіх триклятих женихайлів, як від собак. Одного розженеш з Уляною, а другий уже збігся з Килиною! Та мизгаються, та цілуються без усякого сорома — прямо таки вздрячку!

Загреба (вхопившись за голову). Гі-і-і, чорти б же побили їх батька! Та хіба ж таки... Та невже ж таки Уляна та Килина допустилися до такого бешкету?..

Юрась. Еге, вони цього й за бешкет не приймають! Ти урікаеш їй: як тобі не сором? А вона тобі: не твоє діло! Я люблю його, він мене буде сватати!

Гайдабура. Оце до діла! От за це хвалю!

Загреба (розчепірює руки). Господи! Та якже ж воно так?... Та що ж воно оце в мене койтися?

Гайдабура. А таке койтися, що в дівчат серце млойтися.

Постішайся видавать заміж, а то ще й таке буде, як колись у тебе з Буркунівною.

Загреба (*ударивши рука ми об поли*). Горе мені, та й горе з отакими дочками! І коли вже такі вони безсоромітні, то як його й на оцих женехайлів ремствуват? Бо якби ж їм дівчата принади не давали, то й вони б не липли!

Гайдабура. Та за Шульпіченка я б і не жалкував, а прямо б ладнався до весілля та й годі, бо одно, що хлопець гарний, а друге — все ж таки козак; а вже отого москаля, так я б, тобою буяши, прямо взяв та й вигнав з двору.

Загреба. Де ж вони, тії гості? Так якби ж то трапилось позмагаться з ним, то я б таки так і зробив. Так же він такий масний та облесливий, що ніякої тобі зачіпки до сварки не дастъ, а розміркай же, братіку, сам, як таки так, щоб ні лаявшись, ні бившись, та вигнати чоловіка з двору?

Гайдабура. Та й чудний же ти, Пилипе! Як таки не знайти зачіпки, щоб полаяться або й побитися з москалем? Та я коли побачу москаля, то в мене аж рука тіпается, щоб потягти його карбачем (*штовхнувши Загребу під бік*). А дивись бо, дивись: онде й Прогульбицький з Гараськом іде.

Загреба. Чи ти ба? Та ще якраз сюди й прямує... Отже, теперечки, коли не вилаю іродового сина на всі боки, то вже не знаю, що воно й буде.

Гайдабура. Ану-ну, Пилипе, розхвабруй!

Прогульбицький (*уклоняючись*). Доброго здоров'я, господин полковник!

Загреба (*зневажливо*). Он бач... Та це б то ви, господин поручик? Чого це ви тутечки?

Прогульбицький. Мое шанування вам, господин полковник!

Загреба. Е, вже мені ваше шанування... чого це ви до нас забрались, хіба може діло яке є?

Прогульбицький. Та ні, бачте, так... мимоїздом... їхав у вашу слободу, та й узяв собі за повинність... засвідчити свою шанобу... счоль долгом...

Загреба. А якщо діла не маєте, то краще б вам до нас і не забиватися.

Прогульбицький. Тобто як, господин полковник?

Загреба. Та так таки, як оце кажу: не слід би вам до нас і їздить, бо нема для чого, нема на що.

Прогульбицький. Господин полковник!.. Я бачу, що ви на мене чогось ремствуете... Ви руки мені не подали... Ви... ви прямо за малим не лаєтесь... То хоч скажіть мені, яка причина?

З а г р е б а. Яка причина? А причина та, що ви мені не до души.

Г а р а с ь . Батеньку! Та це не резон!

З а г р е б а (до Гараська). Цить, махамете, не встрявай!

П р о г у л ь б и ц ь к и й . Алеж, господин полковник, я не чуюся ні на яку вину перед вами... І коли часом загощаю до вас, то я мав за честь... Я думав... я покладав собі... Одно слово, як водиться у людей благородних...

Г а й д а б у р а (штохнувши Загребу). Та ну ж бо хоч раз налайся!

З а г р е б а . Шкода, господин поручик, про благородство розводиться, бо благородні люди не роблять так, як ви.

П р о г у л ь б и ц ь к и й . Тобто як, господин полковник?..

З а г р е б а . А вам не втімку, господин поручик, про що річ? Ну, коли наздогад не візьмете, то вибачайте, що скажу вам навпростець. Ви вчащаете до мене задля моєї дочки Уляни і крутите їй голову. Чи вона вже вподобалась вам так, чи може бере вас хіть на її посаг, цього вже я не знаю, та досить з мене й того, що ви їй зовсім не до пари, а проте допускаетесь такого мизгання, на яке мали б право, тільки заручившись...

П р о г у л ь б и ц ь к и й . Тобто як, господин полковник?.. Я зовсім не второпаю вас...

З а г р е б а . Не личкуйтесь, господин поручик, бо ви добре знаєте, про що річ! А я вам скажу тільки, що про ваші обнимання та цілування з Уляною мені вже доказано... Не сподівався я від вас, господин поручик, таких капостей, а теперечки скажу вам по-чеській: киньте свої зайди, та щоб я більше і не чув про вас, бо посваримось ішце й не так! Бувайте здорові, господин поручик! (до Гайдабури). Ходім, Семене, проходимось, та то краще й чарка горілки вип'ється.

Г а й д а б у р а (виступаючи). Чорти батька зна, який у тебе манір сперечаться: і не розбереш, чи ти сваришся, чи ти просиш.

П р г у л ь б и ц ь к и й (здіймає вгору плечі, як чоловік, котрому щось не втімку). Не по-ні-маю!..

Г а р а с ь (ухопившись за голову). Зарізав! Осоромив, збездечистив увесь дім!

У л я (вбігає). Ну, що, Аполоне, як тебе прийняв папа?

П р о г у л ь б и ц ь к и й . Юлінька! Мене ображено, мене осоромлено, мене з двору виганяють!..

Г а р а с ь . Ах, Юлінька! Якби ти знала, який речей тут наговорив батько!

У л я . Як? Що таке сталося?

П р о г у л ь б и ц ь к и й . Він мені руки не подав... Він ме-

ні найбрутальніший реприманд зробив... Він мені прямо скав, щоб я більше не їздив до вас!

Гарась. І так брутально, так зухвало, так неблагородно!

Уля. Та що ж це? Та як же він сміє?... Я піду до нього... Я скажу йому...

Гарась. Ах, ні, Юлінька, ти не ходи... Він тебе облає. Краще я сам піду. Я умовлю його, щоб він попросив вибачення (виходить).

Уля (до Прогульбицького, з ласкою). Аполоне! Мій мілій, мій дорогий Аполоне!

Прогульбицький. Ах, Юлінька! Що нам тепер робити, як нам тепер бути?

Уля. Я люблю тебе, Аполоне! Я люблю тебе і хочу бути твоєю!

Прогульбицький. Дорога моя! Я вірю, що ти мене любиш, алеж батько твій не віддасть тебе за мене заміж... Тепер я бачу, що не віддасть!

Уля. Як же не віддасть? Як же він може не віддати? Адже ж я люблю тебе, Аполоне!

Прогульбицький. Не віддасть, Юлінька, ні за що не віддасть!

Уля. Алеж ти любиш мене, Аполоне?

Прогульбицький. Як же не люблю, Юлінька! Чи ще ти мені не віриш?... Я люблю тебе, як ніхто нікого на світі не любив... Я на все готовий для тебе, я застрелитися готовий, якщо ти не будеш моєю!

Уля. Як же ти кажеш, що не віддасть?...

Прогульбицький. Не віддасть, Юлінька!...

Уля. Але ми вблагаємо його, вмолимо його, і він віддасть... Він не може не віддати!

Прогульбицький. Та ні, Юлінька, не віддасть!... Це ясно тепер, як Божий день!

Уля. Тоді я поїду з тобою!

Прогульбицький. Так, Юлінька, це можна зробити... Алеж він тоді нічого не дасть нам...

Уля. А не дасть, то й не треба! Хіба ми без нього не обайдемося?

Прогульбицький. Та як же, Юлінька?... Треба ж буде з чогонебудь жити...

Уля. Так, жити... Жити справді треба буде... Хіба в тебе, Аполоне, нема маєтку?

Прогульбицький (збентежено). Себто власне як? Себто положим у мене є, але все ж таки цього буде мало... Адже ж треба пристойно жити, добре жити... Треба ж буде обставити себе як слід, щоб увійти в коло вищого товариства...

Уля. Звичайно, звичайно, вищого товариства...

Палажка (*вбігає*). Панночко! Вас пан кличут! Та сказали, щоб меріці!

Уля. Ну, та так! Так ось і побіжу зразу! Почекає!

Прогульбіцький. А знаєш, Юлінька, що?... Йди до нього... Не дратуй його. По чим знати, може ще не все втрачено... Може ще якнебудь... Переконаннями, просьбами... До того ж іще лишається надія на дядька й тітку... Йди, миличко, а я походжу тут та зберуся з думками!

Уля. Так ти ж зачекай мене — я зараз (*вибігає*).

Прогульбіцький (*сам собі*). Ах, проклятий дикун! Не допустив навіть до освідчення — сам випередив з відмовленням! А мені треба, треба женитися... з багатою... А Юлінька до того ж і образовання прекрасне дістала і собою гарна — кращого випадку й не треба! І невже не судилося мені досягти цього щастя? Адже ж іншим вдається... Он наш же капітан Свістунов оженився з чорноморкою, правда, необразованою, але зате взяв за нею п'ятнадцять тисяч приданого і тепер гrimить напропало! А був голяк, як і я тепер... А в цього старого чорта, кажуть, понад двісті тисяч самими грішми є!.. Ах, якби так хапнути тисяч п'ятдесят або сорок! Та хоч би тридцять, хай навіть двадцять — і то б добре! Але не віддасть, проклятий дикун, Юліньки, не віддасть, не віддасть! (*ходить з запалом по кону*). Хіба справді вивезти? Так, чи не вивезти?.. Звичайно, спочатку він сильно обуриться, прокляне дочки, не пускатиме її перед очі, але потім — злагіdnіe й вибачить... А як не злагіdnіe, як не вибачить? Адже ж і так буває. Он у полковника Терпуга наші армійці трьох дочек вивезли, і от уже сім років минуло, а досі проклятий хам, не злагіdnіv і жадній дочці не дав ні шеляга! Так, прокляв усіх дочек і досі не хоче про них і чути! Один зять, штабс-капітан Моргалов, чекав-чекав на ласку, та терпець і увірвався, він і кинув жінку напризволяюще... Тепер хвора, гине в злиднях, а батько все таки й перед очі не пускає! Адже ж, либонь, і цей так само зробить! (*згодом*). Та ні, цей не такий, цей куди м'якший і добріший... Цей напевне злагіdnіe, коли побачить, що діла поправити не можна (*ходить, замислившиесь, по кону, потім знов зупиняється*). Так, треба вивезти!.. Єдиний спосіб — вивезти! Але питання, як вивезти? Адже ж цей розбійний народ і живе по-розбійницьки. У нього у дворі самих собак штук п'ятдесят, та таких, що нападають на проїжджих за верству від хутора і потім дві верстви переслідують, кидаючися навіть до екіпажів! Потім у нього завжди під руками чоловіка двадцять калмиків, що ними він теж порядкує, як собаками, та крім того скільки у нього у дворі служить козаків, скільки челяді, скільки найманого люду! Та потрап ім до

рук на такому ділі, то ще і вб'ють... Так, уб'ють і труп твій у комиші затягнуть звірям на поживу! (побачивши Улю). Ну, що, миличко? Що там таке?

Уля. Та я до нього не пішла — він там брата лає.

Прогульбичкий. Ах, Юлінька, Юлінька! Ось бачиш, як воно недобре вийшло, а все через те, що ти ані трохи не підготувала батька, не вплинула на нього. Мені здається, що з ним можна б прекрасно поладнати, якщо вміючи взятися... Адже ж він крутій, коли його зразу ламати, а потихеньку та по маленькую його можна схилити на що завгодно... Так, якби я зінав, що ти ще не говорила з ним про наші наміри, не просила його, не переконувала, то я б краще зробив із своїми відвідинами...

Уля. Ах, Боже май! Та як же ж із ним говорити?

Прогульбичкий. Ну, нічого робити. Тепер покладено всі надії на дядька й тітку. Я ж в усякому випадку не маю наміру занепадати духом. Ось нехай дядько й тітка покажуть свій вплив, а потім я все таки з'явлюся до батька й зроблю формальне освідчення...

Уля. А якщо він відмовить, що ж тоді?

Прогульбичкий. А тоді... Тоді нічого не вдішеш, я вивезу тебе...

Уля. Але як же ти вивезеш мене?

Прогульбичкий. Це вже ми потім умовимося. Вже якнебудь влаштуємо втечу, мені всі наші старшини допоможуть.

Уля. Ну, добре, припустимо, я піду з тобою. А як батько нічого не дастъ нам?

Прогульбичкий. Дасть, Юлінька, далебі дасть! Поміркувавши добренко, я плекаю надію на те, що він, хоч і брутальна людина, але не зла. Звичайно, посердиться сильно, а потім і злагідніє. Але, розуміється, було б у сто разів краще, якби він погодився на наш шлюб. А для цього, Юлінька, треба впливати на нього... треба просити, переконувати, набридати йому навіть! Хай він сердиться, хай лається навіть, а ти все таки проси його, умовляй, урезонюй, — наполегливість, голубочко, наполегливість потрібна!

Уля. Та чи ти любиш мене, Аполоне?...

Прогульбичкий. Ах, Юлінька, Юлінька! Як тобі не гріх ще сумніватися? Та ти для мене кумир, я ладен молитися тобі, як богині, я ввесь тобі відданій, я раб твій (стає перед нею навколошки).

Уля (підіймаючи його). Мій милий, мій дорогий Аполоне!

Гарась (вбігає, зовсім збентежений). Це чорт знає, що таке! Це підлість, це мерзота, це нарешті обурливо!...

Уля (з ляком). Як? Хіба й ти проти нас?...

Прогульбичкий (збентежено). Пробачте, Гарасиме Пилиповичу, але я думав, я припускав...

Гарась (махнувши рукою). Та я не про те!.. Уявіть собі — він обляяв мене... Та це ще не все, він образив мене як-найпідліше! Я кажу йому: ви попросите вибачення, а він мені: поцілуй його... Чорт знає, що таке!

Прогульбичкий. Даремно ви, Гарасиме Пилиповичу, турбувались... Даремно і ображаетесь на його вихватки. Поміркувавши добрењко, я не почиваю себе ображеним, бо я ставлюся поблажливо до його невігластва, а вам тим більше не слід ображатися.

Гарась. Алеж це зрештою верх неподобства!..

Прогульбичкий. Одначе мені час і їхати, а не то, либоњь, нарвуся на ще більшу неприємність. До побачення, мила Юлінька! До побачення, Гарасиме Пилиповичу! Від душі дякую вам за учасливість!

Уля. Та стривай же, Аполоне! Я ще щось хотіла тобі сказати... забула, далебі... зовсім у мене думки поплуталися в голові... А, от що: як же мені бути?.. Що робити?..

Прогульбичкий. Ах, Юлінька! таж я говорив докладно...

Уля. Так, пам'ятаю, ти говорив... Але от що: коли ж ти ще приїдеш?

Прогульбичкий. А ось хай побувають у вас дядько й тітка, тоді я якнебудь сповіщу тебе про свій приїзд.

Уля. Так ти ж сповісти, голубчику... Ну, прощавай! Ходім, я проведу тебе до коня (*виходять*).

Гарась (сам собі). Ну, вже й нарвався ж я на неприємність — ніколи ще батько не лаявся так погано! І на який чорт я погарячкував через цього Прогульбичького? Адже своя сорочка близчча, а тепер... тепер прощай моя мрія про гвардію навіки!...

VI

(*Заля в домі Загреби. Ранок*).

Загреба (уступає з бокових дверей з довгим чубуком у руці і стає задуманий). Так отаке трапилось! І думки в мене не було, щоб лучився мені отакий гість, як оцей Щербосьорба, та ще й посеред ночі. І як воно так склалось? Торочить, буцімто їде у Ростов та завернув до мене мимоїздом... Де ж воно в бісового батька мимоїздом, коли мій хутір зовсім йому не в завороті. Йому трахт лежить через Кандибину греблю, а від тієї греблі

до мого хутору сорок верстов! Що б же воно за знак, що він до мене притарабанився? Та ще й притарабанився не абияк — з жінкою, з прислужницями, у здоровезному ридвані; з хвалетуром, у п'ятиконь! А грумизду скільки! Самих чамайданів п'ять чи шість — і у ридвані, і на ридвані, і за ридваном їх поналаштовував! Господи, Господи! Які то звичаї на Чорноморії повелись! (Згодом). А як повернеш думкою сюди й туди, то аж дивно мені, що оцей Щербосьорба у такі великі пани виліз. За десять років до цього часу я вже підполковником був, а він іще тільки-тільки, що на ісавула виліз, хоч уже й засідателем служив років за три. І був колись такий убогий, як циган, та вже на засідательстві почав розживатися. А хавралі брав, так і побий його сила Божа! Вигадає було яку-не-яку зачіпку, щоб слідство завести — от хоч би таке, як: «о древі упавшем і нікого не убившем», та мерщій і причепиться до кого здря. А як причепиться, то від його, як від чортяки, ніяким робом не відкараскаєшся. І буде він у тебе товкти та твій хліб їсти, та горілку пить, і буде те слідство тягти, чорти-батька-зна поки й доки, та все буде з кожного прикосновеного вирви вимагать. А що вже з простим козацтвом витівав, так і бодай йому добра не було! Понасадовити було ув остріг людей ні за віщо, та тоді й випускає на волю за викуп. І точиться цеє слідство, поступуєчи уперед, як мокре горить, а козак щомісяця несе йому данину — хто п'ять, хто шість, а хто й десять карбованців, а що вже валашків брав, та курей, та гусей, та збіжжя всяке, то тее і в рахубу не йшло. І носе йому чоловік, розоряючись, бо зна, що коли хавраля того не дать, то Щербосьорба знов його ув остріг запровадить, а до вищого начальства, до того окружного суда, хоч і не потикайсь, бо Щербосьорба туди щомісяця ралець подає і правди у тому суді не діпнешся, а хіба за гроши купиш. І таким чином розмігся Щербосьорба, розбагатів, у силу вбився. З засідателів у секретарі окружного суда попав, а відтіль у сискні начальники, а звідтіля незабаром і в правленці перескочив і — у члени войськового правленія! А в тому правленії та сидять самі пешиголовці та махамети, так йому й до лиця тее кумпанство. І тепер Щербосьорба два хутори осадив, велику отару овець має, великий гурт скотини посідає, гарним табуном володає. І вже так, що по-нашому, по-козацькому і балакать соромиться, уже на москаля закандрюбився! І пишеться вже не Щербосьорба, а Щербосербов! А жінка його, Гарпина Сидоровна! Чи давно те було, що сама їсти варила і сорочки прала, а тепер і пані старої сама не почуха, а все те на прислужниць скидає! І язик свій на московський шталт ламає, кавокає та чавокає, що аж бридко слухати! А шати та вбори які! Як набундючиться у всякі плахіття, та мантелі, та капелюхи, та ще як поначіпляє на

себе усяких цяцьок з діямантами, то й сама себе не тямить з гордошів, дарма, що пика у неї, як сал'ян жорстка та жовта, що тільки мазилами та красилами її й причепуряє! І тільки в неї й на думці, що охвицери та всяка мужецька молодь... Та бодай же тебе черви з'или, трикліття патико! Пху! (*Сердито шмигляє по хаті, потім знов зупиняється.*) Що б же воно за знак, що він до мене притарарабанився? Хоч він мені і брат у первих, так не такий же він чоловік, щоб до роду прихильність мав, та щоб йому в жадобу було з рідною душою перевідатись. (*Погадавши*). Еге, мабуть, так, що взяла його охота передо мною панською пихою похлюбиться. Так же воно й є! А все ж таки треба його пристостити як слід, бо він велику силу має, то під нужду може й здасться. Та ще куди не кинь, а все ж таки він мені і брат у первих. (*До дверей*). А гей, Палажко!

Палажка. Чого вам, пане?

Загреба. А що наші гости, чи й досі сплять, чи вже пробуркалися?

Палажка. Та вже ворушаться. Оце зараз я підслухала, так чула, що пан уже кахикає, а пані теж якимся плахіттям шамрить.

Загреба. Ну йди ж ти, та накажи куховарці, щоб вона обід добрий зметикувала — щоб усього було вдосталь і щоб усе було по-празниковому. Та націди чималенько аж позаторішньої вишнівки, а слив'янки тієї, що в полив'яній кухві, а тернівки наточи онтієї, що в довгому барилі у куточку стоїть. А покищо, щоб у тебе усі причандали до чаю були напоготові. Та й те пам'ятай, що по-панському звичаю п'ють горілку до чаю, а горілку вп'ять таки п'ють заїдаючи. Та причепурись і вирядись, як на Великден, і Орисі скажи, щоб перебралася у празників, бо у цієї пані язик гострий, як у гадюки, а довгий, як у сучки, то ще й осудить нас. Та повертайся шамкіш і моторніш, озивайся жваневенько і приятненсько і одно слово — ходи як по струні.

Палажка. Пхе, нехай не здивують. Як зумімо, так і будемо поводитись.

Загреба. Та ти мені не пащекуй! Я тобі насправжки кажу, що щоб так воно й було! Ходи геть та роби, що тобі загадано! (*Палажка виступає*). Отже, треба й Микиті наказать, щоб причепурився. (*до дверей*) Микито! Агей, Микито! (*заштунками чути — га?*) Микито, чорт би бив твого батька!

Микита. Та чого вам, пане!

Загреба. Чи я не казав тобі, махамете, щоб ти мені не смів гакать, а коли кличу, то щоб біг на гук, аж спотикався?

Микита. Та коли ж я все забиваюсь!

Загреба. А коли забиваєшся, то я тобі й пам'яткового

дам. Ходи мерщій та причепурись і вирядись, як на весілля — чи тямиш?

М и к и т а . А хіба що?

З а г р е б а . Та ти не питайся: хіба що, а роби, що тобі кажутъ — причепурись і вирядись якнайкраще. Усе, що є в тебе празникового — сорочку, штани, бешмет, чоботи — усе надягни, та й будь отут під рукою коло кімнат!

М и к и т а . Так хіба треба й шапку нову надягти?

З а г р е б а . І шапка щоб була нова — ота що з сивим хутром і жовтим верхом, що я тобі перед Різдвом купив.

М и к и т а . Гі, лишко тяжке! Та я ж її ще у м'ясниці застановив у шинку за кварту горілки...

З а г р е б а . Чорти б же побили твого батька! Та як же ти насміливсь?

М и к и т а . Та коли ж п'янім був. Та це не яке лихо, бо коли дасте грошей, то я мерщій збігаю у слободу, а к полуночі і додому вернусь.

З а г р е б а . Трясця твоїй матері! Біжи мерщій переберись, а шапка нехай хоч і стара буде! (*Микита виступає*). Чи ти ба, який мистець, іродів син! За десять верстов побіжить шапку викуплять, а пусті його, то й за три дні не вернеться, бо не то шапки не визволить, а й штани заставитъ у шинку.

Ю р а с ь . (*вбігає*). Он бач — іще нікогісінько! А я поспішаюсь до гурту...

З а г р е б а . Не поспішайся поперед батька в пекло! А ти зглянися, як ти вбраний — мов табунчик! Причепурись мерщій, бо це такі гості, що й засміють нас!

Ю р а с ь . А справді треба одягтись гарненько, бо Гарасько та Уляна понабундуються, як болячки (*зникає*).

З а г р е б а . (*сам собі*) Ну, здається, у домі усе розпорядив до ладу. Піти ще у дворі попорядкуватъ. (*Виходить*).

(*Уступають Палажска і Орина з усікими причандалами і набирають на авансцені стіл, а потім з других дверей уступає Гарась*).

Г а р а с ь . (*у мундирі з еполетами, всячесъко причепурений*). Он бач — іще німа й нікого! Невже ж дядько та тітка й досі сплять.

П а л а ж к а . Де там сплять! Там тітка понавиймала з чамайданів усікіх уборів та цяцьок, а наші панночки розглядають та дивуються, аж не стямляться.

Г а р а с ь . Еге, так це знак, що вони незабаром і сюди вийдуть (*Причепуряється перед верцадлом*).

У л я (*вбігає вистрибом і кидається до Гарася*). Гарасику! А які у тітки ковтки! Ах, голубчику! Якби ти знов, якби ти

бачив!.. Ах, яка щаслива тітка! Скільки у неї дорогих убрань, скільки золотих прикрас. Ну, можеш собі уявити: браслети, ковтки, броші... Ах, які у неї броші!..

Гарась. Так, дядько й тітка розуміють, що значить благородство, а в нас...

Уля. Але головне, голубчику, — тітка обіцяла гаряче за нас заступатися! Вона каже, що відрекомендує батькові Аполона якнайкраще, хвалитиме його, боронитиме, умовлятиме батька, переконуватиме його, наполягатиме, вимагатиме... Так, вимагатиме, щоб неодмінно, неодмінно (*тупає ніжскою*), неодмінно! От що, голубчику! Ах, яка я щаслива!

Гарась (*зідхнувши*). Так, Юлінько, ти щаслива! Ти справді щаслива, бо дядько й тітка влаштують твоє одруження. А я... Ах, якби і за мене заступились, якби допомогли мені опреділитись до гвардії...

Уля. Не турбуйся! Не турбуйся, голубчику, я вже все влаштувалася! Тітка обіцяла енергійно підтримати тебе. Вона прямо сказала, що батько робить Бог знає що, що вона буде радити йому, наполягати, вимагати.

Юрась (*весело вбігає*). А що, й я поспів завчасу! (*оглядає Гараську*). Пхі, та як же ти, Гараську, причепурився та надженджурився! Та ще побачимо, хто здасться показнішим (*ви прямляється і береться в боки*). От козак, так козак! Глянь та подивись!

Гарась. Та де ж пак! І спереду і збоку — табунчик та й годі.

Юрась (*піdstупає до Улі бокаса і простягає руку*). Бонжур, мадмуазель!

Уля (*б'є його платочком по виду*). Та геть, неотесо! Іще й бонжуриться!

Юрась (*хапає її за стан і крутиться з нею по хаті*). Тратата-тратата, тринди-тринди, тратата!

Юля (*пручаючись*). Та геть, Юрасю! Та геть, бо плаття пожмакаш! От уже причепенда!

Гарась. Та він зовсім здурів на радощах (*побачивши, що Юрко покрався навшпинячки в унутрішні покої*). А ти куди?.. Слухай — вернись!

Юля. Вернись! Юрасю, вернись! (*До Гарася*). Отже, дивись, коли не накоїть яких капоців!

Гарась. Та на що ж він більше і здався, як не на капості? Ото, мабуть, покравсь на підглядання.

Юрась (*вертається навшпинячки, затуливши обома руками рот і ніс, а потім пирхає і закочується реготом*). Га-га-га! Та й гидка ж наша тітка! Га-га-га! Ой лищечко, ой горечко, ой кишки порву з реготу!

Гарась. Тю на тебе! Чи ти не здурів?

Уля. Чого ти, Юрасю? Що там таке?

Юрась. Та коли ж я зазирнув у щілину, а там тітка блейвасом собі щоки насмальцовує та якимсь красилом розмальовує, а потім почала у пазуху якісь кімтяхи запихат... Ой лишечко! Ой репну з реготу, ій же ти Богу, репну!

Уля. Юрасю! Чи тобі ж не сором отак насміхаться з тітоньки? Та воно ж гріх!

Гарась. Хіба ж він тямить, що воно таке сором або гріх? Йому аби накапостить кому здря!

Юрась. От тепер і я знатиму, що воно за краса у нашої тітки! І нехай ій абищо, яка вона погана, поки не розмалюється!

Киля (вбігає заклопотана). Зараз ітимутъ... Господи, чи то усе вже приладновано?...

Палажка. Та не турбуйтесь, панночко, уже все поспіло: і напитки і пойдки.

Юрась (до Кили). А ти чого такою похнютою дивишся? Чи ти ба, яка хмура? (Бере її під бороду). Хвабруй, дурне! Хіба ти не радіеш, що дядько та тітка приїхали?

Киля. Відкаснись! Нема чого радіть...

Юрась Чом же нема чого? Хіба ти дядька й тітки не любиш?

Киля. Чи люблю, чи ні, а радошів мало. Нехай радіють образовані, бо їх всіх вихвалятимуть та любуватимуть ними, а нам, необразованим, доведеться, може, від сорому мліть та слізи ковтать.

Юрась. Казна що торочить!

Загреба (уступає знадвору). Слава тобі, Господи, — і сестра їде! Тепер буде кому хоч попорядкувати.

Гарась. Як? Тітка Диркалиха?

Уля. Та невже ж таки?...

Загреба. Чого ви так жахнулись? Хіба вам не до душі, що тітка їде?

Уля. Ах, яке ж це нещастя! Адже ж вона напевно скандал зробить.

Гарась. Тепер так і дивись, що гармидер зчинить.

Загреба. Цільте, трикляті діти! Ви на тітку, як собаки на вовка, гавкасте!

Юрась. Батеньку! Чи не послать би і по Гайдабуру до кімлицьких кибиток?

Загреба. Та таки й пошли, сину, нехай прийде — з ним охітніш і чарка горілки вип'еться.

Гарась. Батеньку! Та що ж воно оце буде?...

Уля. Батеньку! Навіщо ви хоч оте страховище людське

до гурту кличете? Та він же буде стидні слова казать... він усіх нас у сором уведе...

З а г р е б а (до Улі). Цить, не пащекуй! Коли стидне казатиме, то піди геть, до старих не встрятай!

У л я (ламаючи руки). Ах, Боже мій! Боже мій! От не-приємність! От нещастя!

Г а р а с ь. Та-ак, вже це, значить, остаточно...

Ю р к о (піднявши руку вгору). Цитъте, цитъте — дядько йдуть! (усі повертаються до внутрішніх дверей, Гарась випрямляється, Юрко випинається, мов би у хрунті, Уля і Кілля стаютъ біля стола).

Щ е р б о с ь о р б а (уступає з великою пихою, піднявши вгору плечі, і злегка уклоняється Загребі). Мое поштение, братець! Доброго вутра!

З а г р е б а (подає їому руку). Добриденъ, брате! Чи виспався хоч трохи?

Щ е р б о с ь о р б а . Нічаво, виспався таки добренъко (повертається до молодечі). А оце б то твої сини?... I оце б то сам Гарасим? (Гарась уклоняється). Драстуй, соколику! (подає їому руку і цілується). Молодець! Таки прямо молодець! I охвицера заслужив! Ето хорошо! (до Юрка). А оце б то Юрій? Драстуй, соколику! (подає руку і цілується). А цей вже не такий... Він то з себе молодець хоч куди, таки добре виріс, тільки начебто тес... (Гарась і Уля переморгуються). Начебто необразований трохи...

З а г р е б а . Та вони обидва такі гарні, що тільки спаруватъ та й чортові подарувать.

Щ е р б о с ь о р б а . Ніт, братець, воно все ж таки тес... воно так зразу видно, що один собі як слід, на благородного скидається, а другий зовсім не тес... Та всячесько ж таки Гарасим і охвицер.

З а г р е б а . Ге, брате! Охвицер за батькові гроши та низькі поклони!

Щ е р б о с ь о р б а (повертається до панночок). А оце б то твої й дочки?... I оце, мабуть, Юля?... Драстуй, моя перепілочко! (цилується з нею). От красулечко, так справді, як квіточка! I зараз таки й знати, що образована. — A оце б то Кілля?.. Драстуй, моя ягідко! (цилується). Та чого ж ти наче плакати зібралася? Гарна панночка вийшла, а тільки шкода, брате, що ти й цю у ниститут не віддав...

З а г р е б а . Та бодай їх земля проглинула, оті анахтемські ниститути! Добре, тобі, брате, що в тебе дочек немає, а то б розкуштував ти, що воно таке оті ниститути!

Щ е р б о с ь о р б и х а (уступає жваво з дорогим шалем на плечах і підступає до Загреби). Доброго вутра, братець!

З а г р е б а . Добридень, сестро!

Щ е р б о с ь о р б и х а (повертається до хлопців). А, драстуй, Гарасю! (Гарась цілує руку, а вона цілує його в лоб). Ах, какой же ти хороший! Какой милой охвицер (до Загреби). Вот охвицер, так охвицер! Просто ж (цилує собі ручку і поводить рукою). — мое поштение!

З а г р е б а . Та де ж пак! Знайшовсь таки хвалько й на наше ледащо.

Щ е р б о с ь о р б и х а (до Юрка). А, драстуй, Юрасю! (Юрко цілує її в руку, а потім і в губи). Ах, какой необразованой! Ах, какой же ти, Юрасю, необразованой! Такой хороший з себе і такої необразованой!

З а г р е б а . Де вже необразований! Тут такий образований, що й батька у Ростові образував, махамет, на тридцять лошаків відразу! Та нехай їм враг і образованим і необразованим! Просю сідати за стіл, та вип'емо чаю! (Загреба і гості сідають до навраного стола, Киля біля стола з самоваром, а хлопці і Уля сідають осторонь). Брате! Просю прихильно — чарку горілки!

Щ е р б о с ь о р б а . Што ж, можна! Ето можна!

Д и р к а л и х а (уступає в хату з великим пакунком у руках). Драстуйте! З неділею будьте здорові! (усі підводяться і повертаються до неї).

З а г р е б а . Здорова, сестро! Оце тебе Господь наніс до мене саме в слушний час!

Д и р к а л и х а (кладе пакунок на канапі і підсуває до Щербосъорби). Овдій Гордійович! Таки то Господь призвів побачитись! (цилується з ним). Чи живенські, здоровенські?

Щ е р б о с ь о р б а . Та еще до котого часу Господь милюеть.

Д и р к а л и х а (до Щербосъорбихи). Горпино Сидоровна! Господи, як давно бачились! (цилується з нею). Та як же ви, сестро, помолодішли та погарнішли з того часу, як я вас бачила... Коли пак це було?... Здається, вже дванадцятий рік зайшов...

Щ е р б о с ь о р б и х а . От, де вже нам, сестрице, молодіши... Це я не помолодішла, а хіба може поніжнішала, бо знаєте, у благородному обществі проживши десять літ...

Д и р к а л и х а . Господи, Господи! Яка то в світі правда! Живемо ми отутечки на хуторях та думаємо, що й ми таки благородні, бо таки ж панами звемось, аж воно, бачу, городяни уже й за благородних нас не мають!

З а г р е б а (до Диркалихи). Не шкилюй бо з неї, сестро, а то роздратуеш! (До Щербосъорби). Просю сідати за стіл. Сідай, брате, отутечки, а ти, сестро, отутечки, а ти, сестро (до Диркалихи) от тут-о!

Д и р к а л и х а . Зараз, брате, зараз! Дай тільки поздоров-

катись з усіма (до Килі). Драстуй, моя голубочко! Що це ти така, як у воду опущена! (дає поцілувати руку, а потім чоломкається з нею). А з лиця спала, моя квіточка! (до Улі). Здорова й ти, амбітна джохо (Уля цілує їй руку) Руку поцілувати дам, а чоломкатися з тобою не буду, поки не спокутуеш у мене свою провинність! (до Юрка і Гараська). Здорові, хлопці! (дає цілувати руку) Які вони в тебе, брате, сьогодні гарні, а особливо Юрко — козак, як орел!

Щербосьорбиха. Ах, нет, сестриця, Гарась крацій... Прямо ж таки красавець охвицер!

Диркалиха. Чим же він крацій? Хіба тим, що на плечах срібні печериці має? Так це може тільки городяни за красу приймають, а по-нашому той гарний, хто здоров'ям пашить та силою грає! (сідає) А тепер, брате, хоч і чарку горілки даси, то вип'ю zalюбки!

Загреба (до Диркалихи, стиха). Та не шпигай бо її, сестро, бо колоту наробыш! (до Щербосьорби) Брате! Просю прихильно — чарку горілки!

Щербосьорбиха. Што ж, ето можна! Так випий же, брате, прежде сам!

Загреба (бере чарку). Спасибі ж тобі, брате, та й вам, любі сестри, що оце ви відвідали мене, сироту удового! Пошли вам, Господи, доброго здоров'я!

Щербосьорбиха (бере чарку). Желаю ж тобі, брате, доброго здоров'я та й всьому твоєму сімействові!

Загреба (до Щербосьорбихи). Сестро! Просю прихильно — чарочку горілочки!

Щербосьорбиха. Ах, нет, брате, я горілки не п'ю... я п'ю саме вино, та й то тільки шампанське.

Загреба. Еге, сестро, у нас вина і в заводі нема! А може таки хоч тернівки трошки... така гарна! Або вишнівки старенької, або слив'янки солоденької...

Щербосьорбиха. Та хіба вже слив'янки трошки... (бере чарку).

Диркалиха. А чи давно ви, сестро, перестали горілочку вживати? Здається ж, що колись гарненько її смоктали!

Щербосьорбиха. Нет, сестриця, я ніколи її не любила... а хоч і доводилось передше, то вже давно відвикла (до Загреби). За ваше здоров'я, брате!

Загреба. На здоров'я, сестро!

Диркалиха. А згадайте, сестро, як ви було колись бенкетуєте з джерелівською попадею... та бенкетуєте з ранку до вечора... та, випиваючи, іще й приспівуєте:

Ой випила — похилила,
Сама себе похвалила,

Що я панського роду,
П'ю горілочку, як воду!

Щербосьорбиха. Пхі, які ви, сестро, чудні... Таке вигадують!

Щербосьорба. Да, ето вже зовсім не тее... таке вигадують зовсім не личить у благородному домі.

Загреба (до Диркалихи стиха). Ой, не дратуй її, сестро, бо в ній вже аж губа бринить до лайки (до Щербосьорбихи). Та не сердься, сестро, не сердься, моя голубочко, бо сестра Тетяна Демидовна по-простецькому... (до Щербосьорби) Брате! Пропошу прихильно — калганівки чарку!

Щербосьорба. Та чому й не випити — ето можна! А тільки не до душі мені, що сестра Тетяна Демидовна зовсім не тее...

Диркалиха. Оце лихо! Коли б іще й справді не розгнівати твоїх гостей, брате! Сказано ж, образовані: саму їм правду кажеш, а вони ремствують...

Загреба. Та годі вам перекорятись! Ще ні випили, ні заїли яклід, а вже й зазмагались! (до Диркалихи) Сестро! Ось випий бо чарку та й гостей попроси з своїх рук! Пошануй мене удового, стань за господиню!

Диркалиха (стиха). Ох, навряд чи я помирюся з твоїми гостями, брате! (вголос). З дорогою душою, брате! (бере чарку). Пошли ж, Господи, помершим душам царство небесне, а живим на здоров'я! (п'є й наливає Щербосьорбис) Сестро, Горпино Сидоровно! Пропошу прихильно — калганівки чарку! Така гарна! Ось нуте бо! Таки без жадного сорома — по-нашому, по-хуторянському!

Щербосербиха. Та вже вип'ю, щоб не дорікали мені, буцімто я гордую...

Диркалиха. Отак би й давно!

Загреба. От спасибі, так спасибі!

Диркалиха (до Щербосьорби). Брате, Овдію Гордійовичу! Пропошу сердечно — іще чарочку! Ось нуте лиш! Вип'емо гарненько та побалакаємо приятненько!

Щербосьорба. Та ето можна! Чом не випити, чом і не побалакати. Бо ми й приїхали не знечев'я, а таки маємо де про що й промовитись (п'є).

Загреба. Отак буде краще! Вип'емо, то й розбалакаємось, а розбалакаємось, то й перепитаємо гарненько.

Диркалиха (до Щербосьорби). Та нам, брате, за потіху буде вас послухати, бо ви в городі пробуваєте, то може й цікавого багато знаєте!

Щербосьорбиха. А я, братець, смотрю ето на Гарася, та й думаю, що який то він, мабуть, нещасливий... Що такий

хороший, такий образований охвицер, та отутечки у хмеречі нудиться, бо нема йому і обчества підхожого... (Загреба повертається на дзиглі й крекче, Диркалиха прохірно кихикає). Що йому б тільки у гвардії служить та в великому світі блистат... Там би й ціну йому склали б зовсім іншу... Він би кар'єру собі зділав... I чинів би дослужився і пару б собі знайшов — не яку таку чорноморську нестелепу, а дівицю образовану, свіцьку...

Щербосьорба. Да ето так! Ето діствительно правда!

Диркалиха (*пирхнувши від сміху*). Килино! Який бо в тебе чай гарячий — аж опеклася!

Загреба (*метушиться*). Сестро, Горпино Сидоровно! Просю прихильно — слив'яночки! Брате! Ось нуте ще по чарці!

Щербосьорба. Та ето можна! Ето своєю чергою йтиме! А от касательно Гараська, то скажу тобі, брате, що й на мою думку треба б його у гвардію приділити. Бо одно, що коли вже дав йому образовання, то треба ж йому і товариства образованого, а друге, що куди не кинь, а в гвардії він на чинах чимало виграє...

Диркалиха (*глузовито*). Оце так! Оце до діла! Оце розумні речі!

Загреба. Е, брате, брате! Хотів би тобі про Гараська й відказать, та не варт він того, щоб про його й розводитися! Ось нумо краще вип'емо!

Щербосьорбиха. Та ви таки, братець, пожалійте його... Бо він же таки ваш син, та ще й первак... та на йому ж ваша хвамильна слава ґрунтуються...

Загреба. Та охота тобі, сестро... Облиш, голубочко, про Гараська, нехай йому враг! Ось нумо краще вип'емо!

Щербосьорбиха. Або от хоч і Уля... Що яка мила, яка образована дівиця, а ні обчества їй благородного, ні свіцьких удоволствій...

Загреба (*до Щербосьорбихи*). Сестро!... Ось ну бо таки вип'емо... Просю прихильно калганівки чарку... Чи теє пак! Слив'яночки чарочку!...

Диркалиха. Та ти бо, брате, не перебаранчай! Тут саме розумні речі повелись, а ти перебиваеш!

Щербосьорбиха. Ох, братець, братець! Та ви ж таки самі розсудіть: чи їй би не в городі жити, чи їй би не побувать у великому світі, чи показатися хорошим женихам? А жениха їй треба образованого, свіцького — охвицера вармейського, а не якого там чорноморського невковириу...

Загреба (*чухаючи потиличию і зідхаючи*). Е, вже мені як отакі розговори... (*до Щербосьорбихи*) Сестро! Просю прихильно — слив'яночки чарку! Або вишнівочки, або тернівочки!

Диркалиха (*до Щербосьорбихи*). Та кажіть, сестро, дайлі! Кажіть, голубочко, а ми послухаемо! Такі розумні речі...

Щербосьорбиха. Та ви, братець, не турбуйтесь! Ви може думаете, що я справді буду вговорять вас, щоб пустили Улю у городі пожить та в великому світі показатися? Ні, голубчику! Тепер немає нужди... Бо чутка така йде, що Улінську і в хуторі знайшов жених, та такий хороший, такий образований жених, що аж наших городянон завидки входили... Ви думаете, може, що я й не знаю за поручика Прогульбицького?...

Загреба. Побила б її лиха година з отим Прогульбицьким! Я думав, що той сором у нас у хуторі зостався, аж він, бачу, уже по всьому світові розійшовся!

Диркалиха. Е, брате! Хороша чутка далеко йде, а погана ще дальше!

Щербосьорбиха. Братець мій, Пилип Демидович! І ви, сестриця Тетяна Демидовна! Який же тут сором, що до Улі такий хороший жених залишається? Та на мою думку, його залицяння іще й за честь треба приймати, бо він охвицер хороший, образований, свіцький! Я його сама добре знаю!

Загреба. Охота тобі, сестро, про його розводитись! Облиш, голубочко, нехай йому грець!

Щербосьорбиха. І начальство його високо ставить... Він далеко у чинах піде... Ото пара Улінські, так пара! Кращого жениха й не зіскать!

Щербосьорба. Да, это правда! Дійсвительно, правда! Уже кращого жениха де його й зіськати!

Диркалиха Оце так що розумні речі! (до Загреби) Ну, брате, тепер уже я не втерплю, щоб не побалакать!

Загреба (до Диркалихи). Облиш, сестро! Нема для чого, нема нашо!

Щербосьорбиха. Та ви таки, братець, самі розсудіть... Я тим просю вас — ви таки добрењко розсудіть!...

Щербосьорба. Та таки й пильно розсуди, брате! Бо куди не кинь, а це вже вірно, що жених знакомитий... Поміркуй сам...

Загреба. Та я вже міркував, брате, та доміркувався до того, що прямо таки вигнав його з двору...

Щербосорбиха. Та чи то ж можна, братець?

Щербосьорба. Та завіщо ж, брате?

Загреба. Та я тільки спитаю вас, чи є в його який маєток? Чи є в його гроши?

Щербосьорба. Про це, брате, не турбуйся, бо я од вірних людей чув, що в його у Полтавщині маєток є!

Загреба. А я таки чув зовсім інакше і добре знаю, що він голий, як циган! Прямо таки яко наг, яко благ, яко нема ані бісового батька! І коли добувается він у мене дочки, то тільки через гроши, що за дочкою мусив би дать!

Щербосьорба. Отже, не гріши, брате, бо я ж тобі вірно кажу, що в його у Полтавщині маєток є!

Загреба. Та який там маєток! Може й є там клапоть ґрунту, що на йому доброму чоловікові нігде й спорожнитися, та й то навряд чи!

Щербосьорба. Істинно кажу тобі, брате, що є!

Щербосьобиха. Та хоча б і не було, то яке лихо! Та за такого жениха можна віддать хоча б він і бідний був, бо у вас же, братець, є з чим дочку віддать, а він же її щасливою зробить!

Диркалиха (до Загреби). Ну вже ж, брате, хоч ремствуй, хоч не ремствуй, а я таки перепитаюся з ними!

Загреба. Облиш, сестро, далебі, облиш! Покиньмо розмову, та й конт!

Диркалиха. Та ні ж таки, брате, я з ними перепитаюся!

Загреба. Облиш, голубочко, Христа ради облиш! Ось випий краще горілки та й гостей притрости!

Гайдабура (уступає в хату з карбачем у руці, зупиняється біля порога і пускає крізь зуби посвист). Чи ти ба! Та тут, бачу, бенкет бенкетують!

Загреба. Здоров, Семене! Сідай, братіку, до гурту, щоб веселіше було.

Гайдабура (підступає ближче). Гай-гай! Та це, бачу, в тебе городяни гостюють! Та ще й родичі твої! (приспівує).

Ой чи живі чи здорові

Всі родичі гарбузові...

(підступає до Щербосьорби) Здоров був, старий Хавралію!

Гайдабура (ляпає його долонею з розмаху). Та й давно ж я тебе бачив! Та вже думав, що може ти здох, аж ти, бачу, на людське лиxo, животіш тай животіш!

Щербосьорба (знехотя ухміляючись). А ви, бачу, і досі такі ж жартівліви...

Гайдабура (до Щербосьорбихи). Горпино Сидоровно! Та яка ж ти стала гарна, — мов троянда розцвілась! Хрест мене вбий, піду поцілу!

Щербосьорбиха. Що це ви, Семене Прокоповичу! Це нехай Бог милує!

Гайдабура (підступає до неї). Та вже й поцілую ж смачно!

Щербосьорбиха. Прокоповичу... Голубчику! Та чи то ж можна!

Загреба. Та ну, Семене, облиш із своїми жартами — нехай ім грець!

Гайдабура (розгладжуючи вуси). Ану, Сидоровно, наставляй губи!

Щербосьорбиха. Не хочу, Прокоповичу! Не хочу, не хочу, далебі не хочу!

Гайдабура. Та ну бо, не мнишь (*простягає пижму*).
Христос воскрес!

Щербосьорбиха. Та який там Христос після Тройці!

Гайдабура. Та все однаково! Наставляй губи! (*цилується*) От так-о!

Щербосьорбиха. Нехай уже тобі грець — аби відкараскавсь!

Загреба. От уже махамет, так і чорти б побили його батька!

Щербосьорба. Іменно, так, брате! Дійствительно так!

Гайдабура (*скрививши бридливо пижму*). Пхе!.. Та я, бачу, ѹ губи собі покаляв... Що за вража мати?.. Та оце ти, Сидоровно, мабуть, якимсь мазилом намостилась?

Щербосьорбиха. Та брешеш ти, чортів мугирю! Яке там мазило?..

Гайдабура (*утирається рукавом*). Та ѹ бридка ж триклята масть! (*махнув рукою і відходить геть*).

Нехай тебе ті цілють,
Що греблі руйнують!
Нехай тебе ті кохають,
Що в болоті грають!

Щербосьорбиха. Он бач, що він верзе, чортів неотеса! Сказано — хам триклятий!

Щербосьорба (до Загреби). Ни, брате, як хоч, а то ж наконець невозможно!

Загреба. Та не ображайся бо, сестро! Та не ремстуй таки, брате! Плюньте на його жарти, та ѹ конт! Хіба ж ви не знаєте цього махамета?

Гайдабура. Отже, гляди, коли б Сидоровна і справді не розсердилася. А все через оте хамське мазило.

Диркалиха. Тю на тебе, Семене Прокоповичу! Яке ж воно хамське, коли ним благородна парсуна намащається!

Щербосьорбиха. Он бач — уже ѹ сестра шкілює з мене! Це прямо хоч із дому тікай!

Гайдабура. Та не сердься, Сидоровно! Адже ж я в жарти!

Щербосьорбиха. Які ж воно в біса жарти? Хіба ж так жартують по-благородному? Це жарти хамські!

Диркалиха (до Гайдабури). Ох, Семене Прокоповичу! Який ти собі необразований! Хіба ж не можна б пощілуватися та ѹ не покаляться? Адже образовані якосъ намудряються, що цілуються та ѹ не каляються!

Щербосьорбиха (зірвавши з місця, насторочується проти Загреби). Так що ж воно оце таке, брате? Так хіба ж я вам на посміхи здалась чи що?

Загреба (узявши за боки, сам собі). Ох, таки допекла Диркалиха Щербосьорбис! Тепер буде калабалик та ще й великий! (до Щербосьорбихи) Сестро!..

Щербосьорба (підводиться з місця і теж піdstупає до Загреби). Так оце б то ти, брате, своїх гостей шкілюванням та ганьбою пригощаєш — га?

Загреба. Та чи чуеш бо, брате!...

Диркалиха (підводиться і стає у грізну позу). Та чого ж ви скіпаєтесь до брата? Чим він вам зашкодив? Та не він же над вами шкілює, а я! (показує собі на груди) Я вам наприкряюся, я! Так ви зо мною побалакайте — от що!

Гайдабура. Оце так! Оце по-моєму! Молодець Тетяна Демидовна!

Загреба (до дітей). Ходіть собі, діти, геть, бо тут вам не місце! (Киля, Уля, Гарась і Юрась виступають).

Щербосьорбиха (до Диркалихи). Та чим же я тобі завинила, що ти мене зачіпаєш та на зваду наражаєшся? Та й як же ти насмілилась? Та хіба ж я в твоєму домі? Та хіба ж ти отутечки господиня? Кажи мені, хуторянська ти перебрехо, — хіба ж ти отутечки господиня?

Диркалиха (на бік). Ага, таки роззяпила образована городянка свою благородну пашу, щоб піти на лайку! Так постривай же, я тобі прочитаю орацію! (до Щербосьорбихи). Так тобі невтамку, чого я шкілюю над тобою? Та спитаю тебе, городянське ти ледащо, чого ти приїхала до брата? Та хіба ж ти приїхала, як рідна до рідного, щоб любу людину пошанувати та своєму серцю утіху дати? Ні, ти притараїнилась, щоб перед нами своєю піхкою повеличатися та повеликоноситись перед нами отією образованістю та отим благородством, що іх у тебе тільки й е, що на заду рясні ганчірки та на піци блейвас!

Щербосьорбиха (зовсім збентежена). Так що ж оце?.. Так як же це?.. (до Щербосьорби). Так оце мене ганьбують, а ти й мовчиш?

Щербосьорба (до Загреби). Стій, брате! Так оце твоя сестра ганьбує твоїх гостей, а ти й призволяєш? Так оце нас обижують, а тобі й байдуже?

Загреба. Еге, брате, тепер уже не сила моя сестру спинить! Тепер уже лайтесь, як хочте, тільки мене не чіпайте!

Щербосьорба. Нет, ето ти брешеш, бо я не в Диркалихи у гостях, а в тебе, то ти повинен і язика й укоротити!

Загреба. Укороти ж ти сам, коли вмієш!

Щербосьорба. А коли так, то некай тобі грець із твоїм пригощенням! Та моя й нога у тебе не зостанеться!

З а г р е б а . Роби, брате, як лучче! (сам собі) От морока мені з ними!

Щ е р б о с ь о р б а (виступаючи). Га! Панасе! Запрягать мені коней (зникає).

Щ е р б о с ь о р б и х а (до Диркалихи). А ти, триклята харпачко, ти оце й рада, що ми з двору ідемо? Нарядила бешкет, та з радошців вишкіряеш зуби, як сучка? Та послухай же ти, хуторянська задріпана пані, що я тобі скажу на прощання!

Д и р к а л и х а . Е ні, потривай, ще я тобі свого не доказала!

Щ е р б о с ь о р б и х а . Та ні ж бо, підожди, тепер моя черга! Я знаю, чого ти сікаєшся до мене та сичиш, мов гадина! Тебе злість бере, що я до благородного общества принатурилась, в благородні звичаї вжилася, а ти як уміла, так і вміш тільки з табунчиками та чабанами лаятись, та на куховарні мотузитись, та з коровами та телятами клопотатись, та свиней доглядати — от що!

Д и р к а л и х а . Та чим же ти дорікаеш мені, тварюко ти стара та дженджуриста? Що я сама за господарством клопочуся? Так я ж ніколи й не соромилася за своїм добром доглядати, бо я хоч пані та й господиня, а не таке ледащо, як ти!.. Та через те ж я здавна і великий достаток маю! А ти? Згадай лиш, чи давно ти сама істі варила, та коров доїла, та сорочки прала, та свиней годувала, бо не було робітниці й найпоганішої? Га? Кажи мені, старе ледащо, чи давно ти тих зліднів утекла, що господарськими клопотами гидуеш?

Г а й д а б у р а . Оце так! Оце до діла!

Щ е р б о с ь о р б и х а . Хамка ти необразована — от що! Тобі соромно передо мною! Тебе завидки беруть, що я в образованім обществі живу, як слід благородним людям, а ти як була мугиркою, так і зосталась у харпацтві!

Д и р к а л и х а . Так ти образована! Так ти благородна! Та яким же ти чином і з якого часу образувалася та наблагородилася? Чи не з того часу, як твій чоловік хавралями обібрався та дав тобі волю цвиндрити гроші, а ти почала на старості літ по балях та машкарадах таскатись та з молодими баҳурами залициялись? Стерво ти старе та ледаче! Та якби в тебе чоловік не та-кій був тіптох та не такий хамула, та вхоплив би тебе за стару твою куделю, та виложив би тебе ломакою на всі боки, то де б і образованість ота погана ділася!

Г а й д а б у р а . Оце до діла! Оце по-моєму! Та й хвацько ж Демидовна вичитує речі — промовляє, як на воргані грає!

Щ е р б о с ь о р б а (уступає в хату). І так буде краще — нахаркати їм у вічі та й поїхати з двору!

Щ е р б о с ь о р б и х а (повертавтесь до Загреби). Пху на тебе, старий собако!

Загреба. Сестро! Завіщо ж ти шпушеш на мене?

Щербосьорбиха. А за те, що сестра твоя триклята зневажає твоїх гостей, а ти сидиш, як бовдур, та на все призовляєш! (до Диркалихи) Пху й на тебе, плюгава харпачко, хамко триклята, циганко плащувата! (зникає).

Диркалиха. Так потривай же, коли так! Я ж тобі покажу, хто я така, чи циганка плащувата, а чи пані господина! Та заразом і за шпування віддячу! (вибігає).

Загреба (повернувшись голову до дверей). Облиш, сестро! Облиш, голубочко, — нехай їй прець!

Щербосьорба (до Загреби). Так я ж таки допитаюся в тебе, старий собако, яким ти правом знущаєшся з мене та з моєї жінки?

Загреба. Ой, відкаснись, брате, поки в мене серце не спалахнуло!

Щербосьорба. Нет, ето ти брешеш, а ти від мене не відкараскаєшся сплоха! Ти скажи мені, іроде, як ти насмілився отакий мені бешкет нарядити?

Загреба (здихнувшись, підводиться з місця). Ні, бачу, як не крутись, а таки доведеться і собі у лайку зайти (стає проти Щербосьорби). Так чого ж тобі від мене треба, чорт би бив твоого батька — га? Кажи мені, Пилате, чого тобі від мене треба?

Гайдабура. Оце по-моему! Оце по-козацькому!

Щербосьорба. А того мені треба — матері твоїй прець! — що як ти смієш зневажати мене у своєму домі та ганьбити мене, підполковника війська чорноморського та ще й члена військового правлення, та ще й укуті з моєю рідною жінкою, підполковницею! Га? Як ти, кажу, смієш отаку мені наругу робити?

Гайдабура. Еге, та воно, бачу, й Щербосьорба молодець — дивись, як напужився проти полковника!

Загреба (до Щербосьорби). Голова твоя дурна та несамовита! Як же ж я зневажаю тебе та яку ж тобі наругу роблю? Та хіба ж я тобі хоч слово погане сказав? А хіба я винен, що твоя жінка з моєю сестрою сп'ялися гризтись? Та й хіба ж вони обидві не в гостях у мене? Причепився до мене, як шевська смола до чобота, а й сам не тямить, з якої речі! Сказано — жмикрут судовий, правленська закарлюка! (бере чарку й зозла вихилляє).

Щербосьорба. Он бач! Уже мене жмикрутом лає, правленською закарлюкою узиває... Чи ти ба!

Загреба (заїдаючи). Іменно жмикрут! Іменно правленська закарлюка! Щипавка судова! Ярига!

Щербосьорба. Чи ти ба, що він варнякає! (до Гайдабури) Семене, чи ти чув? Щипавкою, яригою узиває!

Гайдабура. Та й уразив же полковник Щербосьорбу у саму болячку!

Щербосьорба. Та коли ж так, то ти гардонський пац!
Бо ти козацький хліб зажираєш, козацькі гроші крадеш — от що!

Загреба (*спалахнувши*). Гі-і-і, чорти б же мучили твою матір! То як же ти сміеш отаке про мене казать? Та я тридцять літ служу цареві вірою і правдою, та на мене ще ні одна душа козацька не пожалкувалась, а ти всьому світові відомий халупа, халтурник, хавталій??!

Щербосьорба. Брешеш! І паки реку: брешеш! А ти гнобитель людський, злодій, гардонський пац ненажерливий!

Загреба. Та хто ж не знає, хто ж не відає, що всі ви, судовики та правленці — хабарники безсоромітні, сіпаки неща-дущі, живолупи трикляті! Що у вас ні совісти, ні честі, що у вас правду тільки за гроші купують! Та ви ж обдираєте людей, не минаючи ні старця, ні вбогої вдовиці! Та вам тільки й думки, що здирство!

Щербосьорба. Брешеш! І тричі реку: брешеш! Бо ми хоча і візьмемо з прохателя, то й діло йому зробимо, а ви...

Загреба. Яке діло зробите? Що правого завинуватите, а винуватого оправите, так ото й діло? Та таких діл животрепетя-щі приміри у кожного перед очима сотнями стоять! От хоч би сотник Пелих... Чи є хто такий, що б не знав цього бідолашного Пелиха, що голий і босий тиняється попідвіконню не при своєму умі, що уночі, сердега, у чужій соломі спить, а уранці на чужих попелищах проти сонця гріється? І чи є хто такий, що б не знав, чого він зубожків і ума рішився?

Щербосьорба (*бігає по кону*). Та кажи вже, кажи, а потім і я розкажу тобі приповість гарну!

Загреба. Ви його засудили! Ви, правленці, песиголовці трикляті! І засудили його не за що інше, як тільки за те, що, правим бувши, не хотів живолупам хавралів давати та хотів правою стежкою правди дійти!

Щербосьорба. Та кажи вже, кажи, а потім, як і я розкажу...

Загреба. Засудили його, махамети, і заграбували його худобу, забрали хутір, одежу навіть попаювали між собою, як жиди колись розпаювали ризи святого Христа! Га? Хіба забувти, як вас усіх трясця трясла, як ото сподівались на Чорноморії намісника Воронцова, бо боялися, щоб отой Пелих не підступив до його з прошенням! І хіба забув, як його тоді уві остріг, між злодіїв, посадовили та й держали, аж поки Воронцов пробіг?

Щербосьорба. Та кажи вже, кажи, а я таки своєї черги дождуся!

Загреба. А чи не забув ти, як ви усі тремтіли з ляку, як отой Пелих та потяг пішки жалітися аж у Петербург, до царя? Шкода тільки, що не застав він тоді царя дома, бо той був тоді аж у Парижі чи що. А тут іще жандарі піймали його біля

царського дворця та привели до міністра, а міністер пита його: Хто ти такий і звідкіля? А Пелех йому на те: а ти, каже, хто такий сам? А той йому: я, каже, міністер царський, найстарший після його начальник. А Пелих йому: ну, так мені ж, каже, тебе не треба, мені самого царя треба, бо немає, каже, правди нігде, окрім царя! Таки його взяли та й посадили між дурних та божевільних, а потім через пів року хоч і випустили на волю, так він уже й справді ума рішився. А якби таки застав був царя дома, то вже б давно усі ви, правленці, по шибеницях теліпались, щоб хавралів не брали та по правді судили!..

Щербосьорба. По гравді судили! Та чи знаєш ти, голова дурна та лиса, що якби всіх по правді судити, то вже давно б тебе на Сибір заслали! Хіба забув, як ти позаторік захопив слобідських товарчих буцімто у спашу в себе, та звелів своїм кімликам, малахаями їх чухратъ, а вони одного парубка забили мало не до смерті? Га? Що б же воно було, якби тебе по правді судити? Та ти б ув острозі й здох! Дурню ти Божий! Та коли взяли з тебе судовики чи правленці сотню — другу карбованців, то ти ще й спасибі скажи, що так милостиво судили та тебе, старого собаку, на Сибір не запровадили — от що!

Загреба. Трясця твоїй матері! Поки мене на Сибір запровадять, то вас, песиголовців, на шибеницях перевішають!

Щербосьорба. Так отож кажу тобі, що ми хоч і візьмемо з прохателя, то хоч не дарма, а ви, військові командирі, ви ж таки дурнісінько козацькі харчі зажираєте, жаловання царське крадете, та ще й у ярма оружних козаків запрягаєте, робите ними, як волами!

Загреба. Та брешеш ти, як собака!

Щербосьорба. Та чи не в тебе ж на косовиці сотня бідолашного козака працює у поті чола і працює дурнісінько? Або чи не в тебе ж усі заброди напхом набиті служачим козацтвом, що з граничних гардонів забрав та запріг у свою лямку?

Загреба. Та дурна ж твоя голово! Та розтямкуй же ти, що я хоч і візьму якого козака до себе на роботу, то він поробить на мене тиждень, а на себе два та ще й спасибі мені скаже!

Щербосьорба. Та ще, кажи, й хабаря дастъ! Бо ви хабарники гірші, ніж ми! Та хто ж не знає, хто ж не відає, що ви козаків з граници по хуторах розпускаєте, та за теє лошаків та биків відбираєте? За телицю козака урядником настановите, за лошака йому хреста на груди почепите!

Загреба. Чи ти ба, що верзе кобиляча душа! Та брехали ж твого батька сини, та й ти з ними!

Щербосьорба. Та що й казать! Іще тільки вісім тижнів минуло, як іхав я у Старонижчедряглівську слободу. Приїхав, коли ж чую — у трубу грають, наче на збір. Думаю, чи не на війну бува скликають козацтво? Розпитався у людей, аж во-

но, бачу, у тій Дрягліївці та стоїть пів сотні козаків Загребиного полку, а для чого? Своєму полковникові олійницю роблять! І працює сердешне козацтво, наче й справді на царя, наче службу служить; і харчі казеніні єсть, і на збор йому у труби грають, і зорю йому рано і вечір на тарабанах вибивають — усе наче якслід, аж воно, бач, служить на полковника Загребу, на свого гнобителя, на свого грабителя, злодія, махамета!

З а г р е б а . Гі-і-і, та грець же мордував би твою матір! Та якже ти смієш отак мене лаять? Та збагни ж ти дурною своєю головою, що тії козаки пішли на мою роботу самохіть, а відробивши у мене, пішли ж вони прямо додому, на вільготу, за два тижні до годового строку! І розійшлися вони по домівках, радіючи та мені дякуючи, бо саме їм оранка приспіла! Та розтямкуй же іще й те, що я у своему полку як батько між дітьми. Чи коня в козака вбито, то вже не до кого поткнеться, як до мене, а я йому коня за півдарма віддам; чи волики вкрадено, то й знов до мене йде, а я йому свої волі дам, та й жду грошей, аж поки розбагатіє, чи в грошах нужду має, то й грошей йому позичу, без жадного росту, а не так, як ви, живолупи, як ви, песиголовці, як ви, христопродавці! То яке ж диво, що й мене козаки роботою запомагають!

Щ е р б о с ь о р б а . Біс твоєму батькові! Запоможуть, хоч не схочуть, коли командою поженеш олійницю робити, або греблю гатити, або на заброді лямку тягти!

Ю р а с ь (вбігає). Еге, тут іще тільки лаються, а у тіток уже й тіпаніна зайшла. Уже почали були кудовчитись, так я розборонив!

Щ е р б о с ь о р б а . Як? Оце б то Диркалиха уже на бійку пішла?

Ю р а с ь . Та вони обидві! Одна до одної так і сікаються, як оси. Та тітонька Диркалиха якось пхнула тітоньку Щербосьорбиху, а Щербосьорбиха її по щоці — черк! а тітонька Диркалиха її за коси. Та на силу ми з Палажкою розтягли їх!

Щ е р б о с ь о р б а . Так от воно як! Уже мою жінку б'ють! (до Загреби). Та як же ти насмілився... та як же ти зважився... Та я ж тебе засуджу, та я ж тебе на Сибір зашлю!

З а г р е б а . Гі-і-і, чорти б же розшматували твою душу! Так оце ти, скаріоте, мене під суд завдаси? Та оце ти мене на Сибір зашлеш? Та я тобі, нечиста тварюко, бандури випущу! Та я тебе вб'ю, я тебе заріжу, я тебе на шмаття покришу, ідоляне триклятій!

Щ е р б о с ь о р б а . Еге, так оце ти вже й душогубством нахваляєшся? (озирається кругом). Люди добрі! Чи чули ви його грізьбу та похвалки? Будьте за свідків! (до вікна). Гей, Панасе, Андрію! Сюди мерщій! Будьте за свідків! (повертається до Загреби). Під суд його! Під суд його, душогубця!

Загреба (замішавши до Гайдабури). Чи ти ба?.. Он як!?. Семене, чи ти чуеш?

Гайдабура. Та чого ти, Пилипе, злякавсь? Та бий його, скурвого сина, щоб він знов, як у твоєму домі тебе лаять, та тобі ж судом нагрожать!

Щербосьорба. Під суд його, махамета, під суд! На Сибір його за грізьбу та нахвалки!

Загреба (до Гайдабури). Та чи ти чуеш — каже, під суд... за грізьбу та нахвалки...

Щербосьорба. Під суд його, душогубця, бузувіра, махамета!

Гайдабура. Та який там суд, коли за такі речі його вбити, то ще й мало, а слід би вбити та й за двір витягти, як собаку!

Загреба. Еге, коли так, то нехай буде ось-як. А гей, Юрку! А тукни мерщій козаків! А турни сюди кімликів! (до Щербосьорби) Ось я тобі, скаріоте, покажу, як полковника Загребу під суд завдавати та на Сибір засилати!

Гайдабура. Оце добре! Оце по-козацькому!

Щербосьорба (злякавши). Як?.. Так оце ти козаків скликаеш? Та оце ти кімликів збираеш?..

Загреба. Та я ж тебе, іродового сина, розіпну посеред двору та в чотири малахай разом!

Щербосьорба. Калавур! (до вікна). Гей, Панасе, Андрію! Сюди мерщій! Сюди на поміч! (хоче тікатъ).

Загреба (заступаючи дорогу). Та ні, чортового батька втечеш! (до вікна) Гей, Манджик, Очкун, Кудлай! Сюди мерщій!

Щербосьорба. Калавур! Розбой!

Гайдабура. Ага, триклятий живолупе, попавсь у козацькі лабети!

Диркалиха (вбігає). Як? Що? Господи Сусе Христе, що це зе буча?

Гайдабура. Та це полковник хоче Щербосьорбу посеред двору малахаями бить.

Щербосьорба. Калавур! Хто в Бога вірує, рятуйте!

Загреба. Беріть його! Кладіть його!

Диркалиха. От мені лихо! Схаменись, брате! Хіба ж можна панів малахаями карати?

Гайдабура. Та такого Пилата можна! Нехай відчухранять його, то зносить на здоров'я.

Щербосьорба. Рятуйте, люди добри!

Загреба. Мерщій сюди з малахаями!

Диркалиха. Брате! Та яка ж тобі нужда малахаями його бить, коли й руками можна (до Гайдабури). Семене Прокоповичу? Хоча б ти вже доклав йому рук абощо?

Гайдабура. Та я вже бачу, що без мене ладу не буде (зривається і озирається). А де мій карбач?

Щербосьорба (кидається прожогом у двері). Ка-ла-ву-р!

Загреба, Гайдабура. Лови! держи!

Диркалиха. Пускайте, пускайте, та в потиляку його штурхайте! Гоніть його з двору!

(Усі виступають слідком за Щербосьорбою).

VII.

(Діється там же на другий день ранком).

Киля (сидить на канапі з шитвом, а потім кладе шитво і спускає руки на коліна). Яка скорбота, яка нудота у мене на серці! Так мені тяжко, так мені важко, що аж плач бере, а чого? — I сама не знаю!.. Мабуть, прочуває душа моя якесь лихо... (згодом). От же дурна я, дурна, та ще нещаслива! Кажу, що не знаю, чого мені важко та чого мені нудно, а як правду сказати, то я добре та й добре знаю, чого мое серденько плаче... Бо я люблю Андрія, бо я закохалась в його, а чи доведеться мені за ним бутъ, того не знаю... Якби мені надія певна, то я б зразу виросла духом, так же надія моя, як той місяць поміж хмарами, — то пірне, то вирне... I як вирне, то душа моя зразу освітиться, а пірне — то важка туга, мов той мороз густий, мою душу обгорне. I найбільше непокоїть мене те, що сама ж я сказала Андрієві, щоб мене сватав — може не сьогодні-завтра прибуде — а батенько ще нічого й не знають, бо я ще й словечком із ним не перемовилася... Та як його у світі Божому перемовиться, коли я боюсь до їх і підступить... Та й як його підступить, коли не вибереш часу, щоб вони були при свіжій пам'яті та в добром дусі?... А тут ще на лихо й тітонька до нас приїхали... А не дай Господи, щоб вони дізнались про мої заміри — вони щастя мое навіки розтеряють! Батенька можна впрокать, можна вблагати, а тітоньку — навряд! А коли догоужуються вони, аж поки Андрій приїде сватати — тоді пропала моя доленька, загибло мое щастя! (згодом) Ні, як не дляйся, як не вагайся, а треба до батенька доступить, треба їм виявить усе... Мабуть, так, що сьогодні таки й зважусь... Що буде, то буде, а длятись небезпечно, щоб не наспів Андрій несподівано. (Зривається). Піду в садок під грушу, де батенько люблять ранком гуляти, та й буду їх дожидатись! (виступає).

Уля (уступає з бокових дверей). Господи, яка нудьга! Просто мочі нема зносити, всякий терпець уривається! Все нав-

коло таке гідке, таке осоружне, всі обставини складаються так по-дурному і так пошло, і в майбутньому — рішуче нічого світлого, втішного!.. Тільки й надії було на дядька й тітку, думала, ось вже хоч вони влаштують мое щастя, і раптом — такий неподобний, такий огидний скандал! Дядька й тітку побили й з ганьбою вигнали геть з двору! Бідний дядько! Бідна тітка! За що вони постраждали? Хотіли мені добро зробити, і ось їм нагорода!.. (згодом) І як воно так вийшло? Як воно так склалося?... Далебі, я досі не можу опам'ятатися, зібратися з думками... І навіть порадитися ні з ким, ні з ким поговорити, відвести душу — навіть Гарась кудись заховався.. І навіть прислуги не докличешся, живої душі не бачиш (набік) Палажко! Оришко! (тупає ніжкою) Та йдіть же хтонебудь, чорт би вас забрав! Нікого. Хоч би цей осоружний Микита з'явився (підходить до вікна). Микито! Микито! (до здрільців) Ось вам! Кричи хоч лусни, нікого не докличешся! Ах Боже мій! Та що ж це таке нарешті? Що ж це за життя прокляте? (сідає до столу, затуляється руками і плаче).

Г арась (уступає з других бокових дверей) Нудьга! Справжнісінка нудьга! Слоняєшся з кутка в кутоя, як очманілій, і навіть думати, міркувати не сила. (Побачивши Улю) А, і ти, Юлінська, тут? Здрastуй!

У ля. Ах, голубчику! Якби ти знав, як погано в мене на душі! Мочі нема зносити!

Г арась (сідає біля неї). Стривай, голубонько, може й ще гірше буде. От я зараз одержав записку на твоє ім'я від Аполона Федоровича — на, прочитай (подає цидулку).

У ля. Та що ти, голубчику! Не дай, Боже... (хапає цидулку й читає) «Мила Юлінська! Я наважився сьогодні ж зробити освідчення і на десяту годину ранку буду у вас. Ачей Бог допоможе.. все я думаю, дядько й тітка хоч скількинебудь прихилили старого. Ну, а якщо за всім тим дістану відмову, тоді... тоді принаймні із спокійним сумлінням візьмуся негайно за здійснення дальншого пляну. Мила моя! будь тільки рішуча, озбройся енергією і кінець-кінцем ми будемо щасливі! Твій Аполон Прогульбицький!» (згортає цидулку). Боже мій, Боже мій! Таж він помилляється, він нічого ще не знає про вчорашній скандал! І нашо він квапиться!.. Що ж із цього вийде?

Г арась (розхвіяно). Не знаю, голубонько, таки справді не знаю. Я починаю втрачати здатність міркувати, перестаю розуміти речі.

У ля. Алеж отак треба чекати нового скандалу, і до того найганебнішого, найобразливішого скандалу...

Г арась. Поза всяким сумнівом! Це вже певне, як Бог свят!

Уля. Але тоді я краще випереджу його... я сама піду в степ, ніби на прогулянку, а там зустріну його і заверну назад...

Гарась. Ах, ні, Юлінька, цього не роби... Незручно, знаєш, недобре... Хай уже буде, що буле...

Уля. Ні вже, красненько дякую! Я на новий скандал насокувати не хочу! (виходить).

Гарась (сидить задуманий, підводиться і проходитьться разів зо двох по хаті і зупиняється). І як же ж уперто переслідує мене доля! Тож скільки зусиль доклав я, щоб прихилити батька зарахувати мене до гвардії, і досить було хвилинної сутічки з ним під час останнього приїзду Прогульбицького, щоб усі надії загинули одразу! Потім знову посміхнулася була надія — думалось, от уже дядько й тітка допоможуть мені подолати всі перешкоди, аж раптом скоївся цей величезний, цей неймовірний скандал, і всі мої надії розлетілися, як мильна банька! (згодом). Але що ж мені тепер робити?.. Просто ради собі не дам! (шмиг-ляє по хаті, потім раптом зупиняється). Е, вже якщо прощаєшся з усіма надіями, то я пущуся напропале! Я сам влаштую втечу Юліньки з Прогульбицьким! Чого мені боятися? Тепер нема чого! Хай Юлінька покине це вороняче гніздо, хай зганьбить, принизить деспота-батька — може хоч тоді посумирнішає... Піду настрою Юліньку, щоб вона зважувалася на все! (виступає геть).

Загреба (уступає з бокових дверей, ледве волочачи ноги). Ох лищечко — лищечко! От болить голова — як не реپне! (сидіє край стола). Та аж нудно мені, та у трунку мені пече, та аж душу з мене верне! Оце ж мені відригається учоращене бенкетування! Та вже й напився ж я цупко, а з якого розуму напився і задля чого, на який кінець напився — не второпаю, хоч заріж! Тільки й пам'ятаю, що загостили до мене Щербосьорба з жінкою, що звелася у нас сварка, калабалик, зчинилася буча, а що воно й до чого і на чому вийшов кінець — не пам'ятаю, забув, не згадаю! Ох, та болить же моя голова, болить, та пече ж мені коло серця, та душу ж мою з нутроби верне! (на бік) Гей, Микито! Гей, Палажко! А гей, сюди мерщій! Та хоча б же тобі одна душа обізвалась, а то ж нікогісінсько, наче всі повиздихали! (піdstупає до вікна) Микито! А гей, Микито! (з-за лаштунків чутно далеко: га?) От бач аж ізвідкіля гакнув — аж із-за повіткі! От уже наприкрився мені дияволів син — ніяк не привчиш його, щоб він мерщій біг на гук, а не гакав за верству місця.

Микита (уступає). Та чого вам, пане?

Загреба. Чорти б побили твого батька — насилу тебе докликався!.. Хапай кухля або кірець та біжи мерщій на куховарню та зачерпни мені сирівцю!

Микита (повертаючись) Та вже, поспішатиму! (виходить).

Загреба. Ох, лишко ж мені тяжке, лишко ж мені важке! Та хоча б скоро Палажка нагодилась та горілки подала... Оце б випити трішечки-трішечки — так, аби на серце калпнуть, то воно б зараз і відлягло від серця.

Микита (вбігає й подає кухлик) Призволяйтесь!

Загреба (хапає кухоль обігруч і п'є, потім переводить дух і знов п'є) Оце так! Оце добре! Отепер може й відляже трохи від серця! (Передає кухоль Микиті) А слухай пак... Скажи пак мені, де ж оце мій гість... отої Щербосьорба?

Микита. Еге, згадали діверя, що добрий був! Адже ви його вчора вигнали з двору!

Загреба (з дивовижесою) Тобто як?..

Микита. А так, як водиться — вигнали та й конт!

Загреба. Та невже ж таки справді?

Микита. Та їй же ти Богу!

Загреба (приставивши палець до лоба). Те-те-те! Та він пак мене гардонським пацом узивав та нагрожав під суд мене завдати! Он бач — насилу згадав! (до Микити) А що ж пак було далі?... Чи він так зараз і поїхав з двору, чи може ще що було в нас?

Микита. Та ще було всього! Поки привели гостям коней та поки запрягли їх, то ви з Гайдабурою усе пили та й пили, та гукали на всі хати, а гості все лаштувались, а потім і на кулаки пішли, та саморуч гнали його у потилицю аж за ворота...

Загреба. Та брешеш ти, хаме триклятий!

Микита. Хрест мене вбий!

Загреба. І таки прямо саморуч бив його у потилицю?

Микита. Ато ж!

Загреба. І ніхто мені не боронив?

Микита. Та хто ж вам заборонить? Хоч людей і багато — і козаки і городовики — так хіба ж вони сміють? Вони й самі стояли напоготові з малахаями та з ломаками, бо таки сподівалися, що ви будете Щербосьорбу посеред двору карати. А ви позасучували рукава та спершу по мармизі тъопнули його разів зо два чи зо три, а потім як штурхнули його у потилицю раз і вдруге, так він так і вилетів з двору та вже аж за воротами у ридван ускочив.

Загреба. Еге, сучого сина робота! Оце так що впоравсь! (до Микити). Ну, а Щербосьорбиха ж як?

Микита. А Щербосьорбиха теж своє получила справно. Іще зараз як тільки почалася звада, то пані Диркалиха зчепилася з нею під грушевою, і вже була Щербосьорбиха зовсім її посіла, так тут підскочила Палажка та й витягла нашу паню з-під споду наверх та ще й за руки Щербосьорбиху придержа-

ла. Так тоді вже наша пані товкла її, товкла і набилася, як голої вівці — аж коси її клоччям по вітру несло. А як підбіг панич Юрко та оборонив її, то вона ускочила в ридван та там і сиділа, аж поки коней запрягли, та вже аж тоді відчепила в ридвані дверцята та почала знов гукати на нашу паню: хуторянська перебреха! Свиняча господиня! Задріпана пані!

Загреба. А наша їй що?

Микита. А наша так і стриба, так і стриба, аж за колеса хапається! А далі вхопила цеглину та як швиргоне нею, та не потрапила в дверцята та машталіра по спині — лусь!

Загреба. Еге, вражого сина робота! Та й ускочили ж ми з сестрою у сором та в брид! (до Микити). Ну, а що ж далі?

Микита. А далі було так, що пили горілку та й пили, та й пили — аж до вечора. Та ще, мабуть, і ввечорі пили, так я вже не знаю, бо й сам напився, так що й пам'яті збувся. Тільки й уздрівається мені, як уві сні, що ви ходили по двору повні, як чіп, в одній сорочці, з розхристаними грудями, та вигукали: я донесу на їх! Я пішки до царя піду! Я їх всіх переведу, отих песиголовців-правленців! Та ще й навколошки стали та перехристились, та й знов гукали: Люди добри! Дивіться, я присягаюсь — я пішки до царя піду!..

Загреба (посатанівши, кидається до Микити і хапає його за груди). Гі-і-і, іродова душа! Та як же ти смієш отакечки на мене брехати? Та я тебе вб'ю, я тебе на шматки розірву, махамета!

Микита (злякавшись). Змилуйтесь, пане!

Загреба. Та як же ти, махамете, відважився отакечки брехати?

Микита. Та побий мене сила Божа, коли брешу! От хоч у Палажки спитайте!

Загреба. Геть з моїх очей, нечиста тварюко! Геть мерщій, щоб і дух твій не пахтів!

Микита (виступаючи). Та коли геть, то й геть — хіба ж мені що!

Загреба (сам собі). Еге! Оце так що призвістив іродів син про вчорашній жалабалик! Та чи він справді бреше, а чи може воно так таки й було?.. Ой, мабуть, більш того, що воно так таки і насправді було! А все через жіноцтво! Не зчепись Дирка-лиха з Щербосьорбихою, то все було б тихо та любо. Може й посварились би трохи, може й позмагались би, та так би воно й пішло нізвавіщо. А то сп'ялися гризтись, а далі тіпанину завели, ну, звісно, чоловік повинен же свою жінку заступити, а з того й зайшло...

Микита (уступає знов). Ось незабаром Палажка приайде, то хоч у неї спитайте, коли мені не ймете віри.

Загреба. Та будь ти тричі проклятий! Геть з моїх очей!

Микита (*виступаючи*). Он бач! Правди дійти хочуть, а на мене ремстують. Тільки дарма сорочку на грудях пошматауали! (*зникає*).

Загреба (*похнютившись, сам собі*). Гай-гай! Та й ускочив же я у сором та в брид! От тепер по всій Чорноморії рознесеться чутка, що полковник Загреба підполковника Щербосьорбу саморуч у потилицю з двору вибив! Та ще трохи й малахајами посеред двору не відчухрав! Та ще й заприсягався пішки до царя з доносом дійти! Сором і брид! Та бідна ж моя головонько! Та тепер же усе можновладство на мене обуриться! Тепер усі правленці уїдатимуться до мене, як собаки! Тепер держись, Загребо, та й добре держись, бо коли попадешся хоч на малім, то засудять тебе правленці і розорять дощенту! **Живцем з'їдять, песиголовці трикляті!** (*шмигляє по хаті хмурий і гнівний, потім раптом зупиняється і випрямляється*). Так ні ж бо, чортового батька мене подолють! Бо над усіма отими песиголовцями, членами правлення та стоїть найстарший член полковник Хаверя, а той Хаверя усе однаково, що сам сатана або луципер і орудує у тому правленні, як у греблі біс, — а він же найциріший мені приятель і кум! Та хоча б не переважило теє приятельство та кумівство, то все ж таки купити Хаверю у мене кошту стане, а купивши такого гаспida, я нахаркаю у вічі усім членам правлення! Та що там! Хіба мене нікому заступити, нікому порятувати? Хіба нема у мене родичів та приятелів сильних та дужих? От хоч би полковник Розтеліпака! Та він за мене розіпнеться, а він же багатир на всю Чорноморію! У його на відкупі усі найкращі військові заброди, усі пошти, усі соляні озера і усе шинкарство! У його грошей тьма тем, і усі оті песиголовці, члени правлення, перед ним навшпинячки ходять та облесливо хирхуляють коло його, та й сам отаман військовий перед ним, як пес, хвостом вихляє та міцну його жменю своїми обома стискає та тріпа! Та він же на Чорноморії що захоче, те й робить. Адже недарма хтось намалював таку кунштину, що Розтеліпака, як певний рибалка, заловив у свій вентір усіх членів правлення з секретарями, столонаочальниками і писарями, а позад усіх, аж ген' у гузирі, сидить зігнувшись сам отаман військовий, генерал Кусака! Іще й підписано: ловись, рибко, велика й маленька. А то хтось другий так іще краще вигадав. Намалював того ж таки отамана Кусаку таким способом, буцімто сидить він на дзиглі, випнувшись і простягши босі ноги, а йому за пальці ніг та за передні зуби зачеплено струни і напнuto їх через товсте пузо, а Розтеліпака стоїть збоку та по тих струнах смиком водить, буцім на баса грає. Іще й підписано: яку скочу, таку й граю. Ге! Та за підмою такого можновладця я ще поборюся з песиголовцями! І хоч нехай вони усі разом проти мене встануть, то чортового батька мене посядуть!

П а л а ж к а (*уступає в хату*). Чого ви, пане, мене кликали?

З а г р е б а . Та який тебе враг кликав! Ходи геть ік нечистій матері!

П а л а ж к а . Оці вже мені витрибенъки — відірвутъ від роботи, а хто його зна їй нашо! (*виходить*).

З а г р е б а . Гей, потривай, вернись!

П а л а ж к а . Чого вам?

З а г р е б а . Ке лиши мені мерщій горілки та на заїдку ковбаси абощо, — та жуваво!

П а л а ж к а . Еге, таки й про горілку згадали! А я вже думала, що вам як не натякнеш про неї, то й байдуже.

З а г р е б а . Ходи геть ік бісу та роби, що тобі кажуть! (*Палажка виходить*). Усяка погань шкілює над тобою, сказано, як нема жінки! Ох, пошли їй, Господи, царство небесне і вічний покій!

П а л а ж к а (*несе страву*). Чого це ви на завпокійну повернули? А забули, що ви вчора витівали?

З а г р е б а . Та брешеш ти, триклята!

П а л а ж к а . Так ви ж бо хоч послухайте, що казатиму, та тоді й брехню завдавайте!

З а г р е б а . Та видима річ, що брехня — нема чого й слухати!

П а л а ж к а (*набираючи стіл, мов би сама собі*). Чисто ж страмота з ними та й годі. Що нехай би вже войдувались, поки спати лягати, а то в постелі бучу збили. Роздягла їх якслід і в перину уклала, а вони ногами дригають та галасують: розіб'ю, розтovчу, розшматую песиголовця триклятого, пішки до царя піду! А далі стрибнули з перини та хотіли голоніж на двір бігти...

З а г р е б а (*посатачівши, кидається до Палажки*). Та чорти б же мучили твою матір! Та чи довго ти мене дратуватимеш?

П а л а ж к а (*відбігає до дверей*). Та Бог з вами... Хіба ж я неправду кажу? ..

З а г р е б а . Цить, триклята, не смій мені й слова більше белькнутъ!

П а л а ж к а . Та нехай уже мовчатиму, коли правда так вам дошкалює! (*виходить*).

З а г р е б а (*сам собі*). Еге, сучого сина з ними! Той, іродів син, призвістив про гарні вчинки, а ця, капосна, ще краще розповістила! Іще добре, що нема Гайдабури, а то б засміяв мене навіки. Та чи й він пак учора був без пам'яті, чи ні? (*до дверей*). А гей, Палажко! Потривай, вернись.

П а л а ж к а (*уступає*). Та чого вам?

З а г р е б а . Слухай пак.. Як пак учора Гайдабура? .. Чи й він тее...

П а л а ж к а . Та й Гайдабура напився, як квач. Та спершу

все вигадував та всяку погань варнякав, а то вже хто його знає, з чого й до чого, вийшов посеред ночі на рундук, приставив кулак до рота та й завив по-вовчому. Та таки чисто ж як вовк! Та як завив, як завив, то по всіх хуторах понад річкою і коло чабанських кошів у степу і коло кімлицьких кибиток на тім боці річки згвалтувались і завили собаки. А на собачий вий відгукнулись у плавні таки справжні вовки із вовчатами, та таке представлення почалось, що аж млосно було слухатъ. Насилу вже, насилу пані Диркалиха спровадила отого Гайдабуру з рундука під грушу та пхнула його там, так він упав та тамечки й заснув.

Загреба. Он як! (до Палажски). Ну йди ж собі теперечки геть та мерщій самовар давай. Та жзваво! Щоб так, як оком мигнуть, уже мені й чай поспіві.

Палажка (виступає). Та вже ж поспішатиму!

Загреба (сидіає край стола). Так отаке трапилось! Накоїв і наброїв я вчора такого, що бридко й слухать, а нічогісінько не пам'ятаю... Що б же воно за знак? Еге, оце б то знак, що вже пішло мені з сили. Правду казав мені отой чернець, що гостював у мене торік на великден. Ото, каже, як нап'ється чоловік до впития, а на другий день прокинеться та й згадає все, що було і що витівалось, то ото знак, що йому ще на силу йде, а якщо доп'ється чоловік до впития та на другий день нічого й не згадає, що воно і як воно було, то ото знак, що вже пішло йому з сили. Так же воно й е! Старість моя надходить! Хоча б Господь підтримав на світі, поки дітей до пуття доведу, а тоді б уже хоч і на Божу путь (н'є і заїдає).

Диркалиха (уступає в хату). Добрідень, брате!

Загреба. Здорова, сестро!

Диркалиха. А що, брате, як ти чуєшся на здоров'ї?

Загреба. От лихо мені, сестро, та й годі. І голова болить, і нудно мені, і душу мою з нутроби верне. Та нехай би вже боліло тіло, а то й серце... Як розповістили мені, яких я чудасій учора накоїв, так я від сорому та жалю не знав куди й дітись!

Диркалиха. Казна чого турбуєшся, брате! Яких же ти чудасій накоїв? Що витурив отого хавраліяку в потиляку? Так він же заробив тієї шаноби своїм хизуванням та своюю лайкою

Загреба. Та воно то, сестро, так, та тільки трохи наче й не так. Бо куди не кинь, а наша вчорашня вовтузня скидається на бешкет... на скандал. Тепер пани з нас сміятимуться, ворогів у нас прибільшиться.

Диркалиха. Е, брате, брате! Хіба ж можна на світі прожити та ніколи й бешкету не нарядити? Та це ж річ світова! А вороги... Хіба ж мало ми за свого живота ворогів мали, та, хвалити Бога, усіх подоляли. Хвабруй, брате! Толгчи ворозі під нозі, а супостати під п'яти! Ось давай лиши вил'ємо по чарці на поправку та підвеселимо собі духа!

З а г р е б а. Та давай вил'ємо справді (*наливає чарку*). Спасибі тобі, сестро, що ти мені оце серце підбадьорила. Тепер і чарка горілки охітніш вип'ється.

VIII.

(Гостинна кімната в домі Загреби. На м'якій канапі за круглим столом сидить Диркалиха і ворохсить на картах. З другого боку стола сидить Загреба і, розгорнувши новий номер «Черноморских Войсковых Ведомостей», читає вголос).

З а г р е б а. Чорноморськія Військовия Відомості! Іюня восьмого... нумер двадцять четвертий... Ну, це промину, бо тутечки кожен раз печатають якусь галаматню, а пошукаю краще, де воно тут напечатано про ті проїздства в чини. Ага, осьдечки. Приказ по війську чорноморському... Ні, це не те. Ага, осьдечки!.. Проїзводяться по ваканції з ісавулів в військові старшини: Тихвин Трихлилов Жмир... Тю-у-у! Чи чуеш, сестро? Жмир у військові старшини виліз! Наш анахтемський сусіда — в військові старшини!

Д и р к а л и х а. Та невже ж то? Чим же він заслужив того чина?

З а г р е б а. Та кажу ж тобі — по ваканції... Ваканція іродовому сину підійшла!..

Д и р к а л и х а. Шастя йому, каторжному! Та йому на всьому щастить. І на хлібі, і на худобі, і на чинах! Тут достатками розмігся, у найбільші багатирі вийшов, а тут іще й військовий старшина!

З а г р е б а. Та ти бо тільки уздрінь собі в думці цього невмитопику та в рясних опалетах! Такий неотеса, такий хамлюга і в рясних опалетах! Чи йому ж оті опалети личать? Як корові сідло!

Д и р к а л и х а. Та вже ж брате, чи личать вони йому, чи ні, а він їх доп'явся, то й носитиме. І куди не кинь, брате, а буде з його велика людина на Чорноморії...

З а г р е б а. Бодай йому велика болячка народилась посеред лоба.

Д и р к а л и х а. Отже, не клени його, брате, бо по чім знасти, може ще доля судила нам і порідниться з ним...

З а г р е б а. Тобто як?

Д и р к а л и х а. А так, брате, як люди ріднятися, видаючи дочок заміж... Бо як не розкидаю я думками про женихів для наших дівчат, а крашого над його не прибереш. Та ось і на картах усе на його випадає. На кого б не заворожила, то все не виходить, а заворожиши на його, то як ув око вліпить...

Загреба. Так це бо, щоб я віддав яку дочку свою за **Жмиря?** Та ні в світі, сестро!

Диркалиха. Отже, не поспішайся, брате, відрікати, бо по чим знати, як воно далі в нас буде?

Загреба. Та він же жмикрут, та він же скнаря, ті він же нечепура! Та мені гидко про його й здумати.

Диркалиха. Е, брате, він і мені не до душі, так же вабить мене його худоба, що така її сила! Як здумаю про його худобу, то в мене аж у п'ятках заболить..

Загреба. Та годі, сестро, бо коли що, то я скорій віддав би свою дочку за першого проплящого панка, ніж за **Жмиря.** Трясця його матері, та й годі!

Микита (*уступає в хату*). Пане, там до вас якісь люди приїхали — одно старе, а друге молоденьке, та питгаються, чи можна до вас доступити?

Загреба. Та чом же не можна? Коли приїхали, то нехай ідуть (*Микита зникає*).

Диркалиха. Це чи не купці по вовні? До мене оце у середу прїздило аж три, так я не добила з ними торгу та й прогнала, а тепер боюсь, щоб не зосталася моя вовна непроданою.

Загреба. А я вже продав усю до останку — аби з рук звалити! (*У хату уступають Кіндрат і Андрій Шульпіки. Вони зупиняються біля порога, і Кіндрат Шульпіка хреститься до біжниці*).

Кіндрат Шульпіка. Доброго здоров'я господину полковникові!

Загреба. (*підводиться з місця і повертається до дверей*). Драстуйте...

Диркалиха. (*сама собі*). Чи ти ба!.. Та це ж мій сусіда!..

Кіндрат Шульпіка (*піdstупивши близче*). Чи невежж, господин полковник, ви мене не пізнали?..

Загреба (*підходить до його і пільно придувляється*). Он бач! Та це ти, Кіндрате?.. Здоров був, мій голубе сизий! (*обіймає його*). Гай, гай! Та як же давно я тебе, голубчику, бачив! І коли пак я тебе з очей спустив?.. Уже й не згадаю! А колись укупі по походах козакували, з одного казанка куліш съорбали, на одній бурці, другою укрившись, спали! (*відступає від його скільки кроків і знов обглядає його*). Та який же ти став старий та поганий! А чи давно ж був таким гарним та жвавим козарлюгою? Іще як під Абіном воювали...

Кіндрат Шульпіка. Так це ж було не як і недавно, господин полковник — уже двадцять шостий рік минає!..

Загреба. Та хіба ж таки?.. А здається, наче позаторік (*знов розглядає Шульпіку*). Та який же бо ти став миршавий! Та скорчивсь, та зморшивсь, та окощав; та наче аж мохом обріс!

Кіндрат Шульпіка. Уремня, господин полковник, зімняло та зсушило, та таки й не без лиха було мені на світі! Та воно, бачу, і ви, господин полковник, так значно погидшали... чи теє пак! — зопсувалися... чи, сказати б, змарніли, чи що.

Загреба. Та не бреши, будь ласка, бо я ще молодець хоч куди! Ну, сідай же, голубчику, та вип'ємо по чарці та побалакаємо гарненько.

Кіндрат Шульпіка. Спасибі за ласку, господин полковник!

Загреба (*показуючи на Андрія Шульпіку*). А це ж хто з тобою?

Кіндрат Шульпіка. А це, господин полковник, мій син — урядникує покищо.

Загреба. Гарний козак, гарний! (*до Андрія Шульпіки*). Сідай, паничу, та будь як дома!

Диркалиха (*спідтиха, до Загреби*). Не дуже лише пригощай! Навперед потилицю почухай, то може що згадаеш!

Загреба (*не дочуваючи слів Диркалихи*). Та й спасибі ж тобі, друже, що ти оце до мене навідавсь! Казна, як довго ми не бачились! І де ти в бісового батька запропастився, що таки нігде ж і ніколи тебе бачити не доводилось, а це враз як із землі виникнув!

Кіндрат Шульпіка. Ге, моя гісторія, господин полковник, довга, та тільки невесела. Як перейшов я у другий полк, то козакував іще двадцять літ та тільки на двадцять першому у поганенькі панки вийшов. А тоді з вояцької служби перейшов на внутренню — на соляних озерах назирателем служив. А хутрував спершу на Сонгілях, так же зовсім не пайдило мені ні на хлібі, ні на худобі, ні на дітях. Потім перебрався на Ясені, так же й там не пайдило, а оце вже другий рік, як оселився на Кирпинях, біля вашої таки сестри Тетяни Демидовни...

Загреба. Ану ж, Кіндрате, вип'ємо по чарці, та згадаємо старовину. Будьмо здорові! (*п'є*).

Кіндрат Шульпіка. На здоров'я, господин полковник!

Загреба (*подає чарку Шульпіці*). Призволяйся, голубчику!

Кіндрат Шульпіка (*бере чарку*). Пошли ж вам, Господи, доброго здоров'я, а у всякому ділі доброго почину і щасливого кінця!

Загреба. Спасибі, друже! (*до Диркалихи, що сидить, відокремивши*). Сестро! Приставай до гурту!

Диркалиха. Ні, брате, я така, що п'ю не на розлючин діла, а наприкінці його, я Кіндрат Охрімович приїхав, мабуть, за ділом, та ще й не малим — не дарма ж і сина свого Андрія взяв...

Загреба (ахопивши за лоб, сам собі). Тє-тє-тє!.. Он бач аж коли розтямкував! (зирнувши на Андрія, сам собі). Так оце той махамет, що до моєї дочки підсипається та до неї через плоти у садок стрибає! (до Кіндрата Шульпіки, повним голосом). Чого ж оце ви, господин хорунжий, до нас приїхали? Хіба може діло яке є?

Кіндрат Шульпіка. Та не знаю, як вам і сказати, господин полковник. Бере хіть висловитись навпрямець, без ніяких околясів, так же й боязко... аж язик до піdnебення прилипає...

Загреба. Чого ж так?

Шульпіка. Та й сам не знаю, господин полковник. Якби знаття, бачте, що ваша ласка... що не візьмете в гнів...

Диркалиха. Коли до пуття скажете, то чого б же полковникові й гніватись?

Шульпіка. Та вже коли така ваша ласка, господин полковник, що так мене приязнеренько привітали, то не здивуйте, бо казатиму напрямець. Оце бачте, у мене син — Андрієм звуть... Не буду хвалити, який він з себе, бо й сами здорові бачите, що козак як козак — не взяв його враг ні на вроду, ні на здоров'я. Та таки не годиться його вихваляти, бо хоч він і гарний з себе, так же на вдачу гульвіса здоровий і інколи напрокудити мистець. Тільки та мені й потіха, що хлопець він дуже кебітливий, на всяке діло — чи в господарстві, чи в письменстві — тямущий і гострий, як бритва, — усе в його аж горить. То думка в мене така, що коли Господь пошле йому на поміч тверду та дужу руку якого начальника, а може й тестя, то це з його гарна людина вийде...

Диркалиха (набік). Еге, на здоров'я козі, що хвіст довгий!

Загреба. Ану, кажи-кажи далі!

Кіндрат Шульпіка. Так оце, кажу, тільки мені й потіхи, бо дітей у мене більше немає — одинець він у мене застався... І хоча ми собі не багаті, та все ж таки і не в зліднях живемо: хвалити Бога, свій плуг волів, і рогатої скотини десятків зо два маемо, і овечат із сотку... то хоча б трапилася невістка з великопанського дому, то буде їй з чого і їсти й пити й хороше походити...

Диркалиха (набік). Та де ж пак! Буде пані на всій шані — від робітниці не розпізнаеш!

Загреба. Та кажи бо вже, кажи навпрямець!

Кіндрат Шульпіка. Так, хвалити Бога, кажу, і у нас є чим хорошу дитину до господи прийняти... І хоча б, може, я й не зважився до вашої милости, господин полковник, уdatись, так же лихо мені з сином: зовсім залюбився він у вашу меншу

доньку, Килину Пилиповну, та так залюбився, що аж світом нудить...

Диркалиха (*набік*). Побила б же тебе лиха година, як нам від тебе отакі речі чути!

Загреба (*рекочучи*). Га-га-га! Насилу-насилу Кіндрат до берега довеславав!

Кіндрат Шульпіка. (*підводиться з місця і уклоняється*). Господин полковник! Покладіть вашу милості на моого сина молодого і на мене старенького, тружденного товариша вашого військового, не погребайте нами у такому пильному случаї, пошануйте нас своєю ласкою і віддайте нам вашу доньку милу, панночку Кілю!..

Диркалиха (*набік*). Ох, побачимо ж, що теперечки полковник скаже!

Загреба (*рекочче, а потім, відреготовавши*). О, бодай тебе!.. Оце так що утяв Кіндрат орацію! От уже кумедіант! (*до Шульпіки*). Та чи ти бува, Кіндрате, не спантеличивсь? Та хто ж тобі сказав, та який же бісів батько утівкмачив тобі в голову, що я віддам свою дочку за твого сина-лайдака? Та ти б же таки подумав, старий нетямо, хто ти і хто я?

Диркалиха (*до Загреби*). Та ти ж бо, брате, не лайся без пуття!

Кіндрат Шульпіка. Господин полковник! Не сказав я вам нічого прикрого або незвичайного, а промовив тільки теє, що чесні люди чесним людям кажуть. Завіщо ж ви мене лаєте та бентежите?..

Загреба. Та ти бо, Кіндрате, не сердься, а розтямкуй таки сам: хто ти і хто я?

Кіндрат Шульпіка. Нема в мене думки, господин полковник, рівняться з вами, та одначе ж, хоч ви і полковник, то всячесько ж таки й я — хорунжий... все ж таки пан!

Загреба. Та де в біса пан! Хіба ж такі пани бувають? Ти підпанок, та ще й поганенький, а син твій прямо таки й лайдак, харцизяка та й годі!

Кіндрат Шульпіка. Господин полковник! I ми з вами були колись лайдаками — от тоді, як з одного казанка кулішець съорбали та під однією буркою спали — а тепер все ж таки, хвалити Бога, пани, а як ви, то ще й великий пан... То може ж і моого сина Господь до того доведе!

Загреба (*рекочучи*). Та й химерний же ти, Кіндрате, не хой тобі грець! Голова дурна та лиса! Та ти б же таки помізкував хоч про те, що я ж таки, хвалити Бога, багатир — таки добрий та й добрый маєток маю — а ти ж хурбет, злиденник, то хіба ж таки личить нам своїх дітей парувати?

Кіндрат Шульпіка. Господин полковник! Гірко мені слухати такі ганебні речі ваші, та нехай я вже перетерплю цю

зневагу, бо я в чужій хаті, а в чужій хаті, кажуть, і тріска б'є. Отже, запитаю і я вас під свою чергу. Нехай я вам не рівня ні по панству, ні по заможності, так хіба ж про нас річ? Скажіть мені з ласки, чим не рівня мій син вашій дочці?

Загреба. А тим не рівня, дурню ти Божий, що вона дочка полковника, та ще й багатого, а він син півпанка, або хоч і пана, та такого, що при місяці воші б'є!

Кіндрат Шульпіка. Еге, коли так, господин полковник, то не здивуйте ж і на моїм слові: та може ж у півпанка та більше совісти і чести, як у великого пана? Та може ще наші злидні ваше багатство перебудуть?

Загреба. Годі, Кіндрате! Годі, кажу тобі, бо далебі розсерджусь!

Кіндрат Шульпіка. А коли годі, то й годі! Отак старому дурневі й треба, щоб не здавався на прісьби сина та не потикав носа до великих панів! (до Андрія). Ходім, сину, до копей, бо сам бачиш, що тут нам ні кують, ні мелютъ!

Загреба. Та потривай бо, старий дурню! Якого бісового батька ремствуеш? Хіба ж я не по правді сказав? Ось сідай лишень гарненъко, та вип'емо по чарці, та згадаємо про старовину... Хіба ж тільки й речі, що про сватання?

Кіндрат Шульпіка. Ні вже, господин полковник, спасибі вам за хліб, за сіль і за ваші речі — пригощайте ними великих панів та багатирів. А щодо вашої правди, то у вас правда така, як у цигана сорочка — і коротка і латаана!

Загреба. Е, біс твоєму батькові! За такі речі я тебе й навсправжки вилаю!

Диркалиха (*підводиться і підступає ближче*). А теперечки і я промовлю слівце (до Шульпіки). Ви не ображайтесь, Кіндрате Охрімовичу, що полковник відказав вам може трохи жорсткими словами — така вже в його вдача козацька. А я вам скажу, що ми не даємо ганьби вашому синові і дякуємо вам за честь, та тільки й дитини своєї за його не віддамо, бо він їй зовсім не до пари!

Кіндрат Шульпіка (*уклоняється їй*). Спасибі вам, Тетяно Демидовно, і на цьому! Спасибі, що хоч за людей нас числите та не лаєтесь! (до Андрія). А тепер, сину, ходімо!

Андрій Шульпіка (до батька). Так потривайте ж, батеньку! Ви ж хоч розпитайтесь, чого воно так?.. Хіба ж я сам до їх у зяті лізу? Адже Килина сама наказала, щоб сватав?..

Загреба. Чи ти ба!

Диркалиха. Отакої ще не чули!

Кіндрат Шульпіка. Ні вже, сину! Як погано орати, то краще випрягати! Які вже тут розпитки, коли нас за малим у потилицю не б'ють? Прийшли хоч і прохані, а підем не кохані!

Диркалиха. Так ви таки й прохані?

Загреба. Так що ж воно оце таке?.. Та й як же воно такечки склалось?..

Киля (*уступає в хату, уклоняється злегеніка до гостей і обертається до Загреби*). Батеньку!.. Я сама сказала Андрію Кіндратовичу, щоб сватав мене... Він мене любить, батеньку, і я його люблю ...

Загреба. Отака ловись!

Диркалиха (*плеснувши в долоні*). Та ненько ж моя рідна! Та ти ж нас усіх у сором увела!

Загреба. Та як же ти зважилась до себе сватів справляти, не спитавшись батька?

Киля. Батеньку! Я хотіла загоді вам сказатъ... я хотіла прохатъ вас... та що ж, коли не вибралось способного часу...

Диркалиха. Так ти спершу наказала до себе з сватами слатись, а потім хотіла з батьком перепитатись? Та хто ж у вас старше — чи батько над тобою, чи ти над батьком? Та коли ж так, то нехай же цей сором на тебе упаде, бо таки не по-твоєму ж буде, а по-нашому — не віддамо тебе за Шульпіченка та й конт! І в головах собі не клади — от що!

Киля (*підступає до батька близче, крізъ плач*). Батеньку!.. віддайте мене за Андрія... не занапащайте моєї долі... не губіть моого віку... бо однаково, коли не віддасте за Андрія, то й ні за кого більше не піду!

Загреба. Та брехня, дочко! Ти й сама не тямиш, що кажеш!

Диркалиха. Зашти, Килино! Зашти, кажу тобі, бо по-твоєму не буде — на це вже я наполяжу! Цить, та й годі, не набираїся сорому і нас у сором не вводь!

Киля (*стає перед батьком на коліна*). Батеньку, батеньку! Не губіть моого віку молодого... не топіть мене живцем... зглянеться на мою долю, батеньку! (*ридає*).

Загреба (*б'ється об полі*). Оце ж таки лихо!

Диркалиха (*до Загреби*). А ти вже розмняк? Побачив дурні дівоцькі сліззи та й розмлявивсь? (*до Кили*). Геть звідси, триклята дитино! Я ж таки тобі замість матері була, то заступлю матір і теперечки таки не дам тобі понижати себе й нас! (*до Загреби*). Бери її, брате, під руки, та виведемо геть, щоб вона нас не страмила!!

Загреба (*хоче підвести Килю*). Та годі бо, голубочко! Та годі бо, моя дитино. Ти ж таки сама розваж — хіба ж я не по правді роблю?...

Кіндрат Шульпіка (*набік*). Бодай ти так по правді дихав!

Киля. Не по правді, батеньку, далебі, не по правді! Та ви ж уб'єте мене, ви мое щастя загубите навіки!

Диркалиха (до Загреби). Та чого ти з нею розпатякуеш? Бери її мерцій під руки, та виведемо геть!

Загреба. Дочко моя! Дитино моя! Ходи звідси... Ходи у свою світлицю! (хоче піднятти).

Киля (підводиться). Не ведіть мене, батеньку... не тягніть мене — я сама піду... Тільки все ж таки, батеньку, я ще надіюся, що ви роздумаетесь... що ви пожалкуєте мене, нещасливу (входить, ридаючи).

Загреба (б'ється знов об полі). От це ж таки лихо! От цього вже я не сподівався! Це вже таке, що я не знаю, як його буть (шмигляє по хаті).

Кіндрат Шульпіка. Оце ж, вам господин полковник, доказ, що не з дурного ума поткнувся я до вас із сватанням, що не дарма я послухав сина, бо він мені не збрехав! А що ви не вважаєте ні на наші просьби ні на слози рідної дитини, то нехай вам за це Господь на тім світі заплатить!

Диркалиха. Так оце ви, Кіндрате Охрімовичу, будете цією страмотою у вічі наші шпитати? (до Загреби). Та це ж зневага! Та це вже таке, що як на мене, то його й навсправжки виляяти б слід!

Кіндрат Шульпіка. Нічого мене лаяти, Тетяно Демидовна, бо нема за що. Який тут сором, що молоде дівча у молодого парубка закохалось? Це річ світова! Тут не дівоцький сором, а тут ваша безпам'ятна панська лиха та ваша нелюдськість у вічі шпигає, от що!

Диркалиха. Та побий же тебе сила Божа! Та як же ти зважився з нами перекорятись! (до Загреби). А ти, брате, оце слухаєш та й мовчиш? Коли нема за що, то лаєшся, а коли слід би виляяти та попрохати на виступці, то тебе й немає?

Загреба (зупиняється перед Шульпікою). Та чи довго ти, махамете, мене дратуватимеш? Ходи геть ік бісовій матері!

Кіндрат Шульпіка. Та й піду — хіба ж мені що? А тільки все ж таки не слід вам, господин полковник, зіплати на мене, як на драбанта! (до Андрія). Ходім, сину, нехай їм грець! (виступає).

Диркалиха (до Загреби). Так от же тобі честь, якої й не сподівався! Та чи ти чуеш? Іще й за дверима щось гукає, а вже не що, як лайку!

Загреба. Так я ж його, іродового сина, іще й не так пошаную! (виступає з хати, а за ним і Диркалиха. Незабаром з'являється Юрась і цупить за руку Андрія).

Юрась. Та йди, дурний, якого греця опинаєшся!

Андрій. Та відчепись ік бісіу!

Юрась. Та йди, не опинайся, бо я ж не знав, що така хаверя зніметься, та ваших коней порозкульбачував! Нехай там

батенько та тітонька з твоїм батьком перекоряються, а ми покищо побалакаємо!

Андрій. Та чого я тут буду товктись? Хіба, щоб твій батько у потилицю витурив?

Юрась. Та бридня! Вони тепер сами зчепилися з твоїм батьком на сварку, то й чорт іх не розборонить!

Андрій (боязко озирається навколо). Ну, та й дурний же та ще й триклятий у тебе батько, Юрку! Прямо таки ірод, бузувір, махамет! Лається чорт батька зна й за що!

Юрась. А що, козаче, ухопив гарбузяку? (рекоче). Гі, лиxo, їй же ти Богу! Прямо ж таки сміх та й годі! Та шкода, що я не здогадався вашим коням хоч цурпалля замість гарбузів почіпляти!

Андрій. Нехай тобі грець із твоїми гарбузами та й з батьком твоїм триклятим! Бузувір, махамет, хам!

Юрась. Ну, плюнь же ти на всю оцю галаматню, та скажи мені от що: чи ти позавчора був у слободі?

Андрій. Був. А хіба що?

Юрась. І у Параньки був?

Андрій. Був.

Юрась. Чи правда ж, що їй хлотці витовкли усі вікна та й саму відчуhrали та ще й дігтем її об'ялозили?

Андрій. Та то Хаврашенко такого накоїв. За щось розремствувався на неї, бесурів син, та й зробив їй бешкет.

Юрась. Ото молодець, сучий син! Та й вигадав же гарно! Треба з'їздить до його та похвалити.

Андрій. Хвали не хвали, а я йому щелепи наклезав добре — пам'ятатиме до нової тіпанини.

Юрась. Та завіщо ж, дурний!

Андрій. Як завіщо? Нехай не займа! Коли йому вона не мила, то може кому іншому й до душі.

Юрась. А слухай пак: як там собі Ганька? Чи вона й досі хвора?

Андрій. Кий біс! Здорова триклята — п'є та гуляє так, що ну! Там тепер щодня, щоночі товчеться Пустомолотенко. Роздобув десь чортову силу грошей та й гуляє в неї так, що аж курить. А я оце якось поткнувся до неї уночі, так іще й не пустила, триклята! От оцій би ушкварить бешкет, так добре було б!

Юрась. А давай ушкваримо справді! Хрест мене вбий! А як на те, у мене тепер і грошей гибелль. Давай лише мажнемо цієї ночі, підмогоричимо парубків та й напрокудимо!

Андрій. Та де ти в біса грошей береш? Невжеж дає тобі дурний твій батько?

Юрась. Кий біс! А ми з Манджиком таку штукерію вигадали: якось іздох у табуні кінь, так ми зідрали з його шкуру та показали тоді батенькові, а тепер щотижня продаемо по ло-

шакові та тією шкурою й виправляемось — то скажемо, що здох лошак, то вовки зарізали, то жеребці вбили, — та отаким чином грошики й маємо!

Андрій. Та й не хитрі ж, сучі сини! Так ти справді приїди цієї ночі, та погуляємо гарненько, та й ушкваримо дебош!

Киля (вбігає і кидаеться до Андрія). Андрусь!.. Серце мое!.. Не сердься на мене, голубчику, я не вспіла з батеньком переговорити...

Андрій. Еге ж, спасибі тобі! Тепер ускочив у сором, чорт його зна з якого й дива!

Киля. Не журись, Андрусь, може цей сором на щастя переміниться. Це тільки тіточка нам на перешкоді стала, а батенько на мене зглянуться...

Андрій. Ні вже, Кильо, навряд чи зглянеться... бо якби він був на те здібний, то чом же б йому і тепер не зглянутись? Адже він і речі твої чув і слози твої бачив, а все таки вилаяв нас та й витурив з хати. А тепер іще як попсякується з моїм батьком прилюдно, то більше і чути про мене не скоче.

Киля. А коли так, то я на їх не подивлюсь, Андрусь... Я їх не послухаю, і таки буду за тобою!

Юрась. Тю на тебе, дурна!

Андрій. Та як же це?

Киля. Коли справді вже батенько на мене не зглянуться... то їх не послухаю... Я хоч сама втечу з дому, а таки буду за тобою! Я за тобою хоч на край світа піду!

Юрась. Чи ти ба яка чустра! А як батенько нічого не дадуть вам?

Андрій. Еге... та мало того, що не дадуть...

Киля. Нехай не дають, мені нічого не треба! Мені аби ти, Андрусь!

Андрій (запинаючись). Так тобі, кажеш, нічого й не треба? А як же будемо жити!

Киля. Житимемо, як Бог дастъ. Я буду робити, клопотатись... мені великого панства не треба.

Андрій (сердито). Еге, шкода, Килино! Як без нічого братъ, то я може й кращу знайду... Хіба ж я дурний? Яка мені нужда тебе силоміць добиватись, по-злодійському красти, коли до злиднів та й ще злиднів добавиться? Та ще як роздратуємо твого батька, то він мене зовсім зітре і зімне — прямо ув остріг завдасть, бо він чоловік дужий, а я людина дрібна...

Киля. Так ось воно як... Так ти, бачу, мене не любиш...

Андрій. Та вже чи любиш, чи не любиш, а нігде дітись... Бо сама ж таки розваж — яка ж нам буде користь?

Киля (мов би сама собі). Так тобі користи треба... Так ти собі й кращу знайдеш... Так я ж не знала... Я на твої слова вповала...

Андрій. Та ти не сердься, Килю... Не сердься, моя квіточко дорога, бо хоч я й сказав яке прикре слово, то й мене ж образили... А коли справді батенько твій роздумаетесь та й згодиться на наш шлюб, то я з дорогою душкою...

Киля. Ні вже, Андрію, тепер я й сама за тебе не хочу... Іди собі геть, шукай собі країщ.

Андрій. Килю, мое сердечко, прости мене!

Киля. Ні вже, Андрію, годі! Іди собі геть! Тепер я бачу, який ти... (затуляється руками). Боже мій, Боже! Та яке ж мені горечко! Та який же сором, який брид! (Хилиться набік, хапається за стіл і опускається на дзиглик). Андрію, Андрію! Ти насміяєшся надо мною. Ти мене одним словом убив! (схильяється знемігшишсь на стіл).

Андрій. Оце лихо! Треба тікати або що, а то як заскочить старий... (до Юрка). Прощай, Юрку! (зникає).

Юрась (підступає до Кили). А що, дурна, доженихалася з Андрієм? Отак тобі й треба! Ото не ходи крадъкома на вулицю, не принаджуй у садок коханця, та слухай батенька та тітоньку! А що, тепер нудишся? (приглядається). Та чи вона зомліла, чи що? Килю! Килю! Що це ти?

Киля (підводить голову від стола і протягає до Юрася руки). Нудно мені, Юрашку... серце мое в'яне... підведи мене... відведи мене...

Юрась (підводить Килю). Еге, та вона справді зомліла! (бере її на руки і несе в другу хату). Палажко! Палажко! (зникає).

Загреба (вбігає). Еге, сучого сина робота — таки полається з Шулыпікою навсправжки! І отак мені хоч коли: устанеш з одра зовсім у доброму дусі, а до вечора, дивись, тричі полаєшся, а інколи й поб'ешся! Ні, таки за цю оказію треба подякувати сестрі: якби вона мене не підцікувала, то я б тільки посміяється з дурня, та на тому б і кінець був, а то де ж пак: і туди гав і сюди дзять, та таки й під'ла, щоб зуб за зуб стялися (шимігляє по хаті). І чорти батька зна за що почав лаятись, а роздрітувався так, що хоч би й на кулаки — аж тіло тремтить!

Микита (уступає в хату). Пане! Там іще щось до нас приїхало!

Загреба. А кого там іще чорти принесли?

Микита. Та, здається, отой московський панок, що на кумедіянта схожий — що в куцому каптанку та в вузьких штанях.

Загреба. Та цебто Прогульбицький? Скажи йому, що не велено пускати, та й відпровадь його ік бісовій матері!

Микита. Та як же це?

Загреба. Скажи йому навпрямлець: не велено пускати, полковник не звелів!

Микита. А чи так, то й так! (виступає).

З а г р е б а (*сам собі*). Отак відпроваджу, то буде краще, а то як упустити його в хату, то під гарячу руч коли б і до бійки не дійшло.

У ля (*уступає гарно вбрана*). Добридень, батеньку!

З а г р е б а. Он бач! Чого це ти так нарядилася?

У ля. До нас, батеньку, гость приїхав...

З а г р е б а. Шкода, дівко! Перед цим гостем не дуже похворюєш!

У ля. Тобто як, батеньку?

З а г р е б а. А так, що я його й через поріг не перепущу — не хочу його й бачить!

У ля (*крізь плач*). Батеньку!.. ріднесьенький!..

Ю р а с ь (*вбігає*). Батеньку! Приїхав Прогульбицький нашу Улю сватать — чи віддастє?

З а г р е б а. А тобі — зась! Геть звідсіля, лобуряко!

Ю р а с ь. Хрест мене вбий, почеплю його коневі на шию замість гарбуза хоч важницю! (*зникає*).

(У сінях чутно човготню і тупотню і голос Гарася: Прошу пожаловатъ! Милости просим!).

Пр о г у л ь б и ц ь к и й (*вбігає*). Здорові були, господин полковник!

З а г р е б а (*сам собі*). Та й нахабний же, іродів син — таки протиснувся в хату! (*до Прогульбицького*). А чого вам треба, господин поручик?

Пр о г у л ь б и ц ь к и й. Вибачайте, що так зненацька потурбував вас — пильне діло маю!

З а г р е б а. Он бач! То все їздили до нас бриндюки бити, а це вже й діло знайшлося? (*до Улі*). Ходи, Уляно, геть у свою кімнату! І ти, Гараську, — геть! Без вас перебалакаємо, що треба!

У ля. Батеньку! Та навіщо ж так?..

З а г р е б а. Кажу тобі, геть, то й геть! Я хочу з господином поручиком на самоті перебалакати! (*Уля і Гарась виступають, а Загреба сідає до столу*). Ну, коли вже так, то сідайте, господин поручник, та кажіть, яке ваше діло, та ще й пильне?

Пр о г у л ь б и ц ь к и й (*сидіє*). Діло мое, господин полковник, таки й справді пильне! Просю вас, пошануйте мене своєю ласкою, та вислухайте мене добре, до кінця. Ви знаете мою прихильність, знаете, що я шаную і поважаю вас від широкого серця і ніколи не зважився сказати вам ні одного прикрого слова, то й тепер не зважусь. Маю надію, що й ви, господин полковник, розмовлятимете зо мною хоч трошки ласково — хоч не ремствуючи і не лаючись.

З а г р е б а. Та добре все, добре! Нехай уже буду кріпиться, щоб у лайку не зайти, тільки мерцій кажіть, яке ваше діло.

Пр о г у л ь б и ц ь к и й (*зідхнувши*). Господин полковник!

З того часу, як спізнявся я з вашою дочкою Уляною Пилиповною, вона запала мені в душу й не винуватий же я, що полюбив, покохав її з усього серця свого, як ніколи і нікого на світі не кохав ішце...

Загреба. Ну й добре! Покохали ви і хочете, щоб я віддав її за вас заміж?

Прогульбичкий. Господин полковник! Пожалійте нас обох, бо не тільки я люблю Уляну Пилиповну а й вона мене любить. Щастя наше у вашій жмені: коли віддастес її за мене, то ми будемо щасливі, а не віддасте, то ми будемо безщасні...

Загреба. Так ви ж бо, господин поручник, кажіть уже ладом, чого ви від мене вимагаєте — чи тільки саму дочку, чи може й грошей яку тисячу?

Прогульбичкий (зам'явши). Гроші... це вже зовсім друга річ, господин полковник, а я просю у вас руку Уляни Пилиповни.

Загреба. Ну, й гаразд! Так беріть її за себе, та й нехай уже будете щасливими, тільки знайте, що ні грошей, ані худоби за нею не буде аніже! Беріть її з самим плахіттям, яке в неї є, а на більше і не зазіхайте, бо не дам. Таки зовсім таки нічогісінько не дам! Чи ви в згоді на це?

Прогульбичкий (зам'явши). Чого ж так, господин полковник?... Хіба ж вона не дочка вам?... Хіба ж ви її не любите?... А нам же треба жити...

Загреба. А коли вам ні з чого буде жити, то й женитись не треба.

Прогульбичкий. Тобто як?.. А проте ви не думайте, що я справді нічого не маю, що в мене зовсім таки ні з чого жити... У мене в Миргородщині свій маєток є, а коли завів я річ про те, чом ви нічого не хочете дать нам, то тільки через те, що мене здивувало... Ну, та нехай буде й по-вашому! Я візьму її й без нічого... Так я в згоді, господин полковник!

Загреба. Гм. А я не в згоді, господин поручик.

Прогульбичкий. Тобто як?..

Загреба. А так, що я не віддам вам її ні з грошима, ні без грошей!

Прогульбичкий. Та нуте бо годі! Ви жартуєте, господин полковник!

Загреба. Ні, господин поручик, я кажу не в жарти!

Прогульбичкий. Та ви ж пристали на згоду... ви дали своє слово... ви сказали: беріть її, тільки без грошей!

Загреба. А то я пожартував.

Прогульбичкий. Так ви кепкуєте з мене, господин полковник?

Загреба. А ви тепер тільки розтямкували, що то було кепство?

Прогульбичкий. Господин полковник! Ви мене зневажаєте!..

Загреба. Та як же вас не зневажати, коли ви без пуття мене турбуєте!

Прогульбичкий. Та хоч скажіть же мені з ласки, чом ви не хочете віддать за мене Уляни Пилиповни?

Загреба. А це вже моя річ! Та коли хочете, то й скажу, щоб знали. Мені треба такого зятя, щоб був заможний і в чинах.

Прогульбичкий. Щоб був заможний і в чинах?

Загреба. Еге! Щоб він був чоловік дужий, щоб ніхто не зміг його зневажити чи скривдити, як хоті. А ви що? Ви чоловік дрібний чином та ще й вбогий, а що ви вбогий, — то це я добре знаю. Окрім офіцерської амуніції та гармейської амбіції у вас нічогісінько немає. Ви чоловік кволій: ви сьогодні животіте, а завтра хто дужчий притисне вас нігтем, як гниду, то тільки луснете та й конт!

Прогульбичкий (гнівно). Господин полковник! Ви заноситесь через лад! Ви мене понижаете, ви мене зневажаєте найгіршим робом, ви рівняєте мене до гниди!

Загреба. Та не в тім сила! А коли захотіли знати, чом не віddaю за вас дочки, то дослухайте до кінця!

Прогульбичкий. Ну, кажіть уже, господин полковник, та не забувайте, що я офіцер!

Загреба. Скажемо так: нехай би я віддав за вас дочку, а за нею, звичайно, і грошей кілька тисяч. То хіба б з того було пуття? І хіба б ви тими грошима ощастилися? Хто з роду сам грошей не дбав, той і шанувати іх не вміє. Хіба я не знаю, які ви, гармейці! Бенкетування та гайнування, гультайство та картиярство — ото ваші звичаї! Інший і багатий, як магнат — свої ґрунти величезні має, своїх кріпаків тисячами лічить — і той через кілька років, — дивись, уже усе пустив по вітру, усе розхвіяв, як порох, і уже він яко наг, яко благ, яко нема ані бісового батька! А про гармейську дрібноту уже й казати нічого. То так і ви. Гроші процвіндирили б миттю, — треба ж і самому похизуватись, і жінці дурній дать побундючитись — та через рік — через два і звелись би на пшик. Ні, господин поручник, я такого хука не дам, і щоб я віддав за вас дочку, то цього ви в голові собі не покладайте! А щоб не було в нас більше клопоту та баламутства, то просю вас честю: і до двору моого більше не потикайтесь!

Прогульбичкий (зривається і гордо випрямляється). Так оце ви, господин полковник, зважились отак ганьбувати мене, офіцера!

Загреба (підводитьсѧ з місця). Чи ти ба яка грізна парсуна! Ось не дуже лиш бришкай!

Прогульбичкий. А чи не завгодно вам, господин полковник, попрохати в мене вибачення?

Загреба. А чи не завгодно вам, господин поручик, з мого дому на виступці?

Прогульбичкий. Та ні, це бридня, а я не виступлю з дому, поки не дасте мені удовлетворення.

Загреба. Та якого ж тобі, махамете, удовлетворення — чи ляща по піти, а чи штуханя у потилищо?

Прогульбичкий (*кидається до Загреби і хапає його за груди*). Так отже тобі, хама!

Загреба (*однією рукою борониться, а другою лагодиться вдарити супротивника*). Та ні, це бридня, бо я з тебе й кишкі вимотаю!

Прогульбичкий (*припирає Загребу до стіни і хапає за горло*). Задушу хама!

Загреба. Ка-ла-ву-у-у-р!

Прогульбичкий (*пустивши горло*). А тепер до зображення — ми поквитувалися! (*вібігає*).

Загреба (*відсапуючись*). Ху-у-ух! Еге! Трохи не задувши! Харцизяка! (*обvizрається навколо*). Та нема ж тобі ні пістоля, ні кінджала, ні ножа напохваті! Ху-у-ух! Еге, сучий син! Не дав і кулака розвихнути — вхопив за горло та й притиснув до стіни! Ху-у-ух! Ні, таки старий я став, занепав на силі! Ху-у-ух! Та якого ж я бісового батька дляюсь? Та я розіпну його посеред двору, та малахаями! (*підбігає до вікна*). Лови! Держи! (*вібігає з хати*. За лаштунками чутно: А гей, козаки! А гей, Очкун, Манджик! Кудлай, Барбос! Ловіть його! Держіть його!).

Диркалиха (*вібігає*). Свят, свят! Чого це така буча збільшилась? Та нікого й розпитати!

Юрась (*вібігає*). А де мій кінджал? А де пістолі? (*мотається, озирається і вискачує у другу хату*).

Загреба (*вернувшись*). Мерцій, мерцій, мерцій! Отже, втече, іродів син! Гей, утече, махамет! (*до вікна*). Мерцій, Манджику, мерцій, Кудлаю!

Юрась (*вібігає несучи жужжом усю зброю, оперезує пояс з кінджалом, стромляє за пояс пістолі*). Ге, та й чкуруну ж я добре!

Загреба. Мерцій, синку, а то втече!

Юрась. Чортового батька втече! Я як сяду на свого Кібця, то не дам йому і до Вирвихвоста доскочить! Та як на те ж, і усі мої кімлики в зборі!

Загреба. Та гляди ж, синку, пошануй його добре — аби дух у тілі вдергавсь!

Юрась. Ні вже, навряд чи вдергиться! Мабуть, так, що повечеряють ним вовки у плавні, або ж у багнюці раки ним поспідають!

Загреба. Е ні, синку, на смерть не забивай — боронь тебе Боже!

Юрась. Зовсім! О тепер, гайдя! (вигідає).

Диркалиха. Та що тут, брате, скоїлось?.. Нічогісінько не втамлю, зовсім рахубу загубила!

Загреба. Та тепер, сестро, і без твоєї рахуби якось обійдемось!

Диркалиха. Чи ти ба!

Гайдабура (уступає з карбачем у руці). А здорові були!

Загреба. Здоров, Семене!

Диркалиха. Драстуйте, Семене Прокоповичу!

Гайдабура. А що тут таке у вас трапилось, що Юрко чкурнув кудись верхи на всі заводи, а за ним вся кімлишня по-перла, мов скажена?

Загреба. Ге, тут братіку, таке трапилось, що бридко й сказати — ото плюгавий Прогульбицький та трохи мене не задушив!

Гайдабура. Тобто як?

Диркалиха. Ненько ж моя рідна!

Загреба. Приїхав, бач, сватати в мене дочку, та й дійшло в нас до лайки, а далі вже таке склалось, що хоч і битись. Не вспів же я й кулака розвернуть, як він ухопив мене за горлянку та й припера до стіни!

Диркалиха. Ото триклятий душогуб!

Гайдабура. Еге, бесурський москаль! Так не даром же я його й карбачем телехнув!

Загреба. Та хіба ж таки?

Гайдабура. Та я ж тобі кажу! Ото бач виїхав я сюди на кряж, коли ж дивлюсь — щось легтить, мов несамовите, та прямо ж на мене. Придивився — аж воно москаль, бісова душа! Так я не втерпів та як оперезав його по спині карбачем, так аж суртучина на йому реїнула!

Загреба. Оце так! Оце якраз до речі! Та й спасибі ж тобі, друже!

Диркалиха. А він же що?

Гайдабура. А він нічогісінько. Тільки як оперіщив його, то він аж вигнувся і зуби витріщив, наче осміхнувся, та не зупиняючись і попер далі.

Загреба. Оце ж ти, братіку, за мене йому віддячив! Сидай же, дружку, та виш'ємо по чарці (сидаютъ за стіл і Загреба наливає чарку). Будьмо здорові, Семене!

Гайдабура. На здоров'я, Пилипе!

Завіса.

IX

Альтана в саду Загреби, в альтані стіл і oddalik кілька дзигли-ків та окашниць, на столі «справа», а край стола сидить Загреба і смокче довгий чубук люльки.

Загреба. От лиxo менi та й годi з дoчками! Упорався я з їх женихами, а тепер треба мiзкувати, ким би цих поганцiв pеремiнити. Bo куди не кинь, a приспiв час дiвчат замiж видавати, a godливих женихiв на прикметi немає...

Тарас (уступає). Пане! Приїхав до вас iз слободи отаман з депутатами. Зводять на нас пенью...

Загреба. Тобто як?

Тарас. Та кажуть, буцiм то нашi кiмлики ще зранку по-роздiгались безвiсти, a табун кинули напризволяющу, так вiн пiшов самопаски та зiйшов на обчеську царинu i побив чимало хлiба...

Загреба. Еге, сучого сина роботa! Та чи правду ж вони кажуть, чи може брешуть!

Тарас. Та бiльш того, що правду кажуть, bo наш табун i тепер ходить безпаш бiля Маружиної могили, a нi одного кiмлика biля його не видко.

Загреба. Еге, бiс його матерi! A показателi ж у обчествa e?

Тарас. Та кажуть, буцiм то бачили кiмлики пана Жмиря Мухрай та Джурай, котрi б то й вигнали наш табун з хлiба.

Загреба. Та й тiльки два кiмлики? Якi ж вони показателi? Xiba ж кiмлики люди? Та може ж вони сами й зiгнали табун на обчеську царинu?

Тарас. Та буває й так.

Загреба. A поклич сюди отамана та депутатiв!

Тарас. Зараз, пане! (виходить).

Загреба (sam собi). Отака пенья! Tут i так клопiт-клопiт, tak от iще доведеться, мabуть, i в судову тяганину зайти.

Диркалиха (уступає). A що це, брате, пенья на тебе, чи що?

Загреба. Та пенья, сестро! Oце хочу покликати отамана з депутатами та розпитатись до ладу.

Диркалиха (cidae). Добре, послухаю й я. Tильки ти, брате, не дуже бiдкайсь перед ними. Dержись griзno, як слiд полковникiв, a проте й не лайся без нужди та без пuttя.

(Уступають слобiдський отаман урядник Невкипiлий, козаки-депутати Невщупа, Помагайба i Товстодум i писар урядник Скоробрешко. Вони стають oddalik пiвкружалом i uклоняються, a Навкипiлий стає на чолi).

Невкіпілій. Доброго здоров'я бажаємо господину полковнику!

Загреба. Здорові, хлопці! А що скажете гарного?

Невкіпілій. Та раді б, пане, сказати гарне, так же привезли, собі на лихо, саме погане.

Загреба. Тобто як?

Невкіпілій. А так, пане, що ваш табун та зробив нам велику шкоду — побив хліба на два гони уздовж і на півтора гона шир.

Загреба. Та невже ж таки?

Невкіпілій. Справді, пане! От хоч у депутатів спітайте!

Невщупа. Справді, пане!

Помагайба. Сами шкоду обглядали, пане!

Товстодум. Побито, пане, на два гони уздовж!

Скоробрешко. Іменно так, господин полковник!

Загреба. А хто ж теє бачив, що ваш хліб та побив мій табун?

Невкіпілій. Кімлики бачили, пане. Кімлики військово старшини Жмирия Мухрай та Джулей.

Загреба. Та й тільки?

Невкіпілій. Та й інші бачили. Ось наш таки козак Демко Венгер бачив, як кімлики гнали ваш табун з хліба.

Загреба. А чи не бачив, бува, хто, як ті ж таки кімлики та наганяли табун на ваш хліб?

Невкіпілій. Та який же резон їх винуватити, коли вони чужий табун вигнали з хліба?

Загреба. А хіба ж не можна перше крадькома нагнати, а потім прилюдно вигнати?

Невкіпілій. Та чи можна, пане, чи не можна, а ваш табун ходив безпаш, і те бачив таки наш же козак Данило Стромовус. А коли ваш табун ходив безпаш і він же побив хліб, то просимо вашої ласки і за шкоду заплатити!

Загреба. Як? Так оце ти вже й рішенець поклав, щоб я платив за шкоду?

Невкіпілій. Не рішенець я поклав, пане, а виказав тільки просьбу, треба за шкоду заплатити.

Загреба. Та хто ж тебе, махамете, обібрал за других гроші правити?

Невкіпілій. Не в гнів вашій ласці, пане, на те я й отаман, щоб у всякий справі заступати собою обчество, а коли треба, то замість його, з кого слід, і гроші правити. Та й приїхав же я не сам-один — ось і обчеські довірені, присяжні депутати.

Загреба. Та нахаркатъ мені на твоє обчество і на твоїх депутатів! Затямив обчество, обчество, а не тямить, що воно та-

ке, обчеська справа. Хіба ж той хліб сіяло обчество, а не одрізні козаки?

Невкіпілій. Та нехай і одрізні козаки, а всячесько ж треба їм за шкоду заплатити.

Загреба. Та як же ти, бузувіре, насмілився самоправно з мене гроші правити за якусь то і чиюсь то шкоду?

Невкіпілій. Не самоправно, пане, а по закону, бо так закон велить (до Скоробрешка). Адже так, Грицьку? (Скоробрешко мнеться і кахикає).

Загреба. Та брешеш ти, старий собако! Бо такого закону нема, щоб кожний мучарський отаман, коли тралилася кому шкода, мав право наступати панові на горлянку та вимагати пошкодованому грошей. (Скоробрешко смікає Невкіпілого за руку і щось шепотить йому).

Невкіпілій. Не наступати на горлянку і не вимагати прошай ми приїхали, пане, а просити вашої ласки. А коли вам не завгодно буде задовольнити покривдженіх козаків, то подамо у суд прошені.

Загреба. Так оце ти, старий собако, іще й судом мені нагрожаєш? Та хто ж тебе обібрав, хто ж тебе уповновластив кожного козака у суді заступати? Та коли ж так, то я тобі... то я тебе прямо таки з'їм.

Невкіпілій. Ні, пане, мене не вгризете — бо старий дуже... та ще невкіпілій.

Загреба. Чи ти ба!.. Іще він, махамет, і в жарти змою заходить! Ти як ти насмілився мені перечити? Та ти знаєш, хто я?

Невкіпілій. Знаю, пане — ви господин полковник Загреба. А всячесько ж таки гроші за шкоду повинні козакам заплатити.

Загреба. Гі, іродового батька сину! Так оце ти прийшов мене дратувати? Та я тебе, хама, звелю у потилицю з двору витурити!

Диркалиха. Та потривай бо, брате! Який бо ти палкий та нетерплячий — як спалахнеш, то й себе не тямиш. Ти таки зваж, що це отаман, — чоловік темний, він сам не знає, що патякає. А справа така, що треба розпитатись до ладу, обрахувати з усіх боків та нарадитись гарненъко то воно може й на добре зведеться. (До Невкіпілого). Ось сідай лищ, Денисе Григоровичу!.. Сідайте й ви, люди добрі, та побалакаємо лагідненько!

Невкіпілій (уклоняючись). Дякуємо, шановна пані, за ласку, та тільки ми й постоїмо.

Загреба. Та сідай же, махамете, коли припрошуують, а то звелю у потилицю витурити! (Невкіпілій і депутати сідають).

Диркалиха. Палажко! Піднеси лиشنь людям по чарці!

Н е в к и п і л и й. Не турбуйтеся, пані, ми й без чарки по-балакаємо!

Д и р к а л и х а . Яке вже там балакання на сухе горло! Ось не мнись, Григоровичу, та випий чарку!

Н е в к и п і л и й (бере чарку і підводиться). Пошли ж, Боже, вам, пане, і вам, пані, доброго здоров'я.

Д и р к а л и х а . Спасибі, Григоровичу! Пий на здоров'я! (Палажка обносить всіх козаків).

Н е в к и п і л и й (утершився полою). Ге, якби ви знали, пані, який оце клопіт наробив нам полковницький табун! Там люди ревом ревуть, що без хліба зостануться!

Д и р к а л и х а . Та скажи мені, будь ласка, чий же то саме хліб побито?

Н е в к и п і л и й . Та от у писаря записано.

С к о р о б р е ш к о . Побито хліб шістьох козаків: одну ниву гарновки Панька Шевеля, пів ниви жита Пилипа Гевала, та четвертину ниви Харка Чучвіра, та третину ниви проса Панаса Лихобаби, та ріжок ячменю Олекси Злогодуха, та ріжок льону Вакули Самосвата.

Д и р к а л и х а . Он бачте бо: там тії шкоди нічого љ бачти! Хоч і багато господарів пошкоджено, а кожному упорізь шкода невеличка.

Н е в к и п і л и й . Та воно вам, пані, здається, невеличка, а як простому козакові, то пів ниви — велика річ!

Д и р к а л и х а . Та нехай хоч і велика, то хто ж тобі, Григоровичу, надав право за кожного козака з панів гроші правити? От і старий ти, а розуму до отаманування і досі не набрався, бо тебе настановлено заступати обчество у обчеських спрavах, а не кожного козака порізь у власній його спрапі. Твоє діло написати отой триклятий протокол про шкоду та ѹгоді, а ти самоправно обібралася за Шевелів та за Гевалів з полковника гроші правити! От хоч у писаря спитай, чи правда моя, чи ні?

С к о р о б р е ш к о . Ваша правда, пані! Та ми й приїхали не гроші правити, а тільки явити панові на очі протокол за сю шкоду. А це отаман, коли ѹзвів річ про гроші, то задля того, чи не буде панова ласка, щоб козаків задовольнити любомирно...

З а г р е б а . Ось я вам, махамети, дам любомирного! Та як ви зважились? ..

Д и р к а л и х а . Та не лютуй бо, брате! Дай мені розпитатися до ладу. Палажко! Піднеси людям іще по чарці! (Палажка обносить горілкою). Так бачите, люди добрі, що нікому з вас ніякої шкоди не зроблено, а іншим хоч і трапилася шкода, то зовсім не велика, та ще хто його знає, хто ѹвинуватий! А ти, Григоровичу, кругом винуватий: самоправно обібралася старателем за Чучвірів та Самосватів і наслідився з полковника гроші правити! Та за таке зухвалство тебе не то з двору витурити, а ѹ

під суд завдати можна б! Отже, ми подаруємо тобі цю провинність — нехай уже тобі так минеться — та тільки вже, щоб ніякого протоколу зовсім не було!

Н е в к и п і л и й . Ні, пані! Хоч може я через свою темноту і сказав не до ладу яке слово, то просю пана мені те подарувати, а все ж таки і бідних козаків кривдити не слід. Треба ж ім своєго права доходити, то треба ж і протоколу!

З а г р е б а . Ось я тобі, махамете, завдам протоколу! Будеш ти пам'ятати лиш, старий собако!

Диркалиха . Та й чудний же ти, Григоровичу, як я бачу! Чудний та ще й химерний! Та ти ж своїм протоколом полковника не завинуватиш, бо ніхто ж не бачив, чи табун сам зійшов на хліб, чи його Жмиреві кімлики зігнали. Стало буть ти собі і в голові не клади, щоб оті пошкодовані козаки та відсудили з полковника гроши. Навіщо ж ти писатимеш протокол? Хіба на те тільки, щоб полковника розгнівити та на свою голову халепи заробити? (до депутатів). А ви, люди добрі, не робіть полковникові такої капости, то ми вам за те на могорич дамо! Таки зараз оце й подаруємо вам на відро горілки! (депутати й писар переглядаються і потихен'ку перепитуються). Так що ж, люди добрі, чи згода чи ні?

Н е в щ у п а . Та хто його знає, пані... Нехай буде так, як отаман та писар скажуть.

Диркалиха (до Невщупи). Та ти тільки помізкуй, ко-заче: адже тобі ніякої шкоди не зроблено?

Н е в щ у п а . Та мені, Бог милував, ніякої...

Диркалиха (до Помагайби). І тобі ніякої?

Помагайба . Та й мені шкоди нікоторої...

Диркалиха (до Товстодума). І тобі ніякої?

Товстодум . Та покищо Бог милував...

Диркалиха . Так чого ж ви ханьки мнєте! Приставайте на згоду! Бо сами ж таки розважте: хоч і трапилася шкода, то не вам же, а другим, та ще й винуватого не видно. А вам даруємо на відро горілки!

Скоробрешко (чухаючи потилицию). Та воно, пані, якби значиться, тее... щоб таки справді тее... то можна б і протокол задля форми написати і пеню від полковника відвести геть набік...

Диркалиха . Тобто як, голубчику?

Скоробрешко . Та це вже, пані, наша річ... це вже ми змуздруємо, аби, значиться, тее...

Диркалиха . Та скажи ж бо хоч, як воно буде?

Скоробрешко . Та воно, бачте, можна б усю пеню звернути на Жмиревых кімликів.

Диркалиха . Ага-га, розтямкували! (до Загреби). А яка, брате, буде твоя рада?

З а г р е б а. Оце так! Оце до діла! На це й моя згода. (до Скоробрешка). Так отак же й напиши, що, мов, у неділю вранці-рано...

Скоробрешко. У понеділок, пане.

Загреба Ну, пиши у понеділок... Так у понеділок уранці табун полковника Загреbi ходив безпаш біля Маружиної могили; а кімлики військового старшини Жмирия Мухрай та Джулей — та ще додай: з направи самого Жмирия — захопили той табун та й поперли на обчеський хліб. А що, мов, табун Загреbi та ходив безпаш, то тее бачив козак Данило Стромовус, а що на обчеській царині з табуном були кімлики Мухрай та Джулей, то тее бачив козак Демко Венгер, а що, мов, тая капость не інако сталась, як з направи самого Жмирия — Невмитопики, то на тому запевняє сам полковник Загреба! Отак і постав! А за такий протокол, окрім відра горілки, що віджалувала сестра, я вам іще й десять карбованців подарую!

Диркалиха. От, бачите, яка у полковника добристі! Приставайте ж на згоду — та й ділові конт! (депутати переглядаються між собою з писарем і шупотять).

Скоробрешко. Господин полковник! Коли вже так, то покладіть уже свою ласку, нехай уже буде п'ятнадцять карбованців...

Загреба. Та враг тебе бери, нехай уже буде й п'ятнадцять!

Диркалиха (до депутатів). Так що ж люди добрі, чи згода, чи ні?

Невщупа. Та чи так, то й так!

Помагайба. Та нехай буде хоч і так!

Товстодум. А коли інші згодились, то й я за ними!

Диркалиха (до Невкіпілого). А ти ж, Григоровичу, як?

Невкіпілій (здихнувши й махнувши рукою). Та нехай буде хоч і по-вашому, коли депутати теє... Та однаково отим пошкодованим козакам не відсудити своєї шкоди ні у полковника, ні у Жмирия... Правду кажуть, що з дужим не борись, а з багатим не судись, а особливо з великим паном!

Загреба. От за це хвалю! Молодець!

Диркалиха. От тепер і я вип'ю з вами, бо з добрими людьми і вип'ється залишки. Будьмо же здорові! Спасибі Богові, що ми оце діло то-людському зробили! (n'e i подає Загреbi).

Загреба (бере чарку). Поздоров же, Боже, Мухрая та Джулея, що вони мені супроти Жмирия у пригоді стали! (n'e). Нехай тепер виправляється триклятий жмикрут та доводить, що він тут нічим і нікому не завинив. А як дізнається, звід-

кіля йому таку пинхву під ніс дано, то в його аж у печінках за- болить.

Диркалиха (до Невкипілого). Підступай, Григоровичу, та випий з моєї власної руки!

Невкипілій (бере чарку). Пошли ж, Господи, добро- го здоров'я вам, пане, і вам, пані, та тільки щоб і нас, бідних козаків, не забиждали (*т'є, а Диркалиха обчастовує інших*).

Загреба. Який там бісів батько хоче вас забиждати. Хоч може й зроблю я вам інколи своєю худобою яку шкоду, то не зумисне, а хіба трапля, а от ви, слобожани, так зовсім таки впеклися мені за остатні роки. То сінокоси мої навмисне вито- лочите, то пасовиська позаюете.

Невкипілій. Ге, пане! Що ж нам робити, коли ви усі найкращі степи позаймали, що вже скоро нігде нам буде ні сіна накосити, ані хліба посіяти.

Загреба. Та не бреши, старий прохірнику, бо коли зрівняти мене з іншими панами або й простими козаками, що в багатство вбились, то я ще не як і багато засяг степів. А хоч у гурті воно й багатенько здається, так мені ж багато й треба, бо в мене сила худоби. А ви, слобожани, тільки з заздрости претесь на мої займища. У іншого тільки тієї й худоби, що пара волів та корова з телям, а він гукає, що йому нігде ні орати, ні косити. Чотири ниви на п'яти верстах розкине, двадцять копиць йому сіна треба, а він хоче зохопити степу, скільки оком заз- дрить. Сказано ж, як той собака, що лежить на сінові та ні сам не єсть, ні худобі не дає.

Невкипілій. Та чи так, чи ні, а час нам і додому. Прощайте, пане, та вибачайте, що ми вас потурбували.

Загреба. Прощайте, хлопці!

Диркалиха. Прощай, Григоровичу! Прощайте, люди добри! (*отаман з козаками виступає*).

Загреба. А це добре, що так воно минулось — без клопотів. Спасибі тобі, сестро, що ти підмогла мені на згоду з ними зійти.

Диркалиха. Та воно, брате, хоч і на добре вийшло, та не зовсім.

Загреба. Тобто як?

Диркалиха. Та не гарно трохи, що ти до винуватців і самого Жмиря втиснув.

Загреба. А хіба що?

Диркалиха. Та не знаю, брате, як тобі й сказати. Наклонулась, бач, у мене така думка, що не вік же тобі з ним ворогувати, може б час уже й замиритися.

Загреба. А що, чи не маєш, сестро, думки за його заміж піти?

Диркалиха. Облиш, братя, з блазенськими жартами та згадай, що в тебе ж дочки є!

Загреба. Он бач, куди в неї думка закандзюбилася! Шкода, сестро! Та я радше віддам дочку за першого трапляющего цигана, як за такого бузувіра, як оцей Жмир!

Диркалиха. Ну, нехай же ми про це побалажаемо колись іншим разом, а тепер ходімо чаю пити.

Загреба. То й ходім! (виступаютъ).

Завіса.

X

Заля в домі Загреби. Ранок. Діється на сьомий день після святання.

Загреба (Тихо виступає з середніх покоїв, задуманий і засмучений). Он бач? Іще нігде й духу людського не чути. І хоча б сказати сплять, так же ні, бо тепер у мене всі встають рано, алеж кожен прикаувуриться денебудь у закутку, як тхір, та й журутися мовчки... Отак доживись, як я, що ні до кого й словом обізватись! Уляна день і ніч сидить, зачинившись у своїй світлиці, та плаче; Килина мовчки з журби в'яне та гине, що не віддав її за Шульпіченка... та нічим її ні розважиш, ні заспокоїш, бо що не кажи їй, то мов не чує. Гарасько запропастився кудись на степ, а тут як на те й отой розбушованій Юрко як погнався за тим триклятим Прогульбіцьким іще в понеділок, та от уже тиждень як і чутки про його нема — може ще, боронь Боже, його вбито. Тільки та мені й потіха, що з ним же три кімлики. Та мов знарошне й сестра утекла собі додому, і Гайдабура завіявлена кудись ік бісовому батькові. Пусткою дім виглядає. Якийсь важкий дух заліг у мене в господі, усі журяться та плачуть, навіть челядь і та якось поникла та занишкла, а про мене вже й казати нічого. Устану собі дорозвідна та й блукаю, мов нетрикаянний, а на душі такий тягар, така нудота, що й Господи! І оце хоч би чарку горілки випити, так же й подати нікому. (До дверей) Палажко! Гей, Палажко! — Чортма й гласу! Микито! Микито-гу! Чортма й духу! Нігде ані телень, наче усі повиздихали. Піти лишень та гукнути посеред двору — може яка жива душа відгукнеться (виступає).

Киля (уступає в білому ранішньому вбранні). Оце, мабуть, батенько гукали, а нікогісінсько й нема — усі сплять, п'яні до безпам'яті (опускається на дзиглик). Боже мій, Боже! Що яке то велике горенько у нашому домі окошилось! Усі сумують та нудяться, а батенько, мабуть, найбільше. А ще ж вони не знають, що сієї ночі утекла сестра... Утекла Уля! Її

украли!.. Тепер вона щаслива, бо її люблять, про неї турбується, за нею побиваються... а я, я ненаслива, я зрадженята зневажена, я буду нудити світом... Утекла Уля!... Тепер вона далеко, тепер вона з ним. Ох, щастя тобі, сестро, та що то буде з батеньком, як дізнаються!... Оце ж вони йдуть... (зривається з місця). Піду хоч самовар їм постановлю (*виступає*).

Загреба (*вернувшись*). Чортма й духу! І гувак і свистав, так тільки собаки гвалтуються та індикі куркотять! Увесь хутір мов завмерлий. Лихо та й годі! Прямо ж хоч вовком вий (*підступає до вікна, розчиняє дверцята і починає авкувати*): Абу-у-у!..

Киля. Чого вам, батеньку?

Загреба. Та це ти, моя дитино? Оце я тобі й виступить не дав...

Киля. Ні, батеньку, я виступалась добре... Може вам чого треба, то кажіть.

Загреба. Подай мені, моя дитино, горілки та зайти чогонебудь. Та розшукай мені Палажку — нехай самовар настановить.

Киля. Зараз, батеньку! (*виходить*).

Загреба. Тільки вона, моя голубочка, обізвалась. Ох, лихо, лихо! Хоча б уже вона перемогла своє серце та заспокілася, то й мені б зразу світ угору піднявся (*до Киї, що принесла горілку і зайдку*): А що ж, дочки, Уляна? Чи встала вже, чи може ще спить?

Киля. Не знаю, батеньку... мабуть, іще спить...

Загреба. Розбуди ж її, коли так. Хоч може й не виступалась то в день засне, а мені все ж таки веселіше буде, коли передо мною живі люди метушитимуться (*Киля виходить, а Загреба випиває чарку*). Як же мені теперечки у світі Божому буть? Як мені з Уляною? Як мені з Килиною? Хіба б уже віддати Уляну отому Прогульбицькому?... Він то й перепросить мене, і наїколішки передо мною стане, так що ж? Ледащо! Його не стільки Уляна, як гроші ваблять. А Килину? Хіба ж уже віддати її за Шульпіченка?... Бо він хоч і харцизяка, а таки справді козак, як орел, і розумом гострий... а що вбогий, то хіба ж довго зробити його багатим? (*п'є і зайдає*). А як розважиш тільки, то аж дивно мені, якого я бісового батька й дочек нудю й себе мордую? Ну, яке лихо, що ютой Прогульбицький лedaщо? Хіба ж моя Уляна краща? Якраз йому до пари! Хіба вже спарувати їх?... А то турбуєсь про неї, як про що путнє, силоміць хочу єщастити, а мені за те яка честь? Він, сучий син, трохи мені горлянки не перервав, а вона докоряє мені та нарікає на мене, а на самоті може клене та проклинає... Та чорти б же мучили їх батька, коли так — нехай паруються! А що вже до Килини та Шульпіченка,

та далебі, що я хоч зараз, то рад би поїхати до старого Шульпіки та перепросити його. От хіба тільки сестра щоб не тес... Еге, та вона мені тоді просвітку не дастъ, та вона мені очі виість, та вона мене з світу зжене!... (н'є й заїдає). Ну, добре, нехай би я спарував Уляну з Прогулльшицьким, нехай би я обдараував їх яким десятком тисяч... А що ж, як він, бузувір, процвіндиривші гроші, покине мою дочку напризволяющу? Бо воно й так буває. Адже військовий старшина Смаглюк віддав свою дочку за поручника Хруща й грошей дав за нею чимало, а той Хруш Через рік гроші промарнував, жінку покинув, а сам повіявся, чорт батька зна й куди? І мусіла сердешна пані Хрущиха плеантатись до батька пішки аж із Анапи, та ось уже десятий рік у батька проживає, а про чоловіка її тільки й чутки, що десь у Москві від живої жінки та оженився вдруге на якісь купчині!... Ні, чортового батька! Уже коли раз поваживсь повидавати своїх дочек полюдському, то я буду цю справу до кінця добивати! Не дам лайдакам з моїх дітей знущатись та мое добро марнувати! Коли вже так приспічило дочкам заміж, то повидаю їх, за кого сам знаю. Чи до вподоби, чи ні, а навикнутъ до чоловіків, то й полюблять. Нехай бідкаються, нехай мордуються, а я таки перекріплюсь, та повидаю їх за людей можних і стачечних, то житимуть вони безпечне, у дозвіллі, на великому господарстві, а опісля, дійшовши повних літ та наплодивши дітей, мені ж таки й спасибі скажуть. Так воно з давніх-давен велося, так воно повинно й буть! Уже коли перебули тиждень отакого суму та скорботи, то перебудемо й другий, а там далі якнебудь потроху їх і зборемо. Сказано — і конт! Мершій турну драгомана по сестру — нехай їде на пораду! (до дверей). Гей, Мікито! Мікито-гу! — Чортма й гласу! Агей, Палажко! Палажко-ту! Чортма й духу! Нітде ж тобі ані телень!

Киля. Чого вам, батеньку?

Загреба. Та це ти вп'ять, моя дитино? Та де ж запропастилася челядь?

Киля. Та вони, батеньку, усі чисто п'яні — хтось їх пооблоював. Палажку знайшла ж у коморі, так насилу з місця зволокла. Тепер сидить та коливається, як зів'яла і, що їй не кажи, то нічогісінько не тямить. Орину з печі зволокла, так же ніяк не прочумаеться, а Мікита під плотом лежить та стогне. Та всі як очманілі.

Загреба. Еге, сучого сина робота! Та хто ж їх пооблоював? Та й з якої речі?

Киля. Не знаю, батеньку...

Загреба. А Уляна чом не встає?

Киля. Та її, батеньку, немає...

Загреба. Як то — немає?

Киля. Немає, батеньку... Мабуть, раненько встала та кудись пішла...

Загреба. Та коли ж це було, щоб вона до схід сонця куди ходила?

Киля. Хто ж її знає, батеньку, де вона заподілась (*лаштує приряд до чаю*).

Загреба. Та що ж воно за знак, що уся челядь п'яна? Це щось не дарма! Це таке діло, що треба добре та й добре розтамкувати. Ось піду лиш я у двір, та підведу одного — другого карбачем, то може й допитаюсь.

Тарас (*уступає в хату*). Доброго здоров'я, пане!

Загреба. Здоров, Тарасе! А що скажеш гарного?

Тарас. Та гарного, пане, нігде взяти, вибачайте й на поганому!

Загреба. Тобто як?

Тарас. А так, що, пане, кімлики дуже розпсувались — зовсім свого діла не пильнують. Учора з вечора усі чисто кудись порозбігались і від табуна й від товару, самі кімлики зостались, а оце зараз повернувся я до кибиток, так усі чисто лежать п'яні, мов померлі.

Загреба. Гі, та грець же мордував би їх матір! А тут і у дворі усі чисто п'яні, нема ні душі тверезої. І що б воно за знак?

Тарас. А кат їх знає — я вже й сам у тямку не візьму.

Загреба. А Юрка нема й досі?

Тарас. Немає, пане! Та воно, пане, тутечки щось не тес... Учора я був у слободі, так мені наторочили багацько дечого поганого.

Загреба. Як саме? Ану, кажи, голубчику, кажи! Бо мені й самому щось не тес... Уже я дивувавсь, дивувавсь, а тепер і в підохріння заходжу. Тут є щось непевне.

Тарас. Патякають, бачте, що як погнався наш панич за Прогульбицьким, то зараз таки за кряжем і відпав від сліду, бо Прогульбицький, поминувши кут, мерщій ускочив у плавню та там і пересидів, а наш панич мимо його попер прямо на Вирви-хвіст.

Загреба. Та й не хитрий же триклятий москаль!

Тарас. Так отож Прогульбицький сидить собі в плавні, а наш панич чкурить та й чкурить, аж курява за ним хмарою встає, та зупинився аж тоді, як у слободу вскочив.

Загреба. Чорти б же побили його батька! От ужे дурень!
От уже лобуряка!

Тарас. Так ото як ускочив наш панич у слободу, то уда-
рився об поли, полютував трохи, а далі взяв та й поїхав...

Загреба. Куди?

Тарас. Та поїхав до Параньки...

Загреба. До якої Параньки?

Тарас. Та там, бачте, молода козачка є... удова... так
собі потіпуха, як от ростовські бувають.

Загреба. Чи ти ба, куди потрапив, іродів син! А що ж
далі?

Тарас. А далі те, що туди ж таки, до Параньки, незаба-
ром наспів і Шульпіченко, та почали вони пити та гуляти, а як
посутеніло надворі, то туди ж таки чорти принесли й Прогуль-
бицького...

Загреба. Тю-у-у! та чи ти не дуриш часом?

Тарас. Хрест мене вбий! Сама Паранька нині казала.

Загреба. А Юрко ж тоді що?

Тарас. А Юрко, недовго длявши, мерщій його за
груди...

Загреба. Молодець! Хвалю! Оце по-моему!

Тарас. І от зчинилася у їх бійка: тричі кидались вони в
боротьбу, і тричі Юрко Прогульбицького об землю вдарив, та як
гецьнув його об землю втрете, то наткнітив коліном на груди, ви-
смикнув кінджал і замахнувся...

Загреба. Свят, свят, свят!

Тарас. Так ото як замахнувся, а Шульпіченко вхопив
його за поперек, та й кинув аж геть до столу, та ще й надушив.

Загреба (христиться). Слава тобі, Господи!

Тарас. Так отож за підмогою Шульпіченка Прогульбиць-
кий врятувався, а Паранька й заховала його в комору. А Шуль-
піченко тоді пустив нашого панича та й почав його вговоряти.
Завіщо ти, каже, на чоловіка зремстував? Він, каже, хотів по-
чеській твою сестру взяти, а твій батько, каже, бузувір...

Загреба. Гі, хамський виплодок, триклятий!... Ну, а
далі що?

Тарас. А далі як почав, як почав отої бесурів син Шуль-
піченко нашему паничеві внущати, та таки й збив його з панте-
лику — помирив з Прогульбицьким!

Загреба. Тобто як?

Тарас. А так, що вони потім укупі пили та гуляли, та
ще й обнімалися та цілувалися!

Загреба (пускає крізъ зуби посвист). От цього вже я й
не сподівався!

Тарас. І кажуть, буцімто Прогульбицький казав нашому паничеві: прости мене, каже, Юрасю, за твого батька дурного, що я йому горлянку помняв, а сестру свою, каже, мені відступи...

Загреба. Овва!..

Тарас. Бо навіщо вона, каже, тобі здалась? Я, каже, за-кохався в неї, люблю її від щирого серця, а тобі, каже, що? Збув сестру, то тобі ж більше батьківського добра зостанеться...

Загреба. А Юрко ж йому що?

Тарас. А Юрко йому: та бери її каже зуздром! Навіщо вона, каже, мені здалась? Я, каже, такий, що напоготові обіруч її тобі віддати.

Загреба (приставивши до лоба палець): Те-те-те!.. Так ось воно як! Ану, кажи, голубчику, кажи до кінця!

Тарас. А далі, як ото підпили вони ут্রох добре, то скликали кілька парубків, та пішли до Ганьки...

Загреба. До якої Ганьки?

Тарас. Та то така ж потіуха, як і Паранька, тільки вже справжня ростовська....

Загреба. Он бач!.. А далі що?

Тарас. А далі те, що у Ганьки та заскочили вони Пустомолотенка, так наш паніч, не довго длявшись, заходився його бить, та трохи й на смерть не вбив.

Загреба. Та навіщо ж?

Тарас. Та нізавіщо! Прямо таки з великої охоти та з дурного ума! Та це ще, пане, не яке лихо, а от Паранька каже, що як вернулось до неї усе компанство, то буцімто Прогульбицький прохав нашого панича: поможи мені, каже, Юрасю, твою сестру вкрасти...

Загреба (відкидається з ляком). Тю!.. Та чи ти, махамете, лякаєш мене, чи справді... А де пак Уляна?.. (кидається у середні покoї).

Тарас (сам собi). Що за знак?.. А пти й собi за паном (виходить).

Киля. Оце ж виявиться правда... Тепер батенько мене питатимуть... Горенько тяжке! Як же мені розказати? І брехатъ соромно, і Юрася та Гарася жалко... Та й що я знаю? Я тільки й знаю, що Гарась цілий тиждень якісь листи відбирає та свої відсилає, та що Юрась сієї ночі... Улю крізь вікно витяг...

Загреба (вбігає). Калавур — нема Уляни! Калавур — дочку вкрали!

Тарас. Та може ж, пане, вона денебудь на дворі?..

Загреба. Калавур! Розбой! (вбігає на двір).

Тарас. Оце може й так! Оце якщо справді панночку вкрали, то буде ж нам усім лишко! (виступає за Загребою).

Киля (опускається на дзиглик). І серце в мене замирає, і тіло тремтить, і ноги підгибаються... Як же мені теперечки буть!.. Як мені Юрася захистити від неминучого катування?.. А він іще й нагрозив на мене: гляди ж, каже, нікому не розказуй, бо тебе не битимуть... А може й битимуть... Та мене бійка не лякає, мені батенька шкода...

Загреба (вбігає). А де Килина?.. Та аж ось! (хапає її за руку). А ходи сюди, трикляте пискля! А кажи мені, де Ульяна, а то вб'ю!

Киля (хапає Загребу за руку). Батеньку, не бийтесь! Я розкажу вам усе, що знаю...

Загреба. Кажи, триклята дитино!

Киля. Вона, батеньку, втекла....

Загреба. Утекла?...

Киля. Утекла....

Загреба. Як? Коли? З ким утекла?

Киля. Утекла сієї ночі...

Загреба (яровито). З ким?

Киля. Не знаю, батеньку...

Загреба. Брешеш! (підіймає кулаки). Кажи мені, кажи усю правду, а то вб'ю!

Киля (захищається руками). Батеньку, не бийтесь!.. Я все розкажу, що знаю... А коли хочете вбити, то вбийте — мені байдуже... (затуляється руками, опускається на дзиглик і плаче).

Загреба (хапає її за руку і зводить з дзигля). От сюди ходи, гаспідська дитино! Нічого тут рюмси розводить!..

Киля (опускається на коліна і обнімає батькові ноги). Батеньку... не сила мені стояти... Ноги тремтять і підгибаються... (ридає)

Загреба (б'ється руками об полі). Оде ж таки лихо! Та що ж мені у світі Божому робити? (до Кили). Дочки! Не плач, моя дитино! Сядь на дзиглик та розкажи мені, що знаєш... Не бійсь мене, дочки, я вже не буду сваритись... (садовитъ її на дзиглик). Заспокойся, голубочко, та розкажи мені ладом. Хіба ж тобі мене не жалко?

Киля. Батеньку! Я не багато знаю, а що знаю, то розкажу...

Загреба (сидіє проти неї). Кажи!

Киля. Вона ще з вечора почала пакуватись... Повибирала з комоди і шахви найкращі вбори, набгала в простирала два великі пакунки, а навіщо, я не знаю...

Загреба. Ну, а далі?

Киля. Вона одяглася по-подорожньому і пішла гуляти під тополі ...

Загреба. А далі що?

Киля. Ви, батеньку, з вечора багато випили і, знемігшись, рано лягли спать ...

Загреба. Так. Я таки з лиха напився добре ...

Киля. А я довго сиділа край віконця й чула, що на куховарні зчинився якийсь гук і галас, і той гармидер протягся до півночі, а Уля усе гуляла під тополями ...

Загреба. Гаразд! Кажи далі!

Киля. Я пізно роздяглась і лягла, та не замгнула ні на годиночку а Уля прийшла в кімнату опівночі, злягла на ліжко не роздягавшись і теж не спала ...

Загреба. Он-як!

Киля. А як заспівали другі півні, то скрізь стало так тихо, що ніщо й не шелехне. Коли це зразу щось захрущало коло віконця, хтось потихеньку затокотів об шибку, і дверцята розчинились ...

Загреба. Хто ж то був? ...

Киля. То був... То був, батеньку, Прогульбицький ...

Загреба. А ти й не згукнула?.. І не збудила мене?...

Киля. Ні...

Загреба. Чого ж так, дочко?

Киля. А того, батеньку, що не змоглась ... Бо одно — злякалася, друге — ви твердо спали, а третє ...

Загреба. А третє? ..

Киля. А трете — Уля прохала... Вона обнімала мене й цілуvala, вона плакала, батеньку!

Загреба (зідхнувши). Тямкую... зрозумів... А далі що?

Киля. А далі Уля подала свої пакунки... Прогульбицькому... Він допоміг їй крізь вікно пролісти, й вони кудись пішли....

Загреба. І собаки не гавкали?

Киля. Ні...

Загреба. Так виходить, що брешеш: бо коли б Прогульбицький...

Киля. Та я, батеньку, не знаю... Бо може й гавкали собаки, так я не пам'ятаю... та я тоді й сама себе не тямила.

Загреба. Ой, брешеш, дочко, далебі, брешеш!... Та кажи вже до кінця!

Киля. А далі я тільки чула, що десь далеко, аж у леваді, коні пирхали та зрідка колеса торохтіли... А далі хтось раптом свиснув, колеса заторохтіли дрібно, й разом залопотіло так, наче чоловік п'ять або шість верховиків на всі заводи ринуло

Загреба. Отож Юрко з кімликами!...

Киля. Ні, батеньку, його не було....

Загреба. Та так же й є, що він! Та гляди, коли б не він і Улянині пакунки забрав, та й саму Уляну у вікно витяг та само-руч Прогульбицькому віддав! Він! Він, махамет! Він, бузувір! Бо якби ж не він, то хоч собаки б гвалтувались! (б'ється об полі). Та горенько ж мені, горенько з ним! Та вбити ж його, то ще й мало! (до Киї). А Гарасько ж що?

Киля. Гарася, батеньку, давно вже й в хуторі немає... Він десь у степу чи в царині стрільцює....

Тарас. Правда, пане! Він і учора був коло косарів, а сю ніч ночував у баштанника.

Загреба. Та вже ж не обійшлось і без його! Знарочило віддалися, махамет, щоб пеню відвести від себе! (звішує голову на груди). Так ось воно як! Убраав мене москаль у шори! Украв дочку!... (підводить голову і б'є себе в груди). У мене, у полковника війська чорноморського, украв дочку!... I хто ж? Московський півланок, голтіпака, лайдак! Та горенько ж мені, горенько тяжке! Та він же мене вивів на сміх, як на заріз! Та він же мою честь у багнюку втоґтав, закаляв мое мення чесне! (стрепенувшиесь). Так ні ж! Чортового батька похлюбиться своєю вдачею та моїм соромом! Ще побачимо, на чому кінець вийде! (біга по хаті). Агей, козаки мої! Гей, сюди, люди! Гей, сюди мерщій! (зупиняється). Тарас! Біжи мерщій, та бий тривогу, та збирай козаків — карбачем їх лупи, нехай зриваються та сідлають коней! Гуртуй козацтво, гвалтуй бурлацтво та харпацтво! По кімликів біж! Жени їх сюди малахаями! Та мерщій мені! (тупає ногою). Мерщій!

Тарас (мнеться й туплює на одному місці). Пане!...

Загреба. Мерщій. Мерщій мені усю челядь на ноги постав! Щоб як оком мигнуть, усі були мені на віччу і при зброй (бігає по хаті). Я наздожену його! Я його саморуч уб'ю! Задушу його, розчавчу його, на шматки розірву, махамета! Я його вб'ю, і її вб'ю (до Тараса). Мерщій! (хапає його за груди, цупить до дверей і штурхає у потилицю). Мерщій, хамлого! (бігає по хаті). Зброю мені, зброю! А де кинджал? А де пістолі? Шаблю мені, гвинтовку мені! Мерщій! (озирається навколо і нікого не бачить). Як? Та й нема нікого? Агей, Тарасе! Агей, Микито! А де ви, гу-у-у? Сюди мерщій! (до вікна). А гу-у-у-у!.. Та ніхто ж тобі й не відгукнеться!.. Агей, люди мої, агей, мої вірні! Та де ж ви подівалися?.. Та хто ж мене порятує, хто мені помочі дастіть?.. Як? Усі порозбігались, га?... Усі поховались, га?.. (трясе кулаками). Так я ж вас знайду, іродові душі! Так я ж вас із-під землі дістану, хамове кодло!

Диркалиха (*уступає з пакунком і з ляком зупиняється*).
Пресвята Владичище, що це таке?

Загреба (*не завважаючи Диркалихи*). Всіх поріжу саморуч, всіх видушу, всіх на шибениці перевішаю, всіх малахаями закатую, хамове кодло!

Диркалиха (*підступаючи близче*). Схаменись, брате, Господь з тобою!..

Загреба (*не завважаючи Диркалихи, знемощілій опускається на дзиглик*). Всі, всі проти мене, іродові душі! Всіх до ноги знищити треба (*звісивши голову*). Всі проти мене! Всі на мене обурились, всі на мене кніють та проти мене прохірствуєть! Усі, усі чисто до одного! Покинули мене самісінького на старості літ! Зневажили, збентежили, осміяли, оплювали та й покинули! (*ридає*).

Диркалиха. Братіку мій рідний, братіку мій любий! Та хоч обізвись же до мене.

Загреба (*підвівши раптом голову*). Га? Та це ти, сестро? Он бач!..

Диркалиха. Та скажи ж мені, братіку, що тобі таке сталося?

Загреба (*зірвавши з місця*). Та чи ти знаєш, сестро, яке мені горе?

Диркалиха. Не знаю, братіку, не знаю, голубчику! Я ж тебе й питаю — скажи, що таке сталося?

Загреба. Горе мені, сестро! Дочку в мене вкрали!

Диркалиха. Перехристись, брате, та сотвори молитву, бо ти не при собі ходиш!

Загреба. Дочку в мене вкрали! Уляну вкрали! Сієїночі з Прогульбицьким утекла! Юрко саморуч йому видав!

Диркалиха (*перехристившись*). Схаменись, брате, — чи тому ж можна статись? Це тобі уві сні приздрілось!

Загреба. Ні, сестро! Ні, голубочко! Не сон мені приснився, а таки явма лихо діялось — у мене дочку вкрали! Сієїночі Уляна утекла з Прогульбицьким!

Диркалиха. Та невжеж так, брате?.. Тобто Уляна утекла з рідного дому?

Загреба. Утекла, сестро!

Диркалиха. Утекла з Прогульбицьким?..

Загреба. Та кажу ж тобі, з Прогульбицьким!

Диркалиха (*збентежена і заторочена*). Та як же це?.. Та звідкіля ж таке горенько? Та як же воно склалось?..

Загреба. Зрадили мене, сестро! Рідні діти мене зрадили, проти мене у змову зайшли! Юрко засябрував з Прогульбицьким та з його направи у глупу північ наринув на хутір з кімликами, викрав саморуч Уляну з світлиці та й віддав Пр-

гульбищкому! А Килина усе бачила й чула та й не розбудила мене!

Диркалиха. Ненько ж моя рідна! І Господь попустив їм таке злочинство діяти? І грім на іх не вдарив? І земля під ними не репнула?

Загреба. Облиш, сестро, на чуда вповати, та казна-що казати! Ти порадь мене, як мені порятуватися, як мені злодія наздогнати та всіх винуватих у руки взяти?

Диркалиха. Так чого ж ти дляєшся? Чом людей не збираєш та не велиш сідлати коней?

Загреба. Та в тім то й сила, сестро, що живої душі перед очима немає — усі до ноги смертельно п'яні!

Диркалиха (*б'ється руками об полі*). Оце таки лихо! Оце вже я не знаю, як його й бутъ!

Загреба. Та горе ж мені, горе! Та що ж мені у світі Божому робити!

Тарас (*щупить через поріг за груди Микиту*). Он бач, як воно склалось... Оце я язика добув, так тільки послухайте, що він каже!

Загреба. Тягни його сюди!

Диркалиха. Ну, так берися ж ти, брате, за челядинців, а я за челядок візьмуся! (*вигігає*).

Тарас. Так питайте ж його, пане, а я побіжу та ще якого притягну! (*зникає*).

Загреба (*до Микити*). А кажи мені, іроде, як ви свого пана продали, і кому продали, і за яку ціну?

Микита. Тобто як?..

Загреба. Кажи мені, бесуре, де ви горілки добули, що понапивалися до безглазду?

Микита. Де горілки добули? Та в слободі ж! У тому шинку, що з краю, що дзизоокий армен шинкує!

Загреба. А де ж ви, хамове кодло, набрали грошей?

Микита. Оттак пак — де грошей набрали! Та наша ж таки панночка, Уляна Пилиповна, спасибі їй, дала десять карбованців.

Загреба. Кому дала, як дала, коли дала, хто по горілку їздив? Кажи, бузувіре, усе поряду, усе до цятинки!

Микита. Та мені ж таке й дала гроши. Учора ще зранку вона сказала мені: сьогодні, Микито, я зроблю вам свято. Як сонце, каже, зверне з полуудня, то я тобі дам грошей, а ти крадькома збігай у слободу та в тому шинку, що з краю, що дзизоокий армен шинкує, купиш відер зо двоє горілки. Тільки безпремінно їдь, каже, до армена, бо однo, що в його горілка добра, а друге, що шинок його з краю, то ти собі тихцем купиш у його, та ніхто в слободі й не знатиме і батенькові не прозві-

стить. Так я зараз таки зранку й обвістив усій челяді: збирайтесь, кажу, увечері до гурту — горілка буде! А після полуночі панночка дала мені гроши та й каже: їдь же ти по горілку та як привезеш, то не хапайтесь мерцій пить, а потривайте, поки батенько сами нап'ються та заснуть, а тоді вже й ви розпочинайте...

Загреба. Так ти, бузувіре, сам і по горілку їздив?..

Микита. Та сам же! Панько таки й прохав мене, щоб я його пустив на заберди сісти, так я не згодився, бо одно, що не яка труднація й самому впоратись, а друге, що на коня було б важко. Так я ото захопив два боклаги та два бурдюги та верхи й збігав. Іще поки смерклось, то я й звернувся...

Загреба. Та як же ти, хамлюго, насмілився їздити?

Микита. Оттак пак! Хіба ж я на злодійство їздив?
Я по горілку їздив!

Загреба. Та хто ж тобі, бесурів сину, дозволив?

Микита. Хто дозволив? Та кажу ж вам, що сама панночка дозволила!

Загреба. А я ж тобі, харпацька душе, на що? Хіба ж я тобі не пан? (*хапає Микиту за груди і трясе його*). Кажи мені, харпацька піко, — хіба ж я тобі не пан? Хіба ж як панночка призволила, то мого дозволу вже й не треба?

Микита (збентежено). Оце ж таки лиxo! Що удається, чого вже й більше, коли панночка дозволила?... Та й те сказати, що хіба ж горілку тільки тоді п'ють, як дозволять?... Це якби ждати того дозволу, то кий би її чорт і в чотири роки раз пив...

Загреба. Гі, та бити ж тебе, хамлюгу, бити!

Микита. Змилуйтесь, пане, завішо ж бити? Хіба ж я що абож як?..

Загреба. Бити ж іродового сина, бити, поки й дух спустить!

Микита. Та коли бити, то й бити, хіба ж мені що? Тільки шкода мені, що зовсім дарма!

Загреба. Та хоча б же пило, хамове кодло, та хоч міру знало, а то ж таки усі чисто понасмоктувались до безпам'яті!

Микита. Та кий біс її багато й пив! Це, мабуть, горілка така триклята — чи вона з блекотою, чи що. Вип'еш корячок, то зараз так тебе зачмутить, що й очі тобі з лоба рогом лізуть, і душу з тебе пре!

Тарас (тягне за груди козака). А ось вам, пане, і другого діп'яв!

Загреба (дивлячись на козака). Чи ти ба який гарний! І очі йому з лоба повипирало і всю пику набік перехнябило — прямо як чортяка! (до козака). А хто тобі, бузувіре, дозволив сієї ночі гулянку заводити?

Козак. Простіть, ваше високоблагородіє, бо я тут не причиною...

Загреба. Як — не причиною? А хіба ж не ти був п'яний до безпам'яті?

Козак. Та що п'яний був, то сьому правда, ваше високоблагородіє, тільки ж я тут зовсім не причиною...

Загреба. Як же не причиною, коли ти насмоктався до безглузду?

Козак. Всьому виною, ваше високоблагородіє, Микита... Якби не він із своєю горілкою, то нічого й не було б....

Загреба. Та як же ти, махамете, насмілився без дозволу пити?

Козак. Простіть, ваше високоблагородіє! І сам собі в тямку, не візьму, як воно такечки склалось... Що тільки ж моїй питті було, що випив два корячки, та раптом і пам'яті збувся... Мабуть, горілка була з блекотою, абощо...

Загреба. Гі, та бити ж іродових синів, бити! Нещадимо бити!

Диркалиха. Горе та й годі! Перепитала усіх челядок, та й толку не доберуся... Зовсім таки ум розгубила. Скажи мені, брате, ладом, як воно такечки склалось?

Загреба. А так, сестро, як бачиш — укraли дочку, осміяли, нахаркали в пику, та й винуватого нема... Тepер вибирай надвічі: або ж усіх у дворі виріж, видуши і знищи до ноги, або ж сам собі голову об стіну розтрощи, та й конт! А жити на світі нема вже більше й мочі!

Диркалиха. Та хіба ж таки вже й поправити справу не можна? Та хіба ж таки вже пропаще й діло? І хіба ж таки й покарати нікого? Та ні ж бо, ні! Потривай лиш, дай мені думки зібрати!

Тарас (*уступає в хату*). Ну, пане, приїхав же й панич!

Загреба. Який панич?

Тарас. Та Юрко ж!

Загреба. Тю-у-у-у! Та чи ти не дуриш?

Диркалиха. Та невже ж таки?

Тарас. Далебі, приїхав! Он там біля повітки коня розкульбачує. Коли хочете, то покличу.

Загреба. А ходи, голубчику, ходи! Та гляди, не злякай, а то втече!

Диркалиха. Та не приступай до його, голубчику, зразу, а назирай віддалік, щоб часом не запримітив, що на його чигають... то може він іще й сам у хату ввійде.

Загреба. А як уступить у хату, то будь напоготові і, коли моргну тобі, то хапай його ззаду за поперек, та й зв'яжемо!

Та рас (виступаючи). Так треба й мотузок захопити.

Юрась (уступає в хату). А здорові були, батеньку!

Загреба (христиться). Свят, свят, свят!

Диркалиха. Пречистая Богородице, спаси нас!

Юрась. Чи живі, чи здорові?

Загреба. Дух святий з нами!

Юрась. А що, чи все у вас благополучно?

Загреба. Ну, сестро, якщо оце не чортяка в Юрковій статурі, то маємо винуватого (ззаду витикається Тарас, Загреба розчепірює руки) А держи його! (Тарас хапає Юрка за поперек, Загреба за груди, а Микита за руки). Ага! Піймавсь, іродів сину! В'яжи йому, Тарасе, руки!

Юрась. Як? Що? З якої речі?... І що воно за знак!

Загреба. Ось я тобі, махамете, розтovкмачу, що воно за знак!

Юрко. Змилуйтесь, батеньку! Дайте хоч розпитатись!

Загреба. В'яжи йому, Тарасе, руки та добре!

Та рас. Зовсім!

Загреба. Так я ж його подержу, а ти мерцій збігай по залізне путо та закуемо його в заліза!

Юрась. Та завішо ж, батеньку? Дайте ж бо хоч розпитатись!

Загреба. Потривай! Буде час і на розпитки.

Юрась. Та чи я вбив кого, чи зарізав, чи обікрав? (Тарас вбігає з залізами).

Загреба. Ні, не обікрав аж ні трохи! Заковуй, Тарасе, та мерцій!

Та рас. Зовсім.

Загреба. Оце й добре! От тепер ти, сину, будеш наш! От тепер і розпитаемось! (тягне його за груди на край кону). Становись, махамете, отут! (сідає на дзиглик, а поруч із ним Диркалиха). Ану, кажи, махамете, як ви з Прогульбицьким сієї ночі у батька Уляну вкрали?

Юрась. Як? Хіба ж її вкрали?

Загреба. А ти б то, бідахо, досі й не знав?

Юрась. Та побий мене сила Божа, коли знав! Зроду уперве чую!

Загреба. А коли вперве чуєш, то скажи ж хоч, де це ти в бісового батька сім день тинявся? Де ти до сього часу був?

Юрась. Та ви, батеньку, спітайте мене краще, де я не був, ганяючись за отим анахтемським Прогульбицьким!

Загреба. Так ти оце все за ним ганяєшся?

Юрась. Авжеж! Отож, як чкурунув я за ним іще в понеділок, та, не вхопивши тропи, як прибіг у слободу, то прочув, що його рота кватириє в Старовищедрятглівці, та й кинувся йому на-

вперейми. Перейняв я йому путь біля Виблої могили, та й чигаю. I чигав я аж цілу днину, коли ж його нема та й нема, так я й поїхав аж у Дрягліївку. Розпитався там, аж кажутъ, що московська рота пішла аж у Новонижчебагнівку, так я мерщій туди! Розпитався й там, аж кажутъ, що хоч московська рота справді стойть у Багнівці, так Прогульбицького ще не було, бо він більше товчеться у Гавряховому хуторі, так я туди...

Загреба. Так оце ти й на Бейсузі був?

Юрась. Та був і на Бейсузі і на Чолбасах...

Загреба. А в Брехунівку не заїздив часом?

Юрась. Ни....

Загреба. А в Дурном'янівці не був?

Юрась. Та яка ж там Дурном'янівка?

Загреба. А чи не заїздив ти часом до Параньки?

Юрась. До якої Параньки?...

Загреба. Та хіба ж ти не знаєш Параньки — потіпухи?

Юрась. Та нехай їй грець, на що мені така падлюка здалась?

Загреба. А чи не зустрічав ти у Параньки Шульпіченка і чи не трахтував із ним, як би краще дурного батька у шори вбрать?

Юрась. Та що це ви, батеньку, кажете?

Загреба. А чи не наздогонив тебе таки в тієї ж Параньки сам Прогульбицький?

Юрась. Тобто як?

Загреба. А скажи мені, завіщо ти Пустомолотенка бив?

Юрась. Як? Коли? Де?..

Загреба. Та у тієї ж ростовської, що Ганькою звуть?

Юрась. Та хто вам, батеньку, усе чисто розказав?

Загреба. А ти хіба думав, що батько твій справді такий дурний, що й такий дурноляп, як ти, його одурить? Ну, скажи ж мені теперечки по правді, чи не знаєш ти, хто то цієї ночі постукав у віконце дівочої світлиці, хто розчинив дверцята, хто взяв Улянині пакунки та й саму Уляну у вікно витяг.

Юрась (стає на коліна). Простіть мене, батеньку, — я винуватий!... То я Уляну вкрав

Диркалиха. Ненъко ж моя рідна! (голосно плаче).

Загреба. Що ж ти думав, хамський виплодку, роблячи таку капошт? Під кого ти рився, проти кого кнував, кому добра зичив і на кого вповаєв?

Юрась. Простіть мене, батеньку!... Я й сам собі не розтямкую, з-від чого і нацю я на це зваживсь. Мені здавалось, що так буде краще....

Загреба. Ге, та й битиму ж я тебе, Юрку! Безжалісно, нещадимо битиму.

Юрась. Бийте, батеньку, бо таки й слід... Тільки ж, побивши, і помилуйте...

Загреба. Скажи ж мені теперечки, хто з тобою у змові був — щоб не минути мені й інчих винуватих.

Юрась. Бийте, батеньку, всіх! Усі винуваті, усі були в змові! Гарась увесь тиждень листувався з Прогульбицьким, на яому вся справа держалась!

Загреба. А Килина?

Юрась. Та бийте й Килину, бо й вона винувата! Не хто, як вона, і про мене розказала... Та сила не в тім, а річ моя про те, що й вона усе знала.

Загреба. Ну, скажи ж мені, по щирій правді, де теперечки твоя сестра з отим тричі проклятим Прогульбицьким? Куди вони вдарились, де перепочинки матимуть, і чи не можна яким чином їх наздогнати?

Юрась. Еге, шкода, батеньку! Уже їх не наздогнати!... Я розпрощався з ними у нашій слободі, як треті півні застівали, а відтіля вони на свіжих конях ударились прямо на Старовищадрягліївку, а на Сабадиревій балці їх жде свіжа підстава... Уже вони досі давно в Дрягліївці, уже може досі й звінчались...

Загреба (звісивши голову). От так-о.

Диркалиха (сплеснувши руками). Та горе ж нам, горе! Та тепер же нам цього сорому уже не відвернути! (плачє).

Загреба. Ну, коли так, то й так, — нехай вінчаються!.. Спасибі ж тобі, Юрку, за твою прислуту! А тепер під свою чергу і я тобі віддячу! Ге, та й битиму ж я тебе, мерзюка, нещадимо! Та битиму не раз і не двічі — битиму три дні, з перепочинками, щоб ти навіки закаявся батькові капості робити!

Юрась. Змилуйтесь, батеньку! Бийте як хотія, бийте хоч до смерті, та бийте за один раз!

Тарас (уступає знов у хату). Прийшов же, пане, й другий панич!

Загреба. Як? Гарасько?

Диркалиха. Та чи можна ж?

Тарас. Та Гарасько ж! І рушниця у його за плечима, і дві перепелиці в торбинці теліпаються. Та питає, чи всі дома і чи все благополучно, так я відказав, що всі дома і що шкоди ніякої покищо не видно.

Загреба. Гляди ж, голубчику, як уступить у хату, то мерщій хапай його за поперек, та й в'яжи руки, а ми з Микитою будемо підпомагати.

Юрась. Та ви, батеньку, розв'яжіть мене, то я й сам із ним упораюсь.

Загреба. Ні вже, козаче, ти в мене з арештанта не вийдеш!

Гарась (уступає в хату). Драстуйте, батеньку!
Загреба (розчепірює руки). А держіц його! (хапають гуртом). В'яжіть мерщій руки!

Гарась (пручаючись). Карапул! Рятуйте!

Загреба. Ні вже, чортового батька тебе хто порятує!
Мерщій в'яжіть руки!

Гарась. Змилуйтесь, батеньку! Завіщо така зневага?

Загреба. А ти й не знаєш, бідахो, завіщо? (до Тараса).

Та чи ти скоро, Тарасе?

Тарас. Зовсім!

Загреба. Оце й добре! Отак його, махамета! А що — піймавсь? От тепер я покажу тобі, як з Прогульницьким листуватись, та зі злодіями змовлятись, та сестер продавати, та родину честь занапашати!

Гарась. Господи! Та що це за напасть така на мене? Батеньку! Та я ж ні сном ні духом ні в чім не винуватий... Дайте хоч розпитатись... Мабуть, вам на мене обрехано!

Загреба. Ні, потривай, козаче, ми тебе ще в заліза закуємо, та тоді вже й розпитаємося! (до Тараса). А давай мерщій заліза!

Тарас. Та лихо, що й залізів напожвагі немає!

Юрась. Та нащо йому заліза? Буде з його й бичов'яного пута!

Загреба. А й справді! Він усе ж таки не такий прудкий, як Юрко. Давайте бичов'яне путо!

Микита. Та ось воно! Бо я вчора як підперезався путом, та так і заснув!

Гарась (стає на коліна). Батеньку! Завіщо караєте, завіщо знущаєтесь? Будьте ви на нас грізні, та хоч робіть же по правді... бо « ж не то що ні в чім не провинився, та й не знаю нічого!

Юрась. Та ні, Гараську, ти не хирхуляй і не відбріхуйся, бо я вже зовсім признається, і виявив усе до цятиночки!

Гарась (до Юрка). Коли ти в чім прошпетився, то й признаєшся!... (до Загреби). Батеньку! Тепер я бачу, що вас підневіджено... що мене обрехано перед вами... обрехано безвинно, обрехано з самої злоби та прохірства... I тепер я добре бачу, що не хто мене обрехав, як Юрко та Килина!...

Юрась. Та не бреши, Скаріоте! Хіба ж не ти цілий тиждень листувався з Прогульницьким? Хіба ж не на тобі вся змова держалається?

Загреба. Го, та й битиму ж я тебе, Гараську, нещадимо! По-бузувірському, по-катівському битиму!

Гарась. Батеньку, батеньку! Та кому ж ви віру ймете! Шибеникові, кімликові, лайдакові без чести й совісти!

Юрась. Чи ти ба як випираєшся, кобиляча душа! Та хіба ж не з твоєї направи й Уляна втекла? Хіба ж не ти її підхистив? (до Загреби). Батеньку! Коли хочете дізнатись, хто Уляну на втіки підбив, то послухайте от що. У вівторок уранці Гарасько написав Прогульбицькому: погана справа! Ще звечора Уля завагалась, а сьогодні вранці притьомом сказала, що не хоче тікати. Страшно, каже, від батенька тікати, та ще хто його знає, каже, чи в ін справді мене любить. А до цього приточив уже від себе: та ви не зовсім зрікайтесь надії, я ще раз перебалакую з нею, то може і вмовлю. А в середу опівдня написав уже так: Гурра! Наша справа на лад зійшла! Уля згодилася тікати! Призвістіть, у яку саме ніч сподіватись вас? Уля все приладнає до втіків, а я мерщій віддаляюся на степ, буцімто на влови, та вернусь у хутір аж тоді, як справа до кінця дійде... Так ось який він не винуватий!

Загреба. Го, так шукайте на його залізо! У заліза його, ірода! У заліза, Скаріота!

Микита. Та хіба ж довго знайти залізо? Ось я вам зараз! (зникає).

Гарась. Батеньку, скаменіться! Скаменіться, батеньку, що ви робите? Та згадайте ж, що я офіцер... Честю свою кленуся... Офіцерською честю кленуся, що я не винуватий!...

Загреба. Ге, не хочеться тобі, як бачу, під малахаї лягати! Як на рожен, не хочеться! Та чортового батька викрутишся, а за те, що не признаєшся, я тобі вдвоє більше завдам гарту!

Микита (вбігає). А ось і заліза! (Тарас хапає і заковує).

Юрась (до Гарася). Та признавайтесь, триклятий! Признаєтесь, кажу тобі, то може хоч трохи батенька вмилосердимо!

Гарась. Батеньку! Простіть мене — я винуватий!... Змилуйтесь, батеньку, я вже навіки закаюсь!

Загреба. І про гвардію думку покинеш?

Гарась. Покину, батеньку! Навіки покину! Куди скажете, туди й на службу піду!... Буду слухати вас, буду шануватись довіку!...

Загреба. Та облиши брехати. Не така в тебе вдача ледача! Ні, потривай, я відчухаю тебе малахаями разів кілька, та тоді, коли зостанешся доволен, то може ѿ буде з тебе пуття, а якщо зремствуеш, то з двору прожену, та й конт! (до Тараса). Та чи ти вже, Тарасе?

Тарас. Зовсім!

Загреба. Ведіть же їх у гамбар, порозсаджуйте нарізно, позамикайте добрими замками і сторожу приставте! Та ні їсти ім, ні пити без мого дозволу не давати! Гайдя!

Юрась (до Гарася). Ну, Гараську, хвацько ж ми справу справили, та хвацько й піймались! Тепер, коли перебудемо оци знегоду, то може ще й поживотімо на світі?

Гарась (стоячи на колінах). Батеньку, батеньку! Згляньтесь на нас, бідних, ми ж ваші діти! (плачє).

Загреба (махнувши рукою). Гайдя! (Тарас і Микита підводять Гараська і вкупі з козаком випроваджують його і Юрка з хати).

Диркалиха. Ох, брате, брате! І дивилася я і слухала, та ні очам своїм, ні вухам і віри не йму! У тебе, у полковника, дочку вкрали? І хто ж вкрав? Злidenний поручик! І рідні брати продали йому свою сестру! І пов'язали їх, як орештантів, у зализі закували, під замки за калавуром посажали! Господи, Господи! Та яке ж важке лишко на нас налягло, та який же сором на наш чесний рід пав! (плачє). Та як же ж нам тепер людям у вічі дивитись?

Загреба. Годі, сестро! Я вже своє переплакав. Я радий, що хоч винуватих у руки взяв, а тепер уже час і по чарапі випити та під'єсти хоч трохи.

Завіса.

XI

Діється там же на другий день увечорі.

Диркалиха сидить край стола і плете панчоху, а Загреба сидить одспільні на дзиглі з гітарою. Палажка входить з графіном, ставить на столі і виступає.

Загреба (бринькає на гітарі і співає).

Ой ще не світ, ой ще не світ,
Ой ще й не світає,
А вже козак, хвабрій лицар,
Коника сідлає.
Осідлавши кониченька,
Сів горілку пити,
Аж ось ляхи наринули,
Щоб його убити!...

(відкидає геть на дзигель гітару і підступає до стола). Ох, сестро, сестро! І пісня душі не розважає, а тільки більше засмучує. Гнітить мою душу тее лихо, що через Уляну нас постигло. Та ще

таке ж лихо, що як обіймеш його думкою звідсіль та як вирячиться воно на тебе притильом, то аж розум тъмиться і душа мре.

Диркалиха. Лихо, брате, та й тяжке лихо! Таке лихо, що й душу гнітить і серце нудить і голову до землі клонить! Так тяжко, що й руками орудувати на сила!

Загреба. Ось ну лиш вип'ємо, сестро! Тільки й розважишся трохи, як горілкою собі очі заллещ, щоб теє лихо не бачилось, а тільки mrілось (*n'e*).

Диркалиха. Та й правда, брате! Будемо заливати тес лихо, а тим часом може серце переболити хоч трохи і думки позбираються (бере чарку). Прости мене, Господи, а я сьогодні буду п'яна (*n'e*).

Загреба. Та чи воно вже так нам і зроду судилося, а чи може Господь за який гріх нас покарає?

Диркалиха. Е, брате, брате! Таке лихо Господь дарма не посилає! (*піднімає очі вгору і хреститься*). Прости мене, Мати Божа, Пресвята Богородиця! Може це вона карає нас за те, що от уже третій рік, як пообітувалась я пішки у Київ піти, та за тими клопотами господарськими і до цього часу не зібралась!

Загреба. Ні, сестро! Це ще не який гріх — коли дастъ Господь віку, то ти ще і в Київ сходиш і обітування своє спрavidиши перед Господом. А от я махамет, я гріходій великий!

Диркалиха. Невже ж, брате, на тобі справді який смертельний гріх вагоніє?

Загреба. Е, сестро! Хто його знає, який воно буває смертельний гріх, а щодо капостей та харизияцьких учинків, то вагоніє їх на мої душі багацько. І таки як пригадаєш, то почали мої гріхи рости аж із самого малку. Іще хлопцем бувши, десяти літ, зайшов я якось у сварку з другим хлопцем за малого горобця, що в стрілі видрали, та як лупонув я його спересердя швиганкою по череві, так він і гігнув!

Диркалиха. Господи, як давно це діялось! Якби не нагадав ти, то я б і не згадала!

Загреба. Виїздило тоді до нас на хутір і начальство, та як був я ще недолітком, то так мені те й минулося. А дійшовши літ та парубкуючи, скільки тих капостей накоїв, дівчат портяти та парубкам ребра ламаючи! Воно то й мені доводилось куштувати таких духопелів, що насилу було тебе баби відволодають, так же й на мої душі лягло гріху чимало. А одного разу, як заскочили мене хлопці у дівки та довелось мені тікати, стрибаючи через тини та ховаючись поза плотами, та почувся я, що вже не сила мені бігти, а тут бачу, що вже от-от наздоженуть мене махамети. От я вхопив ломаку, присів біля перелазу та тільки що поткнувся мій гонитель на перелаз, а я його по голові — хряп!

Так він так і зів'явся! А потім хоч і очумавсь трохи, так похвояв з тиждень та і вмер!

Диркалиха. Лишко тяжке, лишко тяжке!

Загреба. А як ходили ми двадцять восьмого року у Туреччину, за Дунай та гармейський генерал, що командував кошацькими полками, обібрив мене собі за адъютанта, то що вже я накапостив йому, так і досі аж самому бридко! Заманулось, бач, старому дурневі узяти у похід жінку, молоду та гарну... То було, аби генерал відгодився куди, зараз вона по мене й шле. Прийдеш ото, а там уже їсти й пити тобі, чого душа забажає. От вип'еш було цупкенько, сядеш навпроти неї з гітарою, моргнеш бровами, брязнеш по струнах, заспіваеш пісні, то вона аж на лиці міниться, аж на місці не всидить, а то так прямо візьме та й кинеться тобі на шию. Від погляду моого в'яла! А потім, як пішов генерал у Болгарщину, а жінку покинув у Волошині на мій догляд, так я прийняв її до рук отакісіньку завтовшки (*показує руками*), а через пів року вернув йому отаку-о! (*показує руками*).

Диркалиха. Пху! І як тобі не сором про таку бридоту варнякати!

Загреба. Та може ж, сестро, за той гріх тепер Господь мене карає?

Диркалиха. Та тут, брат, не стільки гріху, як сорому та бриду! А проте, за який би гріх не покараав нас Господь на Уляні, то треба б потурбуватися, щоб хоч Килину до пуття довести.

Загреба. Оце річ до діла! Ось давай, сестро, вип'emo по другій, та порадимось як слід! (*n'e*).

Диркалиха. Вип'ю, брате, і другу і третю! Може таки хоч трохи на душі виясниться.

Загреба. Я, сестро, ще вчора зранку налагодився по тебе слати, щоб їхала на пораду. Ще не знов я тоді, що Уляна повіялася з Прогульбицьким, та взяв собі таку думку: Чи не обірати б нам своїм дочкам путяцьких женихів, та чи не повидавати б їх, не довго длявши? А тепер порадь хоч про Килину!

Диркалиха. А, брате! Така думка у мене мотається ще з того часу, як виявилося кохання Уляни з Прогульбицьким, а Килини з Шулпиченком. Думка була така: дівки дозрілі, а заміж не даемо, то не диво, що й коханці завелись.

Загреба. Правда твоя, сестро! Треба та й пильно треба Килину заміж видати, та тільки за кого? Воно то тільки свисни, то женихів з'явиться чортів тиск, так же не хотілося б видавати за кого здря. Уже як я не розкидав думками, а ніяк на годяцького парубка не натрапиши.

Диркалиха. Та кат їх бери, тих парубків! Між удівцями скорій на годяшого жениха натрапиш — щоб був собі статечний і замирний, щоб і в чинах був, і гроші щоб мав, і худоби щоб було багато.

Загреба. Ох, сестро! І чини і багатство річ велика! Та коли б трапився парубок хоч і нечиновний і не як багатий, та щоб хорошого роду, доброго звичаю та хазяїновитий, то я б віддав за його Килину з дорогою душою! Так де ж такого взяти? Тепер повелись такі парубки, що хоч візьми та всіх на одній шибениці перевішай! Усе або мудрагелі з московських шкіл, що за московськими панами пнутуться, аборж голтіпаки, п'яниці та гультаї.

Диркалиха. То-то бо й є! Тим то й кажу я, що між удівцями скорій зіскаеш годячу людину. Та й яка нужда шукати хоч і путяшого та вбогого парубка, коли удівця можна знайти і в чинах і з трошима і з великою худобою.

Загреба. А гарна річ худоба, сестро! Що вже я люблю худобу, так і не сказати! Хвалити Бога і в мене її багато є, а все ж таки як їду я повз хутір отого гаспідського Жмиря, то аж дух мені в грудях зіпре, аж у печінках заболить — бере мене заздрість, що тая гарна худоба не моя, а чужа.

Диркалиха. Е, брате! Тая Жмирева худоба і мені очі пориває. Що вже за багато в його тієї скотини, та що вже за гарна вона, то й не сказати! Як їду коли повз його хутір, а вона суне до ставу, то як плав пливе — і кінця їй не видко! Та на яку тварину не глянеш, то аж любо, бо одна другої краща, одна другої гладша — аж лищить, аж сяє! Та корови ревуть, та бугаї гудуть та ратицями землю риють... Мимовіль зупинишся та дивишся й не надивишся, слухаеш і не наслухаєшся!

Загреба. А табун, табун який! Таких кобил та таких огненних, страшенно здорових та на диво гарних жеребців на всій Чорноморії не багато знайдеш! А сила яка того табуна! Як рине зі стану до води, то мов туча громова йде, а за тією тучею іще хмара пилу простягається! А земля під ним на п'ять верстов движить та стогне — аж реве!

Диркалиха. А отари, отари які! На три гарби ходять, по трьох степах розстеляються та, мов білі хмари, по землі котяться!

Загреба. Та що й казати! Багатир, бесурів син, оцей Жмир — сто чортів йому в ребра!

Диркалиха. А удівець і дітей не має... І чому він не жениться?...

Загреба. Чом не жениться? Бо скнаросний чоловік, скундердяга, жмикрут. Мабуть, шкодує грошей, бо знає, що весілля без утрати не минеться.

Диркалиха. А шкода, що в його, кажуть, негарна вдача... Що дуже вже, кажуть, скнаровитий та кругий... а то б навіщо й кращого жениха?

Загреба. Ні, сестро! Одно, що скнаровитий і кругий, а друге, що й старий уже проти Килини.

Диркалиха. Та він то не який і старий, бо яка старість, коли чоловікові років сорок?

Загреба. Сорок та ще й з гаком, сестро! Гляди, коли б до п'ятого десятку не сягало!

Диркалиха. Та брехня, брате! Бо як подивишся на його, то він ішце зовсім молодцюватий!

Загреба. Молодцюватий, бо міцної снасти, а чоловік він таки й геть то літній. Я ще тільки на сотника пробирається, як він уже козакував. А проте, давай, сестро, вип'ємо ішце по одній!

Диркалиха. Вип'ю, брате, та й знов таки вип'ю!

Загреба. Гарні твої речі, сестро, розвеселили й підбадьорили мені духа (бере чарку). Поможи ж нам, Господи, хоч Килину до пуття призвести!

Диркалиха. Поможи, Господи!

Гайдабура (*переступає через поріг*). Господи, поможи та в рот положи! Поможи, Боже, випити гоже!

Загреба. Та це ти, Семене? Відкіля ти в біса взявся?

Диркалиха. Драстуйте, Семене Прокоповичу! Звідкіля це ви до нас?

Гайдабура. Еге, ви тут про мене байдуже, а я, як тільки почув про шкоду, яку нарядив вам Прогульбицький, то мерщій і майнув до вас на розвагу.

Загреба. Так і ти вже знаєш про мое лихо?

Гайдабура. Іще б пак не знав, коли вже вся Чорноморія знає!

Загреба. Ох лиxo, лиxo!

Диркалиха. Рознеслася про нас ледача слава по всьому світу!

Гайдабура (до Загреби). Та й хвацько ж триклятий москаль нарядив тобі капость!

Загреба. Ох, облиш, голубчику, з кепкуванням! Буде й того, що вороги з нас кепкуватимуть, а ти ж таки чоловік свій, то тріх тобі шкілювати з нас!

Диркалиха (*крізь плач*). Горе та й годі! Коли вже приятелі знущаються з нас, то що ж вороги витіватимуть!

Гайдабура. Отак, Демидовно, захліптай! Чи не захлипаєш і ти, Пилипе? Гай, гай! Хіба ж ви не знаєте, що рюмсами та хліттами ніякої скорботи не вгамуєш, а тільки більше розкохаєш? Не рюмсами лиxo побивають, а сміхом!

З а г р е б а . Ні, Семене, буває й таке лихо, що знехотя замішся на кутні.

Г а й д а б у р а . Так давайте ж хоч горілки, та вип'емо з лиха!

З а г р е б а . Пий, Семене, та не розвереджуй моєї болячки!

Д и р к а л и х а . Пий, Прокоповичу, та не шпигай нас у серці, бо й так боляче.

Г а й д а б у р а . Так починай же ти, Пилипе, або ти, Демидовно!

Д и р к а л и х а . Прости мене, Пресвята Богородице, а я сказала, що сьогодні буду п'яна, то й нап'юсь! (*n'e*).

Г а й д а б у р а . Оце до діла! Оце по-моєму! (*піднімає очі вгору*). Прости ж і мене, Пресвята Богородице, бо я три дні не був п'яним, то сьогодні за всі три надолужуватиму! (*бере чарку*). Дай же, Боже, щоб пілось та їлось, а робота щоб і на думку не йшла!

З а г р е б а . Бодай тебе з твоїми вигадками!

Д и р к а л и х а . Гуляйте ж тутечки, а я побіжу та роздобуду на заїдку чого кращого (*виходить*).

З а г р е б а . Розкажи ж мені, Семене, де ти був, що робив і що бачив?

Г а й д а б у р а . Еге, я був аж у Катеринодарі! А наробив там такого, що усе військове начальство й досі аж не стямиться.

З а г р е б а . Як саме?

Г а й д а б у р а . Відібрав я, бач, від засідателя сотника Котуся таке отоношеніе, щоб безпремінно прибув до його на слідство самолично, бо такий, каже, вийшов наказ від Окружного Суда. От я й думаю собі: поїду та хоч вилаю іродового сина, або й поб'ю. Прибув я ото до Котуся, розпитав він мене, про що йому було треба, а далі на самоті мені й каже: погана ваша справа, Семене Прокоповичу. — припадає вам під арешт сідати! — Чого ж так? — питую. А того, каже, що так по слідству виходить. А чи не можна б, кажу, яким чином відбігти арешту! Та воно то каже, можна, якщо ви приіхали з покорливою головою та не з порожніми руками. А скільки ж, кажу, наприклад, узяли б ви з мене, щоб від арешту ослобонити?... Та карбованців, каже, з сотню. А чи не можна б, кажу, хоч трохи відступити? Та для вас, каже, нехай уже буде хоч і сімдесят, та тільки знайте, що більше й копійки не відступлю!... Так сімдесят карбованців, кажу! Сімдесят карбованців, каже! А може, кажу, сімдесят кербелів? Та хіба ж, каже, не все однаково, що карбованець, що кербелль? Та й по-моєму, кажу, усе один бісів батько, що карбованець, що кербелль, що карбач! Так лічи ж, кажу, Панасе, та не помиляйся, бо я тобі готовкою відсиплю! Та з цим словом хіп його за левержет! Та як похилив іродового сина, та як почав його лупити карбачем!

З а г р е б а . Ото харцизяка! Ото махамет! Та чи всі ж сімдесят йому виклав?

Г а й д а б у р а . Ні, тільки двадцять дев'ять, бо здорово гукав триклятий, так козаки збіглись та й відборонили.

З а г р е б а . А ти ж тоді що?

Г а й д а б у р а . А я мерцій на коня та й чкурнув з городу!

З а г р е б а . Що ж тобі, махамете, теперечки буде?

Г а й д а б у р а . А що ж буде? Насамперед, заведуть нове слідство: об одлупцюванні ісавулом Гайдабурою засідателя сотника Котуся по спині карбачем. А що далі буде — побачимо.

Д и р к а л и х а (*уступає з двома тарелями*). Отепер буде чим і зайти до ладу! (*до Гайдабури*). Годуйся, Прокоповичу, бо ти з дороги, мабуть, зголоднів.

Г а й д а б у р а . Спасибі, Демидовно, за ласку! А тепер сідай, та послухай, яку я новину скажу.

Д и р к а л и х а . Яка ж там саме новина?

Г а й д а б у р а . А так, що не дуже лишенъ напивайтесь та знакомитої гості сподівайтесь.

Д и р к а л и х а . Та якої ж гості, голубчику?

Г а й д а б у р а . Та Марфи Григоровни Теленьдзеленьчихи.

Д и р к а л и х а . Та невже ж таки?

З а г р е б а . Та чи ти не брешеш часом?

Г а й д а б у р а . Далебі, не брешу. Сьогодні наздогнав її на Сухій балці. Потарабанилась до Жмиря та сказала, що сьогодні ж таки і до вас буде.

Д и р к а л и х а . От такої гості діждись! Та вона ж у нас на всю Чорноморію пані!

З а г р е б а . А й справді на всю Чорноморію пані! Таку й пригостили можна від широго серця.

Д и р к а л и х а . Е, таких господинь, як генеральша Теленьдзеленьчиха, на Чорноморії уже не багато зісталось, а таки зовсім їй рівної я й не зазнаю! Це пані й великого розуму і великого маєтку і великої слави! Та таки й ужила ж вона за свого живота світа! Як була за першим чоловіком сотником Хлюпалом, то навчилася бідувати та злідні перемагати, а за другим чоловіком полковником Бреусом, що по три роки по столицях у гвардії пробував, навчилася сама на господарстві порядкувати, а як вийшла за старого Теленьдзеленька, то дарма що в розкошах купалася та й з бахурами мизгалась, а господарства не забувала: а після смерти третього чоловіка от уже десятий рік господарює самісінька, а господарює так, що й найкращого господаря завидки візьмуть. На три хутори худобу плодить, дарма що вже стара, а дітей немає ані лялечки!

Гайдабура. Та вже ж і жаденна триклята баба! Там така, що над кожною копійкою тремтить, дарма що грошей у неї сила силою. Уже ні кому не передасть копійки, а щоб не додати чоловікові плати або й ні з чим прогнати, то на цьому вона й такого живолупа, як Жмир, за пояс заткне!

Диркалиха. Та це вже ти, Прокоповичу, через лад її ганьбищ, а сила в тім, що вона господарка невисипуща! І любо дивитись, як вона із хутора в хутір шмигляє та до всього сама вникає!

Гайдабура. Через лад невисипуща, триклята! Кумедія була з нею торік у Катеринодарі. Розпочавсь ото на Покрову ярмарок, от і вона приїхала бричкою з хутора, а за нею хазяїн з кімліками пригнав скотину й коней на продаж. Так вона не поїхала у свій будинок, а отаборилася з бричкою на тирлі посеред ярмарку. А тут саме рознегодилось, почав хиярити дощ, та хиярити день, хиярити другий, хиярити і третій, а вона все сидить у бричці посеред ярмарку, бо боїться, щоб хазяїн не вкрав якої копійки, продаючи худобу. Так і висиділа, поки хлюща не розігналаувесь ярмарок!

Загреба. Ні, от була кумедія, як виславала вона у город на базар віз гнилих огірків, а поліцмайстер Какоерк звелів вивезти їх на гноїще та й вивернути у байрак. Якже дізналась про ту пинхву Марфа Григоровна та як узялась за Какоерка! Посеред ночі втиснулась до військового отамана в господу, вилаяла і його і Какоерка і таки домоглася того, що Какоерк заплатив їй за ті огірки два карбованці!

Диркалиха. Та вже яка б вона лиха не була, а що вона розумна та й добре розумна, то про те всякий скаже. Про що б не зайшла річ — чи про господарство, чи про обчеські або й військові справи, то ніхто розумнішого над неї не скаже. Аж любо слухати!

Гайдабура. Іще б пак не набратись розуму, коли вона за живота Теленьдзеленька десять років на всю Чорноморію отаманувала. Бо хіба ж не знаєте, який він був нюнявий та який слинсько? Було сидить собі над паперами та раз-у-раз гукає: Секлето! утри мені носа! А коли треба кому яке діло справити, то не до його добувається, а до Марфи Григоровни.

Диркалиха. Еге, кажеш нюнявий та слинськом узиваєш! Однаке ж той слинсько нажив за своє отаманування аж три хутори і в кожному розплодив і отару овець, і череду скотини, і добрий табун. Та ще й грошей повну шкатулу натоптав — так було на їй і спить, під голову її поклавши. А як умер, то Марфа Григоровна тільки витягла ту шкатулу з-під голови, та тепер і ні гадки!

З а г р е б а . А що вже смілива триклята баба, так і нехай їй грець! Позаторік увосени у військового отамана був бенкет. От і вона приїхала, нарядившись як панночка — уся в діамантах та ще й з голими плечима. І треба ж було отаманові пошуткувати над нею якось негречно. Як же розвела вона речі про військові справи та як почала отамана ганьбити! Ти прямо ж так йому у вічі й ріже: не з вашою головою на Чорноморії отаманувати!

Г а й д а б у р а . А що вже попострибала вона на своєму віку в гречку — ф'ю-ф'ю-ф'ю-ф'ю!

З а г р е б а . Так же змолоду й гарна була триклята — прямо ж як намальована! Та ще й тепер, дарма що стара, а подивись, як вона інколи очима бліскотить! А до молодих парубків так і липне!

Д и р к а л и х а . Казнащо ви патякаете! А сила в тім, що куди не кинь, а Марфа Григоровна людина велика. І вже ж вона не дарма до нас іде, — мабуть, діло має.

З а г р е б а . Та вона така, що дарма в таку далину не заб'ється. Що б же воно за знак?

Г а й д а б у р а . Та ви мене спитайте! Це вона посважувати хоче — буде сватати Килину Пилиповну.

Д и р к а л и х а . Та невже ж таки?... Та за кого ж то?...

З а г р е б а . Та ти гляди, Семене, не збрєши часом!

Г а й д а б у р а . Далебі правда!

Д и р к а л и х а . Та кажи бо, голубчику, кажи ладом, коли не брешеш! По чім ти знаєш, що буде сватати?

Г а й д а б у р а . А така в мене прикмета є. Бо одні, що вже не раз вона мені торочила: і чом таки Загреба не видає своєї Килі — от хоч би за Жмирия? Чоловік, каже, багатий, самодин...

З а г р е б а . Чи ти ба!

Д и р к а л и х а . А друге?..

Г а й д а б у р а . А друге те, що її давно вже завидки беруть на Жмиревих жеребців. Не раз і не двічі казала вона, зідхаючи: от у кого жеребці, так справді жеребці! Не я буду, коли не доб'юсь, щоб подарував мені хоч одного або й двох...

З а г р е б а . Те-те-те-те!..

Д и р к а л и х а . Розтямкувала ж і я!... Так ось воно як! Е, мудра людина оця Марфа Григоровна!

Т е л е н ь д з е л е н ь ч и х а (вступає в хату, хреститься і уклоняється). Доброго здоровія полковнику Пилишу Демидовичу! Добрий день Тетяні Демидовні!

З а г р е б а (зводиться з місця). Слихом слихати, Марфу Григоровну у вічі видати!

Д и р к а л и х а (теж підвівши). Марфа Григоровна! Пані наша люба! Та яким же це побитом?...

Теленьдзеленъчиха (*піdstупає до стола*). Насилу-насилу таки увірвала часу, щоб навідатися до вас, Пилипе Демидовичу, і до вас, голубочко Тетяно Демидовно! Драстуйте! (*цілується з Диркалихою*).

Диркалиха. Насилу-насилу таки довів Господь побачити вас, люба наша пані, Марфо Григоровно!

Теленьдзеленъчиха (*до Загреби, подаючи руку*). Чолом б'ю полковникові Пилипу Демидовичу!

Загреба. Ну, вже ж як хочете, моя голубко, а я з вами й поцілуюся! (*цілується з Теленьдзеленъчихою*).

Теленьдзеленъчиха. Еге, не було вас із поцілунками тоді, як ми обое були молодші, та, бач, аж коли заманулось!

Загреба. Е, Григоровно! Воно, мабуть, якби перетрусити усе хамло, що пам'ять нам засмітило, то може б дещо й згодилось...

Теленьдзеленъчиха (*б'є його хусточкою*). Та ви вже почнете вигадувати!... (*повертається до Гайдабури*). Здоров, Семене Прокоповичу! (*подає йому руку*).

Гайдабура. Еге, так давай же й я тебе поцілую, то може й про мене згадаєм дещо гарненьке...

Телньдзеленъчиха. Та геть, нестелепо!

Загреба. Та й спасибі ж вам, Марфо Григоровно, що до нас навідались! От спасибі, так спасибі!

Диркалиха. Сідайте ж, наша гостенъко люба, та з дороги й чарочку виппийте!

Теленьдзеленъчиха. Та таки й не відмовлюсь, голубочко, бо одно, що таки притомилася, а друге, що коли б ви знали, як мені любо з вами побачитись!

Загреба. А мені, Марфо Григоровно, так оце наче аж світ угору піднявся, як вас побачив!

Теленьдзеленъчиха. А де ж оце Киля? Вона ж моя хрищениця!

Диркалиха (*набік*). Палажко! А поклич сюди Килину!

Теленьдзеленъчиха. А про Улю я вже й не питатиму, бо я й сама знаю, що з нею трапилось, то не хочу вам і серця вражати.

Загреба. Уже все знаєте! Горе мені, горе! Пішла чутка про мій сором по всьому світу!

Диркалиха. Горе та ще й велике спостигло нас, голубочко. Таке горе, що гірко про нього й думати — краще не згадувати!

Киля (*вбігає і кидається до Теленьдзеленъчихи*)! Драстуйте, мамонько!

Телень дзелень чиха. Драстуй, моя нагідко! Драстуй, моя квіточко люба! (цилуються). Та яка ж ти гарна вигнallaсь — хоч зараз заміж! Сядь же, моя пташечко, біля мене, то я хоч надивлюся на тебе (садовить біля себе).

Диркалиха (подає чарку). Просю прихильно, люба гостен'ко!

Телень дзелень чиха (бере чарку). Дай же, Господи, щоб те лихо, що спостигло вас на Уляні, як нагло набігло, так нагло й збігло, та щоб Господь послав вам щастя хоч на Килині!

Диркалиха. Дай то, Господи!

Загреба. Спасибі, Григоровно!

Гайдабура (сам собі). Ось бач! Уже почала Григоровна навертати до діла! Та й мудра ж, як заходить!

Телень дзелень чиха. А я оце їду до вас, Пилипе Демидовичу, та й думаю собі: отже коли б мені під гарячий час та ще й не полаятися з полковником!

Загреба. Завіщо ж, Григоровно!

Телень дзелень чиха. А за те, що коли втекла від вас Уля з Прогульбицьким, то — вибачайте на цім слові — таки самі ж ви тому й виною.

Загреба. Тобто як, Григоровно?

Диркалиха. Та яка ж тут наша вина, голубочко?

Телень дзелень чиха Е, кумоньку, кумоньку, Пилипе Демидовичу! І ви, моя голубочко, Тетяно Демидовно! Адже бачили ви, що дитина дійшла літ, налилася, як стигла ягода, то чому ж ви не поспішалися видати її заміж!

Диркалиха (до Кили). Ось піди, моя дитино, попорядку на куховарні, щоб починали вечерю варити! (Киля виступає).

Загреба. Та як же б ми, Григоровно, поспішалися, коли годяшої людини на прикметі не мали?

Диркалиха. Горе, голубонько, Марфо Григоровно, з дівками. І передержувати іх погано, та не гарно й поспішатися видавати за кого здря!

Телень дзелень чиха. Ох, поспішайтесь, Пилипе Демидовичу! Ох, поспішайте, Тетяно Демидовно! Поспішайтесь хоч із Килиною, поки не пізно!

Загреба. Та якби ж то, Григоровно, трапилася людина годяща!

Диркалиха. Хто б його й длявся, голубочко, якби трапився чоловік годяцій!.. Щоб з худобою, з грошима і в чинах ...

Телень дзелень чиха. А коли так, так от що! (підводиться і хреститься). Господи, поможи, дай, Боже, час добрий! (до Загреби і Диркалихи). Помагай, Боже, і вам, люди добрі!

Загреба. Бог на поміч, кумонько!

Диркалиха. Помагай Біг на все добре, Марфо Григоровно!

Теленьдзеленьчиха. Так от що, Пилипе Демидовичу, і ви, Тетяно Демидовно! Приїхала я сьогодні до сусіди вашого, військового старшини Жмиря по своїй нужді, та за сніданням ми й розбалакались, а розбалакавшись, він мені й каже: Марфо Григоровно! Станьте мені за рідну матір, помиріть мене з полковником Загребою! Заїльсь ми, каже, за масляні вишкварки, та оце вже чотири роки у зваді пробуваємо, один одному капості робимо та судимось, та тільки, каже, з того й зиску, що кошту втрата, та щоденні клопоти, та на серці скорбота. Помиріть нас, каже, я перший йому до ніг вклонюся! А я йому на те: чого ж тобі, кажу, так раптот приспічило миритись? А він мені й каже: ох, Марфо Григоровно! Припала мені до душі полковника дочка Килина Пилиповна... Як згадаю, каже, про неї, то в мене аж душа мре. То чи не поклав би, каже, полковник на мене милости, чи не віддав би, каже, Килину Пилиповну за мене заміж...

Загреба. Та як же це?... Тобто Жмир та важить на мою дочку Килину?...

Диркалиха. Та так таки й сказав: Чи не віддав би за мене заміж?

Теленьдзеленьчиха. Отак прямо й сказав: чи не віддав би полковник Килину Пилиповну за мене заміж. Я б її, каже... я б їй... я б на неї молився, каже. Так от перепіткалися до ладу, потрахтували широко, обрадили справу з усіх боків, та оце й прислав він мене до вас, кумоньку, Пилипе Демидовичу, і до вас, Тетяно Демидовно, моя голубко мила, щоб я замість його чолом вам ударила. Та ще посилає мене, та й приспішає: їдьте ж, каже, та їдьте мерцій, щоб захопити у полковника Тетяну Демидовну, бо не буде, каже, міцною та справа, до якої не прикладе свого розуму Тетяна Демидовна!

Гайдабура (сам собі). Та й хвацько ж підмастила Григоровна Диркалиху! Тепер зразу приверне її на свою руч!

Загреба. Ох, кумонько, кумонько, Марфо Григоровно! Уже й ми з сестрою про Жмиря думками розкидали, уже й ми міркували про його; як почув я оце від вас, що він на мою дитину важить, то мені аж дивно.... Чи сьому ж можна статись? Та він же мені, Марфо Григоровно, найзапекліший ворог!

Теленьдзеленьчиха. Е, кумоньку! Був колись ворог, а тепер же на те воно йдеться, щоб замість ворога та статися за найпершого друга!

Диркалиха. Та й хіба ж таки, брате, цілий вік ворогувати? Та й через віщо та й навіщо!

Загреба. Ну, вже ж як хочете, мої голубки, а я собі і в тямку не візьму, яким би чином могло статися, щоб я Жмиреві

та віддав свою дитину найлюбішу? Ось давайте лишень вип'emo, та обрадимо справу до ладу!

Диркалиха. Та таки й вип'emo, брате, і коли хочеш, то й порадимось до ладу!

Теленьдзеленьчиха. Вип'emo, кумоньку, щоб серце розм'якло та щоб усе зле-лихе із нього зникло! (чаркуються).

Диркалиха. Так отак то, брате! На мою думку, тут нічого й вагатись, нічого й длятись — трапилася людина така, що кращої й не треба!

Теленьдзеленьчиха. Та й чого таки вагатись? Якого вже й кращого жениха, як Тихвин Трихвинович?

Загреба. Е, ні, мої голубки! Ви кажіть мені ладом: з якого резону мусів би я віддати за Жмиря свою дитину?

Теленьдзеленьчиха. Та ви ж таки, кумоньку, самі розважте: чоловік багатий і в чинах!

Загреба. Та таки й справді багатий... і в чинах.

Диркалиха. А господар який хороший!

Загреба. І господар добрячий...

Теленьдзеленьчиха. І віком молодий...

Загреба. Гм... Не зовсім, Григоровно! Проти Килини таки й геть підстаркуватий...

Теленьдзеленьчиха. І на обличчя таки гарний.

Загреба. Ой, не зовсім, Григоровно, далебі не зовсім!

Гайдабура. Де вже не гарний! Там пика така, як волоський гарбуз, жорстока та прищувата, а тверда така — хоч пацюки об неї бий!

Теленьдзеленьчиха (до Гайдабури). Не перебаранчай, блазню! Хоча б раз навіку покинув свої дурні жарти! Хоча б раз таки з розумними людьми розумне слово сказав!

Гайдабура. Вибачай мені, Григоровно, на дурній правді, бо на розумні брехні я не майстер!

Диркалиха. А я скажу, брате, от що: хоч Тихвин Трихвинович на обличчя й не дуже то гарний, та увесь із себе молодець: високий, ставний, отрядний! Козарлюга хоч куди! А обличчя... Як по обличчю зятя добирати, то тільки дитину за напащати!

Загреба. Ну, нехай і так — нехай він буде і не старий, і не поганий з себе. А далі ж що?

Диркалиха. А далі ще й те згадай, що він же сам один, що в його дітей немає, що він же все однаково як парубок!

Загреба. І тому правда.

Диркалиха. Та чого ж тобі брате, ще треба? Приставай на згоду та й ділові конт!

Теленьдзеленьчиха. Згоджайтесь, кумоньку, та й драгомана по Тихвина Трихвиновича турнемо!

З а г р е б а . Ні, потривайте! Ось нутре вип'ємо по чарці та обрадимо справу ще з другого боку!

Д и р к а л и х а . Та таки й вип'ємо, брате, а коли хочеш, то й ще порадимось!

Т е л е н ь д з е л е н ь ч и х а . Чи так, кумоньку, то й так! (чаркуються).

З а г р е б а . От що я скажу вам, мої голубки. Бере мене сумління, що в його вдача триклята... що він же, кажуть, бузувір, махамет...

Г а й д а б у р а . Оцьому правда! Още вже й я скажу, що правда!

Д и р к а л и х а . Отаке ще ляпни!

Т е л е н ь д з е л е н ь ч и х а . Та що це ви, кумоньку, вигадали!

З а г р е б а . Та хіба ж ви не знаєте, яка в його вдача кателицька, який він крутий та затягий та жорстокий!

Т е л е н ь д з е л е н ь ч и х а . Е, кумоньку! Та він же хоч і крутий, хоч і жорстокий, то тільки з ворогами. А хіба б краще було, якби він був такий тупітюх, щоб кожному піддався, щоб кожен його посісти зміг? Ото й добре, що в його вдача кремезна та затята, що його ніхто не подоліє! Бо, бувши вам зятем, уже він дочки вашої у кривду не попустить і унуків ваших від усякої знесгоди заступить. Уже знатимете, що вони живуть під дебелим захистом! Та коли хочете від мене правди, то мені аж чудно слухати вас, Пилипе Демидовичу! Кажете: крутий, затягий... та через те ж вам шаноби більше! То було б не диво, якби прислав до вас прохати вашої ласки який легкодух, слабосилий та нюнявий панок; а це іде до вас самохітіть чоловік крем'яний, що ви з ним чотири роки ворогували та й не подоліли його, чотири роки боролись та й не побороли! І от іде він, ладний та дужий, і перед вами покірливо голову склоняє, і низенько вам уклоняється! От шаноба! От честь, так честь! Такому ворогові не соромно й руку подати!

З а г р е б а . Та не в тім, кумонько, сила! Кат його бери з тією честю, а сила в тім, як то під його жорстокою рукою буде моїй дитині! Адже перша його жінка була і жвава і гостра — коли п'яний було наскоочити на неї, то вона йому й пику потовче та понівечить — та й ту ж він за п'ять років у хирячку загнав, а мою вже Килину відразу як схоче, так і скрутить — тільки писне та й конт!

Т е л е н ь д з е л е н ь ч и х а . Свят, свят! Що це ви, кумоньку, кажете!

Д и р к а л и х а . Та брехня, брате! Хіба ж я не знала його покійної жінки? Якби вона була добра, то й він був добрий, так же в неї вдача була триклята: день і ніч перекорюється з ним та

змагається зуб за зуб, а щоб підкоритись чоловікові, то ні в світі! Так от через що був у їх безлад та конт, от через що була невиводна звада! Та й не замордував він її, як ти кажеш, а вмерла вона від родимої хирячки, бо її й мати від хирячки вмерла!

Гайдабура. Брехня, Демидовно! Бо вона ворогувала з ним через те, що він її як кріпачку водив і як кріпачка вона в його пила й їла. Вона в його і коров доїла, і свиней годувала, і коромислом воду носила, то хіба ж дивно, що їй хотілося хоч трішки того панства та розкошів відвоювати? І хіба ж дивно, що, не переборовши Жмиря, вона з лиха у хирячку впала?

Диркалиха. Яка вдача, така й шана! Якби була добра, то й панувала б, а як була триклята, то й життя їй випало трикляте!

Теленъдзеленьчиха. Та ви, кумоньку, мене спітайте — хто ж їх краще знав, як не я! Що вона просту роботу робила та в простій одежі ходила, то цьому правда, так і те ж треба знати, що все те діялось з доброї волі, бо вона і в батька-матері не звикла до панства. А що Тихвин Трихвинович не жалував кошту на її вбори, то це всякий скаже. Іще й тепер у Жмиря стоїть її скриня, натоптана усікими вборами. А бійка та колоть заходили у їх через те, що вона була хвора на груди, а через те дражлива та вередлива. Якби ви знали, як вона допікала йому, як дошкромаджувала до живих печінок. І святий би не стерпів, щоб не налаять або й не вдарить!

Гайдабура. Ой брешеш ти, Григоровно, та ще й здорово! Та хто ж не знає, що коли був у покійниці який салоп або яка мантелька, то вона сама справила: або масло крадькома продасть та гроші приховає, або іншим робом роздобуде грошенят та тихенько й купить. І хто ж не знає, що коли зберуться було вони іхати в слободу, до церкви абощо та нарядиться вона по-панському, то він знарошне надягне на себе чабанський яргак та куйнару, підпережеться мотузком або ременякою, та й сяде поруч із нею в бричку. То вона вискочить із брички, зачиниться в хаті та вже плаче-плаче, аж тужить, а він тільки ухміляється та гигикає.

Загреба. Ото іродів син! Ото махамет! Так нехай же йому трець, коли так!

Диркалиха. Та чого ти слухаєш, брате, оцього тричі проклятого дурноляпя! Хіба ж він коли правду сказав? Хіба ж таки я та Марфа Григоровна менше в тебе заважили, ніж він?

Теленъдзеленьчиха. Та не йміть йому, кумоньку, віри, бо він бреше! Може й справді пожартував коли Тихвин Трихвинович над жінкою, щоб не дуже до ганчірок припадала, так то ж був жарт, самий жарт та й годі! А цей дурноляп — хіба

ж він що знає? Наслухався людських брехень та з чужого голосу й плеще?

З а г р е б а . Та добре ж би, голубочко, якби так, та тільки бере мене сумління, що не дарма ж і люди плещуть...

Д и р к а л и х а . Та яке ж ж тут брате, сумління, коли я та Марфа Григоровна тебе запевняємо! Та ми ж таки краще знаємо про Жмирів, бо частіш у їх і бували! Та ми ж таки більше й тямимо, як воно і від чого жінки з чоловіками ворогують! Та згадай ще й те, що нам же ця справа своя рідна, бо я ж таки Килині рідна тітка та й за матір їй стала, а Григоровна їй — хрещена мати! Зваж таки сам, хіба ж би потягли ми руку за Жмирем, якби справді з його була погана людина?

З а г р е б а . Та воно наче й так, а проте хто його знає... Боюся, щоб не віддати своєї дитини в лабети душогуба...

Т е л е н ь д з е л е н ь ч и х а . Казна-що ви, кумоньку, кажете! Ось давайте лиш вип'ємо ще по чаю, та послухайте, що я вам теперечки скажу! (чаркуються).

Г а й д а б у р а (підступає до стола і бере чарку). Ану-ну, Григоровно, починай брехати з третього боку.

Т е л е н ь д з е л е н ь ч и х а . Відкасанись, сатано! (до Загреби). Е, кумоньку-кумоньку! Кажете ви д у ш о г у б , а того не знаєте, яка в його душа щира та яке серце любляче! І не знаєте, що коли взялася я сватати за його свою хрещеницю, то не з доброго дива, не здря, а добре розваживши справу, бо Тихвин Трихвинович ще від торішнього великодня благає мене, щоб я посватала йому Килю, а я все відтягалася та все вивіряла його. І кожен раз, як зайде річ про Килину Пилиповну, то він аж плаче, сердешний. Господи, Господи! — каже, — для кого я працююся, для кого худобу дбаю? Якби мені, каже, така пташечка, як Килина Пилиповна, то узяв би я, каже, її за рученьку, повів по господарству і сказав би їй: жінко моя люба, кралечко моя дорога! Ти мені, як сонечко, дім освітила і світ мені звеселила, то дарую тобі і серце своє і усе своє добро! І я твій навіки, і усе, що в тебе перед очима — усе твоє навіки!

Д и р к а л и х а (зідхнувши). Ох, дорога в його душечка, золоте сердечко!

Т е л е н ь д з е л е н ь ч и х а . І не подавалася я на його прісбі, бо, знаючи його прості звичаї і таки тверденьку вдачу, усе страхалася, що може він буде кривдити Килину. І відтягалася я, аж поки не почула, що від вас Уляна втекла, а як почула, то аж руками об полі вдарилася: от воно, кажу, до чого доходить, як людьми гребать! Та й приїхала още до Жмиря, та й кажу йому: от що, Тихвине Трихвиновичу! Коли хочеш ти, щоб я взялася Загребівну тобі сватати, то заприсягнись мені перед Господом Спа-

сом, що ти її любитимеш і шануватимеш, як панського роду дитину і свою вірну дружину, і ні в чім її не скривдиш і не понизиш, і будеш її кохати та пильнувати, як квіточку гарну! А він став навколошки перед образом Спаса та й каже: клянусь і захлинаюсь перед тобою, Боже великий, що коли пошлеш мені за дружину полковницьку дочку Килину, то буду її кохати і шанувати, як панського роду дитину і свою вірну дружину, і ні в чім її ніколи не скривджу і не понижу, і буде вона в мене до своєї вподоби їсти й пити і хороше в панському ходити! А коли не додержу я, каже, цеї клятъби та буду її кривдити чи понижати або зневажати та ображати, або не до вподоби стравами вдовольняти, то покарай мене, Господи, і на здоровії моїм і на дітях моїх і на худобі моїй, — щоб ні в чім мені не щастило і не пайдило і щоб був я проклятий на віки вічні, як древле Каїн! Та поцілував ікону і хрест святий, та й заплакав! Так отоді я поняла йому віри, та оце й приїхала....

Диркалиха. Господи, Господи! Яка то клятъба велика! Тож то так уже любить він нашу Килю!

Гайдабура. Господи, Господи! Яка то брехня страшенна! Тож то так уже захотілось Григоровні заробити в Жмирия же-ребців!....

Теленьдзеленъчиха. Батько твій брехав, а не я!

Диркалиха. Брехали твого батька сини, та й ти з ними!

Загреба (*що сидів, повісивши лоб, грюкає кулаком об стіл*). Конт! От тепер і я впевнивсь! Тепер не мов мені ніхто ні одного супротивного слова! Віддам Килину за Жмирия та й конт!

Гайдабура. Та не йми їй віри, Пилипе, бо вона бреше! Хіба ж таки Жмир дотепний отаку клятъбу скласти та такі вичитувати речі! Та він тільки матюкатись та жакуватись і вміє!

Загреба. Годі! Кажу тобі, годі! Тепер ти мене з пантелелику не зіб'еш — тепер я певен! Віддам Килину за Жмирия та й конт!

Гайдабура. Та не бреши, Пилипе, бо цього не буде!

Загреба. Тобто як — не буде?

Гайдабура. А так, що не буде, та й годі! Може сьогодні під п'янину руч і зладнаєтесь, може з п'яних очей і заручини зробите, а завтра, як переспиш дурман у голові, то й сам від Жмирия відсахнешся. І оцей захід тільки на те йдеться, щоб потім заворогували ви ще гірше, як досі: коли тепер лаєтесь, то тоді будете й битися.

Загреба. Так оце ти, махамете, у пророки обібрався, що такі мені капості пророкуеш? А я тобі скажу от що: віддамо Килину за Жмирия та й конт! Нехай тільки приїде та впаде мені в ноги, то й віддам!

Гайдабура. Та з цим не забариться! Отож не дарма Григоровна та Демидовна відокромились та все шупотять між собою. Он, бач, одна кудись майнула! А он і друга шурхнула! Шупу-шупу, та й порозбігались! Отож безпремінно по Жмиря драгомана пошилють, щоб поспішався, поки в тебе чуприна курить та в голові глузду кат-має.

Загреба. Віддам Килину за Жмиря та й конт! Кажу тобі, віддам, то й віддам!

Гайдабура. Та не бреши, бо цього не буде! Іще побачимо якої ти заспіваеш, як Килина Пилиповна засперчачеться та зарепетує.

Загреба. Шкода й заходу! Порепетує й перестане. Хіба ж я її в воду топлю? Та вона в мене дитина розумна і покірлива, вона й сама розтямкує, що тут їй до щастя діло йдеться, а не до лиха.

Теленьдзеленчик. (*уступає в хату*). А тепер, кумоньку, покличте Кілю, та й з нею поговоримо.

Диркалих. (*уступає з других дверей*). Та вона й сама прийде. Я оце шукала її, коли ж дивлюсь, а вона в квітнику квітки рве та в величезний жмут в'яже: оце, каже понесу своїй мамоньці.

Теленьдзеленчик. Мое голуб'ятічко! Е, добре в неї серденько! (*до Загреби*). А ви ж, кумоньку, чого це наче аж засмутилися?

Загреба. Та морока мені, Марфо Григоровно, з нашою справою... Як нагадали оце, що треба ще з Килиною перебалакати, то в мене аж серце впало... Ох, не по душі їй, голубоньці, буде оцей жених...

Теленьдзеленчик. Та вже ж, кумоньку, якось таки її вговоримо!

Диркалих. Та вже ж, брате, якось треба її вговорити, бо сам таки розваж: яка людина Тихвин Трихвинович!

Теленьдзеленчик. Ох, яка людина Тихвин Трихвинович! За такого не сором і найкращу дитину віддати.

Загреба. Так давайте ж вип'ємо абощо! (*бере чарку*). Поздоров же, Боже, мою дочку любу та пошли їй щастя...

Теленьдзеленчик. Та поздоров, Боже, разом і Тихвина Трихвиновича! Та пошли йому довгий вік!

Диркалих. Пошли йому, Господи, доброго здоров'я і всякого щастя!

Гайдабура. Трясця йому, сучому синові, в пуп! Сто чортів йому в боки!

Загреба. Тю-у-у! Ото так що повіншував, махамет!

Теленьдзеленчик. Та побий же тебе сила Божа, бузувіре неприкаяний!

Диркалиха. Та бодай же тобі добра не було, луциперяка триклятий! Та як же ти насмілився у нашому домі та нас і ображати! Та хто ж тобі дозволив, гемоне триклятий!

Гайдабура. Та чого ти, Демидовно, розкудкудакалась? Хіба може яйце знесла?

Теленьдзеленъчиха. Чи ти ба, що варнякає, триклятий! Та як же ти зважився такі канадри робити у чужому домі? Та хіба ж так добре люди дякують за хліб за сіль?

Гайдабура. Ну, нехай уже Демидовна кудкудаче, бо їй тут гніздо є, а чого вже ти, Григоровна, на мене розмекекалась?

Диркалиха. Так отже, що я тобі скажу: коли хоч гостем бути, то сиди тихо, а коли ні, то ходи геть ік бісовому батькові!

Гайдабура. Ні, Демидовно, не на такого дурня напала! А ти перше піди сама ік бісовій матері, та коли звернешся назад благополучно, то тоді й я в путь пущуся.

Загреба. Та нахаркай, сестро, на його жарти та й годі!

Киля (з жмутом квіток у руках). Мамонько! Нате вам моїх квіток! Шкода тільки, що троянди не гарні — котрі були красі, то поодцівтали.

Теленьдзеленъчиха (бере квітки обома руками). Моя ж ти горличко люба! (Кладе квітки на стіл, обіймає й цілує Кілю). Та ти ж у мене і сама мов квіточка! Моя ж ти нагідочки, моя трояндо мила! (садовить її між собою і Диркалихою). Сядь же з нами, моя донечко, та побалакаємо гарненько!

Диркалиха. Сядь, моя дитино, з нами та побалакаємо любенько! Твоя хрещена мамонька привезла тобі щастя, а ти й не знаєш!

Киля. Яке ж то, тітонько, щастя?

Теленьдзеленъчиха. Ми тут про тебе, моя горличко, клопоталися та радились, та й дорадились до діла. Таки доб'ємося тобі доленьки, таки зробимо тебе щасливо!

Гайдабура (сам собі). Гі-і-і-і, хирхуляють трикляті баби перед дівкою, як чорти перед гуменом!

Диркалиха (обіймає й цілує Кілю). Доню моя, доню моя мила! Нехай же хоч тобі пошле Господь щастя, а через тебе й нам потіху (плач, а потім підводить очі вгору й хреститься). Слава Тобі, Господи, що Ти послав нам дорогу гостеніцьку Марфу Григоровну (до Кілі) — твою хрещену мамоньку — вона тобі щастя принесла! (до Загреби). Починай же, брате, бо ти ж таки батько! (Загреба кахикає й крекче).

Теленьдзеленъчиха (храбриться). Слава тобі, Господи, що ти напутав мене за цю справу взятись задля моєї дорогої хрещениці, моєї любої доньки! (обіймає й цілує Кілю).

Моя ж ти ясонько, моя ж ти квітонько! (до Загреби). А тепер ваша річ, Пилипі Демидовичу, бо ви ж таки батько!

З а г р е б а (кахикає). От що, моя дитино... Оце ми, бач, тес... (кахикає знов).

Д иркалиха. Та кажи таки, брате, ладом!

З а г р е б а (довше). Дитино моя, дитино! Одна ти зосталась мені на втіху та й те... Чи тес пак... (до Диркалихи). Отже, починай, сестро, ти, бо ти ж усе однаково, що рідна маті!

Д иркалиха. Е, вже мені як отакий батько! (до Кили). От що, моя дитино! Дарує нам Господь щастя: сватається за тебе жених дорогий: пан великий, і багатир, і людина хороша. Оце твоя хрещена мамонька приїхала від його... Так ми оце порадились до ладу, та поклали так, що кращого жениха нам і не зіськвати...

К иля. Та хто ж він, тітонько?

Д иркалиха. А це, голубонько, наш сусіда, військовий старшина Тихвин Трихвинович...

К иля. Чи не Жмир?...

Д иркалиха. Та він же....

К иля. Ото таки, нехай Бог милує!

Д иркалиха. Як це так — нехай Бог милує?

К иля. Та де ж, коли за Жмیرя... Чи то ж таки можна?

Д иркалиха. Можна, моя дитино, можна, моя рибко, — сам прислав твою хрещену мамоньку...

Т елень д з е л е н ь ч и х а . Оце ж я, голубочко, від його й приїхала... Та що за гарна людина, та як тебе любить!

Д иркалиха. Так ми оце, сердечко, так і рішили, що кращого жениха нам і не зісквати, що треба тобі за Тихвина Трихвиновича заміж іти...

К иля. Та що це ви кажете? Чи ви шуткуєте надо мною, чи ви таки справді?

Д иркалиха. Які нам, дочки, з тобою жарти? Я тобі насправжки кажу!

Т елень д з е л е н ь ч и х а . Це вже діло певне, моя голубочко, це вже ми обрадили, обсудили і всі гуртом рішили...

К иля (до Загреби). Батеньку! чи цьому ж правда?...

З а г р е б а . Правда, моя дитино, правда!... Бо куди не кинь, а такими людьми гребати не годиться...

К иля. Так дарма ж ви й радились та клопотались, бо я за Жмیرя не піду!

З а г р е б а . Як це так, дочки?

Д иркалиха. Е, це вже, дочки, дурниця! Тобі батько каже: йди, тобі я кажу: йди, то ти не дуже таки й бришкай!

К иля. Тітонько! Та я не піду за Жмیرя, хоч ви й не думайте!

Диркалиха. Чи ти ба, яка хвабра!

Теленъдзеленьчиха. Е, ні, моя рибко, так не можна! І не кажи мені, голубочко, так! Тобі батенько і тітонька кажуть, іди, то вже нігде дітись! А коли хочеш розпитатись до ладу та порадитись, то й побалакаємо, і порадимось гуртом.

Киля. Та про що ж нам радитись? Та й навіщо? Адже я сказала вам, що за Жмиря не піду!

Теленъдзеленьчиха. Ну, скажи ж, моя пташечко, скажи, моя рибочко, — що тобі не до душі у Тихвина Трихвіно-вича?

Киля. Мамонько! Та зважте ж хоч те, що він же старий! (Теленъдзеленьчиха б'ється руками об поли, наче їй зовсім не втамку).

Диркалиха. Та брехня, дочко! Він саме на порі — ні старий, ні молодий, а саме такий, як треба! Та й яке добро з молодого? Хіба щоб від жінки та до дівчат липнув? А поважний чоловік на такі капості не поважиться!

Загреба. Не дарма ж кажутъ: старий віл борозни не псує.

Киля. Батеньку! Та він же бридкий, та він же гидкий!

Загреба. Та брехня, дочко! Який же він гидкий?

Теленъдзеленьчиха. Цього вже й не тороч, моя голубочко, бо він же зовсім не поганий: здоровий, ставний, показний!

Диркалиха. А як на мене, то таки й зовсім гарний!

Гайдабура. Де ж вже не гарний! Там пика така, що як вигляне з хати у вікно, то три дні на те вікно собаки гавкають.

Загреба (сам собі). Ой, та й допік же мені оцей махамет! (до Кілі). Дочко моя! Дитино моя люба! Не вважай ти на розпатяки оцього луциперяки та знай, що коли поклав я віддати тебе за Жмиря, то поклав не здря, а добре розваживши про твою долю та про твое щастя.

Киля. Де ж таки ви, батеньку, розважили, коли ви налагодились у труну мене класти! Ви ж таки зважте, що він же — прямо таки опудало, страховище людське! То яке ж таке було б за ним щастя, яка таки втіха?

Загреба. Е, дочко! Утішеніе — коли в кишенні є! У нього худоба, у нього сила грошей! А яка б то була втіха, якби він був гарний та в злиднях жив?

Киля. Та він же скупення, та він же нечепура, та він же ходить, як чабан!

Загреба. Брехня, дочко! Він одягається як слід — хоч неошатно та знатно!

Диркалиха. А то хіба краще, як от буває, що сам ряддиться та чепуритьсья, а істи нічого? На нозі саг'ян рипить, а в борщи трясця кипить!

Телень дзелень чиха. Та це він тепер тільки не дбає про вбори, а для тебе, моя пташечко, він і в золото та оксамит нарядиться.

Загреба. Дочко моя! Дитино моя люба! Послухай мене, старенького батька, послухай своєї мамоньки хрещеної та рідної тіткі! Послухай нас та й виходь за Жмиря доброю волею — собі на щастя, а нам на втіху!

Киля. Батеньку! Та я ж вам сказала, що за Жмиря не піду, то й не піду!

Загреба. Брехня, дочко, підеш!

Диркалиха. Та ти, дочко, норови не розпускай, бо у нас, окрім прісьби, є таки й грізьба!

Телень дзелень чиха. Не гніви, моя рибко, батенька та тітоньку — вони краще знають, як тобі щастя запобігти!

Киля. Ні, мамонько, і не кажіть мені про Жмиря, бо я за його не піду! Зроду-віку не піду!

Загреба (*грюкнувши кулаком*). Так підеш же, хоч не скочеш!

Диркалиха. Та таки ж підеш! І я тобі кажу: підеш!

Загреба. Облиш, дочко, з своїм огурством! Облиш, кажу тобі, та йди з доброю волі, бо коли ні, то силоміць віддам!

Киля. Ні, батеньку, не віддасте! Хоч ви з прісьбою, хоч ви з грізьбою на мене напосідаєтесь, то не піду! А коли захочете силоміць віддати, то я краще або втоплюсь, або повішусь, а за Жмиря не піду!

Диркалиха. Чи ти ба?

Загреба. Отака ловись!

Киля. Що й боялася я, що мене будуть силувати заміж іти, та все ж таки думала, що виберуть мені за жениха якунебудь людину, а вже обібрали прямо товаряку...

Загреба. То-ва-ряжко?

Киля. Та звісно товаряку! Та ще й не просту, а дики, тупоглазду й затяту товаряку. І Господи, Господи! За віщо на мене оця нова напасть набігла? Чи мало мені ще горенька на серці? Так отже на лихо та й ще лиxo! (*виступає з плачем*).

Загреба. Чи ти ба, як розбідкалась! Сказано, дурне дівча!

Диркалиха. Нічого, нехай переплаче! Порюмсає разів кілька, та як побачить, що нічого не вдіє, то й замирить.

Телень дзелень чиха. Та вже ж якось таки її переборемо. А тільки безпремінно треба сього ж таки вечора заручити її.

Загреба. Та от нехай приїде Тихвин, то й заручимо. Коли робити діло, то робити мерцій... (*Звісивши лоб*). Тільки от що, голубчико, — чи добре воно буде?... Щось у мене аж серце болить.

Диркалиха . От іще не достачало, щоб ти розмлявивсь!

Телень дзелень чиха . Е, кумоньку, це жаль звичайний! Якому ж таки батькові весело найлюбішу дитину з дому видаляти? Ось давайте вим'емо! (чаркуються).

Микита (вступає в хату). Пане! Приїхав до нас отой пан, що Невмитопикою дражнять... Чи Чвир, чи Мнир, чи Жмир, чи як його у бісового батька прозивають. Та ще в мундурі з рясними опалетами, та ще й з двома кімликами — Мухраєм та Джулеем!

Загреба (sam собі). Ну, тепер уже назадки нікуди подаватись... (до Микити). Запроси ж його до господи! (Микита виступає, усі присутні роблять півоборот до входу, Гайдабура, відокремившись, з пихою розгнідждується на дзиглі).

Жмир (уступає в хату в мундирі з еполетами). Доброго здоровя господину полковникові!

Загреба . Здоров, Тихвин! А що, чи по волі, чи по неволі? Чи биться чи мириться?

Жмир . Прощення просю, господин полковник! Ворогували ми з вами кілька літ, а тепер припала охота замирить та запобігти вашої ласки. Обмініть гнів на милість, подаруйте мені мое огорство, простіть, як батько сина!

Загреба . Так поклонись же мені до ніг, коли просиш ласки!

Жмир . Простіть, господин полковник (кланяється і обирається руками об поміст).

Гайдабура (до Жмیرя). Нагинай, нагинай жлукто, невковиро! Грюкни об поміст лобом! (Жмир напинається і достає лобом помосту). От такечки!

Загреба . Та поклонись же і вдруге!

Жмир . Простіть, господин полковник! (кланяється).

Гайдабура . Нагнись та гарненъко нагнись! Лобом до помосту! От такечки!

Загреба . Та поклонись же і втрете!

Жмир . Простіть, господин полковник! (кланяється).

Гайдабура . Нагинай толуб, ведмедяко! Нагнись дужче! От так-о! (підводиться з дзигля). А тепер, як на мене, то витурити б його у потилицю з хати, та на тому й закінчить!

Загреба (піdstупає до Жмیرя з простертими обіймами). Прости ж мене, друже мій коханий (обіймається і цілується). Покиньмо дурну зваду та сварки на віки вічні.

Жмир . Нехай ім враг, отим сваркам. Тепер уже аби ваша ласка, господин полковник, а я вже від щирого серця... Я вже вас, як рідного батька (повертається до Диркалихи). Доброго здоров'я Тетяні Демидовні!

Диркалиха. Драстуйте, Тихвин Трихвиновичу! Драстуйте, мій голубчику! То ж то через оті сварки та кілька літ не бачились!

Жмир (до Теленъдзеленъчихи). Драстуйте й ви, Марфо Григоровно! Спасибі вам за вашу турбацю! (до Гайдабури). Здорові були, Семене Прокоповичу!

Гайдабура. Здоров був, Невмитопико! (оглядає Жмиря). Та він, бачу, сьогодня і лику обтарив, і волосся лоєм намастив... Та як же причепурився! Бодай тебе собаки з'или!

Жмир (до Загреби). А Семен Прокопович усе з жартами! Весела душа, їй же ти Богу!

Загреба. Та не зважай, друже, на його дурноляпство! Сідай, мій голубе, та вип'emo по чарці! Та коли маєш що на думці, то кажи, не мнишь. Кажи, як рідному батькові!

Жмир. Та, мабуть, таки з діла й почну. Господин полковник! Поклали ви на мене свою милості як на сусіда, та кладіть ішче ласку, як батько на сина! (підводиться й кланяється знов). Будьте за рідного батька, віддайте за мене вашу дочку Килину Пилиповну! Запала вона мені в душу, не сила мені без неї жити!

Загреба. Добре. А чи будеш ти її любити і шанувати як слід? Чи не будеш кривдити або зневажати?

Жмир (кланяючись). Буду її любити й шанувати, як панського роду дитину, як свою вірну дружину, як свою паню кохану! І не буду її ні кривдити, ні зневажати, а коли не додержу я цього слова, то нехай мене Господь скарає і на жизні моїй, і на здоровії моїм, і на дітях моїх, і на худобі моїй! От що!

Гайдабура. Не вивчив урока, лобуряка! Цілу середину проминув, то хоч кінця дочитуй: щоб ні в чим мені не щастило і не пайдило і щоб був я проклятий на віки вічні, як древле Каїн!

Загреба (до Диркалихи). Сестро! А яка буде твоя рада?

Диркалиха. Роби, брате, як знаєш, а моя рада тобі звісна!

Жмир (уклоняючись). Покладіть на мене свою ласку, господин полковник! А я вже шануватиму і поважатиму вас, як рідного батька! Буду вам підкорятися, як рідний син!

Загреба. Гаразд! Так от що, друже: на твою проосьбу я даю свою згоду, та тільки гляди... А де пак Килина?... Ось покличте сюди Килину — треба ж і її спитати...

Диркалиха. Нічого її питати! Покликати та й заручити!

Теленъдзелеңъчиха. Адже з нею вже говорено! А тепер обвістить їй батьківську волю, підвести до молодого та й заручити!

Загреба. Та як же так?... Що ж воно з того буде?...

Диркалиха. Не мнишь, брате, а коли взявся за справу, то доводь до кінця.

Загреба. Оце ж таки лиxo! Оце вже я не знаю, як воно й буде... (до Жмиря). Може моя дочки й тес... може й засперечаться трохи, так ти вже не тес... бо, звісно, дівча молоде, дурне...

Жмир. А мені аби батьківська воля!

Диркалиха (до Загреби). Так я ж піду приведу Килину, а ти, брате, доводь змовини до кінця (виходить).

Загреба (зідхнувшi). Ох, давай, Тихвин, вип'ємо абощо!

Жмир. Та коли ваша ласка, господин полковник, то й вип'ю. Тілько от що я хочу спитати в вас: який же за Килиною посаг буде?

Загреба. А щодо посагу, то скажу тобі, друже, Килина найлюбима в мене дитина, то я призначив їй найбільшу частину свого маєтку. Даю за нею двадцять пар волів, сто коров з телятами, сто кобил з лошатами і тисячу овець з ягнятами! А грошима піддарую опісля, як побачу, яке їй у тебе життя буде.

Жмир. Отже, господин полковник, воно трохи не тес... Трохи намалі... Далебі намалі! Покладіть уже вашу ласку, подаруйте тридцять пар волів, та хоч п'втораста коров з телятами, та кобил з лошатами, та овець з ягнятами давайте сот із п'ять...

Загреба. Не торгуйся, Тихвин, за шкапу! Я даю від щирого серця, скільки моєї спроможності.

Жмир. Та нехай буде хоч і двадцять пар волів, та всяческо ж давайте хоч бичків-третячків пар з десять...

Загреба. Нехай буде по-твоєму — дарю і десять пар бичків-третячків.

Жмир. Та теличок десятків п'ять...

Загреба. Гаразд! Дарую вам і пів сотні телиць.

Жмир. Та лошичок десятків п'ять же...

Загреба. Беріть і п'ятдесят лошиць.

Жмир. Та давайте вже й овечат хоч сот із п'ять. Нехай уже сюди йде й стара ялівка, валах і баран...

Загреба. Та щоб не жалкували на мене, то беріть і п'ять сот збирної вівці!

Жмир. От тепер спасибі! Тільки коли б уже так, господин полковник, щоб вівця була добірна; щоб хурди не накидали...

Загреба. Не турбуйся, друже! Вівцю дам добірну, хурди не буде!

Теленьдзеленьчик. Он бач, Тихвин Тихвинович, яка у полковника добрість! Та тепер ти повинен Килину Пилиповну у золоті водити!

Микита (*вбігає*). Пане! У нас не благополучно: якісь кімлики наринули на наших, та як завелась бійня, так і не доведи Боже! І вже чужі кімлики зовсім наших побивають!

Загреба. Що за бісова мати?

Гайдабура. Та що ж воно за знак? Ось побіжу я сам... А де мій карбач? (*хапає карбач і вибігає*).

Жмир. А піти лишень і своїх кімліків турнути на поміч.

Загреба. Та піду ж і я з тобою та хоч розпитаюсь у кого розумнішого — що воно й до чого? (*виходить*).

Диркалиха (*уступає в хату, до Теленъдзеленьчихи*). Оце таки лиxo! Однієї мороки збулась, а друга настала!

Теленъдзеленьчиха. Тобто як, голубочко?

Диркалиха. Та оце ж витурила я з дому отого триклятого Гайдабуру, та вже думала, що ніякої замітки не буде, а тепер бачу, що й Килину не подолімо сплоха. Притьмом зворохилась гаспідська дитина. Одно торочить: не піду, хоч заріжте! А коли потягнете, каже, силоміць, то буду гукать: рятуйте! Буду, каже батенькові ноги цілувати, щоб змилувався, а Жмиреві, каже, у вічі скажу, що він мені гидкий, бридкий, що мою душу від його верне!

Теленъдзеленьчиха. Та й огурна ж яка!

Диркалиха. І хто її знає, коли вона такого норову набралась, бо до сього часу була така тиха та покірлива, що крашої й не треба.

Теленъдзеленьчиха. А вже ж, голубочко, треба якось довести справу до кінця. Уже як-не-як, а заручить треба, бо інако буде великий бешкет...

Диркалиха. Ох, треба, голубочко Марфо Григоровно! Сама бачу, що треба, та не знаю, як його й раду собі дать. Хіба напосісти на брата, щоб силоміць притяг до жениха та й заручив? Так ні, боюся, щоб Тихвин Трихвинович не зремствуував, як вона бучу зіб'є...

Теленъдзеленьчиха. Е, голубочко! Тихвина Трихвиновича така дурниця не збентежила б, та от сам полковник коли б не зрадив. Страхаюся, голубочко, коли б він не розмняк, побачивши слози дочки, та коли б назадки не подався...

Диркалиха. Ох, правда ваша, голубочко Марфо Григоровно! Безпремінно розмнякне, а розмнякнувши і всю справу розтеряє. А хіба от що зробимо: одуримо брата, буцімто Килина передягаеться та чепуритьса, а тим часом будемо напосідати, щоб по чарці та по чарці, то він незабаром набереться до безпам'яті. А збувши глузду та озвірівши, він не подивиться ні на слози, ні на репет, а саморуч її женихові віддасть.

Теленьдзеленьчиха. Так отак же й зробимо, моя голубочко! Оце буде найкраще! Заручимо Килину силоміць, а завтра хоч вона й нападеться на батька, то вже ж йому нігде буде дітись — уже ж таки свого полковничього слова не зламає.

Диркалиха (*христиться*). Прости мене, Пресвята Богородице, коли доведеться мені одурити брата! Бажаючи своїхрищениці щастя та про долю її дбаючи, я на все зважусь!

Загреба (*уступає з Жмирем*). А ось і ми до гурту! (до Диркалихи). А що ж, сестро, Килина? Адже ти по неї ходила?

Диркалиха. Не дуже приспішай, брате! Килині ж треба ще вратись як слід та причепуритись до ладу.

Загреба. Та чи вона бува, сестро, чи не теє.. Чи заспокоїлась хоч трохи?

Диркалиха. Не турбуйся, брате! Це вже мое та Марфи Григоровни діло. Вона ж таки моя зрощениця, а Марфи Григоровни хрищениця, то як же б таки вона нас не послухала? Кажуть тобі, що тільки вбереться та й вийде.

Загреба. А коли так, то й слава тобі, Господи! Тепер і у мене з душі вагота спаде.

Диркалиха. А ти скажи мені, брате, чи погодився ти з зятем за посаг?

Загреба. Не турбуйся, сестро! Хвалити Бога, дійшли до згоди без клопоту.

Жмир. І ще ж таки нам не погодитись! Слава Господеві — усе скінчили.

Диркалиха. А коли так, то більш ніякої й замішки не буде!

Теленьдзеленьчиха. А тепер уже й випити й закон велить!

Загреба. Ге, тепер ми погуляем до пуття! (*бере чарку й підіймає вгору*). Поздоров же, Боже, молодих — моого зятя коханого Тихвина Трихвиновича і мою доньку любу Килину — гурра!..

Диркалиха, Теленьдзеленьчиха. Гурра!

Загреба. Ге, нікому й згук підхопити! Оце як би велике кумпанство, та гук, та грюк — от би весело було! А де пак Гайдабура?

Теленьдзеленьчиха. Та цур йому!

Диркалиха. Та нехай йому грець!

Загреба. Е, ні! Який же бенкет без Гайдабури? Він хоч і махамет, а душа правдива й весела.

Диркалиха. Та будь він тричі проклятий! Він уже похвалився Палажці, що хоче бешкет зробить. Нехай, каже, ладнаються, а я іх потім раптом розладнаю. Як ухоплю, каже, жениха за левержет та як почну його, каже, карбачем благословить, то він не потрапить куди й тікатъ.

Загреба. Ото, іродів син!

Диркалиха. Так я ото спровадила його буцімто на кімлицьке бойще, а там він замість бойща наскочить на гульбище та й застрягне!

Жмир. Спасибі ж вам, Тетяно Демидовно! Шкода тільки, що у гурті й мої кімлики понапиваються.

Теленьдзеленчикха (бере чарку). Поздоровляю ж тебе, Тихвин Трихвиновичу, з великим щастям! Я казала тобі, що коли візьмусь за діло, то зроблю до ладу, так отже й зробила!

Жмир (уклоняється). Спасибі вам, Марфо Григоровно! За вашу прислугу, дастъ Бог, і я вам віддячу!

Завіса

XII

Заля в домі Загреби. Ранок.

Загреба (цілком захмурений, тихо виступає на кон з люлькою на довгому чубуці). І голова болить, і на серці важко... Учора ми багато вдіяли, заручили Килину за Жмиря... та щось я й не згадаю, як воно усе склалось... усе те мріється мені, мов би уві сні приздрілось... Здається, ніби Килина пла-кала, ніби навколошки ставала, репетувала на ввесь голос... Отже, мабуть, розпитатись, то буде краще (до дверей). Палажко! Гей, Палажко!

Палажка. Чого зволите пане!

Загреба. Слухай пак... Ось підступи бо сюди ближче... (сідає до столу). От що я спіттаю тебе, голубко... Чи Килина вчора не теє... Чи то пак, чи ми пак учора не теє... Чи не скривдили часом Килину?... Чи як пак воно було в нас?...

Палажка (пильно дивиться на Загребу і колихає головою). Егеж, егеж! Чи то пак, чи ми пак, чи як пак! І вам не стид, і вам не гріх заручини своєї дочки справлять, без пам'яті бувши?

Загреба. Та ти бо слухай... Ти бо, чи чуеш, не лайся, а скажи мені ладом.

Палажка. Та що там ладом казать? Напоїли вас пані до безпам'яті, та й підбили на згоду, щоб заручити Килью за Жмиря!

Загреба. Та ні, не те!.. Це я й сам знаю... А як пак Килина?... Чи вона бува не тес...

Палажка. Де вже не тес! Вона одно казала: не хочу я за його! не піду я за його! а ви казали: брехня, бо підеш! Вона просилася, а ви сварились! Вона плакала та до ніг ваших падала, а ви саморуч притягли її до Жмиря та й віддали до рук: бери з душою і тілом!

Загреба. Та брешеш, триклята!

Палажка. Та спітайте хоч саму Килью!

Загреба. Брешеш, очевидчаки брешеш!.. Цьому не можна бути! Щоб так таки взяв та й потяг живосилом... Ні, брехня, голубко! Може й скоїлось щонебудь не до ладу, та все ж таки не так...

Палажка. Богом заприсягаюся, що не брешу ні на цятиночку! Прямо таки живосилом притягли ви Килью до Жмиря, злучили її руку з його рукою, та тоді й пустили!..

Загреба (*відкидається на дзиглі і хапається за голову*) Ой та й уразила ж ти мене, триклята! Як келепом по голові... як ножем у серце... (зривається з місця і розчепірює руки). Та невже ж таки? Та хіба ж таки? Та чи я сп'янів, чи я здурув, чи я спантеличивсь?... (до Палажки). Та чи ми ж таки притильном зробили заручини, чи ми ж тільки так... покуяовдились та й звели ні на що?...

Палажка. Де вже не зробили заручин, коли злучили їх руки, та й обвістили: оде ж тобі, дочка, жених, а це тобі, Тихвине, невіста?..

Загреба (*пускає крізь зуби посвист*). Та чи Килина ж перемовилася з ним хоч словом.

Палажка. Де вже там перемовилася! Вона одно головила та сахалася від його, та борсалася у ваших руках, як у тенетах...

Загреба. І не сиділи вони поруч за столом?...

Палажка. Ні часиночки!

Загреба. Так як же ти кажеш, що ми їх заручили?... Дурна ти! Хіба ж так заручають?... Хіба ж такі заручини бувають?...

Палажка. Та в добрих людей так не буває, а у вас, бачте, скоїлось.

Загреба. Пхе! Так на цьому ще не кінець... Це ще виходить надвічі...

Палажка. Та чи надвічі, чи ні, а одначе він питав вас: чи вірне ж ваше слово, господин полковник? А ви йому відвіча-

ли: віруй у мене, Тихвіне, як у Бога, бо я свого полковницького слова не зламаю!

Загреба (*вхопивши за голову*). Та невже ж таки?... Ой, лишко ж мені тяжке! Оце так що накуйовдила п'яна голова! (*раптом до Палажки*). А що ж Килина? Як вона після заручин?

Палажка. А після заручин вона прибігла в свою кімнату, та спершу тужила та билась, як риба об лід, а потім стиснулась та все трусилася усім тілом та стогнала. Уже я й роздягла її, і в ліжко поклала, і вкрила двома ковдрами, а вона все тремтить та стогне, та тільки з зорею заснула.

Загреба. А тепер?..

Палажка. А тепер лежить недужа — ні голови, ні рук не зведе.

Загреба (*звісивши голову*). Оце так, що справив заручини! Оце так, що впорався!.. А все сестра та Марфа Григоровна! Ні, так не можна! Я з вами перебалакаю! Я з вами перепитаюся! (*до Палажки*). А де сестра? Де Марфа Григоровна?

Палажка. А вони ще з зорею встали та все ходять у парці, та шупотять, та нараджуються. Тепер у садку під грушевою сидять та все змовляються, мов на злодійство.

Загреба. Так піду ж я до їх... (*Диркалиха і Теленъ-дзеленьчиха входять*).

Теленъдзеленьчиха. Доброго здоров'ячка, Пилипе Демидовичу!

Диркалиха. Добридень, брате!

Загреба. Драстуйте, Марфо Григоровно! Драстуй, сестро! На добридень обом вам!

Теленъдзеленьчиха. Поздоровляю вас, господин полковник, з учорашнім щастям!

Диркалиха. Поздоровляю, брате, з заручинами дочки!

Загреба. Спасибі, Марфо Григоровно! Спасибі, сестро! Та тільки от що... Здається мені, що ми вчора через лад уже напрокудили... Загналися через міру... зарвалися через край... поспішилися...

Диркалиха. Тобто як, брате?...

Теленъдзеленьчиха. Цебто як, Пилипе Демидовичу?

Загреба. Та де ж пак, коли живосилом потягли до Жмиря... Одно — перелякали дівчину, друге — зневажили сердешну, а третє — завгорили, за нелюба заручивши... Тепер зовсім, занедужала, моя голубка!

Теленъдзеленьчиха. Та яка там недуга, Пилипе Демидовичу! То звичайна дівоча скорбота. Звісно, дівка, як дівка: і дівоцтва жалко, і батенька шкода, рідної домівки...

Диркалиха. Е, брате! Знаємо ми цю недугу — сами заміж ішли, сами сумували та тужили, а проте, хвалити Бога, і щасливі були.

Загреба. Якби ж то так, мої голубки! Якби то Господь дав, щоб так воно й перемеженилось, та тільки навряд... Ма-бути, так, що не буде з нашого пива аж ніякого дива...

Теленьдзеленчиха. Цебто як, Пилипе Демидовичу?...

Диркалиха. Так хіба ж яка в тебе думка, брате?...

Загреба. Так коли сказати вам, мої голубки, по правді, то я й сам собі ради не дам... Зовсім з думками розгубився. Бо хоч я й пристав на згоду, щоб Килину за Жмирия віддатъ, а коли спраївді вона у велику скорботу впаде та хворяти почне, то вже, як там собі хочете, а я собі тее... Уже хоч слово полковницьке зламаю, а свою рідну дитину живцем у труну не покладу...

Теленьдзеленчиха. Еге! Так оце вже ви, Пилипе Демидовичу, і завагались!

Диркалиха. Еге, брате! Так оце ти вже й задкувати наміривсь? Е ні, брате! Так не можна! Уже коли вирік свое слово, то й держись по-чеській, коли хоч, щоб тебе люди шанували.

Теленьдзеленчиха. Ні, ні, Пилипе Демидовичу! Уже коли дали свое слово, то треба ж його й справдити!

Загреба. Ну, вже ж як хочете, мої голубки, а мені своєї дитини шкода! Що якби то вона самохітъ за Жмирия пішла, то й, Господи, яке б мені щастя було, а вже коли її силоміць віддаватъ та серденько її шматувать, то нехай йому грець, отому Жмиреві!

Теленьдзеленчиха. От тобі й на!

Диркалиха. Оце так що до діла!

Теленьдзеленчиха. Е, ні, Пилипе Демидовичу! Полковникові так робити зовсім не личить!

Диркалиха. Е, ні, брате, так не годиться! Уже як ти собі хоч, а так добрі люди не роблять!

Теленьдзеленчиха. Ні, ні, Пилипе Демидовичу, так не можна! Уже що не можна, то не можна!

Загреба. Та вже вас не перебалакаєш! А я вам скажу ось-як: що дав я Жмиреві слово, то цьому правда, так же й тому правда, що вирік я те слово, у п'яному глузді бувши. І хоча я слова свого все таки не ламатиму, та тільки й з весіллям не поспішатиму, бо тепер іще не видно, чи добре ми зробили, чи ні. А з перегодом воно буде видніш.

Теленьдзеленчиха. Та навіщо ж ми, Пилипе Демидовичу, будемо з весіллям длятись?

Диркалиха. І яка таки нужда трихи та мнихи справдяти?

П а л а ж к а . Пане! Там панночка хочуть розпитатись з вами та не знають, чи їй одягтись та сюди вийти, чи може ви сами до їх прийдете?

З а г р е б а . Добре! Скажи, нехай уже не турбує себе, бо я зараз прийду сам.

Д и р к а л и х а . Та ти бо таки, брате, поклич її сюди, та нехай таки і ми послухаемо, що вона скаже!

З а г р е б а . Ні, не покличу! Бо вона тепер і засмучена і хвора, а ви як присікаетесь до неї, то зовсім її загиркаєте.

Д и р к а л и х а . Та скаменісь, брате! За кого ж ти числиш мене та Марфу Григоровну? Хіба ж я не рідна її тітка, а Марфа Григоровна не хрещена маті?

Т е л е н ь д з е л е н ь ч и х а . Це вже ви, Пилипе Демидовичу, зовсім зневажаєте нас.

З а г р е б а . Ну, та добре вже — нехай уже покличу (до Палажки). Скажи ж їй нехай одягнеться помаленьку та йде до гурту. Та скажи, нехай не боїться, бо ми хочемо побалакати з нею тихен'ко та лагіднен'ко.

П а л а ж к а . А що воно за знак, пане, що повз наш хутір уже вчетверте проїздить Андрій Шульпіченко? Та наче знародне: усе на двір позирає та, в боки взявши, конем виграває.

З а г р е б а . Де ж він, іродів син?

П а л а ж к а . Та онде й тепер на тирлі конем ґрасує.

З а г р е б а (підступає до вікна). А й справді він... Чи ти ба?

Д и р к а л и х а . А гукни на хлопців, щоб собаками його натравили! Та де кімлики? Треба б гукнуть, щоб його наздогнали та малахаями почастували.

З а г р е б а . Ні, сестро, не поспішайся! Нехай ґрасує, поки ми з Килиною розпитаємося бо ми ж ще й тее... (до Палажки). Піди ж поклич Килину, а Шульпіченка щоб ніхто мені не вжився чіпати! (Палажка виступає).

Д и р к а л и х а . Чого ж ти, брате, натякнув про щось, та й не доказав? Кажи вже, брате, напрямець: чи не маєш думки перемінити Тихвина Трихвиновича на цього розбишаку?

З а г р е б а . Е, сестро! Наша справа так замоталася, що хто його знає, на чому в нас і кінець вийде...

Д и р к а л и х а . Тю на тебе, брате! Чи ти з умом? Хіба ж таки можна хоч подумати, щоб за Шульпіченка?...

Т е л е н ь д з е л е н ь ч и х а . Та чи ви жартуєте, Пилипе Демидовичу, чи ви навсправжки?

З а г р е б а . Не до жартів мені, Марфо Григоровно, а думка в мене така, щоб віддать Килину, за кого сама скоче...

Д и р к а л и х а . Господи, Господи! поверни йому розум.

Т е л е н ь д з е л е н ь ч и х а . Лишко тяжке, лишко тяжке!

З а г р е б а . Ох, лихо мені, Марфо Григоровно! Либо мені, сестро! Та ще й лихо не абияке, мої голубки! Що вже й так собі мізкуеш, і так розумуеш, та ні на якій думці й не осядешся. І так зроби — не гарно, й інакше зроби — погано. І туди подайся, то душогубцем будеш, і сюди поткнись, то на дурня вийдеш. Не доберу глузду та й годі. Правду кажуть, що вік живи та розуму навчайся, а дурнем умреш!

Д и р к а л и х а . Е, брате! Ти справді як мала дитина, що сьогодні їй одного заманеться, а завтра вже й другого закортить. Що вже се ж ми учора все обрядили та обсудили, і сам же ти цілком переконався, що нема Килині крашої дружини, як Жмир, а сьогодні — усі тії думки мов вітер розхвіяє!

Т е л е н ь д з е л е н ь ч и х а . Та коли б тільки з думками клопоти, то ще б не яке лихо, а то ж ми діло зробили — заручили молодих! Та це ж діло святе — як же його розламати? Та нас же й люди осудять, і Господь покарає!

Д и р к а л и х а . Та ти, брате, ума рішився! Та в тебе якась клепка випала з голови!

З а г р е б а . Отже не лайся, сестро, бо я й сам нетерплячий, то гляди спалахну та вилаю тебе на всі боки!

Д и р к а л и х а . Отак пак! Хто ж тебе лас, брате? А коли ти не по-людському робиш, то хіба ж тобі й внущати не можна?

З а г р е б а . Та ти внущати внущай та тільки не переборщай — от що!

К и л я (*тихо уступає в білій ранішній блузі, підходить до Загреби*). Добриденъ, батеньку! (*цилує його руку*).

З а г р е б а . Дитино моя, дитино! Та яка ж ти засмучена!

Т е л е н ь д з е л е н ь ч и х а . Драстуй, моя |донечко! Драстуй, моя квіточко! (*цилується*).

Д и р к а л и х а . Дочко моя, дочко! І чого таки ти отак бідкаєшся? (*цилується з нею*). Ось сядь бо коло нас, нас, та побалакаємо тихенъко та гарненько! (*Киля сідає до столу*).

З а г р е б а . Ти хотіла, дочко, зо мною розпитатись чи що?

К и л я . Хотіла, батеньку...

З а г р е б а . Кажи, моя дитино! Кажи, не байся! Кажи по правді, бо я ж тобі таки рідний батько...

К и л я (*запинаючись*). Я хотіла спитати вас, батеньку, що ви зо мною робите? (*злягає на стіл і ридає; усі замішались і мовчать*).

З а г р е б а . Не плач, моя дитино! Не плач, а кажи мені, що маєш, навпрямечь!

К и л я (*підвівши голову*). Батеньку! Чи невже ж таки ви справді хочете за Жмیرя мене утопить?...

З а г р е б а . Та хіба ж ти, дочко, таки притьом за його не хочеш?

Киля. Батеньку, батеньку! Як же за його йти? Та він же мені осоружний... мені душу від його верне! Він загубить май вік... він мене зв'ялить, він мене зсушить... він у труну мене покладе! (плаче).

Загреба. Годі, дочко! Годі, моя дитино! Коли ти за його не хочеш, то я його не хочу — нехай йому грець!

Теленъзеленъчиха (плеснувши в долоні). Ох мені ж лихо!

Диркалиха. Ненько ж моя рідна!

Загреба (до Киля). Не плач, дочко! То я вчора теє... послухав сестри та Марфи Григоровни... П'яний був... Здурив...

Диркалиха. Горе, горе з отакими поганими батьками! Що де б дівчину на розум навести, а він знижаеться та сам себе зневажає!

Загреба (до Киля). Утихомирся, дитино! Заспокойся й не журись! Бо хоч тебе й заручили за Жміря, а я на те не подивлюсь. Я на своїй голові знесу і сором, і лайку, і зневагу... Що ж, коли напрокудила п'яна голова, то нехай сама й відвічає!

Диркалиха (до Киля). Слухай, дочко! Слухай свого дурноголового батька, як він твоїм дурним примхам потурає та свою стару лису голову зневажає та лає!

Загреба (до Диркалихи). Шкода, сестро! Тепер ти мені своєю лайкою не дошкулиш! Лайся, хоч репти, а я свій рішенець поклав та й конт!

Киля (кидається цілувати батькові руки). Батеньку!... Ріднесенський... любесенський!... Не дарма ж я на вас надіялась... ви мене на світ відродили!

Диркалиха. Пху! Оце так що нарobili сорому та бриду! Тепер і очей між люди не показуй!

Теленъзеленъчиха. Оце так що впорались! Вели — вели справу, та й звели на пшик!

Загреба (до Киля). Ну йди ж тепер, дочко, в свою світлицю, бо тут іще й на тебе нападуться! (Киля виступає).

Гайдабура (уступає в хату). Пу-гу!

Загреба. Козак з лугу!

Диркалиха. Тільки й не достатало, щоб чорти прінесли оцього луциперяку! (Зривається з місця і відокремлюється гетъ, а за нею і Теленъзеленъчиха. Вони то збігаються і з запалом, жестикулюючи, шупотять, то розбігаються і шмиглюють по хаті).

Гайдабура. А що це ви, розладнались, чи що?

Загреба. Ге, тут такий у нас розмір настав та така зайшла звода, що пані на мене аж зубами клацають!

Гайдабура. Та за віщо ж чи через віщо?

Загреба. А через те, що я відсахнувся від Жмиря. Поклав так, щоб йому замість дочки та пинхву під ніс дать.

Гайдабура. Оце до діла! Оце по-моєму! От за це хвалю! Це таке діло, що, недовго длявшись, можна й по чарці хильнуть. (Зиркнувши на стіл). Ге, та в тебе ще й страви на столі немає?

Загреба (до дверей). Палажко! (Палажка витикається). А неси мерщій сюди страву!

Диркалиха (підступає до Загреби). Ну, брате, з одним женихом ти впорався до ладу, а тепер я тебе спитаю: за кого ж ти ладиш свою дочку? Чи не за Шульпіченка справді?

Загреба. А за того буду ладити, за кого сама скоче — чи за Шульпіченка, то й за Шульпіченка.

Диркалиха. То може покличеш Килину та розпитаємось?

Загреба. Та й покличу таки! (до дверей). Агей, Палажко! (Палажка витикається). А поклич ізнов Килину! Та скажи, нехай не боїться, а йде сміливо! (Палажка зникає).

Диркалиха. Побачимо, яке то з цього пива та буде диво

Теленьдзеленъчиха. На одних заручинах погуляли, то може й на других погуляємо.

Загреба. Та й погуляємо таки. Та вже погуляємо за любки — з легким серцем та з веселим духом!

Гайдабура. Та ке лиши задля кумедії і по Жмиря турнемо, то ти йому свою резолюцію призвістиш, а я хоч накепкуюся з нього досхочу.

Загреба. Та нехай йому грець! Тут хоча б якнебудь роз'єднатись із ним без турбації, а тобі кепство на думці.

Киля (уступає). Ви мене кликали, батеньку?

Загреба. Кликав, дочко!

Киля (сідаючи до столу). Навіщо ж це?..

Загреба (розгладжує вуси і опирається руками об коліна). От що, моя дитино! Оце ми занехали осоружного тобі Жмиря, то кажи ж мені тепер свою думку... Скажи мені щиро, хто тобі любий, хто тобі до душі, за кого ти хочеш заміж іти?

Диркалиха (набік). Іще й допитується про любка — та про його вже уся Чорноморія знає!

Киля. Батеньку... навіщо ви мене питаете про це?

Загреба. Як — навіщо? Адже тобі пора й заміж. І вже коли Жмир тобі осоружний, то хтось таки е тобі й любий. Кажи, моя дитино, кажи навпрямлець! За кого ти хочеш, за того й моя згода.

Диркалиха (до Кілі). Та кажи вже, дочко, кажи! Нехай уже усім нам сором у вічі вдарить!

Киля. Батеньку... я ні за кого не хочу...

Теленьдзеленъчиха (до Диркалихи, у пів голоса). Моя ж голубочка! Та воно ж таке на наше й вийде!

Загреба (з дивовижею). Тобто як, дочко?

Киля. Я ні за кого не хочу, батеньку...

Загреба. Отаке вигадай! Та хіба ж я, дочко, на насіння тебе зоставлю?

Киля. Не піду я, батеньку, ні за кого, бо мені ніхто не любить...

Гайдабура. Як — ніхто? А Шульпіченко?

Киля. Ні, батеньку, не хочу я за Шульпіченка... Я не піду за його ні в світі!

Загреба. Отака ловись! Чом же не підеш, дочко?

Киля. Батеньку... він мене не любить...

Загреба. Тю на тебе, дурне дівча! Схаменись!

Киля. Не любить він мене, батеньку, далібі не любить...

Загреба (розводить руками). Та як же так?.. Та що ж воно за знак?.. Адже ти теє... чи то пак!.. Адже він теє... чи то пак... Та в вас же, матері вашій біс, кохання завелось чи що б то? Та він же тебе й сватав!

Киля. Він дурив мене, батеньку... бо його завидки брали на вашу худобу та гроші... Не мене він добивався, а прошай... А як відіслали його ні з чим, то він не стерпів, пробелькнувсь, та й виявив свої думки й свою душу...

Загреба. Та що ти торочиш, дурна дитино! Ото він, мабуть, спересердя налякався або що, а ти вже й крила спустила!

Киля. Чи спересердя, чи ні, а він мене зневажив таким словом, що в його і язик би не повернувся його промовити, якби він любив мене. Він одним словом своїм убив мене наївки.... Хоч який він гарний, хоч який він любий, а коли він за мою любов та мене зневажатиме... Або хоч і не буде зневажати, та коли я знатиму, що його ласки куплені... Ні, батеньку! Хоч вік діуватиму та сумуватиму, а за його заміж не піду!

Диркалиха (сплеснувши в долоні). А що ти, брате, теперечки скажеш?

Теленьдзеленъчиха. А яка тепер, Пилипе Демидовичу, буде ваша річ?

Загреба (розводячи руками). Не втямлю... Нічогісінько не втямлю! Не второпаю нічого, хоч заріж!

Гайдабура. Отже, глядіть, Килино Пилиповно, щоб ви через дурницю та не згубили сами свого щастя! Вам би треба ще перепитатися з Шулыпіченком.

Диркалиха (*спинувши Теленъдзеленьчиху за рукав і пеморгнувшись з нею*). Як же ти, дочки, кажеш, що він тебе не любить, коли він і сьогодні увесь ранок коло нашого двора увихається? (*зазирає у вікно*). Он, бач, як перед двором конем грає та, в боки взявши, згорда поглядає?

Киля. Як? Шулыпіченко, кажете, перед нашим двором конем грає?

Диркалиха. Та вже ж! Іще я хотіла гукнути, щоб його собаками натравити, та малахаями поблагословити, так же батько твій заборонив — нехай, каже, ґрасує та гордує, бо може він, каже, мені зятем буде!

Киля. Тітонько... та ви мене дурите, мабуть... ви глузуете з мене...

Диркалиха. Та коли не ймеш мені віри, то хоч сама у віконце зазирни!

Киля (*зривається з місця і зазирає у вікно*). Де ж би то?.. А!... Так хіба ж то він?...

Диркалиха. А то ж хіба не він?

Киля. Він... (*опускається на дзигель, звісивши голову і зціпивши руки*).

Диркалиха. Чого ж ти, дочки, зразу зів'яла? Дивись, моя дитино, дивись на свій сором тяжкий, та кайся! Бо він же знущається над тобою! (*до Загреби*). А ти, брате, чого повісив лоб та й мовчиш, мов ступень? Промов бо нам хоч словечко! Чи може почувся на сором та брид? Може второпав тепер, що, занехаявши свій батьківський розум та потураючи дівоцьким дурощам, і сам опинився в дурнях — на посміхи людям? Так терпи ж, коли так, і сором і брид, та сиди у закутку, не потидаючи очей між люди, а я з тобою цього сорому не хочу поділяти! Не май мене, брате, за рідну сестру! Я відсахнуся від тебе навіки вічні! Я ногою до тебе на поріг не ступлю і на ввесь світ гукатиму, що моєю добрістю згордували, що мій розум занедбали, моєї ради не послухали! (*до Кили*) А ти, дочки... ти втішайся, дивлячись на батька, як він чолом до землі поникнув... Як йому важко від тієї слави, що ти наробыла. Що ж? Нехай батько скорбue собі та стогне з лиха, а тобі яка нужда? У батька є що істи, є що пити і є в чім хороше походити, то й гуляй собі, дівуючи, поки він животіє, а про те, що потім буде, — не зважай!

Теленъдзеленьчиха (*обиймає Диркалиху*). Золотії у вас вустонька, Тетяно Демидовно!

Гайдабура. Де вже не золоті. Коли бреше і креще, стриже і чеше! Бо той сердечний Шульпіченко приїхав сюди не хизуватись, а свого доконечного вироку сподіватись.

Диркалиха (до Гайдабури). А тобі зась, бо тебе ця річ не зачіпає аж ні трішки! (до Загреби, згорда). Що ж ти мені, брате, на це відкажеш?

Загреба (підводить голову і тре собі лоб). Та ти бо, сестро, не теє... не нападайся... Дай мені хоч трохи з думками зібратись (з перегодом). Так оце б то ні за Жмиря, ні за Шульпіченка... Як же ж воно так? (до Кили). Дочко! Дитино моя! Скажи ж мені з ласки, як нам буть?...

Диркалиха. Скажи бо йому, дочко! Скажи вже йому навпрямець: любуй, мов, батьку, тією славою, що я наробыла, — тепер сором від людей — та жалуй мене, розумницю, по головці!

Загреба (до Кили). Дочко! Так ти не хочеш іти за Шульпіченка?

Киля. Не хочу, батеньку...

Загреба. І за Жмиря не хочеш?

Киля. Не хочу...

Загреба. І ні за кого не хочеш?

Киля. І ні за кого не хочу... Не хочу я заміж! Батеньку! невже ж я вам обридла чи надокучила? Нехай я буду з вами жити... Я доглядатиму і пильнуватиму вас на старості літ, а більш мені нічого й не треба.

Загреба. А сором, дочко?...

Киля. Який же сором, батеньку?... Та я ж іще сорому не наробыла... А коли маєте за сором, що я Шульпіченком любилася, то той же сором на мене впав, а не на вас...

Загреба. Е, дочко! Твій сором — і мій сором. І хоч і кажеш ти, що особливого сорому не нарobiliла, то не так скажуть люди. Вони приточать удесятеро і оплетуть так, що не збутись нам поганої слави довіку. (Здихнувши). Так ти, дочко, ні за кого не хочеш?

Киля. Батеньку!...

Загреба. Ну що ж... Чи так, то й так! Коли не хочеш покрити того сорому чесним шлюбом, то будеш терпти. Та однаково того сорому мені не обіратись: одна дочка з москалем повіялась, і друга... Та що й казать! Уляна, спасибі їй, прибила мене, а ти, дочко, доб'еш, та на тому й конт! Не знала стара голова, як дочками порядкувати, то нехай пропадає! (утирає слізози).

Теленъдзеленьчиха. І оце б то батько отак ганьбує перед дочкою!

Диркалиха. Дурному дурна й пам'ять!

Киля (підсугаючись до Загреби). Батеньку... я щось хочу вам сказатъ...

Загреба. Кажи, моя дитино! Кажи, що хоч, бо мені вже все однаково. Мене нічим не здивуєш, і на все тобі моя згода!

Киля. Батеньку... коли вже слава моя так тяжко гнітить вас... коли вже безпремінно треба її покрити шлюбом... то нехай уже я піду заміж...

Загреба. Он бач! За кого ж, моя дитино?

Киля. Батеньку... я сама не знаю... порадьте мене, батеньку!...

Диркалиха (плеснувши в долоні). Та моя ж ти донечко! Та це ж тебе сам Господь на розум навертає.

Теленьдзеленьчиха (цілує Килю). От моя донечка! От моя розумниця!

Киля (до Загреби). Ох, батеньку, батеньку! Порадьте мене, скажіть мені, за кого мені йти, а я на все буду в згоді...

Загреба. Ні вже, дочко! Вибирай сама, кого знаєш, кого тобі серденко твое вкаже, а я тебе не пораджу, щоб на мене потім не нарікала!

Диркалиха (до Загреби). Тю на тебе, старий дурню!

Теленьдзеленьчиха. Та чи вам же не сором, Пилипіе Демидовичу!

Загреба (до Киї). Так як же, моя дитино, за кого ти підеш?

Диркалиха. Та що ж ти питаєш у дитини, коли вона сама в тебе поради просить! Та порадь же таки нещасливу сиротину, бо ти ж таки батько, а неньки ж у неї немає!

Теленьдзеленьчиха. Та порадьте ж бо, Пилипіе Демидовичу, або дайте хоч ми порадимо, бо я ж таки їй хрещена мати, а Тетяна Демидовна рідна тітка!

Загреба (з гнівом). Годі вам скіпратись до мене та, як сороки, скреготати! Сказав вам раз, що не буду накидати нікого, то й не буду! (Диркалиха і Теленьдзеленьчиха б'ються об полі руками). Кажи, моя дитино, кажи, моя втіхо, за кого ти хочеш заміж іти?

Киля. Ох, батеньку! батеньку! Мені за Жмиря йти — гірше, ніж умерти...

Загреба. А за Шульпіченка?

Киля. Батеньку, батеньку! Я Шульпіченка любила... я люблю його і довіку буду любити! Та нудить мое серденко великий жаль на його... і страхаюся я, що він мене не любить так, як я його люблю... Бо коли він не любить мене широ, то я не буду за ним щасливою...

Диркалиха. За кого ж, моя крихотко?
Теленьдзеленьчиха. За кого, моя плітточко?

Киля. (вагаючись і запинаючись). За... за... за...

Жмирия...

Диркалиха (плеснувши в долоні, кидається до Кили).
Доченько ж моя любесенька та гарнесенька!

Теленьдзеленьчиха (теж обіймає Киллю). Та моя
ж ти кралечко, та моя ж ти розумнице!

Гайдабура (до Кили). Килино Пилиповно! Невже ж та-
ки справді підете ви за цього песяголовця!

Загреба. Дочко моя! Чи ти ж з отухи за нього йдеш?

Киля. З охоти, батеньку!...

Загреба. І не будеш ти тужити та скоруввати?

Киля. Не буду, батеньку... Ох, батеньку, батеньку! Що
буде, то буде, а нехай уже піду за Жмирия...

Загреба (обіймає її). Та ти ж моя втіхо дорогая! Та ти ж
мене на світ відродила! (плаче).

Диркалиха. Отепер і я бачу, що це моя зрощениця, що
вона моїм поглядом на світ позирнула!

Теленьдзеленьчиха. Слава тобі, Пречистая Бого-
родице, що ти нам погодила і нашу дитину сама напутила!

Киля. Батеньку! Я чогось нездужаю... із сили спала...
Тепер уже відпустіть мене, то я відпочину трішки.

Загреба. Іди, моя дитино! Іди відпочинь гарненъко!

Диркалиха. Ходім, моя донечко, я тебе сама роздягну
і в постілоньку укладу!

Теленьдзеленьчиха. Ходім, моя любонько, ми те-
бе вдвох... Ми тебе сами... ми тобі усе на світі!

Киля. Ох, не руште мене, тітонько... не займайте мене,
мамонько... Нехай я краще сама... на самоті мені легше бу-
де... (Диркалиха і Теленьдзеленьчиха випроваджують Киллю).

Загреба. Ну, спасибі ж Богові, що хоч воно так вий-
шло...

Гайдабура. А що ж вийшло? Чорти батька зна що, й
чорти батька зна як!

Загреба. Та все ж таки, братіку, хоч не силоміць від-
дамо... А тепер давай вип'ємо абощо... (наливає чарку). Будь-
те здорові!

(Диркалиха і Теленьдзеленьчиха уступають веселеньки)

Диркалиха. На здоров'ячко, брате! Тепер і я вип'ю
залюбки!

Теленьдзеленьчиха. Пийте та й нам дайте!

Гайдабура. Пийте, трикляті яги, Килинину долю занапастивши! Пийте за її лихо, то може хоч похлебнетесь та подавитесь!

Загреба. Тю на тебе, Семене! Чи ти не спантеличивсь?

Диркалиха. Та чи ти не здурів, триклятий?

Теленьдзеленьчиха. Та спитать же тебе, хамлюго, завіщо ти лаєшся?

Гайдабура. А ви, сердешні, не розтямкуете — завіщо? За душогубство! За Килинину долю! Таки дотягли, таки доконали трикляті яги бідну дівчину! Як учепилися за неї та як уп'ялисісь її в душу, мов упірі, так вона бідна нудилась — нудилась, та бачить, що й за батька не захилиться, та й віддалась на видюшту смерть!

Диркалиха. Чи ти ба, що вигадав триклятий бузувір!

Теленьдзеленьчиха. Та побий же тебе сила Божа! Та як же тобі не гріх!

Гайдабура. Та ти про тріхи мої не турбуйся! Іще побачимо, кого більше черти мордуватимуть на тім світі — чи мене, чи тебе з Диркалихою.

Диркалиха. Як? Так оце ти рівняєшся до нас із гріхами? Та може ж ми й грішні перед Господом, та не такі ж таки махаметки і бузувірки, як ти!

Теленьдзеленьчиха. Та чи є на світі такий лиходій, щоб з тобою у гріхах зрівнявся?

Диркалиха. Та ти ж гірший махаметянина — ти прямо ідолянин!

Теленьдзеленьчиха. Та ти ж у Бога не віруєш, до церкви не ходиш, у гріхах не сповідаєшся, по десять рік не причащаєшся!

Диркалиха. Та ти ж кобилятину їси! Та ти ж у страсну п'ятницю з потіпухами в лайдачарні гуляєш!

Гайдабура. Так я ж хоч і кобилятину їм, так людського добра не заживаю. І хоч може в страсну п'ятницю в лайдачарні гуляю, так за те ж і живий до Бога не лізу, і не личкуюся ні перед ким, не затуляюся преподобністю, людям капості виробляючи та чужу долю занапащаючи!

Диркалиха. Та хто ж не знає, що ти давно вже чортам душу запродав!

Теленьдзеленьчиха. Та я дивуюся й не надивуюся, як під тобою земля не репнє!

Гайдабура. Еге, якби за великі гріхи під нами земля репалась, то вже б давно обох вас черти в безодню потягли!

Диркалиха. Господи, Господи! І навіщо ти держиш на світі отакого тричі проклятого невіряку!

Т е л е н ь д з е л е н ь ч и х а . Та покарай же його Господи, за його бузувірство! Пошли на його або грім небесний, або наглу хворобу, абож руку душогубця!

Г а й д а б у р а . Та невже ж, Господи, не віддячиш їм за їх прохірство та машкарство? Шарпни їх, Господи, святим твоїм шарпанням по душі і по тілі, щоб аж зуби зціпили і витріщили очі!

Д и р к а л и х а . Пху на тебе, іроде!

Т е л е н ь д з е л е н ь ч и х а . Пху на тебе, бузувіре неприкаянний!

З а г р е б а (*підводиться з місця й підіймає руку вгору*). Годі! Годі, Семене! Годі й ти, сестро, та й ви, Марфо Григорівно! Не той тепер час, щоб лайку заводити та свари збивати! Покиньте згаду, згадайте, яка година наспіла! Сам Господь по-годив нам тихомирно справу закінчати, а ви заходилися змагатись та псякуюватись! (*До Гайдабури*). Облиш, друже! (*Цілує його*). Облиште, мої голубочки! (*Цілується з Диркалихою і Теленъдзеленьчихою*). Облиште, мої любі, та вил'ємо з миром по чаці, бажаючи щастя мій дитині любий!

Д и р к а л и х а (*хлипаючи*). Прости мене, брате мій любий, що я в такий час та з оцим луципером у лайку зайшла! Серденько мое розгорілося, не силонька моя терпіти від його зневагу. (*плаче*).

Т е л е н ь д з е л е н ь ч и х а (*крізь плач*). Простіть і мене Пилипіе Демидовичу, — не змогла я свого серденъка здергати, бо оцей же бузувір до живих печінок мені доскромадив!

Г а й д а б у р а (*теж мов би хлипаючи*). Прости ж і мене, Пилипусю, що оці преподобниці трохи мені очей не видряпали! Бо вони такі, що хоча б сім собак на їх напустив, то кожна б від усіх відгризлася!

З а г р е б а . О, бодай тебе з отаким опрошенням! Сказано бузувір! (*Підіймає вгору чарку*). Пошли ж, Господи, моїй любій дитині, моїй дочці Килині, за її покірливість та добрість щасливую долю та довгий вік!

Д и р к а л и х а . Пошли, Господи!

Т е л е н ь д з е л е н ь ч и х а . Дай то, Господи! (*П'ють*).

З а г р е б а (*сидіє на дзигель*). Ох, голубки мої, голубки! Оце п'ю я за щастя та здоров'я моєї дитини, а душа в мене болить... Бо знаю я, що коли згодилася вона за Жмиря віддатись, то тільки задля мене, задля батька свого рідного. І добре ж, коли доля її випаде справді хороша, а якщо ні, то горенько її зависне на моїй душі гріхом страшеним...

Д и р к а л и х а . Годі, брате, з жалкуванням! Уже ми твоїх дурних жалів наслухались, а більше й слухати не хочемо!

Т е л е н ь д з е л е н ь ч и х а . Облиште, Пилипе Демидовичу, з своїми жалоющими! Обридло нам із вами в переваги-ваги гратись! Уже коли сама Килина згодилася, то нема чого й киснути!

З а г р е б а . Та й напасливі ж ви, нехай вам біс! Зараз і наскіпалися... Хіба ж я винен, що доля моєї дитини мені з думки не сходить?

Г а й д а б у р а . Так ти ж про Килину думай та й про інших дітей не забувай. Згадай хоч про Юрка та Гараську — на якого бісового батька сидітимуть вони під калафуром? Уже коли бить їх, то давай виб'ємо та й пустимо на волю!

Д и р к а л и х а . А й справді! Не дляйся з ними, брате, покарай їх тяжко, та тоді, коли хочеш, — прости, а коли ні, то з двору прожени та й конт. Бо тепер же в нас інша справа зайшла — треба з весіллям клопотатись!

З а г р е б а . Ні, сестро, не буду я їх карати ніяк... Не той тепер час, щоб карать, а той, щоб милувати. (до Гайдабури). Піди, Семене, ослобони їх, та нехай ідуть до гурту!

Д и р к а л и х а (жахнувшись). Схаменись, брате! Хіба ж таки можна за таке злочинство та не покарати?

Т е л е н ь д з е л е н ь ч и х а . Ні, Пилипе Димидовичу, так не можна! Уже як-не-як, а покарати треба, безпремінно треба, бо вони ж вашу батьківську волю під ноги стоптали, вашу честь заплямували! Та коли минеться їм така провинність без ніякої кари, то вони ще й не такого лиха нароблять!

З а г р е б а . Годі! І не кажіть мені про кару, бо не послушаю! Не така година настіла, щоб катування справлять! Та й Килина учора просила за їх, аж до ніг мені припадала. Простю їх, то й мені на серці полегшає, і Килині залишнього жалю не буде!

Т е л е н ь д з е л е н ь ч и х а . Е, лиxo з оттакими легкодужими батьками!

Д и р к а л и х а . І отак він, голубочко, хоч коли. Як розмлявиться та розкисне, то стане такий м'який та в'ялий, як квач! А теперечки тільки того й недостачає, щоб Уляну простили та з Прогульбицьким замірили.

З а г р е б а . А що ж! Нехай тільки приідуть та впадуть мені до ніг, то й помилую! Іще й худобою та грошима надарю — нехай собі поживають та на мене не нарікають за нелюдськість.

Т е л е н ь д з е л е н ь ч и х а (плеснувши в долоні). Оце так що гарна справа буде!

Д и р к а л и х а . Та ти, брате, очевидчаки ума рішився!

Т е л е н ь д з е л е н ь ч и х а . От тоді вже справді уся Чорноморія посміється: зарегочутъ люди і на Кирпилях і на Ясенях, і на Бейсузі і на Чолбасах!

Д и р к а л и х а . Та тебе тоді, брате, не то люди, а й кури засміють!

З а г р е б а . Та й обридли ж ви мені, нежай вам грець! З вами говорити — тільки серце дратувати.

(Уступають Гайдабура, а за ним Юрась і Гарась у залізах. Хлопці зупиняються біля порога і з ляком роздивляються).

Г а й д а б у р а . Оце ж тобі й арештант! Чи будеш бить, чи будеш милувати?

З а г р е б а (з фальшивим гнівом). А що, махамети, як собі чуєтесь — га? Чи будете наперед батькову волю під ноги топтати, та сестер пройдисвітам продавати, та родинну честь і славу занепащать? — Га?

(Юрась і Гарась з переляку мовчатъ та дивляться на батька, як на видюшку смерть).

Г а й д а б у р а . Ану, хлотці, мерщій навколішки, та чолом батькові до ніг, бо вже посеред двору і кімлики з малахаями стоять!

Ю р а с ь (падає на коліна). Батеньку! Згляньтеся на нас, змилуйтесь над нами!

Г а р а с ь (теж падає на коліна). Змилуйтесь, батеньку! Ради Господа змилуйтесь!

З а г р е б а . Ох, діти мої, діти! Як же мені над вами змилуватись, коли ви мене не милуете? Зневажили, збезчестили, у вічний соромували... (утирає слізози).

Ю р а с ь (уже сміліш). Простіть, батеньку, в послідний раз, а більше не буду, поки живота моого!.. Закаюся на віки вічні!..

Г а р а с ь . Згляньтеся, батеньку, тільки на цей раз, а більше не буду до суду — до віку... Кленуся честю... заприєгуюся Господом!...

З а г р е б а . Вставайте, діти, — я вас прощаю! Та знайте, що прощаю вас не через те, що ви божитесь та кленуетесь, а через те... через те... що великий час настав — сестра ваша Килина у чесний шлюб заходить!... Ослобоняю вас! (до Гайдабури). Розкуй їх Семене!

Ю р а с ь і Г а р а с ь (кидаються до батька і цілують йому руки). Батеньку! Голубчику! Спасибі ж вам, та ще й велике! Спасибі на віки вічні!

З а г р е б а . Ох, діти, діти! Цілуєте ви мені руки, а того й не знаєте, що Килина поперед вас їх слізми зросила, за вас, поганців, благаючи... Шануйте її діти... Любіть її. (Утираючись). Та нежай вам абицю! Ідіть собі геть, а то ще заплачу!

Гайдабура. (підступає до Юрка з ключем від заміз).
Подай уперед ліву ногу! Отакечки! (відмикає заміз).

Юрась. Батеньку! Та ви ж цілком простили нас чи може ще й тес?...

Загреба. Та кажу ж тобі, що простив!

Юрась (усміхаючись). Оце їй же ти Богу!.. Це мені аж дивно... А я вже думав... уже боявся, що зовсім тес...

Гарась. А я вже аж тес... уже й не сподівався... І як воно так сталося?...

Гайдабура (до Загреби). Отже ти, Пилипе, зовсім збентежив хлопців, ослобонивши їх від усякої карі. Якби таки завдав їм хоч трохи парла, то їм би й на совіті вияснилось і на серці полегшало. (До Юрка та Гараська). Ходімте, хлопці, на двір, то я скажу кімликам, щоб поклали вас та зашкварили вам хоч по десятку!

Юрась. Чи ти ба, яких дурнів знайшов!

Гарась. Ні. вже, Семене Прокоповичу! Тут хвала Богові, що батенько змилосердились... (кланяється знов). Спасибі вам, батеньку, від щирого серця спасибі!

Юрась (теж кланяється). Спасибі, батеньку, навіки спасибі!

Загреба. Годі, діти! Ідіть собі та поспідайте, бо ви, мабуть, голодні...

Юрась. Ні, батеньку, ми не голодували! Ото як замкнули нас учора в гамбар, то Киля, спасибі їй, зараз ізлізла по драбині до віконця, що для духу зроблене, розпиталася з нами, та й почала достачати нам харчу: понансила і сала і ковбас, а я ще й горілки випрохав. Так Гарасько не єсть, не п'є, а тільки стогне та щось белькотить, як уві сні, а я, недовго длявшись, як почав ковбаси вмінать та горілку пити, а далі як застівав...

Загреба. Ох, тобі, махамете, сплоха не дошкилиш!

Гарась. Ходім, Юрасю, до Килі та хоч подякуємо їй. (Виступають).

Загреба. Ху-у! Наче й негарно, що так їм минулось, а з душі мов каменюка звалилась!

Теленьдзеленьчиха. Ну, шкода, що не я оцим дітям батько! Знали б вони, як мою волю під ноги топтати!

Диркалиха. Ні, якби на очих дітей та такий батько, як я була мати, — були б шовкові!

Завіса

ХІІІ.

(Майданчик перед причілком Загребиного дому. З обох боків дерева і кущі бузку. На дім падає луна від огнища, що розпалено у дворі на воротях. Від огнища долітають гук, регіт і співи. Серед майданчика кілька дзиглів, стіл, на ньому графин з горілкою).

Загреба (ходить по майданчику). Чи ти ба, яке огнище розпалили — аж дім і сад луною освітило! Треба сказати, щоб не дуже то багато напалювали жару, бо це іграшка небезпечна. Он у полковника Гургулія як напалили жару цілу кучугуру, а поїзд з молодими як насکочив туди, то й коні не винесли — так і застриягли в жару і живцем попеклись, та й молодих насили зрятували. (Набік). Агей, Тарасе!

Тарас (уступає з-за ріжка). Чого зволите, пане?

Загреба. Гляди мені, Тарасе, щоб там хлопці не дуже багато напалювали жару — щоб часом коні не застриягли!

Тарас. Та вони вже напалили були таку кучугуру, що було б коням аж по черево, так я звелів згребти ту кучугуру геть набік, а це вже вони завдруге солому палять.

Загреба. Гляди ж мені, голубчику, щоб не тее... щоб часом, боронь Боже, не трапилось лиха!

Тарас. Не турбуйтесь, пане, усе буде гаразд! (виступає).

Загреба (сам собі). Ох, лихо, лиxo! Діждався того часу, що дочки до шлюбу повезли, та щось мені ні радости ні втіхи. Чи я собі хворий, чи може душа моя прочуває яку злегоду, а тільки нудиться мое серце та й нудиться... Сподіваюся молодих від вінця, і душа моя аж мре! (набік). Агей, Тарасе)!

Тарас. Чого зволите, пане?

Загреба. А гукни мені сюди урядника Туркота!

Тарас. Зараз, пане! (виступає).

Загреба (сам собі). Ох, лиxo! І що воно за знак, що й серце мені завмирає, і аж тіло на мені тримтить? Та хоча б скорій уже прибували молоді, то може б душа моя хоч трохи заспокоїлась. (Уступають Тарас і Туркот).

Туркот. Чого зволите, ваше високоблагородіє?

Загреба. Гляди мені, Туркоте, щоб там козацтво не дуже то пустувало. Розмісти команду від воріт у дві лави та накажи, щоб як прибуде поїзд, то щоб стріляли вгору, а не під ноги коням, бо коні скажені, то коли б не спудились та не рознесли. А ти, Тарасе, перекажи там Гайдабурі, щоб він із своєю кімлицькою командою не витіває чорт батька зна чого: щоб гемонська кімлиця з пістолів у поїзд не стріляла і шапок під ноги коням

не шпурляла! А як проскочать молоді у двір благополучно та висядуть з коляси, то тоді нехай кожен витіва, що знає, — хоч нехай сторч головою у огнище стриба, то мені байдуже!

Туркот. Гаразд, ваше високоблагородіє! Усе розпоряджу, як кажете!

Тарас. Не турбуйтесь, пане, усе буде благополучно! (Виступаютъ).

Загреба (сам собі). Господи, Господи! Поможи мені цюю справу благополучно до кінця довести! Відверни від мене і моїх діток усяку пригоду і всяку злегоду!

(Уступають: Диркалиха в дорогому старомодному вборі, Телень-дзеленьчиха, наряджена по-новомодному).

Диркалиха. От-от, брате, і молоді наші прибудуть. Поблагословиши їх з Марфою Григорівною, як закон велить, та й за весілля приймемось. А покищо давайте лиши погладимо-поладимо дорожку.

Загреба. Ох, давай, сестро, вип'ємо, чи не виясниться у мене на серці.

Диркалиха (бере чарку). Поздоровляю ж тебе, брате, з розпочинком весілля!

Загреба. Ох, сестро, сестро...

Телень-дзеленьчиха. І чого таки ви, Пилипе Демидовичу, усе журиитесь? Хвалити Бога, усе зроблено до ладу!

Загреба (бере чарку). Ох, голубко Марфо Григорівно! Хто його знає, як іще воно буде... А проте, дай Господи, щоб усе було благополучно! (п'є).

Телень-дзеленьчиха (бере чарку). Слава ж тобі, Господи, що сподобив мене моїй любій хрищениці у шлюбний час замість рідної матері стати і у закон її увести!

Загреба. Спасибі, вам, Марфо Григорівно, за вашу ласку і за вашу турбацію. Дай тільки, Господи, щоб ця турбація на добре вийшла!

Диркалиха. Отже, брате, ти таки й справді зовсім замутився. Байдорся, брате! У такий великий час треба б не поникати головою додолу, а високо чоло держати і всім байдорости та веселості піддавати!

Загреба. Як же мені, сестро, високо чоло держати, коли серце мені в'яне?

Диркалиха. Та чого ж таки, брате? Усе здіялось гаразд!

Телень-дзеленьчиха. Та так гаразд, що більше й бажати нічого!

Загреба (похитавши головою). Ох, не зовсім гаразд, мої голубки, далебі не зовсім...

Диркалиха. Та що ж у нас, брате, не гаразд вийшло?
Скажи мені з ласки!

Теленьдзеленьчиха. У чім же не гаразд, Пилипе
Демидовичу?

Загреба. Ой, не гаразд зробили ми, мої голубки, далебі
не гаразд! Мабуть, так, що занапостили ми вік моєї дитини най-
любішої!...

Теленьдзеленьчиха. Оце таки лихो!

Диркалиха. Та чи тобі не сором, брате, отаке плести?
Де б радіти душою та перед людьми щастям величаться, а він
якраз тут і рознудився!

Загреба. Як же мені, сестро, не нудитися, коли скорбота
мене в'ялить?... Душа моя плаче!... Мабуть, прочуває вона якусь
лиху годину...

Диркалиха. Отже, годі, брате, химрувати, бо далебі
розсерджусь та й полаемся ради великого свята!

Теленьдзеленьчиха. І чи годиться ж таки розум-
ному батькові у такий час казна-що казати та на свою голову
злегоду віщувати?

Загреба. Так ви ж бо згадайте, мої голубки, що з Ки-
линою діється? Як уздрів я, як її, знemoщілу, під руки з хати
вивели, та як її, зомлілу, у колясу посадовили, то й серце мені
впало, і світ мені у вічко кругом покотився...

Теленьдзеленьчиха. Горе та й годі з отакими мля-
вими та недолугими батьками!

Диркалиха. Та посorомся бо, брате, вбиватись через
дурницю! Та це ж річ світова! Яка ж таки дівка, до шлюбу йду-
чи, серцем не мілла та душою не вбивалася? Попонудиться та по-
поплаче вечір, а завтра проснеться, то все й минеться!

Загреба. Ох, якби то так, сестро... (набік). А що це?...
Дівчата весільної співають?...

Диркалиха. Та це вони до югнища прямують, та, бач,
якраз до речі й пісню підібрали.

Загреба. Он, бач! Та як же гарно співають... Замовк-
ли... (набік). А йдіть сюди, дівчаточка! Ідіть сюди, мої голу-
б'ятка!

Диркалиха. Нащо вони здались тобі, брате? (Уступають
хуторянські дівчата).

Загреба. Ідіть, дівчаточка, сюди близче! Ідіть, мої діти,
та заспівайте мені пісню, та розважте мое серце!

Теленьдзеленьчиха. Та яка там розвага з їх пісень?
У їх весільні пісні такі сумні та нудні!

Загреба. Заспівайте, мої голуб'ятка!

Дівчата (співають):

Ой кувала зозуленька у садочку,
Прихиливши головоньку ік листочку;
Ой плакала Килиночка у світлиці,
Прихиливші головоньку до скамниці...

Диркалиха (*перебиваючи*). Годі, годі! Не треба такої сумної!

Теленьдзеленьчиха. Казна-якої завели! Ви б таки веселішої.

Загреба (*крізь плач*). Співайте, мої голубятка! Співайте, мої дітки!

Диркалиха. Другої, дівчата, другої!

Теленьдзеленьчиха. Веселішої, дівчаточка, веселішої!

Одна з дівчат. Та якої ж вам веселішої? (*до дівчат*). Ну, давайте оцієї заспіваємо.

Ой батеньку мій ріднеський!
Десь я тобі надокучила,
По твоєму дворі ходячи,
Русою косою маючи,
Твій двір звеличаючи...

(*Загреба плаче, Диркалиха і Теленьдзеленьчиха кидаються до дівчат, махаючи руками*).

Диркалиха. Годі, годі — нехай вам абицю!

Теленьдзеленьчиха. Ідіть собі геть — он туди до хлопців, що огнище палять! (*до Загреби*). От стидота! От бридота! Полковник війська чорноморського і всячеський кавалір розхлипався від пісні, як стара баба!

Дикалиха. Чи ти ба, як розрюмався — аж захлипається. А спитать би, чого розмлявивсь, чого розкис, як мокрий віхоть?

Загреба (*зривається з гнівом*). Гетьте від мене ік бісовій матері! Гетьте з моїх очей! Дайте мені свою скорботу на самоті виплакати!

Диркалиха. Та чи той же тепер час, брате, щоб рюмси та реви розпускати? Схаменись! От-от молоді прибудуть, то треба ж їх по-батьківський приймати та святыми іконами благословляти!

Теленьдзеленьчиха. Заспокойтесь, кумоньку Пилипче Демидовичу! Угамуйте своє серце та лагодьте закон справляти!

Тарас (*виступає з-за ріжка*). Пане, молоді їдуть! Уже чутно, як конвойні козаки на гасло стріляють, видко, як і огонь

з-за гори блискає! (Загреба, Диркалиха і Теленъдзеленьчиха насторожуються і прислухаються. Чутно далекий грох рушниць і мушкетів).

З а г р е б а (христиться). Ідуть! Благослови, Господи! Допоможи, Господи!

Т е л е н ь д з е л е н ь ч и х а . Ідуть наші князь і княгиня!

Д и р к а л и х а . Ідуть, мої голуб'ятка!

Т е л е н ь д з е л е н ь ч и х а . Ходімте, Пилипе Демидовичу, в хату — ми ж іх на порозі повинні зустріти!

З а г р е б а . Не поспішайтесь, Марфо Григоровно, іще доволі часу. (До Тараса) Гляди ж мені, Тарасе! Гляди мені, голубчику, щоб усе було гаразд!

Т а р а с . Не турбуйтесь, пане, усе буде якнайкраще!

(Виступає. За лаштунками розлягаються гук, гик і мушкетна грюкотня. Загреба і Теленъдзеленьчиха похапцем ідуть у хату, а Диркалиха зникає у двір. Незабаром уявляється весільне шество: Килина у вінчальнім уборі, з правого боку піддержує її під плече Жмир, а з лівого Юрко; за ними ідуть: Диркалиха, Гарась, усіякі пани, пані, паничі, панночки, а позад усіх Гайдабура з люлькою в зубах і карбачем у руці. Всі заходять за ріжок, до красного входу, і зникають, залишаючись самий Гайдабура).

Г а й д а б у р а . Ну, довели ж ми справу до кінця — спарували чортяку з янголям, а тепер на радощах будемо горілку пить та шампани, як воду, лить... Пху! Аж мені бридко! А Жмир то, Жмир, як голову задрав та як набундочивсь! Та вже ж і шаноби зажив собі, триклятій песиголовець, бо де ж пак: і з мушкетів йому стріляли, і «гурра» гукали, і шапками вгору штурляли, наче й справді якого лицаря вітали, а який же з його лицар? Він прямо гицель... І душою і статурою гицель, що з залізним гаком по майданах никає та собак живцем за ребра халасе! Він прямо живолут. та й годі! Чи йому ж до лиця така шаноба? Пху! Не хочу й в хату йти, не хочу з ними і горілки та шампанів пить! Моргну Тарасові, щоб відіслав відро горілки до кімлицьких кибиток, та й буду з кімликами всю ніч гуляти! А поки ми не будемо метушня, відокремлюсь у садок, то може хоч серце відійде. (Виступає. Уступають Юрась і Гарась).

Ю р а с ь . Та ти слухай бо, Гарасю, яка комедія — Андрій Шульпіченко тут!

Г а р а с ь . Та чи справді ж?

Ю р а с ь . Хрест мене вбий! Як наскочив поїзд до огнища, то я своїми очима бачив, як він, іродів син, між тиском народу зіп'явся на горожу та дивиться, аж баньки вирячив!

Гарась. Отже, знаєш що? Оде він, мабуть, на капость сюди устряє — щоб Килині більше допекти.

Юрась. Та чорт його й розбере, бо Палажка каже, що він скликає хлопців та дівчат у хутір до старої Скрипілихі, щоб бенкет ушкварить, а Оришка каже, що як висадились молоді з колясі, то він відокремився від челяді та й затужив на ввесь голос. Прямо, каже, завив, як підстрелений вовк.

Гарась. Е, Юрасю, так то він хоч і гульню заводить, та, мабуть, з лиха!

Юрась. Та все однаково, чи з лиха чи з ремства, а треба б йому духопелів завдати. Ось давай поставимо своїй челяді відро горілки, та захопимо, кого трапиться й з хуторських пірубків, та ще й кімліків візьмемо, та таких духопелів йому завдамо, щоб по віki вічні пам'ятав!

Гарась. Та завіщо ж?

Юрась. Як завіщо? А за те, що він махамет. Я вже давно на його зуби гострю!

Гарась. Так роби ж, як знаєш, а я до тебе не пристану!

Юрась. Так я й сам упораюсь. Та вже ж і завдам гарту іродовому синові — наб'юсь, як голої вівці! (Виступаютъ. З-за ріжка уявляється Киля в шлюбному вборі. Вона боязко озирається і зупиняється).

Киля. І між людьми нудно, і без людей страшно... Відпустили мене відпочинути... Ізвінчали, поблагословили на вічну муку, та й пустили у свою світлицю відпочинути... Як же його відпочинути? На самоті мене жах обіймає... Як погадала я про все, що здіялось, як уздріла собі свою будущину та як вирячилась на мене моя лиха доля, то аж обмерла я з ляку... Треба рятуватись... Треба тікати!.. Треба далеко тікати, щоб ім і слід мій запав... Боже ж мій, Боже! Куди мені втекти, куди заховатись? За кого захилитись, ким захиститись?... (Поникає головою і задумується). Ні, вже, мабуть, не втекти мені від судженого лиха... Ох, не втекти мені від долі своєї гіркої та нещасливої — треба підкоритись! (Опускається на дзиглик, зціпивши опущені руки). Так от це моя й доля! Кого любила, кого кохала, той мене зрадив, той мене зневажив, і світ мені ізнемилів!.. От де лихо, так лихо! Цього лиха на весь вік стало б!.. Так же судилося на це лихо та ще й друге — за найгіршого нелюба на довічну муку віддатись!.. Лишко ж мое, лишко мое тяжке! Як тебе пережити, як тебе знесті! Та тебе ж ні збути, ані перебути! Цілий вік жити та по загиблому щастю тужити! Цілий вік страждати і ні на що не вповнати! Цілий вік горя без надії, без відродоньки! (З перегодом). Ні!.. Ні, таке лихо мені не під силу... не знесу його... не подужаю... не переможу... Господи! Пошли мені наглую смерть!

Прийми мене до вічного відпочинку! Нехай люди живуть, коли їм щастя, нехай любляться, чи сваряться, коли їм до вподоби, а я буду відпочивати... Смерти мені треба! Тільки смерть заховає мене від лиха! Вмерти мені — та й конт... (З перегодом). Тільки батенька школа... та Андрія школа... та надій гарних школа, свого віку молодого школа... Ой, світе мій ясний та світе мій красний, який мій талан нещасний! (Із-за ріжка чутно лодські голоси. Киля з ляку кидається туди й сюди). Лишко ж мое — мене шукають!... Лишко ж мое — куди мені дітись?... (Приєднає за кущем бузку).

Диркалиха (вивігає з-за ріжка). А де Киля? Де наша княгиня дорога? (Озирається). Оце таки лихо — як у воду впала! (Біжить назад).

Загреба (вивігає з-за другого ріжка). А де Киля? Де моя донечка люба? Де моя квіточка дорога? Дайте я на ней хоч надивлюся! (Озирається). І тут немає? Оце таки лиxo! (Вертається).

Киля (виступає з-за бузку). Пішли... Мене шукають... шукають, щоб повести за стіл та посадовити поряд з нелюбим, та гуляти за мое нещастя!... Ні, не сила моя більше терпіти... Не піду я!.. Утечу!.. Утечу, куди здря, побіжу світ-зачима! Краще мені головою об камінь розбитись, краче з кручини та в воду! Утечу! (З-за обох ріжків чутно голоси, Киля борсається туди й сюди). Гукають мене... оступають мене... Господи, борони мене!... заступи мене!... (Кидається за кущі і зникає).

Загреба (до Палажки). Де ж ти і коли ж ти її бачила, Палажко?

Палажка. Та оце недавнечко бігла я до огнища, так бачила, що вона отутечки на дзиглику сиділа.

Диркалиха. Оце таки лиxo! І куди б їй, здається, заподітися?

Загреба. Не дай Господь якого нещастя... Відверни, Господи! (Гукає). Ки-лю! Ки-лю, моя дитино, моя нагідко польова, моя квіточко люба!

Диркалиха. Та ні, таки вона, мабуть, у якісь хаті прикауврилась! Ходім, брате, обшукаємо усі кімнати, а ти, Палажко, побіжи в сад та метнись по всіх закутках! (Виступають).

Жмир. Що б же воно за оказія така? І що воно за знак?

Теленъ зеленъ чиха. Та не турбуйся, голубчику, бо вона, мабуть, у садок прохолодитись вийшла.

Жмир. Та вона може справді у садок майнула, та тільки задля чого? Коли хочете від мене правди, то в мене вже

така думка мигнула, чи не з Андрієм бува збіглась?... Бо я так своїми очима бачив, як він отутечки, з-між челяді визирав...

Теленьдзеленьчиха. От таки казна-що вигадав... Як тобі не сором?

Загреба. Відверни, Господи! Заступи, Господи.

Диркалиха. Та не бійся, брате! Відкіля б таки лихові взялись?..

Палажка (*вбігає перелякань*). Паночку!... Голубчику!... Хтось гукає з ставу... Кричить — рятуйте! (*на годину всі скам'яніли*).

Загреба (з *репетом*). Утопилася! Рятуйте!... Люди добри! (*Кидається в сад*).

Диркалиха (*христиться*). Пресвята Владичице, спаси і помилуй нас! (*Вибігає*).

Теленьдзеленьчиха. Та невже ж таки?

Жмир. Та хіба ж таки?.. А побігти й собі. (*Вибігають. Незабаром за лаштунками учвається глухий гамір, скигл і репет. Трохи згодом вбігає Жмир*).

Жмир. Витягли!.. Ох, витягли, та не знаю, чи живу, чи мертву, бо й не протовпішся до неї... Спасибі, Гайдабура нагодився та й витяг... (*З перегодом*). Та й завзяте ж таки дівча! Чи ти ба?.. Утопилося! I віку молодого не пошкодувало!.. Мабуть, дуже вже закохалося в того триклятого Андрія... (*Б'ється руками об полі*). От тобі і оженився на молодій та багатій! Тепер розійтесь про мене така слава, що й ловік не збудеш — утопив, скажуть своїм шлюбом полковницьку дочку! (*Вігає по кону*). А худоби повз руки майнуло — сила-силою! Самого табуну скільки!.. А товару... А овець!.. Усе пропало, усе загинуло — і жінка і худоба! (*Трохи згодом*). А може відхляне?... Може відкачають?...

Теленьдзеленьчиха (*вбігає*). Та Боже ж мій, Боже! Та хто ж її знав, що вона така!...

Жмир. А що, як? Чи не відкачали?

Теленьдзеленьчиха (*з несили опускається на дзигель*). Ох, лишко ж мені, лишко... I як воно такечки склались?.. I чого б таки й топтітись, коли сама згодилася?.. Ну, коли так уже не хотілося за осоружним буть, то сперечалася б до кінця, побивалася б, тужила, репетувала, калавур кричала, то по-своєму б таки й зробила, а то згодилася, та й утопилася...

Жмир. Та може ж вона відхляне?...

Теленьдзеленьчиха (*не вважаючи на Жмیرя*). Та Боже мій, Боже! Та тепер же усю біду на мене складуть!... (*Хлипає*).

Диркалиха (*вбігає*). Рятуйте, голубчики! Рятуйте, лебедики! Поможіть відволодати! Мерцій запарки грійтте! Несіть горілку та натираїте! (*Бігає несамовито по кону*). Біжіть, люди добрі! Поможіть відкачати!... (З репетом). Та дайте ж мені помочі! Та хоч пораду ж дайте!... (*Вибігає, репетуючи*).

Загреба (*вбігає*). Мерцій! Мерцій на поміч! Мерцій, люди добрі! Рятуйте мою голову грішну! (*Бігає по кону*). Біжіть, люди добрі! Біжіть на поміч! (*Розтинає руки*). Господи! Поможи мені мою дитину до життя вернутъ! (*стає на коліна*). Поможи, Господи! Пішки у Київ піду! В ченці пострижуся! Молитимусь у поті чола до останку віку! (*Раптом зривається*). Калавур! Рятуйте! Хто в Бога вірує — рятуйте! (*Вибігає*).

Жмир. Оце так, що нарobili ми лиха!

Теленъзеленьчиха. Побила ж мене лиха година та нещаслива! Та тепер же увесь світ мене завинуватить...

Гайдабура (*уступає мокрий, як хлюща, і тримтито*). Бррр-ва! Тільки дарма обмок, як вовк, та змерз, як у заброді, а пуття не вийшло! Ке лиши вит'ю пляшку, чи не нагріюсь! (*Бере пляшку і п'є з рильця*). Так отаке трапилось! Сидю собі на колоді біля ставу та курю люльку, коли ж дивлюсь, щось біле між деревами — мельк-мельк-мельк, та й опинилося якраз над кручею! А мені так, як молотком, у серце стукнуло: оце ж, кажу, Киля! Не вспів же я й на ноги стать, як вона вже — шубовсть у воду! Та тоді хлюп-хлюп, плесь-плесь. А я мерцій туди, та й собі з обрива — стриб! Гукаю, рятуйте, а сам за нею! Вона усе — плесь-плесь, то пірне, то вирне та все далі та далі, та ніяк її не вхоплю, а води мені по шию, а на дні мул — ноги так і грузнуть! Та насилу піймав її, на превелику силу вибрався, за малим не втопився, а виніс на берег нечувственну! (*Здригається*). Брва! Ану, ще потягну з пляшки, чи не нагріюсь. (*П'є*).

Теленъзеленьчиха. Пий, голубчику, то може напрієшся!

Гайдабура (*зиркнувши на Теленъзеленьчиху*). Ага, ти тут, стара патико? Наробила лиха та й сидиш, прикавурившись?

Теленъзеленьчиха. Що це ти, Семене Прокоповичу — перехристись! Хіба ж я цьому лихові причинною?.. Хіба ж моя була воля над Килиною? Адже в неї батько та рідна тітка є...

Гайдабура. Ні, чортового батька відрешешся! Якби не ти з своїм масним язиком та чортовою думкою, то нічого й не було б! Бо ти облеслива, як сучка, а прохірна, як лисиця, а вони всі вірють у тебе, як чорт у суху вербу...

Ж м и р . Та й справді! Якби не вона, то мені б і на думку не спало сватати Килину...

Г а й д а б у р а (зирнувши на Жмиря). Ага, так і ти, триклятий живолупе, тут? (Грюкає кулаком об стіл). Кажи мені, іроде, скільки ти помінився Теленьдзеленьчісі жеребців дать?

Ж м и р (злякавшись). Двох, Семене Прокоповичу...

Г а й д а б у р а . Яких саме?

Ж м и р . Та отого ж вороного, що Гарапом звуть, та сивого... що такий собі аж пробігуватий...

Г а й д а б у р а . Чи ти ба? (до Жмиря). Так оце ти, іродів сину, за двох жеребців виміндукував собі жінку — га? (До Теленьдзеленьчихи). А ти, стара відьмо, за двох жеребців проміндукувала людську душу — га? А де мій карбач? (Зривається з місця, але з несили точиться назад і з грюком опускається на дзигель). Та я ж вас, іродове кодло... та я ж вам... (Скрепоче зубами і гигоче).

Ж м и р . Отже, й справді треба тікати, бо він скажений!

Т е л е н ь д з е л е н ь ч и х а . Ходім відсіля мерщій — нехай йому грець. (виступають).

Г а й д а б у р а (хилляючись). Утекли, бісові душі! Утекли! Усі розбіглись, усіх чорти порозганяли, тільки я й зостався! На якого ж гаспіда я отут сидітиму? Та й нашо я тепер отутечки здався? (Звісивши голову). Гай-гай! От тепер у цьому домі оконшилось лиxo! От тепер почнеться у полковника сумота, та скорбота, та репет, та тужба щоденна! Тепер тут не до жартів і не до сміхів... Поїду звідси! Поїду, куди здря! Переночую у Манджи-ка в кибитці, та й поїду! (Підводитьсѧ з місця і ковиляється). А Жмир де? А Теленьдзеленьчиха? А Диркалиха?.. Утекли? Чортового батька втечете! (Точиться геть). Чортового батька! (Зникає за ріжком, вигукуючи: Чортового батька!).

З а г р е б а (вбігас). Та Боже ж мій, Боже великий! Чи вже ж таки не зглянешся та не порятуеш? Рятуй, Господи! Рятуй мене, сироту нещасливого! Спаси мені мою дочку любу, мою дитину едину! (Розпинає руки). Господи! Зглянься на мене! Усе добро збуду та на церкви віддам! У старці піду, в монастир запакуюсь, молитимусь, поки живота мого...

Д и р к а л и х а (тихо уступає, зложивши руки на груди). Молись брате, Богу, а надію кинь, бо вже наша дитина переставила...

З а г р е б а . Як?.. Що?... Ні, сестро, цьому не можна бути... Господь не допустить...

Д и р к а л и х а . Шкода, брате, на Бога вповати — вона вже й заклякла. (Плаче).

З а г р е б а . Та як же де?... Та що ж оце?.. Так оце б то вже конт?... Господи! Завіщо ж така кривда, завіщо така зневага тяжка? (*Падає на коліна*). Господи! Верни мені мою дитину! Верни, Господи! Ой верни, Господи, коли є в тебе на світі правда!..

Д и р к а л и х а . Не сварись, брате, з Богом і не нарікай на Його, бо самі ж ми цілком винуваті... Аж тепер мені з очей полуда спала... Загубили ми свою дитину... Позаздрились на чини та багатства... Та Боже ж мій, Боже! Та цей же гріх цілком на мою душу впаде... Та мені ж його повік не відмолити! (*Тужить*).

З а в і с а

МАЛЮНКИ З НАТУРИ

(З нотатки слідчого судді).

На початку сімдесятих років довелось мені служити слідчим суддею в надкубанській країні, як раз на границі Чорноморії з Лінією. Країна та багата на душогубства, розбирацтва, грабунки та злодійства, бо розледацілі з нужди козаки-переселенці та хижакуваті з натури черкеси, не маючи поживи у вбогій закубанській країні, безперестанку прокрадаються і впадають живосилом на Чорноморію і Лінію і роблять людям шкоду, а слідчому судді завдають безперестанну роботу. Тільки три роки працював я на тій слідчеській службі, а наприкінці вона мені аж надто. Не маеш було відпочинку ні на годину, робиш не покладаючи рук. А як вибіжиш із своєї резиденції на яке «протіште», то вже скоро додому не вернешся, бо не вспіш захопити гарячих слідств по одній справі, як уже тобі й нова робота настіла: або вбито кого, або замордовано махамецьким звичаєм, або пограбовано, -- то й бігаеш з одного кутка своєї округи в другий верстов за сорок, за п'ятдесят, або й за сто верстов, і скрізь тобі клопоти, скрізь тобі робота. Така безперестанна вовтузня з злочинствами та злочинцями, зусильна фізична праця, клопоти без кінця й краю — усе те діє на твою душу якось гнітучо, навіть ожорсточає тебе. Але не можна заперечити, що з другого боку слідчеська праця має на чоловіка й благе дійство: вона зазнакомлює його з виворотом народного життя, помагає спізнати хмуру, ганебну та неприялечу його сторону. Яким би ідеалістом не був слідуватель, а попрацювавши до ладу кілька років, знехотя почується, що велика частина рожевої полуди в його поглядах на народ і народне життя кудись відпала, затінившись поволокою зовсім хмурою. Замість чеснот і всяких інших симпатичних прояв народного духа на кожному ступні зустріне він зледацілість, розпустство, ганебні похопи та потяги, зроджені і розплоджені нуждою, лихом та темнотою — наслідком ледачого суспільного строю. Але через те ще видатнішими і гарнішими здаються справжні народні чесноти, — ті велико-симпатичні власності людського духа, які виявляються в одрізних трапунках, а таких трапунків теж багацько. Взагалі кожному, хто попрацює на такій посаді, як слідчеська, народ з його життям освітляється зовсім іншим світлом — менче фар-

бистим, але більше натуральним — і таким чином погляд його набирає більше реальності. Але на сьому не кінчається благе дійство слідческої праці: вона збагачає фактами народного життя, справжніми, безперечними фактами. Не можна й уявити собі, скільки людей з особистими вдачами, скільки моральних образів пересунається і перемигне перед очима слідчого судді. Для здібного кунштара то був би матеріал величезний і високої вартості, але, на жаль, у наших країнах слідчому судді, хоча б і небезкебетному, не до кунштарного малювання. Увесь час його затрачується на чисто судовий, юридичний розслід; він цілком мусить зосередитися на тій сухій роботі, та й та робота ведеться похапщем, нашвидку: аби-аби хоч трохи освітлилось злочинство, виявився злочинець, вдовіднілася його винуватість, то мерщій і кидаеться справа в суд, як скорохвацько спряженій блинець на скорохвацьку іжу. Таке саме було й мое становище. Тільки коли-не-коли, замість відпочинку, заносив я в нотатку деякі явища з того життя, що обнагочалося передо мною, і регулював бліденькі нариси деяких образів. І, переглядаючи тепер листки старої нотатки, переймаюся живим жалем: так мало захоплено в їх цікавого, характерного, та й те, що захоплено, зазначене так легенько, ріденько, мляво... Рахувалось, бачте, що подробиці збереже пам'ять, але з того часу у пам'яті перетріслося стільки всякого грумизду, всякого хабузу та хамла з людського побуту, що досконально пригадати ті подробиці і відновити до ладу образи — не сила. Але, не рахуючи на кваліфікацію видатного кунштара, зважився я от подати до друку кілька бліденьких нарисів з такою надією, що шановні читачі, вирікаючи свій засуд, матимуть на увазі невеличкі претенсії і добрий намір автора.

1. Три мандрьохи.

Одного разу якось пробігав я «по проізшестям» тижнів зо два, напрацювався, налитився, знемощів, та, як прибув нарешті додому пізно увечорі, то здалось мені, наче я сподобився у рай ускочити. Бо де ж пак: господа гарненька, у кімнатах чистенько, ліжко м'якеньке та біленьке, блощиць немає — Господи, як то воно любо! Мерщій роздягся, обмився гарненько, виплив лежачи склянку гарного чаю та й заснув міцним та солодким сном.

Другого дня прокинувся таки пізненько — уже сонце підбилося. То був день празниковий, неробочий, і вже цього було досить, щоб я почувся щасливим і щоб усе на світі, на мій погляд, покращало і помилішало. На що погляну, все мені привітненько усміхається і любенько лоскоче мені серце, а тут іще в надолугу і ранок вибрався ясний та тихий. Сівши біля відчи-

неного віконця зі склянкою чаю, позирнув я на частину слободи, що була мені на видноці з широкими, але вигинчастими вулицями і без ладу розкиданими хатами, на окопи старої фортеці, що зеленіли на горбі за слободою, на безкрай закубанську низину з темними лугами, і почувся так гарно та любо, що краще й не треба. Але не довго довелось мені користатися з вільготи та милуватися природою. Незабаром відчинилися двері з писарні, і до мене уступив писар, тарабанячи обіруч цілу копією пакетів, та як поклав він їх передо мною на стіл, то в мене аж серце впало. Щоб тільки прочитати ту копію писаного паперу, то скільки того часу треба — прямо на день роботи! А пакети ж давні, між ними деякі пильні, багацько арештантських, а з ними гаятись не можна. Ніде було дітися! Поскорувавши та постогнавши, почав я перебирати пакети, затявшись на тому, щоб той день упоратись тільки з арештантськими, а інші вернути назад у писарню аж до другого дня. Так же й арештантських виявилось чимало. За час моєї непрітомності при шістьох пакетах припроваджено до мене аж десять арештантів: сімох чоловіків і трьох жінок. І усіх же треба без жадної загайки перепитати, про всіх скомпонувати протоколи і постановлення — лихо та й год! Піднявши на всі способи, щоб тільки вимудрувати собі якнайбільшої полегкості, поклав я ще так, щоб до обід перепитати тільки арештанток, а після обід уже й за арештантів узятись. І от гукнув я в істовому козакові, щоб збігав у «правлені» і велів привести арештанток, а сам, похапцем допиваючи чай, почав розпечатувати і розпаковувати пакети. На одному, окрім адреси, написано було: «при сем притримується арештантка, іменуюча себе козачкою Настею Халабурдихою, та вона ж і хрестянка Тетяна Недолужиха і міщенка Марина Цокотуніха»; на другому «при сем притримується арештантка незвісного роду і плім'я, іменуюча себе странницею Божою»; на третьому: «при сем притримується арештантка Орина, не тямляча свого роду і плім'я». Першу «притримила» ставропільська поліція і з переписки про неї видно було, що вона двічі дурила поліцію на своєму прізвищі і родовищі, а напослідок виявила, буцімто вона козачка слободи Коренівської. Другу піймали без пашпорта в Ростові над Доном і, не допитавши, де її родовище і яке в ней прізвище, притримали до мене через те, що буцім у ростовській поліціянській тюрмі якісь арештанти з старців виявили, що вона козачка слободи Березанської. Третю арештували у Васюринській слободі, і отаман тої слободи мішаною російсько-українською мовою сердито писав про неї, що вона з'явилася не знати звідки і тиняється по слободі і поза слободою з маленькою дитинкою на руках, ні з ким ні про що не розмовляє, на розпитах нічогісінько не каже, а все мовчить та й мовчить, ні на гроздьбу не вважає, і, очевидячки, за-

тялась на сокривательстві свого родопроісходження, чим і доводить явно свою неблагонадежність, а сидячи у «карсі», усе щось белькоче та шупотить, ніби чаклує, і навіть в хлібі святому не має нужди, бо днів по три не єсть і ні у кого не попросить, аж поки самі люди не дадуть, жалкуючи дитинку, що їй у материних грудях зовсім молока немає, та тільки й допиталися у неї, що буцімто вона Оришкою зветься.

Таким чином усі три арештантки були блудягами чи мандрюхами, а за блудязтво, коли завинувачений не доведе певно, хто він і відкіля він, по закону одна путь — заслання на Сибір. Перечитав я папери, аж чую вже, що на рундуці піднялась тупотня чобіт і брязкотня козацьких рушниць — ото знак, що арештанток привели. Незабаром почувся дзвінкий та ляскотливий жіночий голосок:

— Та ну геть, я сама піду! На якого там біса калавурні!

— Стій, не ходи, поки покличуть! — казав сердитий козачий голос.

— Та геть же, відчепись, я сама піду! — залящав знов жіночий голосок. — Чого там приказу дожидатись? Велика цяця слідуватиль, та ще й нежонатий! Хіба мені вперше з ними на розговорах бути? Геть!

— Я ж тобі кажу, стій, не ходи! — озвався ще грізніш козачий голос. — Стій, кажу, бо такого тобі стусана дам, що аж на поміст чеберякнешся!

— От таки причепився, триклятий куркуль, — ляскотав жіночий голосок. — Геть!

Після цього на рундуці розпочалася метушня та грюкотня, — очевидячки, козак воюгузився з арештанткою. Аж ось раптом розхріпнулися із сіней двері і до мене в кімнату вскочила молодичка. Зупинивши передо мною, вона жваво та сміливо заляскотала:

— Драстуйте, господин слідуватиль! Які у вас калавурні дурні: не пускають до вас та й не пускають! Насилу вишручала!

Чуючи, як нахабно коверзує на рундуці арештантка, я зовсім був розгніався, але як глянув на неї тепер, то й тямки збувся — така вона була молода та гарна. Се була середнього росту молодичка літ у дев'ятнадцять, темнорусява, з білим, пухнатим та свіжим обличчям, з карими блискучими очима, з двигучими бровами, з рожевими губами, що, здавалось, тільки в веселу ухмілку і вміли складатись. Одягнена вона була по-городянському і хоч без бундючності, але чистенько, штепненсько і навіть дженджуристо. Видко було, що вона одяглась в празникове вбрання. І треба ще додати, що вся статура її у цю мить відбивала на собі слід боротьби з каравулльним козаком: червоний платок кашемірської вовни спав її з голови і без усякого ладу зобгався на плечах, дві здоровезні коси розкуювались і також

зсунулися аж до плечей, очі блищали, ніздренята зусильно роздималися, повні та тремтючі груди ходили.

— Як тебе звуть та прозивають? — спитав я молодичку, розглядаючи її з дивовижкою.

— Та хіба ж вам із паперів не видно? — відказала вона, всміхаючись. — Адже я Настя Халабурдиха!

— З якого ж ти стану — чи хрестянка, чи міщанка, чи козачка?

— Я з діда-прадіда козачка! Таки найсправжня чорноморська козачка, з давнього козацького роду Розтулиногів! — З сим словом молодичка навіть стукнула щиколоткою по столові, біля котрого я сидів, аж стакан мій захитався й хлюпнувся з нього чай.

— З якої ж ти слободи? — спитав я далі.

— Та з Кореніївки ж! Там же й мое стерво живе, що чоловіком зветься!

— А ти ж не дуриш часом?

— Отаке ще вигадали! Навіщо б я стала брехати?

— Та ти ж уже двічі дурила — і Недолужихою і Цокотунихою звалась.

— Еге, так ви ж бо послухайте, що я вам розкажу! Отож, бачте, як причепився до мене у Ставрополі пристав, чому в мене пашпорта немає, — а й причепився тільки через те, що я не схотіла до його за покоївку стати — то я з ляку, щоб мене не відпровадили до чоловіка, збрехала, буцімто я хрестянка з села Лежанки, Тетяна Недолужиха. А Лежанка від Ставрополя недалечко, то зараз і довідалися, що я збрехала. Тоді інші арештантки й нараяли мені назватися міщанкою такого города, що його й на світі нема. От як привели мене до слідувателя та як запітав він мене, хто я і звідкіля родом, то я й показала, буцімто я міщанка городу чи Гандиберя чи Дендеберя — уже й не згадаю. А слідуватель таки зараз і вгадав, що я збрехала, так записав мене в блудяги, а все ж таки, спасибі йому, хоч з-під арешту ослобонив — під надзор поліції. А потім, як спізналася я з ним гарненько, — бо таки й ночувала з ним двічі — то він і розтовкавчив мені, що не слід свого мення тайти та начальство дурити, бо зашлють тебе, каже, як блудягу без мення аж на Сибір. А ти, каже, вияви усю правду, та тебе, каже, хоч і відпровадять додому «на водворені», то ніхто ж тобі не боронить і знов утекти від чоловіка, куди здря. Хоч десять разів, каже, тікай, та тільки, коли попадешся в руки поліції, то не бреши, хто ти і звідкіля родом, а кажи правду, то лиха, каже, не багато. Так я ото розповістила йому всю правду, а він одіслав мене назад у поліцію, а ставропільська поліція та відпровадила мене у катеринодарську поліцію, а катеринодарська сюди до вас, бо ви ж таки, ка-

жути, над нашою Коренівкою начальник, а яка мені далі випаде доля, то се вже я на вашу ласку вповаю . . .

— Чого ж ти втекла від чоловіка? — спитав я з цікавости.

— Та якби ви знали, який там чоловік! Там таке погане та миршаве, та таке вредне, трикляте, що з ним жити тільки сором та морока! Прямо ж таки півтора нещастя!

— Навіщо ж ти віддалася за його?

— Віддасиша хоч не скочеш, коли батько та мати наполяжуть, бо він, бачте, таки з багатенького роду. Та трохи таки я й сама винувата, бо не сперечалася до кінця. А не сперечалася через те, що, дивлячись на таку нікчемну його постать, я собі думала, що воно хоч не мордуватиме мене та хоч волю мені дасть. Аж воно виявилось таке вредне, що так за мною назирі й біга. Куди не йду, то й воно слідком за мною крадеться та підглядає. І коли вздріть, що з ким забалакала. або засміялася до кого, то зараз і вчепиться: «А ти чого з Денисом мизгаєшся?» «А чого з Опанасом жартуєш?» «А чого до Дмитра в кузню забігала?» «А чого біля нашого двору хлопці мордуються та тини ламають?» А скажіть мені з ласки, чи я ж винна, що вони, як скажені, коло мене грасують? Мабуть, таки гарненька собі вдалася, то й добуваються . . . А тут іще свекор та свекруха напосідають на мою недоріку: «Чом ти її не вчиш? Та бий її, трикляту!» А тут сусіди, усі наші куркулі, ув один голос ґерготять: «Та не дивись їй у зуби! Та бери її, капосну, за коси, та батогом її, трикляту! Та прив'яжи її віжками, щоб не дрохилася та не грасувала! Та закуй її в заліза!» I ото звідусіль турчать йому в вуха: бий! То воно, стерво погане, й б'ється. Та ще як б'ється! Прямо ж таки лупити, чим попавши, як товаряку! I як тільки почне ото мій поганець зо мною бучу, то свекруха зараз і біжить йому на поміч, та мерцій мене за коси, та гепнуть мене на долівку та й б'ють. I ото наб'ються мене, як голої вівці, укриють мені все тіло синячиною, та ще і в комору замкнуть на цілу днину. А тут сусіди речочуть над моїм лихом та шкалюють із мене, та допікають мені усікими прикладками — сказано — куркулі трикляти! — Тут молодиця здихнула важко і з невгоди навіть відвернулася набік.

Користаючи з її перепочинку, я запитав її знов:

— Скажи мені з ласки, молодище, що воно таке куркулі?

— Та то ж наші козаки чорноморські, трикляті! — відказала вона з серцем.

— Завіщо ж їх куркулями дражнят?

— А за те, що вони такі необразовані! Бо вони звісно які: аби йому шматок хліба та миску борщу, то вже йому нічого більше й не треба, і вже він ні про що більше й не дбас, і вже про що йому не кажи, то все йому буде дурниця, все вигадки

та ледачі примхи. І хоч інший такий дурний, що тільки воза підмазати і вміє, а про себе думає так, що мудрішого за його чоловіка й на світі немає. А жінка йому аби робила як товаряка, то й гарна буде, хоч нехай вона яка задріпа та нечепура. Так отож за те, що вони такі необразовані та тупоглузді та затяті, їх куркулями й дражнять. А коли отакий куркуль та ще вдодачу і невковирний із себе — такий, бачте, що й ходить, коливаючись, як верблуд, і жлукта свого не вміє як слід навернути, і рук не знає куди діти, бо тільки вилами та косою орудувати і навчивсь, то такого ще й кевою дражнять. І ото ж, бачте, які козаки служачого розряду, то тільки куркулі, бо вони все ж таки повояцькому обшталтовані й обмундировані, і все ж таки якось меткіші та бадьорніші; а котрі не служачого розряду і зовсім уже не обшталтовані і не одуکовані, бо тільки в землі риються та скотину порають, так ото вже не просто куркулі, а ще й кеви. І немає гірших людей, як оці куркулі та ще й кеви. З ними жити — тільки мордуватись. Уже міщани куди кращі — ті хоч по празниках одягаються штепніше, та повертаються моторніш, та на гроши не такі скумпі...

— Так осебто й твій чоловік куркуль? — спитав я молодицю якось зневажно, аби її на дальнє базікання підштовхнути.

— Та де там куркуль! — підхопила вона з запалом. — Якби пак справжній куркуль або хоч і кева, а то ж тільки куркулятини шматок. Там карапузик отакий завбільшки! — Хала-бурдиха показала рукою собі по груди. — Та ще таке таранкувате, та слиняве, та плюгаве, що гайдюк й скілками взяти. Та ще й на втори слабке: інколи засне та уві сні й всюсориться у тебе під боком. Сказано ж, і сміх і горе з таким чоловіком!

— Чи довго ж ти прожила з ним? — спитав я знов.

— Ох, мордувалася я з ним більш року! — проказала молодиця, зовсім знизивши голос. — Мордувалася, поки терплячки стало... Та вже обридло, та вже огидло, та вже осточортіло воно мені, трикляте, так і нехай йому грець! Та й не самий він обрид мені — усе, усе чисто мені обридло й остогидло. На кого не глянеш — чи на свекра, чи на свекруху, чи на ятрівку, чи на свого миршавця-чоловіка, то прямо ж таки душу від їх верне! Та не то люди, а й стіни в хаті так мені остогидли та зненависніли, що прямо ж таки аж плач бере зі злости та досади, і так тебе й тягне, щоб утекти звідти куди здря. Так я ото перемоглася другу зиму, а як настала весна, то спізналася з москалем-щетинником, що в нашу слободу нагодився, та й змовилася з ним, щоб утекти. Усе добро своє кинула, захопила тільки одежинки трішки, та й пустгилася в мандрівку...

— Чи довго ж ти і чи далеко їздила з отим щетинником?

— Та проїздила з пів року. Іздила по Чорномор'ї, іздила й по Лінії. А як заїхали у Ставропіль, то я покинула щетинника, та десять місяців у прислужницях служила — то до одного пана наймалася, то до другого. І хоч як мені інколи приходилось круто, а все ж таки як на волі, то воно й гарно. А теперечки, як згадаю, що треба вернутись додому, в осоружну хату до осоружних людей, то в мене аж серце мре...

Розповідь Халабурдихи і зачудувала і навіть засмутила мене трохи. Та й сама вона, мабуть, чула себе не дуже то мило, бо зразу якось посмирнішала і похмурнішала. Обличчя її якось болізно скривилося, мишкі біля рота затіпалися, на очах бліснули сльози. Кілька хвилин мовчали ми обое.

— Погана ж твоя доля, молодичко! — промовив я нарешті якось мимовіль. — Що ж ти думаєш робити з собою далі?

— Та це вже я спитаю вас, господин слідуватель, що ви думаете робити зо мною далі?

— А мені що? Мое діло звісне: пошлю тебе в Кореніївку «на водворені».

— Тобто як? Оцебто до чоловіка чи що?

— Та вже ж не до кого більш.

— Ні, вже цього не буде!

— Як же не буде, коли буде. Треба ж «водворити» тебе в Кореніївці на житло.

— Так водворяйте мене у батька-матері, водворяйте у моїх родичів, а чоловікові все ж таки не віддавайте!

— Нема в мене, молодичко, такого права, щоб закон ламати та тебе від чоловіка відбирати. «Водворимо» тебе у чоловіка, а коли ти сама утечеш від його до своїх родичів, то це вже твоя річ, а мені про те байдуже.

— Егеж, так то і втекти! Поки втечу, то вони з мене разів п'ять шкуру знімуть! Ні, вже, як хочете, а чоловікові не віддавайте... І таки навсправжки кажу вам, не віддавайте, бо як віддасте, то він мене укупі з матірю вб'є... А коли він мене не вб'є, то я його заріжу... Прямо таки заріжу, або зарубаю, або задушу! От вам заприсягнуся, що коли доведеться мені з чоловіком жити та ще й спати з ним на одній постелі, то я його власними руками задушу!.. Тоді нехай мене хоч і на Сибір зашлють, я й на Сибір вживу!

Не знаю, чи дійняв би Халабурдисі віри що другий, але я прийняв її грізьбу насправжки, бо в мене вже був такий трапунок, що вернули молодицю до чоловіка на житло, а вона у ту ж таки ніч і відрубала йому голову сокирою.

Поміркувавши трохи над справою Халабурдихи, списав я протокол показання про те блудяство та менування себе чужим менням і застановився на постановленні. А Халабурдиха

тимчасом сиділа похнютившись на каналці та смикала без ніякої нужди кутаси своєї шалі.

— Так от що, молодице, зроблю я з тобою, — сказав я напослідок, — оце пошлю тебе в Кореніївку, та коли справді признають тебе там за кореніївську козачку Настю Халабурдиху, то справа про блудязтво на тому й закінчиться. Але крім цього ішо судитиме тебе суд за меновання чужим менням. Кара за цю провинність буде невелика, то тобі нема чого й журитися. І поки сточиться над тобою суд, то я віддам тебе під дозор кореніївської поліції, а щоб не було тобі мороки з чоловіком, то — ніде дітись! — накажу вже поліції, щоб тебе від батька-матері до чоловіка силоміць не гнали. Так це ж тільки до часу, поки сточиться суд, а як закінчиться суд, та відбудеш ти арешт, то тоді вже рятуйся від чоловіка, як сама знаеш.

— Спасибі й на цьому! — промовила Халабурдиха зідхнувши. І знов замовкли ми обое. Я кінчав постановлені, а Халабурдиха, віддувши гарні свої губки і утопивши очі в діл, ще жвавіш почала смикати за кутаси. Вона очевидячки була в забуренні, щось мала на думці, щось хотіла сказати чи зробити — і вагалась. Аж ось бачу, що вона тихенько підвела з каналки, підступила до моого стола, перехилилася через його, обперла голову на лікті і, якось хитро дивлячись та солоденько усміхаючись, промовила стиха:

— Паниченку!.. Голубчику! Ось послухайте бо, що я вам скажу!

— Кажи, молодичко, — відказав я, не покидаючи свого писання.

— Навіщо ви посылатимете мене у ту трикляту Кореніївку? Зоставте мене краще у себе, — промовила вона далі, трошки засоромившись. — Я вам і побаню, і приберу, і самовар настановлю. Я вам догоджатиму, як тільки зумію... Я вже ж служила у панів, то якось таки зумію й вам догодити...

— Чудернаста ж ти, молодице, як я бачу, — відрік я, не відриваючись від своєї роботи. — Невже ж таки справді в тебе думка отаким чином поліпшити свою долю? Ну, нехай би взяв я тебе до себе, то не вік же ти жила б у мене?

— Та навіщо там вік? — згукнула Халабурдиха. — Ви піддержте мене тільки так, поки суд закінчиться та поки я наобряджу вам.

— Ну, а далі ж що?

— А далі я знайду собі й другого.

— А потім і третього?

— Та може не то третього, а й п'ятого і десятого!

— Що ж воно з того буде? І до чого ж воно дійдеться?

— А хіба по-вашому краще просто в лайдачарню запродатись?

— Навіщо ж запродаватись? Не треба запродаватись нікому і нікуди!

— Так навчіть мене, як на світі прожитъ!

— Як на світі прожитъ? — переппитав я Халабурдиху та й замнявся. Навчати моралі совісному чоловікові завжди якось ніякovo, а моралізувати перед людиною, явма зледацілою, здалось мені зовсім уже неподобним. Отже, треба було щось відказати Халабурдисі, і я знемога зайшов у педантерію.

— Живи, молодице, чесно, працюй і заробляй, сама себе годуй і зодягай, то й будеш справді вільною. Нікому не завиниш, то нікому не будеш і підкорятись. А коли трапиться, що полюбилиш кого широ, то зіходься з ним і живи чесним робом. З любов'ю і нешлюбне подружжя чесне, а без любови... якого б ти собі пана не знайшла, то все таки будеш ледаціцею...

— Ну, наказали ж ви теревені-венів! — промовила Халабурдиха, віддувши з невгоди губки. — Зліпили щось таке, що й на голову не насунеш!

— Уся сила, молодице, в тім — провадив я далі, — щоб не бути ледаціою, щоб тебе кожен шанував і поважав як чесну людину!

— Ни! — перехопила Халабурдиха, — уся сила в тім, щоб було що їсти, пити і хороше походити, щоб життя було веселе та гарне... Щоб хоч і підкорятись, та знати кому, щоб хоч і любити, так любити не дарма!..

— Он бач, яка ти! Так ти кажи вже навпростець: щоб не любити дарма, а щоб продатись гарно!

— А хоч і так, то хіба ж що? Що ж тут такого поганого чи незвичайного? Чим же нам, нещасливим жінкам, і купити собі щастя та долі, як не тим,.. за чим люди гоняться, свою красою.

— Так ти ж бо не заликовий правди, а кажи вже навпростець: чим же нам і купити собі щастя, як не свою жіноцькою честю!

— Ет таки торочать! — промовила Халабурдиха з невгодою і підвелаля від стола, — знайшли честь...

ПОЕЗІЇ

*Кобзо! ти наша утіха єдина!
Поки прокинеться сонна Вкраїна,
Поки діждеться своєї весни,
Ти нам по хатах убогих дзвони;
Стиха дзвони, нехай братнє серце
Любо здригнеться, до серця озветься,
Як на бандурі струна до струни.*

П. Куліш

САМОТНІ ПІСНІ І ДУМИ

НА МОГИЛІ

(На прощання з Україною)

Ой, вийду я в чисте поле, на могилі стану,
Озирнуся навкруг себе, на степи погляну...
Ой, ідуть степи розлогі, скільки око вбачить;
Чого ж душу жаль бере, чого серце плаче?
Чи того, що кругом мертві, що степи німують,
Що над ними перевертні московські панують?
А чи того, що народ наш поник головою,
Зневажений, придущений горем та нуждою? ...

Ой, ідуть степи розлогі, скільки око вбачить...
Чи на сих степах безкраїх лилася кров козача?
Чи тут військо народне колись грасувало,
За Вкраїну, матір нашу, трупом полягало?
Грасувало й полягало з надії на волю,
На спокій дітям і внукам, на щасливу долю... .

Агей, віки гетьманщини, віки войовиті,
З людським горем, слізьми, кров'ю й славою прожиті!
До вас думка моя лине, над вами витає,
Бо там, бачу, жизнь бурує, там народ рухає!
Там я бачу лихो тяжке, і неволю, й муки,
Але бачу і ненависть, і гарматні грюки;
Там я чую скигл і регіт і злобу гrimлячу, —

Там біда й щаслива доля в однім танці скачуть;
Там рухавість, там боротьба, там кормига й воля,
Там тужить і регоче українська доля!
А тепера смутні й тихі сі степи козачі —
Спить злиденна Україна, крізь сон чує й бачить;
І не зна, що сталося з нею за півтора віка,
Хто снотвору піддає, хто її люліка... .

Гей, прокинься ж, Україно, гей, устань, злиденна,
Спокон віку лихом бита й лихом знеможенна.
Гей, устань же, нещаслива, навкруг озирнися —
На тобі чужинці хижкі, мов п'явки, впилися! . . .
На тобі панують ляхи вкупі з москалями,
Твої соки висисають разом із жидами!
Скрізь, де щастя, де багатство — Москва, жиди, ляхи,
Українцями зостались самі бідолахи!
Твоя пісня, твоя мова, все твое святее,
Одкинуте, зневажене, мов зло та лихеє;
Твоїм словом тепер, ненько, той тільки говорить,
Хто в роботі потом плинє, кого нужда боре;
Твою пісню, твою думу тільки там і чути,
Де мужики, хлопи стогнуть, до праці пригнути!

1869.

*

Під стріхою убогою живе дівка-краля —
Ваблять душу очі чорні й губи, мов коралі.
Під стріхою убогою пісня не згаває —
Туди ж мою рано й пізно душу пориває.
Ой ти ж, стріхо убогая і люба дівчина!
Прийміть мене, привітайте та хоч на годину!
Та утіште серце мое, здавна наболіле,
За Вкрайну нещасливу кров'ю обкипіле!..

10. IV. 1868.

ТРИ ДЕРЕВИНИ

Зимою у купці на краю долини
Стоять на узлісці аж три деревини.

I перва в тій купці — висока сосна,
Що саме узимку зелена й рясна.
Про літчко ясне соснині байдуже, —
Тоді вона жовта, сумна і недужа.

I друга в тій купці стоїть деревина —
Гнучка та висока тополя-райна.
Їй листячко вітром холодним обдуто,
I вітоньки голі у кригу окуто,
I думка одна їй не сходить з ума:
Коли то минеться лихая зима?
Коли то весняне живуще тепло
Увільнить від криги їй віти й стебло,
Ta щедро одягне у листя рясне,
Зелене та ніжне, хороше, ясне?
Коли то в розкошах красою засяє,
Уклонами вітра з теплом привітає,
Тонким верховіттям у небі заграє,
I після негоди, страждання і сну
Вона засоромить красою сосну?..

I третя в тій купці стоїть деревина —
Розложиста, біла, ярка березина.
Ta голі віти, у кригу закуті,
Даремно уроztіч тепер розіпнуті,
I гордого шуму від неї нема —
Заціпила рот їй лихая зима!
I жалібно стогне і б'ється вона:
Коли то настане весела весна
Із променем ясним, з живущим теплом,
Й одягне їй віти тремтічим листом,
I гордо вона їх по вітру розбросить,
I шумом сердитим ліси оголосить,
I горду пихоту соснині порушить,
I гомін сосновий заб'є і заглушить.

Але ще далеко живуща весна —
I гордо панує зелена сосна,
I сумно куняє тополя-райна,
I рветься та стогне ярка березина!

1874.

КОЗАЧИЙ КІСТЯК

Присвячена С. А. Ш. на спомин
столітку зруйнування Січі.

Налігши над плугом, оре хлібороб,
І піт крапелястий укрив йому лоб.
Аж ось захрумтіло, і плуг зупинився —
Під леміх широкий кістяк підхопивсь ...
Здумився плугатар, кістки розрива,
Аж бачить — у купці і шабля крива,
І ззіте іржею списа гостріє ...
Вся зброя козацька дощенту гніє! . .
І вже свою ниву плугатар забув,
І сум йому дивний чоло обгорнув ...

Агей ти, плугатар, агей, працьовик!
Чого головою ти сумно поник?
Які тебе думи зненацька взяли,
Від ріллі, від плуга куди занесли?
Агей, роботяго, агей, неборак!
Про волю згадав ти, й мізкуеш ти так:
«Отсії останки, що стліли за вік,
Се був колись справді живий чоловік;
Се був колись лицар, гетьманець-козак,
За нас, хліборобів, слободний вояк;
І може хоч часом і нужди зазнав,
Зате по степах він по волі гуляв,
І гордої ший панам не хилив,
І в праці нагальній себе не нудив;
І доля козацька була золота:
І здобич, і слава, і воля свята! . . »

Агей ти, плугатар, агей ти, небож!
Збагнуть сее диво, мабуть, ти не гож!
Козацька бо слава і воля свята —
Усе то нікчемна була суєта;
Бо твоє козацтво, навикши бурхать,
Не вміло слободи других шануватъ;
І з того ж козацтва — з його старшини —
На лихо Вкраїни вродились пани;
І ради користи й великих чинів
Пани відреклися від менших братів;
І все те, за віщо під шум корогов
Сторіками довго лилася у нас кров, —
Слободу Вкраїни, народну честь,
І волю поспільства, і все, що ні есть, —

Усе продали те Іюди-пани,
Свого родовища ледачі сини!
Минули, мій друже, козацькі часи,
Пропали гармати, шаблі і списи,
Зоставивши слави кривавої шум,
Та тяжке кріпацтво на горе і глум!

Покинь же, небоже, думки золоті,
Притисни у серці чутоби святі,
Та в руки жорсткії чепіги бери,
Та землю стернясту під жито ори!
І хлібом, добутим у поті лиця,
Згодуй для Вкраїни синка-молодця.

І замість козацьких рушниць та шаблюк
Нехай він береться мерщій до наук;
Нехай він доходить умом молодим,
Чого і звідколи так гнітом важким
Гнітить нас недоля? Нехай допита:
Чого Україна кругом сирота?

Чого відреклися від неї пани?
Чого родовищем гордують вони?
Чого за панами пішли і попи,
Христової правди гнилій стовпи,
Зоставивши нидіть народ в самоті,
У нуждах великих, в густій темноті?

І як з отих злиднів народ рятуватъ,
І як Україну з зневаги піднятъ?
Отак-о до правди направивши ум,
Нехай набереться він праведних дум,
Та, борючи духом трудів тягари,
Нехай загартує він серце в добрі, —
І, розумом дужий, у правді твердий,
Нехай виступає в поход молодий

І тугою жирне народне життя —
Ото йому поле для герцю-биття;
Міжлюдня кривда — ото йому враг;
Народнее щастя — то лицарський стяг;
Високая думка — ото його міч, то сила для бою,
А чесная річ — ото його зброя!

Гей, друже мій темний, над силу ума
Вже дужкої сили й на світі нема!
І треба нам добре у тямку те взять,
Що вчена громада — могутня рать;
Як стануть у лаву такі вояки,
То більш порятують, аніж козаки!

1875.

КОЗАЧИЙ КІСТЯК

(Варіант середини).

А гей ти, плугатар, тружденний гевал!
Козацтво — то справді був ваш ідеал;
Воно підневільним метою було,
Безправне харпацтво до себе тягло
І гнало в степи їх та в дики луги,
Щоб збути підданства мідні ланцюги;
І задля козацьких слободи та прав
Народ проти Польщі оружно устав
І нищив державців за їх привілей
Горнути в підданство слободних людей;
Задля тих же самих слободи та прав
У злобі брат брата у нас убивав;
Через їх в Україні була метушня,
Міжусобні бої і ворохобня:
Постпільство бо вабив козачий талан,
Козацтво ж в одрізний горнулося стан;
Постпільство бажало ізбутись панів,
Пани ж намножались з-межи козаків;
Постпільство держалось тієї мети,
Щоб право козацьке на всіх розтягти,
Пани ж повертали на власних рабів
Не тільки поспільство, але й козаків;
І всяк здобувався своїх тільки прав,
Про спільну ж повинність ні трохи не дбав;
Усяк ворохобивсь, буяв, войдувавсь,
За поміч чужинцям цілком віддававсь . . .
І в тій міжусобній тяжкій боротьбі
Загибла Вкраїна в неславі й ганьбі:
Її занедбрали пани й козаки,
Про неї забули і ви, харпаки!
І от потихеньку московські царі
Забрали Вкраїну в свої пазурі . . .

Агей, хліборобе! На людський посміх
Неволя Вкраїни — то спільний наш гріх!
Зі злоби до шляхти чи то до панів
Постпільство вдалося до влади царів;
А панство звернуло ту владу навпаки,
І темне поспільство пішло в кріпаки!
Програло харпацтво, пани здобулись,
Та за ті здобутки Вкраїни зrekлись . . .
І все те, за віщо під шум корогов

Через два століття лилась у нас кров,
Слободу Вкраїни, народну честь,
І все, що святого на світі сім есть —
Усе занедбали великі пани,
Свого родовища ледачі сини!
Усе змарнували сі старші брати,
Щоб менших міціше в ярмо запрягти!
І в час тії скрути задля харпаків
Даремно вповали на тих козаків:
Згубивши святую народну мету,
І вони підпали під царську п'яту;
І під царським берлом за короткий час —
Весь реймент іх давній знівечив і згас;
І вільне лицарство славних козаків
Обернуто круто в царських служаків,
А права, степи їх і воля свята —
Ізникли без сліду, як химра пуста!..

*

Буря висе, вітер свище, темна ніч надворі,
І стоїть, мов гомін грізний, буйний шум на морі;
А на серці ясно й тихо: гонять з його хмари
Твое личко — сонце ясне — й оченята карі;
І ласкавий любий шептіт бурю заглушає,
А солодкий поцілунок щастям зогріває.
Любко мила, дорогая, пишна моя роже!
На Вкраїну, нашу матір, ти мені похожа.
Як вона, ти пишно-гарна, а не гордовата,
Як вона, убота щастям, а лихом багата;
Як вона, зазнала злоби, кривди і зневаги;
Як вона, ти серцем добра й щира роботяга;
І, як їй, тобі скорбота душу натомила . . .
Але тим ти, голубонько, двічі мені мила!

11. I. 1876.

*

Не пустуй, моя голубко, не турбуйсь мене смішить —
На душі моїй сьогодні мов тягар важкий лежить.
Аж волосся вгору лізе, й піт краплястий криє ліб,
Як обійме мене думка, у який глибокий гріб
Поховали Україну... Поховали крадъкома,
По злодійському звичаю, і сказали, що — нема!
Україна — вони кажуть — що за волю кров лила,
За цариці Катерини свого віку дожила;
І не б'є вже в жилах живчик самостайного життя,
Бо заклякла на вік-віки без шаноби й без пуття;
І тепер в російськім гробі її шкура та кістяк,
Що іх тля вже тлить сто років, що сто літ їх єсть хробак...
І чи то ж то тому правда? Чи Вкраїні ж то кінець?
Любко мила, любко рідна, Україна ще не мрець!
Бо її живцем сховали у гробовій глибині,
Знеможенну в скрутках тяжких, в летаргічнім тяжкім сні.
І нема тих чудодійців, не родивсь той велегань,
Що б той гріб здолав засипать задля вражеських бажань!
Гріб одвертий, спить Вкраїна, і настане колись час —
Її збудить знов до жизні народовців чесний глас.

Любко, рідна, дорогая! Україна — то народ,
А народи не вмирають, а живуть із рода в род;
І, прибиті лихом тяжким, знеможенні в боротьбах,
Вони знову відживають і в кайданах і в гробах;
І встають вони могутні, розруйновують гроби,
І ідуть за правду й волю проти кривди і злоби...
Але ти пустуещ, любко, голосок твій ляскотить...
Чи невже ж у тебе серце за Вкраїну не болить? .

1876.

ДУМКИ ЗАСЛАНЦЯ

I.

Знов і знову борюся я з туюю,
Знову дивлюся в вікно на змарнілі гаї;
Вітер аж свище, і хмара женеться за другою,
Ніби кудись то їх манять надії свої.
Є ще і в мене надія чудовна й ясна,
Є вона чиста, свята й бездокірна,
Отже боюсь, щоб не зникла й вона
Так, як і іншії мрії невірнії ...

Щось вона мерхне, мов місяць за тучами;
Мов тії хмари, мішаються сумні думки;
Чується в грудях хвороба глитучая,
Мріється смерть і нічогости вічні віки ...
Годі вже, мабуть, мені у надіях кохатися,
Годі про славу та долю України гадать;
Ні, вже надій тих справдження мені не діждатися,
Слави собі і Україні добра не надбать!

Ні, вже пропав і пропав без поверну я —
Груди вже стиснуло й дихать не сила;
Чую, що смерть потайна й ненажерная
В вічні обійми мене обхопила!

Ой підожди ж ще хоч рік, моя любая!
Ой роздійми сі обійми холодні!
Хай ще не зціплю, заклякнувши, зуби я,
Хай не порину ще в Лету безодню ...

1865—1877.

НА БАЛІ

*Густий морок скрізь по хатах,
Густіший в будинках,
Що нема душі живої
В сестрах українках.*

П. Куліш

I.

Ой гrimлять, гудуть музики у велебно вбранім домові,
І гостей веселій гамір у музичнім гине громові.
Там рухає без угаву тиск убраних молодиць,
Парубків, дідів бадьюрних, і дівчат, і удовиць.
Ta в тій зграї невгавучій однії немає дівоньки,
Однії краси святої, однії ясної зіроньки...
І мені той блиск і тамір серця з мук не вирятове,
А музичний грім і галас тільки нерви роздратовує.
Але ось іще дівчина в дверях залі уявилася,
І здається, що красою уся заля освітилася...
Се ж вона ввійшла до гурту, чудодійно гарна дівонька,
Показала очі карі, личко любе, чорні брівоньки.
Я біжу до неї перший, перший з нею привітаюся,
І милуюсь гарнотою, любим голосом втішаюся.
І щасливий я й веселій серед грому, серед блескоту,
І так любо серце грає від краси святої лескоту.

II.

Вздовж по залі тій близкучій серед вихру й гуку
Пишну квітку України веду я під руку.
Привітна вона й ласкова, речі — мов сопілка;
До щирості тідхищають погляд і ухмилка.
І питас мене панна, всміхнувшись любенько:
«По кому ваше, паничу, нудиться серденько?
Бо вчасту мені траплялось збоку назирнути,
Що чоло вам задумане й сумом обгорнуте...»
І відказую я панні з щирої чутоби:
«Сум сей, панючико ласкавая, се моя хвороба.
Се бо сум, ласкова панно, кажучи загалом, —
Сум по кращій долі людській, сум за ідеалом...»
«То скажіть же бо, паничу, щоб і я те знала,
В чім же сила, в чім привабність того ідеала?»

«Довга річ то буде, панно! Коротко ж сказати...
Чи здолаєте ви, панно, річ мою дійняти?
Є такії, бачте, люди — іх ще небагато —
Що сим ладом нашим людським звикли гидувати;
Він здається ім грабіжним, він іх ображас;
Скрізь зневага, кривда, злоба в очі ім впадає;
Там щоденно потом плинне чесний роботяга,
А йому на долю впали злідні та зневага;
Там же дідич або жмикрут силу-скарб марнує,
Бо з чужого поту й крови дарма користує;
Скрізь панує сила груба, хижі пожадання,
Скрізь притиснуто живущі й чесні поривання;
І не то одрізні люди, а цілком народи
Здавна нидіють в кормизі, гинуть без слободи...
З ції ж речі, гречна панно, якщо второпали,
Злагнете ви й сум наш спільній й наші ідеали.
Людське щастя, правда, воля замість кривди й лиха —
От в чім наші ідеали і скорбота тиха.
А найкращий ідеал мій, найлюбіша мрія,
Моя думка заповітна і моя надія —
Щоб знайти дівоче серце, на все добре здільне
І в найкращих пориваннях з моїм серцем спільне.
Щоб моя коханка люба і моя дружина
Не була, як інші, *пані*, а була *людина*;
Щоб вона боліла серцем від людського болю
І щоб мала ідеалом правду, щастя, волю;
Щоб народ і Україну вміла покохати,
Щоб за правду проти кривди була здібна стати...»
І занісся на речах я... Бо що ж?... — загорівся...
Світ новий, ясний та гарний ув очах замрівся!
Але панночка з невгоди губки надимає
Та на вборі своїм мовчки брижі розправляє.
Коли ж ось ізнов до мене промовля любенько:
«Забажали ви, паничу, трошки багатенько.
Чи то ж є такії панни? Щось мені аж чудно...
А вже певно, що знайти іх дуже буде трудно...»
«Ta невже ж то? — якось гірко я згукнув до неї:
Тобто трудно знайти панну з живою душою?...»
«Ta з живою то душою знайдете багато,
Але так, щоб панна з вами стала химрувати
Про якісь там ідеали, про людську долю,
Ta про лад новий між людьми, ta про правду й волю...
Ні вже, се бридня, паничу, се не може статись;
Яка користь у ті химри панні заганятись?»
«Панно, панно! — ізгукнув я з болем і стогнанням:
Ta чи се ж від вас я чую отаке признання?»

«Але ви ж таки завважте, розсудіть самі ви, —
Заспішила моя панна якось соромливо:
Щоб то панна, та з достатком, та ще мавши вроду,
Турбувалася про долю якогось народу...
Чи не краще ж ій красою гарно лопишатись,
Молодим життям солодким любо навтішатись?»
«Можна, панночко ласкава, і вживати світа;
І пишатись, і втішатись, поки служать літа;
Та не все ж про втіхи й думатъ, як малії діти;
Та і втіхи ще бувають дуже розмаїті;
Є, шановна моя панно, крації утіхи,
Ніж балі та маскаради, та бридня, та сміхи...»
Але панна потихеньку позіхнула в жменю
І запевно погадала: «Плетеши теревені!»
Мимовіль запнувсь я в мові, бо почувсь аж бридко —
Що за птаха моя панна, стало дуже видко...»

III.

Ось і другі паничі,
Гологубі й вусачі,
Вже до панни підступають,
З усіх боків обкружають —
Кожен прет'ється, скільки змоги
Й наступа мені на ноги;
Кожен просить на танець
І несе їй на ралець
Лесні брехні, захвалиння,
Жарти, сміхи, женихання,
І що здря плете-плете...
А дівчина що ж на те?
Перед кожним хирхуляє,
І вертиться, і кружляє,
І плахіттям аж мете!
Відмовляє вона гречно
На дурбайські лесні речі —
На захвальки ухмилками,
На моргання регітком,
І притупує ніжками,
І махає вахлярком...
Хто ж ті гарні кавалери?
Чиновенство, офіцери,
Хвелихветні граждаки,

Але все то — мертвяки.
І — гай-гай, гай-гай, гай-гай!
Та живої ти людини
Проміж ними й серед днини
З ліхтарями не шукай!
То нікчемні джигуни,
Скоробрешки-вертууни,
Дурноляпі-гайдарі,
Тупоглузді лобурі,
Пропияки та гультаї,
Дармостуки, дурнограї,
Марнотратці, цвіндрюки,
Всеросійські лайдаки —
Мотлох людський та хамло,
Що ім кара — помело!
Але ѿ правди ніде діти,
Бо отсі ж пустомолоти —
То ж у нас юнацтва квіти
І російські патріоти!

• • • • •

Але ось якийсь мосьє
Вже гука: «Лянсьє, лянсьє!»
Ось оркестра заревла.
Танцюрі — гала-гала!
Піднялася метушня,
Тупотня і човгання.
І вихрить народ, гарщює,
Мов ручай, кипитъ-бурує,
Гомонить, шумить-гуде;
Грім музичний бучно йде
І що далі, то гучніше;
Шолопай над всіх дурніший,
У танцю перед веде, —
І моя свята краса
З ним танцює, аж гаса!

IV.

Тихо-тихо виступаю з блискучої залі,
Бо на душі жаль великий, сльози в горлі стали,
Що така краса чудовна, квітка України,
У ганебних пожаданнях безнадійно гине!
Їй, бач, треба близку й слави посеред громади,
Що людині з живим духом всю нутробу вадить;

Їй в жадобу лайдаків тих спільне залицяння,
Дурнолятів лесні речі, стогни та зідхання.
Та нехай вже хоч і так би, хай була б мизгуха,
Хай була б і вихрувата, хистка, легкодужа;
Та щоб в ній чутоб живущих хоча іскра тліла,
Хоч одна струна висока у душі бриніла;
Щоб хоч часом тая іскра серце загрівала,
Хоч вряди-годи струна та душу бурувала.
Але в серці тім порожнім іскри не зіськати,
А чутоб святих, високих і сліду не знати!..

V.

Гей, претяжко серце мліє!
Мое сонечко-надія
В хмарах туги загиба
І в душі вже — боротьба!
Мов живая, щохвилини
Уздрівається дівчина:
Постать гарна, личко любе,
Груди, очі, брови, губи...
Але знов же щохвилини
Надокучна думка лине:
Годі дарма химрувати!
Час красуху занедбати,
Бо їй той з душі не йде,
Що в танцю перед веде...

Катеринодар, 1878.

НА ПРОГУЛЯНКАХ.

I.

Зачарований лежу я
Під березами край гаю;
Вітерець мене цілує,
Шум берез мене впещає.
Ні хмариночки немає
В небі яснім і привітнім;
Воно землю обіймає
Звідусіль шатром блакитним;
Погляд тоне у просторах,
Що синіють в сяйві дня,
І аж дух росте угору —
Що за шир і глибина!

Ні хмариночки немає
В небі яснім і привітнім;
Воно землю обіймає
Звідусіль шатром блакитним,
А земля — скорбот оселя,
(Правди й волі арештарня!
А земля — тісна пустеля,
Чи мертвуща буцигарня!
Дух тут гине від тісноти,
Думка людськая в кайданах!
Гину й я тут від нудоти,
Трачу цвіт надій коханих!

І задуманий лежу я
Під березами край гаю;
Вітерець мене цілує,
Шум берез мене впещає,
А із серця жаль зринає
Й невдоволені бажання:
І мені вже докучає
Й тихе вітра цілування;
І ласкавий листя шум
Замість щастя-милування
Наганяє тільки сум,
Витиска з грудей зідхання.

1884.

ПІД ХАТОЮ

II.

В хмарах, на північ летючих,
Місяць блискучий ниряє:
То поринає він в тучі,
То на блакит виринає.
Місяцю ясний, блискучий!
Серцем з тобою я маюсь:
Вкупі зникаю у тучі,
Вкупі й із хмар вибиваюсь.
Образ твій чистий і ясний
Серця надію ввижає:
В хмарах, як ти, вона гасне,
З хмар, як і ти, виникає.

В хмарах, на північ летючих,
Місяць зусильно ниряє:
Дляється в темних він тучах
Й, вирнувши, знов поринає...
Ось величезная туча
Пашу до його простерла...
Стиснулось серце болюче —
Місяця туча пожерла!
Мряка на землю упала,
Місяця ж більш не діждати!..
Темно й на серденку стало...
Час мені, мабуть, до хати!

Єйськ, 1878/1889.

НАПРОВЕСНІ.

Знову весна розгостилась,
Знову вже тануть сніги,
Знов ручай у яри покотились,
Знов пучнявіють луги.

Знов і в душі розбудились
Теплі чутоби гуртом.
Знов вона вся розтопилась
Щастям, любов'ю, добром.

Тільки в тих чистих чутобах
Чується й болізний сум,
З серця встає, мов із гробу,
Низка притиснутих дум.

Всім бо весняна година
Щастя і втіхи приводить,
Тільки немає утіхи Вкрайні,
Їй і весною негода.

1882–1890

В РОКОВИНИ СМЕРТИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

Жінко моя люба, любі дитинята!
У людей сьогодні превелике свято!
Там, в Карпатській Русі, де інші закони,
Там з дзвіниць сьогодні зрана гудуть дзвони,
До святого храму людей зазивають,
І усі на зазив радо поспішають,
Правлять панахиди за впокій Тараса,
За вічну пам'ять хлопа-віщогласа,
Що оплакав перший славну руйну,
Зраджену панством неньку-Україну;
Що з'яснив нам перший давню її долю —
Ізрадливість шляхти в боротьбі за волю;
Що гукнув нас в лоно рідного народу,
Написав на стязі рівність і слободу;
Що державсь до смерті міцно того стягу,
Витерпів неволю, кару і зневагу
І умер з тим стягом, із рук не пустивши,
І в правоту діла віру не згубивши!
То зразок нам, діти, мотора народу,
То зразок великий лицаря слободи!
Тим то, мої любі, люди його славлять
І в церквах за його панахиди правлять.
Але ми сьогодні не почуєм дзвонона,
Бо й на панахиди впала заборона . . .

Жінко моя люба, любі дитинята!
Полетім думками в рідній Карпати!
Там, в ціарськім краї, по той бік граници,

Люди впоряджають ради, вечерниці;
Про народні справи будуть радувати,
Мислі і надії будуть висловляти,
Будуть читати гарні в рідній мові твори
В співах оспівають спільне щастя й горе
І, отак чутоби й мислі поділивши,
Та на дальшу працю духа підкріпивши,
Розтечуться люди в рідній оселі,
Підсмілені духом, жваві та веселі.
Але нам не вільно за дверима хати
Відкривати серця й мислі висловляти . . .

Жінко моя люба, любі дитинята!
Як же ми се свято будем святкувати?
Відсвяткуєм дома, в своїм ріднім крузі,

Тут дамо ми волю радощам і тузі;
Самі між собою заговорим тихо,
Ta чарки шампаном наповнимо з лиха.
Вил'єм за Тараса віковічну пам'ять,
Вил'єм за здоров'я всіх, що день сей тямлять,
Вил'єм за все тее, що нам дороже!

Поздоров же, Боже, неньку Україну!
Прожени від неї лихую годину!
Ta поздоров, Боже, наш народ забутий,
Вбожеством прибитий, тьмою обгорнутий!
Ta поздоров, Боже, всіх на дух не нищих,
Всіх, хто любить щиро вбоге родовище;
Всіх, хто свого часу дарма не марнусе,
На народнє щастя, скільки сил, працює;
Всіх, хто перепони сміло поборяє,
Хто храбрує серцем, розумом буяє;
Всіх, хто Кобзареві зберіг заповіти, —
Всіх поздоров, Боже, всім на многі літа!

ЗАПОВІТ ЗАСЛАНЦЯ.

Вмер козак на самотині,
В тяжкому засланні,
Вмер без свідків, без родини
І без розпрощання.
Вмер козак з нудьги та туги,
В тундрах марно згинув,
Та в листі своїм до друга
Сповідь свою кинув:
«За любов до України
Й рідного народу
Я затратив долю й волю,
І здоров'я й вроду;
Та затратив я даремно,
Вжитку не придбав я.
Бо в неволі на чужині
Вік свій звікував я.
Я загинув, люди добрі,
Без ужитку й слави,
Бо не жив я в тій неволі,
А конав я дляво;
Я не жив, я нидів в мурах,
В дряговинах гинув,
І даремно щирим серцем
До роботи линув;
Бо ні способу, ні волі
Я не мав до діла,
І з відчаю никнув дух мій,
І хиріло тіло;
Я загинув, люди добрі,
Без ужитку й слави,
Бо не зжив я свого віку,
А одмучивсь дляво.»

*

Вмер козак, юнець бездольний,
Кинув білий світ,
Та заставив братам вольним
Щирий заповіт:
«Коли схочуть вас на муки
Вислати на чужину,
Не давайтесь живцем в руки,
Бийтесь до загину!

Бо стократно краще вмерти
З руки махамета,
Аніж ждати в нудьзі смерти
В північних заметах.
Казнь за волі оборону
Буде вчинком мести;
Вість про неї піде в люди
Й викличе протести.
І западе в живі серця
За правду обида;
До жорстоких катів мерця
Сплодиться огіда
І научить глухих чути
І сліпих проздріти,
Розохотить давні пута
З ніг народних здіти.
Коли ж дасись живцем в руки
На тяжке заслання,
Віддасись на тайні муки
Й безвісне конання.
І умрешь ти в самотині,
Сам один умрешь ти,
Позабутий на Вкраїні,
Змучений дорешти,
І не знатиме громада,
Що ти згинув марно,
Тільки кати будуть раді,
Що вбили безкарно.
І про те злочинство враже
Хіба по столітку
Крадъкома історик скаже,
Катам невзамітку!
Не давайтесь ж у руки
Катам України,
Не давайтесь на муки,
Бийтесь до загину!

Катеринодар, 1890.

ГУК ДО ТОВАРИСТВА МОЛОДЕЧОГО ВІКУ.

Гей, давно, за літ хлоп'ячих,
Був нас гурт метких, гарячих;
Ми горнулися в громаду,
І була в нас рада в раду
За Україну сміло стати,
Її з зліднів рятувати,
Та будить народ з дрімоти,
Та піднять його з темноти,
Та на путь звернути праву,
Путь шаноби, чести й слави ...

Гей, в той любий вік хлоп'ячий
Були душі в нас киплячі
Від любви огню святого,
І була в нас віра многа!
Гей, в ті літа молодії
Були гарні в нас надії!
І була палка жагота
До громадської роботи,
І порив до цілей мілих,
І ми чулися на силах! ..

З того часу невзамітку
Промайнула чверть столітку! ..
Та без сліду промайнула,
Мов в тюрмі вона минула,
Промайнула без слободи
Задля праці для народу ...
Через тяжкі заборони
Німували наші дзвони
І німують до сьогодні ...
Де ж бо ви, борці народні?
Чом підчас сієї скрути
Вас цілком таки не чути?
Чом про вас ніхто не знає?
Чи ви є, чи вже немає?

Гей, хто віри ще не стратив
В визвол наш з тюремних ґратів;
Хто надії наші гарні
Ще не йме за химрі марні,
За саме пустее мрево —

Відгукніться, хлопці, де ви!
Гей, хто вірить в ліпші часи,
То й мені подайте гласу!
Гей, подайте гласу-гуку,
Порятуйте душу з муки,
Та утіште серце хворе,
Що відчай холодний боре!

Катеринодар, 1886/1890.

ДО ЗЕМЛЯКІВ-РОБОТЯГ

*

Як у пустині неплодющій,
На смерть під скваром приреченій,
Холодний струмочок живущий
Крізь ґрунт, у камінь запечений,
Проб'ється свіжим джерелом
І відживить усе кругом,
То так ся книжка дорогая
У нашому німому краї,
Пробившися на Божий світ
Через цензури тяжкий гніт
І всякі інші перешкоди,
Живить в неволі впалій дух
Усіх прихильників народу
І виклика в їх серці рух
До праці, світла і слободи.

Хвала ж тобі, поете рідний,
Вкраїни-ненъки вірний син.
В літературі нашій біdnій
Либонь трацюеш сам один,
Бо більш нічого і не чути...
Працюй же й далі, наш славуте,
На перешкоди не вважай
І слабших духом підсміляй!

Усть-Лаба, 1873.

МИХАЙЛУ ПЕТРОВИЧУ СТАРИЦЬКОМУ
відібравши від його в дарунок книжку творів
«З давнього зшитку».

Дарунок твій любий «Із давнього зшитку»
З великим спасибі я взяв до ужитку.
З утіхою серця його розгорнувши
І в зміст його гарний душою впірнувши,
Я зараз почувся, що духом піднявся
І серцем з тобою цілком поєднався;
Бо диші з утворів, відданих тобою,
До рідного слова старою любвою.
І чується серцем висока жагота
Те рідне слово підняти з болота,
Піддвитнути розвоем, ублагороднити
І геніїв твори в тім слові відбити.
В сій праці зустрів ти важкі недогоди,
Алеж поборов ти усі перешкоди;
І цілі святої з тріумфом досяг
«Із давнього зшитку», побідний твій стяг!
Високі твори в чужій для нас мові
В'явив ти мистецько у рідному слові;
І образи пишні, що Байрон створив,
У мові народній прегарно втілив.

Єйськ, 1882.

ОЛЕКСАНДРУ ЯКОВИЧУ КОНИСЬКОМУ

під час ювілею двадцятирічної
літературної діяльності його.

Коханий поете, шановний земляче!
Прийми привітання від серця, козаче!
З далекого краю з тобою вітаюсь,
І шапку здіймаю і низько вклоняюсь!
І слави і дяки зажив ти між нами
На діло народне своїми трудами.
В похмуру годину за діло ти взявся,
В злигоднії часи ти жив-працювався.
Але, невсипущий, твердий роботяга,
Із рук не пускав ти народного стягу.

Із рідного краю важкі заборони
Погнали з тим стягом тебе за кордони,
І там ти чверть віку той стяг наш тримаеш
І, вгору піднявши, нам духа скріпляєш.
Пошли ж тобі, Боже, здоров'я і сили,
Щоб довго служив ще Україні милій;
Щоб дбав, як і досі, про щастя народу
І на родовищі діждався свободи,
І в рідному краї для волі й освіти
Щоб жив і писав ти ще многії літа!

Єйськ, 1885.

ОЛЕНІ ПЧІЛЦІ.

Я з зорею встав до справи,
Україні долі ждучи,
І зростив в душі буявій
Гарний кущ надій цвітучих.

Та знялася лиха негода,
Що Україну обхопила,
І надій цвітучих вроду
Лютим холодом прибила . . .

Зблекли гарні, пишні квіти!
І вже в серці моїм хворім,
Мов би в пустині неогрітій,
Дуло холодом суворим.

Але ваші гарні твори,
Наскрізь вірою пройняті,
Повні зваги до відпору,
Помогли ваш дух спінати;

І в душі, мов сонце з хмари,
Виник образ ваш моторний,
З невгасучим віри жаром,
Духом смілий, необорний.

І мені отрів він серце,
Душу хмуру розгодинив;
І, готовий знов до герцю,
Дух мій знов угору злинув!

І ізнов душа бує,
І ізнов у серці літо,
І ізнов там сонце сяє,
І цвітуть надії-квіти!

Катеринодар, 1886.

РІЗНІ ПОЕЗІЇ

НА ГОЛГОФТІ

Він ледве хрест важкий доніс
І став, схилившися з несили, —
Кати той хрест тогді взяли,
Глибоко в землю устромили,
Одежу вбогую вони
Зняли нечистими руками
Й Його, святого, до хреста
Прибили острими гвіздками.
Залізо остре в тіло йде
І кров із ран свята стікає, —
В його ж очах любов одна,
Любов великая сіяє!

І ось прибили на хресті...
Сміються з Нього і глузують, —
Та Він не бачить вже того
І своїх мук Він мов не чує.
У Нього думка все одна:
Про вбогих думка і безщасних,
У Нього в серці все вона,
Ніколи в Ньому не погасне...
Вона горить, вона живе,
Усю істоту обнімає!
І знов в Учителя очах
Святий огонь горить, палає.

Крізь муки лютії свої
Життя він згадує минуле,
І все являється душі, —
Ніщо у неї не заснуло.
Перед очима устають
Народні товпища круг Нього:
То душу змучену приніс
Народ — і слова жде святого.

Він каже їм, навчає їх
Любитись щиро між собою,
І кожде діло освятить
Любов'ю братньою святою.

І тим великим щирим словом
Він підніма пониклий люд,
І, повні вірою без краю,
Усі за Вчителем ідуть...
А там лукаві фарисеї
Та їхні каверзи. — І ось
Невинно кутому в кайдани
Святому стати довелось
Перед своїми ворогами,
І хрест великий понести
І муку витерпіть велику
За слово, за діла святи!

Він чує: мука обнімає...
Він чує: в Ньому все горить...
І ледве чутно Він благає
Катів запеклих: «Дайте пить!»
Жаждá пече, смертельна мука
Йому все серце розрива,
І долі хилиться святая
В вінку терновім голова.
В останній раз на світ Він глянув
І на людей, що так любив,
І вмер святий, і перед смертю
Простив своїх Він ворогів.

Лишив сей світ, людей покинув
Своїх убогих та малих —
Святі уста не заговорять:
Їх голос вже замер, затих...
Замер — Та слово не вмирає,
Його те слово все живе,
І до святого діла правди
Людей воно щчасно зве.
Й година прийде — теє слово
Знов запанує — і любов
Знов світ споганений обновить
Й безсилим сили дасть ізнов!

[До 1887].

ДОМАШНІЙ СПІВАЧЦІ.

Гарно співаеш ти, люба дівчино!
Спів твій із серця либонь виринає,
Бо в мое серце, як струмок, він рине,
Тихою втіхою душу сповняє.

В співі бажання палкії вчуваються,
Гарні надії, препищно цвітучії,
Чується й плач, що все те не збувається,
Чується серце, за долю тримтюче.

Чуються й згуки молебні, благаючі;
Чутно на долю гірку нарікання,
Чутно тужбу про літа проминаючі,
Чутно про щастя незбутне ридання . . .

Гарно та й дуже пісень ти співаеш!
Любую туту мені надаєш ти;
Серця ти сльози либонь виливаєш,
Перли душі виявляєш до решти.

*

Ой не плач, не плач, дівчино,
Ізнечев'я чи з пустоти;
Ще настане та година,
Що наплачешся з скорботи...

Смійсь, щоб серденко раділо,
Поки є чого радіти,
Поки горе ще не вспіло
Втіхи жизні подоліти.

Повертай і лихо в шутку,
Поки здібність сміху маєш,
Бо, зазнавши вдосталь смутку,
Вже сміятись не здолаєш!...

*

Ой чия то панночка співає
Та на гостей цікавенько зглядає?
А співає пісні вона мужичі,
А ті гости — все ґаянтні паничі.

І, звернувши на ті співи увагу,
Потихеньку всміхаються з зневаги...
Відспівала панночка до ладу,
Та з тривоги аж міниться на виду;
Озирнула паниченськів нашвидку,
Щоб дізнатись, чи їм спів той до смаку.
Озирнула... та з дурного сорома,
Зчервонівшись, засміялась і сама!
Та, щоб дуже не судили панічі, —
Чудні, — каже, — пісні отсі мужичі!..

Ой чия ти, панночко, чия ти?
Нащо тобі мужичної співати?
Співала б ти панської до ладу,
Щоб не було наговору та суду!

1864—1865.

ДО АЛЬБОМУ

ХР(истині) Д(анилівні) А(лчевській)

Як зачую я ваш голос
Мелодійний і грайливий,
Веселіше в грудях б'ється
Серце сумне і вразливе.

Як забачу личко ваше
І привітне ѹ мисловите,
Настає ясна година
В душі, сумом оповитій.

Той бо голос і краса та
Не пуста оздоба жінки —
Вони душу виявляють,
Живу душу українки.

РУСЬКИЙ ПСАЛОМ.

Благословен, хто простує во ім'я Господнє,
Благословен, хто бореться за щастя народне.
Але проклятий, хто служить справам людсько-панським,
Але дурень, хто йме віру брехням змартвихвстанським!
Панство лядське іще й досі не порозуміло;
Бо в гріхах старої Польщі позашкарубіло;
Воно й досі зрощається в езуїтськім дусі,
Воно й досі химри гонить про Польщу на Русі,
Хоча й досі українця важить лиш за хлопта,
Хоча й досі йому вадить навіть постать «рора».
І до днесь у цього панства, як і в давні роки,
Совість латана і куца, думка ж кривобока.
Як голосить воно Русі рівноуправнення,
То укупі вимагає щирого спольщення;
Як ченцям дає нове зорганізування,
То прямцем запроваджує златинізування;
І як кличе Русь до братства, до свободи й слави,
То властиво завзвиває стать за польську справу;
На словах нам волі, щастя і добра бажає,
І держить цілком в зневазі та про Польшу дбає!
І за те, хоч було й бите та ще й буде бите,
Не зречеться злих тенденцій, бо несамовите!
А ті патри змартвихвстанців, що то за проява?
То такій ж слуги Польщі, тільки більш лукаві —
Свої думки заховують в казнодійства хмарі
І до Руси підступають в прохірній машкáрі;
Хирхуляють перед нею, мов би щирі други,
Личкуються приязністю, лізуть на прислуги,
А у серці мають намір Русь у шори вбрести,
Щироруські підвалини стиха підкопати...
То зловіщая проява! То знамéно часу!
То сумна пересторога берегтись завчасу!
Як той круж зловіщій, хижий кряче на негоду,
Так тих патрів казнодійство віщує злегоду,
Бо нехібно виявляє панські злі наміри,
Єзуїтський замах давній на церков, на віру,
Традиційну хіть ледачу звалити додолу
Руські храми прадідівські на користь «костьолу».
І блажен, хто змартвихвстанцям віри не дíймає,
Іх приязність і прислути згорда відкидає;
І блажен, хто «sprawy polskie» розтамкував шкоду,
Хто з моральним жондом польським не іде на згоду! —
Він зістане слугáтором рідного народу.

НА ДНІПРІ, I

Свистить аж ляєкає машина,
І ось відчалив пароход,
Несучи на могутній спині
Гурмою стовплений народ.
І вже машина туркотить,
Шумлять колеса, б'ючи воду.
Вода кипить і близкотить
І хлюпта в боки пароходу ...
Оце ж Дніпро, старий, великий,
Леліє тихо, ясноликий,
Леліє широко й велично
І зір дивує непривичний!
Оце ж Дніпро, краса Вкраїни,
Питимий батько козаків,
Старезний свідок славних днів
І бід народних та руїни! ..
Здоров же, батьку! Гей, здоров!
Здоров, наш Дніпре яснохвилий,
Людською кровію напилий
Під шум вояцьких корогов!
Тебе я серцем привітаю
І уклоняюсь тобі я!
До тебе руки простягаю,
А серцем плачу і радію!

1878.

НАДКОЛИСНА ПІСНЯ.

Присвячується жінці моїй
Надежді Іванівні.

Люлі-люлі, дитиночко,
Засни в добру годиночку!
Засни, лишка не знаючи,
Дозвіллячка вживаючи.
В тебе хатка теплесенька,
Постілонька м'якесенька,
І, чого душа забажає,
Тобі мама постачає.

А там десь то в хаті драній,
Неогрітій, неприбраній,
Там другая дитиночка
Та не засне їй годиночки:
Буде кричати, кволітися,
Буде плачем жалітися,
Що постілонька холодна,
Що сама вона голодна,
Що засохло у роточку,
Що болить у животочку . . .

Люлі-люлі, дитинятко,
Засни, мое янголятко,
Засни собі, угамуйся,
Про доленійку не турбуйся!
В тебе мама молоденька
І здорована їй веселенька,
Бо в достатках, у розкоші
Проживає вік хороший,
А в добрі, що їй судилось,
Ти на втіху їй родилось;
Вона тебе нагодує,
І приспіть і попильнує,
А прокинешся зі сна —
Знов, весела їй привітна,
Припестить і розгуляє
І пісеньки приспіває.

А там десь то в драній хаті
Є друга дитинка й мати;
Тільки тая дитиночка
Та не засне їй годиночки:

Цілу нічку кричатиме,
В мами їстки прохатиме,
Але мама в неї хвора,
Бо збороло їй горе:
Вона вік зжила в роботі,
Вона зниділа в скорботі,
І мале дитятко хворе
Уродилось їй на горе:
Їстки дати нема чого!
З-за здоров'я ледачого
В неї груди повсихали,
А коровки не придбала . . .
І от вона нічку цілу
Сидітиме знемощіла,
Сидітиме, куняючи,
Колисочку хитаючи
Та болізно зідхаючи . . .

Люлі-люлі, дитя мое,
Ой, спи, спи, мое коханее!
Ой, спи собі, не кволися,
Про долен'ку не журися!
В тебе тато багатенький,
Привітний і веселенький,
І втішаеться тобою,
Мов лялькою дорогою;
Ген папери він читає,
А тебе не забуває:
То прислуха, то нагляне,
Як то там дитя кохане . . .

А там десь то в хаті вбогій,
Там ждуть тата із дороги;
Пізня ніч; надворі хвища,
Крізь віконця вітер свище;
Квилить-плаче дитиночка,
Не заснувши й годиночки;
Хвора мама омліває,
В думці тата уздріває:
За хурою за важкою
Йде він тихою ступою,
Йде понурий, засмучений,
Роботою намучений,
А сніг очі засліпляє,
Дороженьку замітає . . .
І, дитинку колишучи,

Сидить мама, не дишучи;
Сидить вона, наслухає,
Чи ще тато не гукає,
Чи в віконечко не стукне,
Чи дверима він не грюкне . . .
Та й хоч вернеться з дороги,
Не покраща хата вбога:
Він прибуде наморений,
Пригодами завгорений;
Буде їсти хліб з водою
І за хатньою бідою
Ще смутніший може стане,
А на дитя й не погляне . . .
Люлі-люлі, дитиночко,
Засни в добру годиночку;
Люлі-люлі, дитинятко,
Засни, мое янголятко!
Ой, спи собі, висипляйся,
Здоров'ячка набирайся,
Та рости, щоб дужим буть,
Та ставай на добру путь:
Зрощай серденько любляче,
Розум добрий, чесну вдачу;
А як дійдеш повних літ,
Спізнавай великий світ,
Спізнавай життя людськеε,
Спізнавай все зле-лихееε
І борись із ним як мога;
Та люби діток убогих,
Що вродились серед тути,
Зліднів, бруду і недуги
Та що змалку в драній хаті
Їм судилося страждати.

Липець, 1883.

УРИВОК

І бачу я тоді широке синє море —
Клекоче глибиня і стогне і реве,
І хвилі пінняві збігаються, як гори, —
І турт човнів по морі тім пливе;
І дружно козаки на весла налягають,
І кожний шіну б'є, і кожний хвилю рве...
Лютує, стогне море, з ребер їх скидає,
І піною, скажене мов, їм очі забиває —
Я чую голос їх... я бачу — потопають!...

(З АЛЬБОМУ Х. Д. АЛЧЕВСЬКОЇ)

І я кохаю вас, голубко,
Та не за очі й не за губки,
Не за принади заласні,
Що інших манять і вві сні,
Не як мету свого жадання,
Таємних мрій і погадання,
А як народу свого жінку,
Привітну й щиру українку.

Кохаю, пані, вас за те я,
Що серце ваше золотеє
З народним серцем рівно б'ється,
Од його радощів сміється,
Його уразами болить,
Його жадобою горить
І кожний шептіт його чує . . .

Кохаю, пані, вас за те,
Що все, що людові святе —
Його одвічній надії,
Його святі і чисті мрії
Умісті й вашії . . .

ПЕРЕКЛАДИ

З ДУМИ ПРО ІГОРІВ ПОХІД

(Слово о пълку Игоревѣ)

Пісня 16.

ТУЖБА ЯРОСЛАВНИ

Ой уранці раним-рано
Чутно голос Ярославни;
Мов зозулька з-між гілля,
Вона тужить-промовля:
«Ой полечу, повитаю
Зозулею по Дунаю,
Обмочу рукав бобряний
У воді Каяли білій,
Обітру я князю рани
На могутнім його тілі...»

У Путивлі вранці-рано
Поверх мура угорі
Ярославна розіждана
Ревно плаче на зорі:
«Ой ти, вітре, вітре-бую!
Ти навіщо, господине,
Війську любої дружини
На умисну згубу злую
Супротивно й буйно вієш,
В вічі стріли ханські сієш?
Чи нема тобі блакиту
В небі хмароньки гонити?
А чи мало ще простору
На безкраїм синім морі
Колихати кораблі?
Ой навіщо ж, лиходію,
Мої радоці розвіяв
По хвилючай ковилі?»

У Путивлі вранці-рано,
Та й на мурі угорі,
Ярославна розіждана
Плаче-тужить на зорі:
«Ой ти, Дніпре, ой Славуте!
Ти ж пробив еси замкнуті
Кам'яні твердії гори
І леліеш аж до моря;
Ти ж носив наші потуги
Кобякові в надолугу
І люліак, привітний,
Принеси ж ти, господине,
Святославові човни;
Принеси ж ти, господине,
Мою любую дружину,
Щоб мені уранці-рано
Вже не плакатъ розіждано,
Щоб ізбутись туги-горя
І не слати сліз до моря...»

У Путивлі вранці-рано
Поверх мура, розіждана,
Мов зозулька з-між гілля,
Вона тужить-промовля:
«Сонце світле, сонце ясне!
Всім еси ти тепле, красне;
Ой нашо ж ти, господине,
Війську любої дружини
Таке палке та пекуче,
Що не то уста жадучі,
Й луки смага ізвела,
Туга серце давить, мучить,
Спека тули затягla?...»

Пісня 17.

ІГОРЕВІ ВТИКИ

Приснуло з півночі море:
Мглові стовпи піднялися угору —
Ігорю князю то путь
Бог із землі половецької вражої
В руську землю показує,
Де його стіл золотий та підданії ждуть.
Згасла вечірня зоря;

Ігор і спить і не спить у стерозі,
Пильних думках і тривозі.
Думкою Ігор ширя:
Всі він степи від кінця до кінця,
Саме від Дону аж гень до Дінця,
Бистрим умом виміря.
От опівночі, закритий імлою,
Свиснув Овлур за рікою —
То він на здогад дає:
Ігорю кінь уже є!
Мет — вже Ігор на волі ...
І земля у дикім полі
Загула, застугонала,
Буйні трави зашуміли,
Й уздвигнулися у твержі
Половецькі сонні вежі ...
А князь Ігор в очерет
Кинувсь диким горностаем;
Білим гоголем у мет
По воді він пропливає;
На коня баского спав,
Ген промчався й знов устав,
І вовком подавсь бігцем
По лугах понад Дінцем;
І вже соколом злетів,
Піді млами він шугає
І на страву забиває
І гусей і лебедів ...
Він же лине соколом,
А за ним Овлур біgom
Поспішає вовком босим
Та холодні трусить роси ...
Гей за сю ж вони дорогу
Ввередили меткі ноги!

Пісня 18.

ДОНЦЕВЕ ПРИВІТАННЯ

Аж ось незабаром
Донець їх віта:
«Агей же ти, князю!
Далеко вита
Тепер твоя слава,
Гучна та буява!

Але Кобякові
Досада ізнову;
А руському люду
Гульня празникова
І радоші всюди!»

А князь відрікає:
«Агей же ти, Донче!
Зажив ти шаноби,
Зажив ти доконче,
Що мене лулікав
На хвилі шаленій
Та слав берегами
Травицю зелену,
Ховав туманами
Попід деревами;
Що беріг мене пильно
На усіх ти хόдах —
Чайкою на струмах,
Гоголем на водах
І чорням у ймлах
На буйних вітрах.
Та чи то ж такая
Ріка Стугна злая:
Бистриню глибоку
І лихую має;
Ручай чужкії,
Лихая, пожерла
І глибокі струми
По кущах простерла;
Юнця Ростислава
Вона утопила
Й береги дніпрянські
Йому зачинила ...
Тужить стара мати
За сином-юнцем,
Від жалоців квіти
Пов'яли живцем
І древа шумливі
Поникли тужливо ... »

Пісня 19.

ПОЛОВЕЦЬКИЙ ЗДОГІН

Та отож бо не сороки
У полях Дінця широких
В один гук заскрготали —
То на слід княжецький спали
З Кончаком запеклий Гзак...
І тоді ні жоден грак
І ні жоден ворон дикий
Не подав лихого крику,
І сороки приплошились,
Мовчки в лозах ворушились...
В лісі дятли токотали,
До Дінця їм путь казали,
Солов'ї ж, тнучи пісень,
Привітали ясний день,

Аж ось Кончакові
Гзак річ уже мовить
«Як має наш сокіл
До гнізда літать,
То мусимо, мабуть,
Його розстрілять».
А Кончак на сеє:
«Та коли на злес
Він лине тудою,
То ми стенетаймо
Його дівчиною».
«Аге, — йому каже
На річ тую Гзак, —
Коли стенетаем
Його ми отак,
То не будем мати
Ік лихій годині
Ні сокола-князя,
Ні навіть дівчини;
І почнуть ізнову
До нас налітати,
Половецьку птицю
В степах побивати...»

Сказав Боян, піснетворець
Часів стародавніх,
Співаючи про походи
Князів наших славних —

Про походи на когана
Князя Святослава
Та Олега славетного
І теж Ярослава:
«Тяжко тобі, головонько,
Без плечей зостатись,
Та лишенко й тобі, тіло,
Без голови матись».
Отак тобі, Руська земле,
Без Ігоря статись!

Пісня 20.

ІГОР НА РУСІ

Сонце в небі сяє —
Ігор в руськім краї!
На Дунаї тихім
Дівчата співають,
До Києва морем
Голоси сягають —
Вже через Боричів
Їде князь на прошту
В святу Пирогощу!
Та раді країни,
Раді городи;
Гудуть без угаву
Старим князям славу,
Потім молодим:
Та Ігорю — слава!
Слава Всеволоду
І Володимиру!
Та слава ж і дяка
Князям і воїкам
Хрищеного миру.

Харків, 1866—1867.

ПЕРЕКЛАДИ З М. Ю. ЛЕРМОНТОВА.

1.

Ой виходжу уночі я на дорогу, —
Крізь імлу блищить вона чудовно;
Ніч мовчить, пустеля слуха Бога,
Й зірка з зіркою бесідують безмовно.

В небесах величність і пишнота,
І земля в блакитнім сяйві спить ...
Та чого ж мені в душі така нудота?
Чи я жду чого, чи жаль в душі бринить?

Гей нічого вже на світі сім не жду я,
І за прошлим я ні трохи не шкодую:
Тільки волі та спокою рад би я зажить,
Радий би заснути і спочитъ.

Та не тим спокоєм замертвілим
Я б бажав зайти у забуття,
А щоб сили у душі бриніли,
І хитало груди щоб життя;

І щоб день і ніч, люлікаючи мене,
Гарний голос чийсь про любощі співав,
І щоб дуб із віку в вік зелений,
Шелестів мені і віттям ковиляв ...

2.

СКЕЛЮГАН І ХМАРКА.

Ночувала хмарка золотенька
На грудях у скелюги старого;
Вранці знов вона майнула у дорогу,
У блакиті граючись раденько.
Та зоставила вогкого сліда
У морщизнах скелюгана-діда:
В самотині він замислився глибоко
І тихенько попуска потоки ...

3.

Гірські верховини
Сплять у темних мглах;
Сплять тихі долини
В свіжих туманах;
Пилом шлях не вергá,
Листя не тремтить . . .
Гей надходить черга
І тобі спочитъ! . .

4.

Мов би надгрібок занедбáний,
Що подорожніх закликає
На тихий сум, ралець бажаний,
То так нехай утворка цяя
Твій любий погляд привертає.
І коли може в якийсь час
Згадаєш, як я, химруватий,
Колись тебе кохав затято,
То знай, що з світа я вже згас,
Що серце тут я запечатав.

ПОЕМИ

ТРОЇСТЕ КОХАННЯ.

(Пісні про кохання, зраду та заваду).

Ой на горі жито і в долині жито;
Під білою березою козачен'ка вбито.

(Пісня народна)

I.

Ой у Січі на майдані
Зарухали козаки:
Яргакі, шкураті драні,
І жупані й сіряки —
Все змішалося докупи:
І веселі і похнюпи,
Молодії і старі,
Лисяки й чуприндири, —
Всі до цвінтarya ідуть,
Сперечаються, гудуть
І гуртуються в громаду —
Мусить бути чорна рада!
Он якийся горлоріз
На порожню бочку зліз
Та розмахує руками —
Щось торочить з козаками;
Он хтось довбиша дубасить:
«Бий, ледащо, в тулумбаса!»
А другий йому в заступу,
Вже ціпком нахабця лупить.
Он якеєсь отамання
Розганяє згуртування
І всьому тому поспільству
Докоря за своєвільство:
«Що се, бесурські сини?

Вже не слухатъ старшини?
Вже чинити бунт і зваду
Та збирати чорну раду?
Геть звідсіль, лайдацтво голе!
Хто зібратись вам дозволив!
Назбігались чорт-зна звідки
Якісь людській послідки
Та і ну ламать порядки!
Гетьте, бесурські нащадки!»
А слідом за отаманням
Підійшло таке ж гукання —
І козацтво посполите,
Котре літне й шановите,
Та завзяту молодечу
Почина штовхати в плечі.
Але дарма ждати ладу,
Де знялася чернь на зваду!
Вгамували з цього краю
Молодечу дику зграю,
А на другім рада йде,
З бочки річ козак веде:
«Гей, козаки січовії,
Орли вільні низовії!
Ось погляньте навкруги:
Мов той рай, зазеленіли
Придніпрянській луги;
Пишним квітом забриніли
Всі степи, що, наче море,
Розляглися на просторі.
Чи подоба ж тепер нам,
Запорозьким козакам,
В куренях отут лежати,
Тілом блощиць годувати?
Гей, сідлайте лишень коні,
Що пасуться на припоні,
Та розмашуйте лиш ноги
Для веселої дороги —
Підем слави здобувати,
Польські землі грабувати!
Там засядемо в ліси
І з вельможної паноти
Надеремо срібла-золота,
Наб'ем туго чересій!
Там сухі оци шкурати
І свитки убогі драні
Проміняем на жупани,

Блаватосні лядські шати;
Відолаські постільці
На червоні сап'янці;
Там ми знайдем все, що треба;
Там життя — не треба й неба;
Там, як вовк в своїм кублі,
Ми пани і королі.
Притаскають туди пана
Чи безгривого попа,
Що козак який злата, —
На коліна зараз стане
Та почне тебе благати,
Батьком, паном узивати,
А ти ніж мерщій береш,
Шкуру лядськую дереш;
Притаскають жидюгу,
Той зігнеться у дугу;
Та трясеться та благає,
А козак звичай свій знає:
Бере путом за шияку,
Мерщій цупить на гілляку.
Там з пухових подушок
Натаскаємо й ляшок,
І вельможная панянка
Тобі буде забавлянка:
Ти погримаєш — заплаче,
Тупнеш чоботом — заскаче,
Моргнеш вусом — потанцює,
За стан візьмеш — поцілує . . .
Гайдамаці в Польщі рай, —
Що захочеш, виробляй,
Навтішаєшся ляшками,
Накохаєшся з дівками,
Та тоді й вертайсь, чубатий,
В Січ на зиму спочивати!»
Ледве змовк козак-речник,
Як піднявся гомін, крик.
Сотні голосів з народу
Загукали: «Згода! Згода!»
Й молодого речника
Підняли на ватажка;
Але цілі тисячі,
Все могутні вусачі
Ta статечні козаки
Загукали навпаки:
«Звідкіля взялось ледашо?

І збира ватагу нашо?
Захотілось гайдамацтва?
Хіть бере до розбищацтва?
Розоряти Україну,
Ще не скінчену руїну?
Бач, як гарно він сокоче!
А в Турецьну не хоче
Воювати махаметян
Й рятувати християн?
Бач, до чого він завзятий,
Хамський виплодок триклятий,
Та ні сорому, ні стиду
І в заводі він не має:
Бач, прилюдно закликає
До безчестя та до бриду!»
Ось ізнову хтось зіпа:
«Прив'язати б до стовпа!
Під киї його поставить!
Духу в тілі не зоставить!»
Он ізнов до молодечі
Хтось гука такій речі:
«Ви поганці, мерзюки,
А не справжні козаки:
Вас бо зве в розпусту встряти,
Честь козацькую каляти,
А ви, блазні, легкодухи,
Порозвішували й вуха,
Бо раденькі такій мові!..
Лайдаки дурноголові!»
Піднялися спір і звада,
Загула уся громада,
Й серед гуку й герготні
Все кипить, мов в казані.
Ось старій козаки
Вже пішли на кулаки,
Молодій ж парубійки
Вже пустились навтіки —
Геть із Січі повтікали,
А ватагу згуртували!

II.

І узброїлась ватага,
Голії бурлаки;
І пішли, пішли на Польщу

Хижі гайдамаки.
І нема в ледачих душах
Іншої чутоби,
Як на кров людську та здобич
Хижої жадоби.
І засіли в лісах темних,
Мов дикії звіри,
Розбоями край рятуватъ,
Грабунками віру!
І багацько лиха вдіє
Гайдамацька зграя:
Не то Польща, і Україна
Лишенька зазнає!

III.

Ой уночі при місяці,
Край левади та широкої,
Там співають, розмовляють
Три дівчини ясноокій;
Одна ж дівка чорнявая,
Красовита та вродливая,
Ставна, гнуучка і висока,
Мов тополя шелесливая;
І вдивила очі чорні
В небо ясне, миготюче,
І співає пісню тихо
І сумотну і жагучую:
«Ох ти, зоре та вечірняя,
Місяцева любко вірная!
Чом не рано ти зіходила,
Чом місяця не догонила?
Ой, я ж рано ісхопилася
Й над річкою зупинилася:
Там дівчинонька купалася,
Білим личком красувалася —
Личко ж мое та біленькее,
Кому будеш ти вірненъкее?»

А на неї хлопець гарний
Нерухомо придивляється,
Її видом та голосом,
Мов святинею, втішається.
А другая дівчинонька,
Жартовлива змалку,
Розпустила косу русу,

Мов тая русалка;
І уперла руки білі
Ув обидва боки
Й заспівала, залилася
Під веселі скоки:
«Ой спати мені не хочеться,
Нудиться серденько, —
Якби ж мені на всю ніч
Козак молоденький!»
І веселий парубійко
До неї підходить,
Бере її за рученьку,
Поруч себе водить;
А третя мовчазлива
І задумана й тужлива,
Не співає, не ляшить,
А зідхнула та й мовчить . . .
І питаете чорнявая
Свого парубка мисливого:
«Чи не знаєш ти, Хвилоне,
Того Клима уродливого,
Що на вулицю в суботу
Він приходив із батовою
І дарував мене перснем
І хустиною шовковою?
Звідкіля він собі родом,
Як він певно прозивається
І чого у нашім краї
З товариством добувається?»
А Хвилон на чорні очі
Брови насуپляє
І крізь зуби відказує:
«А хто його знає? . . .»
«А ти, Прокопе, не знаєш? —
Питає другого, —
Хто такий він, звідкіль взявся,
І живе для чого?»
«Та то прямо гайдамака,
Розбішака, злодій!
Людоріз він та грабитель
В нашому народі!»
«Та невже ж то? Боже правий!
А який хороший!
В оксамиті увесь ходить, —
Мабуть, має й гроши!»
«Та де в біса! Та він голий!

То зарізав пана,
Обідрав, як вовк ягницю,
Ну й здобув жупана!
Може й грошей таким чином
Добув зарізака,
Та протринькає їх марно —
На те гайдамака!
А повернеться до Січі,
Все проп'є до нитки,
І крізь дірки світитимуть
І плечі і літтки!
Не вважай же ти, Марино,
І на його вроду, —
Як полюбиш пройдисвіта,
То хоч з мосту в воду!»

І поникла головою
Гарна Марина;
Пильна думка обгорнула
Личен'ко дівчини...

«Ну, а ти, Орино, як же? —
Хлопець пита другу, —
Чи й тобі той Клим ледачий
Вкинув в серце тугу?»

«А чому б же і не вкинуть?
Відріка Орина, —
Що вже люба, що вже гарна
Та пишна людина!
І ще казав — як не бреше —
Куплю черевики...
Тó-то радоці вже будуть!
Тó-то вже великі!
На вас, вайлів, я й не гляну,
Із Клином понявшись,
Та й гукну ж я, заспіваю,
У боки узвявшись:
«Клим мене, моя мати,
Клим мене полюбив,
Клим мені, моя мати,
Черевички купив!»

«Ну, а ти ж руда Килино,
Чого зажурилась?
Невжеж і ти за тим Клином
Серцем засмутилась?
Невжеж ж і ти заміняеш
На тих гайдамаків

Своїх хлопців, своїх рідних,
Своїх небораків?»

А Килина, відвернувшись,
Згірка йому каже:
«Відчепися, зла личино,
Відкаснися, враже!»

Аж ось аж гуде —
Ватага іде!
Клим моторний з бандурою
Перед ій веде!
Та йде ж батова,
Та йде і співа,
А ватахок на бандурі
Гарно підграва!
«Ой гук, мамо, гук,
Де козаки п'ють!
Веселая та улиця,
Куди ж вони йдуть!»
Агей, хлопці-хлібороби!
Агей, небожата!
Пропадуть ваші кохані
Та любі дівчата!
Перелюблять їх ледачі
Хлопці-гайдамаки
І жалю-жалю нароблять
Хижії бурлаки!

IV

Край криниці під вербою
Біля відер із водою
Там дівчинонька одна
Загадалася смутна.
На заході сонце пада
І золотиться левада;
Свіжий, гарний холодок
Опускається в садок;
Десь далеко млин гуде,
Із-за ставу пісня йде,
І луна її розводить
На далекі долині,
А із саду, з гущини
Соловей пісні заводить,
Трелі гучні вибива,
Свою радість виливає;

Та Марина не вважає,
Де то, пісню хтось співа,
Й де там млин гуде-гуркоче;
В неї зникла голова
Й мимовіль вона белькоче:
«Що за врода, що за вдача!
Стан високий, чорні брови,
Вуси шобкові, козачі
І ласкавая розмова!
Погляд сміливий, орлячий
Прямо в серце тебе б'є:
І тремтить воно і рветься,
І холоне й розтає...
А як щиро він сміється,
Та як з люба він цілуює,
Як голубить і милує!..»

V.

А ген край лісу чагарями,
Що розрослися між дубами,
Блукає Клим та люльку курить
І каже сам собі понуро:
«Та вже й нудота ж! Що за знак,
Що не злюбив я гайдамак?..
Від товариства відіб'юся,
Блуджу, нудьгую та журюся,
Та позираю із хмеречі
У маривую даленечу
Та на село, що під горою...
Притьмом не справлюся з нудьгою!
Чи не почав я вже дуріти
Від тих, мовляв, дівочих чар?
В душі заліг якийсь тягар,
На серці стало аж боліти...
Агей, лиха ж моя година!
Хоча б скоріше до дівчини,
До чарівниченьки в село,
А там би хороше було...
Та вже ж і дівка люба й гожа!
Та вже й чудова ж пишна краля!
Рум'яне личко — повна рожа,
Рожеві губи — мов коралі;
З-під чорних брів блискучі очі,
Мов зіроньки ті серед ночі,

Тобі у душу зазирають,
У нутрі серця вигравають . . .
Мов чорна гадина — коса;
Мов білі хвилі — повні груди!
Хвилює кров і серце нудить
Її привабная краса!
І як зо мною пойнялася,
Як скоро й щиро віддалася —
Аж шкода ясоньку кривдити . . .
А доведеться піддурити . . .
Ta й що за лихо? се нічого,
Таку біду знесе небога . . .»

VI.

Ой настала нічка тиха,
Кругом сутеніе,
А в Марини біля двору
Якась постать мріє;
Ой настала ніч глибока,
Все у сні нуряє,
А в Марини біля двору
Парубок никає.
To Хвilon, вродливий хлопець,
Ходить, серцем мліє:
Він Марину вірно любить,
Зайняти не сміє . . .
Третю нічку ходить хлопець,
Ника, дожидає,
Ta Марина не виходить,
Мов би і не знає;
Не виходить, хоч і знає —
Зустрітись не хоче,
Бо звернулось до другого
Серденько дівоче . . .
Ой хоч хоче, хоч не хоче,
Мусить вийти з хати,
Щоб хоч те, що проминуло,
З ним поквитувати;
Ой хоч хоче, хоч не хоче,
Таки мусить стрітись,
Щоб хоч раз на дальші часи.
З ним порозумітись . . .
To не явір з тополею
Листям стрепихають,

То парубок з дівчиною
Стиха розмовляють:
«Скажи мені, дівчинонько,
Та щирую правду,
А чи мені тебе сватать,
Чи кинуть назавжди?»
«Ой не сватай, козаченьку,
Не сватай, соболю, —
Я другому доручила
Своє щастя й долю;
Я другому поклалася
Кохати вірненько,
І на тому не розрадить
Мене й рідна ненька». —
«Ой знаю я, дівчинонько,
Хто круг тебе в'ється,
Та не кохайсь з ним, Марино,
Він з тебе сміється!
Ой знаю я, дівчинонько,
Хто тебе влещає,
Та він твого дівоцького
Розуму питает;
Ой знаю я, добре знаю,
Хто до тебе ходить,
Та він тебе, дівчинонько,
Із ума ізводить!
Бачу, бачу, що не візьму
Тебе я за себе;
Прошу ж тебе, дівчинонько,
Прошу задля тебе:
Покинь Клима гайдамаку,
Покинь волоцюгу —
Нагрожають тобі зрада,
Сором і наруга!
Будеш, будеш, голубонько,
Сором відбувати,
Будеш в ганьбі та нарузі
Вік свій вікувати!»
Тиха вода, тиха вода
Греблі розриває,
Ні на прісльбу, ні на грізьбу
Дівка не вважає.
«Ой рада б не кохати,
Серце понялося;
Не гадала б я про його,
Так думки заносять ...

Ой рада б я, козаченьку,
Його й залишити,
Та не зможу, не здолаю
Серденька впинити.
Ой рада б я того Кліма
Й навіки забути,
Так не зможу, не здолаю
Із душі ізбути...»
То не лиман, Дніпра гирло,
Від вітру бурує,
То серденько козачеє
Рветься та скорбует:
«Ой дівчино-дівчинонько,
Буде ж тобі горе, —
Утопила головоньку
В глибоке море!
І вже ж тому морю горя
Та й не висихати,
І вже ж твоїй головоньці
Та й не виринати!»
Тиха вода, тиха вода
Береги ізносить,
Дівчинонька, ридаючи,
Козаченька просить:
«Ой козаче-козаченьку,
Не жалкуй за мною,
Бо що б мені не трапилось,
Я сама зиною;
Яке б мені тяжке лихо
Не послала доля,
Нарікати ні на кого, —
Своя була воля!
Тій судженої долі
Вже не відвернути...
Прошу ж тебе, козаченьку,
Мене позабути!...»
І пішов Хвилон від дівки
Тихою ступою,
Поніс в душі відчай страшний
З мукою важкою.
А Марина у леваду
Боязко покралась,
Бо до Кліма сії ночі
Вийти обіцялась. .

VII.

А ніч гарна! Мир утишився,
Заспокоївсь і заснув;
Над землею місяць звішився
І ласкаво озирнув
І село й левади темнії,
Що окрила сива ймла . . .
Тиша дивная, таємна
Всюди міцно залягла.
Тільки, пісню затинаючи,
Соловейко ляскотить,
А все слухає, дрімаючи, —
Не рухнеться і мовчить . . .
І в той час тієї тиші
Під березою дрімливою
Стойть дівчина Марина,
Мов та серна положливая.
І здригається й тріпоче,
Кожний хрущик зачуваючи,
І слова якісь белькоче,
Себе саму розважаючи.
Вона гостя жде до себе,
Вона Клима сподівається,
І боїться, що він прийде,
І жалкує, що він дляється . . .
Ось зненацька місяць ясний
У легенькій хмарці згаснув,
Що по небові пливла,
І окрила землю ймла;
Ось свіженський вітерець,
Разом з хмаркою летячи,
Розбудив тополі сплячі,
Зворухнув беріз вершець;
І беріз тривожний шепіт
І тополь і тремт і лепіт
Круг Марини піднялисся,
Розійшлисся, розляглисся . . .
Все тремтить, рухає
І тривогою сповняє
Серце чисте дівоче:
Вона вся ж, мов лист, тріпоче . . .
Шум здається їй докором,
Вона чує жах і сором;
Вона рада б вже й до хати . . .
Але пізно вже втікати.

Ось легкою манією
Клим з'явився перед нею,
Й перш, ніж ойкнути успіла,
Обхопив її зомлілу!
Він цілує й обіймає,
Вона ж стиха промовляє:
«Ой козаче, пишний квіте!
Ой май любий, ясний світе!
Чи ти ж щиро мене любиш,
Що цілуеш та голубиш?
Чи не маеш потай всього
В своїм серці чого злого?
Жах і сум мене бере,
В холод кида... Серце мре!...»
І на тій речі вірні
Відрікає Клим прохірно:
«О, не бійся, моя любко,
Моя тихая голубко!
Не вважай, що я бурлака,
Що лугар я й гайдамака;
Я любляче серце маю,
І тебе я так кохаю...
Більш люблю, ніж Чорне море,
Ніж степи наші просторі,
Ніж Дніпро, Славут широкий,
Ніж яри, круті-глибокі,
Ніж могили і пороги,
Ніж луги, густі-розлогі...
Все я теє занехаю,
Все на тебе заміняю!
Не жахайся ж, моя люба,
Станем в парі ми до шлюбу!»
А в дівчини стільки віри,
Як на озері кущиру;
А до того стільки ласки,
Як на тихій воді ряски,
І на речі ті глумливі
Відріка вона горливо:
«Ой козаче! Ой соколе!
Моя втіхо, моя доле!
Чи в любистку ти купався,
Що так мені сподобався?
Чи в любистку, чи в шавлії,
Що по тобі серце мліє?
Що без тебе світ не милив,
Що без тебе жити не сила?»

Серце в грудях зомліва,
І безсило голова
Тобі падає на груди...
Хай, дізнавшись, судять люди, —
Полюбила тебе я
І тепер навік твоя!»
І киплять любовні речі,
Шум левади буйно йде,
Соловей ляшить, щебече,
Співи радісні веде...

*

І не зчулась дівчинонька,
Як ніч промайнула,
А з зорею, отяминившись,
В долоні плеснула... —
Ізвів з ума гайдамака
Дівчину люблячу,
Занапастив мення чесне
І славу дівчачу!..
Та звів з ума дівчиноньку
Не п'яну — тверезу,
Бо помогли: соловейко
Та білі берези...

VII.

У неділю вранці-рано,
Мов би сонечко,
Сидить дівчина прегарна
Край віконечка.
То Марина час досхідній
Вільно гаючи,
Тихо чеше косу довгу,
Ся питаючи:
«Що ж се таке ізо мною
Та й подіялось?
Чи невже ж оце справдилось
Все, що мріялось,
Все, що снилось, що нудило,
Що ждалося,
І у думці якось млаво
Уздрівалося?

Боже милий! Як же дивно
 Все змінилося —
Мов ізнов на світ я
 Народилася!
Все zo мною приязненько
 Привітається,
Все кругом мені щебече
 Й усміхається...
Подобрішало й серденько
 Дівчачес —
До всіх стало воно щире
 Та люблячее.
Всім бажа воно якомога,
 Ощаститися,
Тільки Клімом не здолає
 Поділитися.

*

У неділю вранці-рано
Іще й сонце не зіходило,
За селом дівчина вбрана
Кліму стежку переходила;
І питала жартівливо,
Прохірненько усміхаючись,
Чого Клім голівку клонить,
Від Марини повертаючись?
Чи постіль в неї жорсткая,
І не гарно в ній вкладатися?
А чи сама пустотлива
І не дає висиплятися?
І чи широ покохались,
І чи скоро шлюба братимуть,
І чи буде тая ласка,
Що й її до танців зватимуть?
І простояв Клім до сонця,
З нею весело жартуючи,
І тулив її до серця,
І питав її, цілуючи,
Де щасливая та хата,
Що живе такая квітонька?
І чи рада в гості ждати?
І чи вийде за ворітонька?
То Орина, дівка злая,

В Клима гарного закохана,
Сама із ним заграває
І чіпається не прохана!

*

У неділю вранці-рано,
Що в селі і не вставано,
Ледве стухли ясні зорі,
Дівка сумная в коморі,
Не заснувши, підвелась
І слізами залилась...
То Килина молода
Та по Климові рида,
Руки слізьми поливає,
І ніхто того не знає!

IX.

Ой у лісі під дубами
В товаристві молодім
Клим гуляє з козаками
І жартливо каже їм:
«Гей, бурлаки низовії!
Гей, дурні шолопаї!
Киньте, хижі людобії,
Рудяні ножі свої!
Занедбали щастя-диво,
Невимовний, святоблизивий,
Чудодійний Божий дар, —
Не п'єте дівочих чар!
Та немає ж раювання
Над те щиреє кохання!
Воно душу відновляє,
Жизні полум'ям пече,
Серце мре тобі і грає,
Якось любо й боляче!»
І регоче товариство,
Його речі не дійма,
І кохання, як дурницю,
На посміхи підійма!

X.

Хто то знишка серед ночі
Попід тином прокрадається?
І в Марини під ворітми
Кого пильно дожидаеться?
То Килина, дурне дівча,
Климом гарним зачароване,
Крадъкома за ним слідкує,
Мов би ланцюгом приковане.
І до ранку стоїть вона,
Руки білії ламаючи
Та на Кліма недбалого
Хоч поглянути вповаючи.
І побачить — тінь майнула,
Хтось з левади прокрадається;
І почує — в хижці двері
Потихеньку відчиняються . . .
То Марина прийма гостя
І раденька і щаслива,
Свого Кліма обіймає,
Шепче речі захітливії . . .
І горить і стигне дівка,
Щасну пару проклинаючи,
І поникне головою,
На долен'ку нарікаючи:
«Ой нема на світі правди,
Кривда скрізь і зла й гнітучая,
Що одній щаститься завжди,
А другій журба текучая,
Що одна в розкошах жие,
Щастям дивним упивається,
А в другої душа ние,
Серце кров'ю обливається!»

XI.

Але щастя, доля, втіха —
Все принадне та звабливie —
Все дається нам до часу,
Все минуче і зрадливее.
А кохання, та ще й палкé,
На сім світі найзрадливіше:
Розум мститься за зневагу,
І та пімста найвразливіша.

Третій вечір вже Марина
Клима дарма сподівається;
Третій вечір серцем нудить
Та думками розтікається:
«Що то робить мій коханий!
Де блукає, де гається?
Чи невже ж мене покинув,
І до інших залишається?
Ой мій орле-козаченьку,
Мій голубе-сизопереньку!
Коли б знов ти, як ти нудиш
Стривожене мое серденько!
Захопив ти в свої кігті
Міцно-дужій, орлячій
Мою душу полохливу,
Мое серденько тримтаче.
І страшенно і радісно
У тих кігтях мені сталося . . .
Я ж для тебе, козаченьку,
Всього в світі відцуралася!
Ой не втопи ж мене, милий,
В тугу тяжку та глибокую,
Не покинь мене на світі
Безнадійну й одинокую!»

XII.

А козак іде пізнецько,
Гарним одяgom пишається,
Згорда вуса собі крутить
Та ще й піснею втішається:
«Гей, ви, брови двигучії,
Гей ви, оченіки огнявії!
Підбив ніжки, ходя пішки,
Я до дівчини чорнявої!
Ой чорняву з душі люблю,
До білявки залищаюся,
А з рудої та з дурної
Щовечора насміхаюся!
Ой чорнявка крадъком морга,
Білявая усміхається,
А рудая, що дурная,
Слізонькамами обливається!»
Іде козак вулицею,
Дійшов до розтоки

Та й спинився, замислившись
З лихої мороки.
Зайшла йому труднація,
Куди прямувати.
Путь управо — до Марини,
Вліво до Килини,
А се зараз йому збоку —
Оселя Орини.
Він до двору підступився,
Зазирнув в садочок, —
Аж тут раптом розкотився
Срібний регіточок...
Дівка пурхнула від тину
Під крислату грушу
І мов приском посыпала
Климові на душу.
І, жагою спалахнувши,
Він в садок стрибає
І Орину прохірную
Хала, обіймає...

XIII.

Ой за селом на толоці цигани стояли,
Туди пізно увечері дівка прибігала;
Прибігала стурбована, коси розпустивши,
Біле личко засмучене слізами зросивши;
Прибігала манівцями, поколовши ніжки,
Та питала у таборі циганки-воріжки;
І дарунки приносила — два дукати біті,
Та прохала циганочку в біді пособити:
«Циганочко-махлярочко, вволи мою волю,
Причаруй до мене Кліма, скраси мою долю».
А циганка-махлярочка їй не чаклувала,
Тільки пильно саму дівку кругом обглядала;
І циганка-махлярочка їй не ворожила,
Але правду, мов по зорях, дівці говорила:
«Сама еси, дівчинонько, койш собі лихо,
Бо ти серцем не смілива і вдачею тиха;
Тиха, тиха, несмілива,
Та ще й совіслива дуже,
Та ще й соромлива.
Гарні очі голубії та великі маєш,
А, з парубком зустрівшися, додолу спускаеш;
В тебе коса отлистая до колін сягає,
А ти з нею ховаєшся, бо цвітом рудая!

В тебе стан гнучкий та гарний, рівний, як тополя,
А, ти, скорчившись, сумуєш, ремствуєш на долю;
В тебе груди лебедині, ти ж того й не тямиш
І дівочу постать гарну згорда не розпрямиши.
Нашо тобі, дівчинонько, нашо тії чари?
Краса твоя усякому сама в вічі вдарить.
Покинь же ти, дівчинонько, дарма сумувати
Та візьмися парубоцтво красою звабляти.
Розправ згорда постать пишну, вистав гарну косу,
І заніє в хлопців серце, любоців запросить;
Сміло кидай з очей погляд ясний, веселенький,
І розтопиться від його козаче серденько;
Хто обійме стан твій гарний і могутні груди,
То не треба тому й чарів — твій цілком він буде!»
Прибігала ж дівка в табір засмучена та завгорена,
А вернулася додому осмілена й підбадьорена;
Прибігала до воріжки у відчай страшний затоплена,
А вернулася з надіями, уся радісно захоплена.

XIV.

То не в полі дві тополі одна одну та й розхитує,
То Марина з Ориною одна в одній випитує:
«Ой чи була, люба сестро, на улиці сії ніченьки,
Чи стрічала мого Клима, чи дивилася йому в віченъки?»
«Ой я ж Клима зустрічала, в вічі чорній вдивлялася,
Вела любу розмовононьку і до серця пригорталася.
І про тебе, небіженъко, розмовляли розіходячись,
Як ти впала в тяжкий сором, необачно з ним поводячись . . .» —
І болить душа в Марини, ремством, злобою палаючи,
І клене вона подругу, руки з розпачу ламаючи:
«Ой дівчино, лиха сестро, ой пекельно-злая гадино!
Через тебе, зло прохірна, моїм милим мене зраджено!
Через чари-чаклування йому так ти сподобалася;
Бодай же ти, розлучнице, завтра й ранку не діждалася!
Бодай тебе пригнітило тяжке лихо невимовнее,
Що ти рай мій отруїла, щастя ясне та чудовнє!»
Але гасне люта злоба під тягаром туги,
І вже інша в неї думка, і вже речі другі.
Плаче, тужить дівчинонька, гірко плаче з лиха,
І блага вона Орину і благає тихо:
«Ой пожалій мене, сестро і люба подрого,
Не дай згинуть від зневаги, сорому й наруги!
Та пожалій, подруженько, як рідная мати!
До ніг твоїх припаду я і буду благати:
Верни мені козаченъка, верни мою душу,

Бо без його втопитися, задушитись мушу!
Верни, сестро!.. Тяжко дихать, серце завмирає,
І у жилах кров гаряча стає й застиває!..»
І речоче зла Орина, її горем утішаючись,
Промовля зледуші речі, вдосталь з неї наглумляючись!
«Ой було б тобі, Марино, краще зовсім не родитися,
Як ти мала в перешкоді мені з Клином становитися!
Та було б тобі, небого, краще на світ не з'являтися,
Як ти маєш ізо мною за козаченька змагатися!»

XV.

То не жаркá калинонька садок іскрашає,
То Килина дівчинонька з хлопцями гуляє,
Що за нею хлопці гарні роєм вигравають,
Її красу та чесноти гуртом вихваляють.
Від красух, колись найперших, Марини і Орини
Серце хлопців відвернулось, до Килини ж лине.
Ті красухи зосталися в ганьбі і наразі,
І Килина найлюбіша в хлоп'ячому крузі:
Ті усіма занехані, від усіх в зневазі,
А Килина люба-мила в шанобі й повазі...
Та не знають того хлопці, дурні молодята,
Кому давно віддалося серденько дівчата,
Хто, одягнівшись хліборобом у сиру кирею,
Прокрадається до неї аж перед зорею...

XVI.

Ой не одна вже Марина з журби загибає,
Вже й Орина плаче-тужить та руки ламає!
Цілій тиждень Кліма ждала, в вікно виглядала,
Й, не діджавшись, лиху звістку вона відібрала:
Що зрадливий козаченько давно її зводить
Та крадькома до Килини щоніченьки ходить...
Що Килину й не пізнати — горда та пихата,
Бо Клім любить її щиро, хоче заміж брати...
Ой Марина ж свої втіхи в журбі спокутує,
А Орина від зневаги рветься та лютує;
Одна в тузі та в скорботі серцем завмирає,
А друга Килину й Кліма клене-проклинає;
А другая присягає відомститись тяжко;
Одна мовчки карається і страждає важко,
А другая присягає відомститись тяжко;
Одна з тути та з відчаю головою ниче,
А друга всі сили пекла до помочі кличе!

XVII.

Ой уночі при місяці та біля криниці
Мовчки Прокіл з Ориною сидять на скамниці.
І питає дівка хлопця ніжно та лестиво:
«Чого се ти, козаченьку, смутний, мовчазливий?»
І зідхнув зглибока Прокіп, набік відвернувшись,
І відказує Орині, згірка усміхнувшись:
«Ой такую, дівчинонько, я натуру маю,
Що як сяду біля тебе, то все й забуваю . . .»
А Орина, радесенька, тес зачувала
Та, мов справді дівка вірна, йому дорікала:
«Ой знаю я, козаченьку, чого забуваеш:
Перечула через люди — іншую кохаєш . . .
Зрадив мене, нещасливу, цілком відцурався,
За іншими, за країми, мабуть, ти погнався . . .»
І руками козаченьку шию обхопила
І слізоньки лукавії з очей попустила . . .
А козак зірвавсь з скамници, з гніву затремтівши,
І почав казати дівці, з зlosti аж вchorнівши:
«Ta яка ж бо ти лукава, яка зле прохірна!
I лестишся й дорікаеш, мов свята та вірна!
A чи давно гайдамаку отут обіймала,
Чи давно з ним цілі ночі вкупі просипляла?
Байдужé було про тее, як люди судили,
A Прокопа вірненського й з думки загубила . . .
A тепер, як гайдамака напрокудив гірко,
Навтішався, насміявся й кинув, як ганчірку,
To тепер згодився й Прокіп . . . Здався на підставу,
Щоб рятував ледащицю з поганої слави! . . .
Hi, Орино-голубонько, сього вже не буде;
Була в мене та вже зникла із очей полуда.
Шукай собі, кого хочеш, щоб повів до шлюбу,
A я тобі не покрию слави й чести згубу!»
I зірвалася Орина та на рівні ноги
I згукнула до парубка суворо та строго:
«Твоя воля, козаченьку, дорікатъ за зраду;
Маеш право й злобитися та іти на зваду;
Ta не сміеш ти брехнею мене ображати
I цілком не маеш права чести відрікати!»
«Гай-гай, — дівко! Гай-гай, дурна! — згукнув хлопець
girko, —
Се ти хочеш затлумити вселодну говірку?
Гай-гай, дівко! Гай-гай, дурна! Гай-гай, нещаслива!
Се ти хочеш удавати горду та честиву?

Се ти хочеш запевнити, що той гайдамака
Тільки грався із тобою, а вінка й не жмакав?
Що спав чесно із тобою, серцем ускромнившиесь,
І покинув тебе, кралю, тілом не натлившиесь?
Гай-гай, дівко! Гай-гай, дурна, та дурне й гадаєш,
Бо вже плями в своїй честі ти не залатаєш!
І, плеснувшись у долоні, дівка затужила, —
Таку стерпіти зневагу була їй несила!
Тужить дівка, і тужбу ту луна відбиває
І далеко в мертвій тиші кругом розганяє.
Сумно стало козакові, в серці й жаль з'явився,
Ta в жадобі мести й кари він не вдовольнився.
Аж ось дівка з гірким плачем промовила ревно:
«Ой козаче, ой Прокопе, я загибла певно!
Ой звабило палке серце Климу честь віддати, —
Тепер кожен має право мене зневажати.
Ta чого ж бо ти на мене такий нещадущий,
Для зневаги серце мені на шматочки рвуший?
Пожалій мене хоч трішки, хоча б ради того,
Що було в нас в минувшині любого, святого».
«Гей, дівчино! — згукнув Прокіп, — про зневагу кажеш,
А яка мені зневага, того і не зважиш!
Я ж з твоєї ласки й волі з тобою злюбився,
З надіями, з щастям серця тобі доручився;
Візьми ж, дівко безсердая, візьми на увагу:
Така зрада, така нагла, хіба ж не зневага?
Не місяці я з тобою, роки я кохався,
Аж ось з'явивсь гайдамака — я в дурнях застався!
Я пестив тебе у серці, як довічну втіху,
Аж ось свиснув гайдамака — і взяв на посміхи!»
Тут козак запнувся в речі — гнів думки захмарив;
І, вхопивши шапку в жменю, він об землю вдарив.
«Піду, — згукнув; — в людорізи! Піду в гайдамаки!
Гайдамаків дівки люблять, ще й шанують всяко.
Є в їх гроши на дарунки, є в їх і жупани,
І хоч як там накапостять, їм за капость шана!
Ми кохаем, ми шануєм дівок, як святыні,
А наринуть гайдамаки, всіх потлять, як свині!»
«Ой, козаче, ой, Прокопе! — згукнула Орина, —
Через Кліма кара мене лихая година!
Та не одна ж я упала в сором і наругу;
Та не одна ж я упала в сором і наругу;
Перш від мене впала тяжко вірная подруга . . .
Він згубив обох навіки, та про те й не дбає —
Вже третьою дівчиноньку чести він збавляє . . .
І невже ж йому не буде ні від кого впину?

Невже ж іще не одну він знепутить дівчину?
Ой, Прокопе, козаченьку, хоч ти заступися.
І за себе і за мене і за всіх помстися!
Нехай наше щастя тихе та недарма гине,
Нехай дух його ледачий з цього світа згине!»
«Прощай, дівко! — мовив Прокіп, — спасибі за раду!
Відомщу я гайдамаці гірку твою зраду!
Відомішусь за всіх я разом, за все відомщу я,
А тоді — у Луг до Січі навік помандрую!»

XVIII.

Ой ще не світ, ой ще не світ, ой ще ж не світає,
А вже козак, уже Прокіп ружину ладнає!
Прочистивши, пробанивши, він жиром жирує,
А протерши, продмухавши, порохом ладує.
І забив набій в ружину та забив він тухо,
Щоб кулею свинцевою вчастувати друга.
Ой ще не світ, ой ще не світ, ой ще ж не зоріє,
А вже козак, уже Прокіп у леваді мріє!
Він крадеться, мов би злодій, навкруг позирає,
На стежечці утоптаній місце обирає;
Лихоманка трясе його, він тремтить від злоби,
На містъ тяжку, на містъ люту чує він жадобу...
І шепчується стривожено берези шумливі,
Коливають вершечками тополі тужливі...
Аж ось чиясь на стежечці чорна тінь мелькає...
Козак Прокіп ружиноньку пильно націляє;
Спалахнув з полички порох, гучно вистріл трякнув, —
Повалившя гайдамака, тільки стиха квакнув...
Поступивсь до його Прокіп, голосно пугукнув
І, одвіту не почувши, в ліб ногово стукнув
І промовив: «Собака ти, то й честь, як собаці!»
І пішов додому хмурий, криючись у мряці.
А Клим лежить теплісін'кий, лежить, не здвигнеться,
Із грудей, із-під серця, кров із рані ллеться.
Лежить козак у сні смертнім, ніхто і не знає,
Ні жалібниць по мерлому, ні свідків немає!
Тільки білі берізоньки шепчуться несміло,
Та тополі, хитаючись, сумно зашуміли... .

Харків, 1863—1878.

ТКАЧИХА

I.

Сумно в хаті у ткачихи; вбогий каганець
Ледве точить світ мигтючий, бо згорів гнотець.
Тихо блима він в куточку, ладиться згасать
Й ледве-ледве освітляє лаву та верстать.
За верстаттю молодиця жалібно співа,
І від суму та утоми ниче голова.
Біля неї дочка її, маленьке дівча,
Дрімаючи за пряжею, починка кінча.
А надворі зимня хвижа вие та свистить
І в віконця полатані рветься, порошить . . .
Ой виводять сумну пісню зблідлі уста;
Де ж то думка ткачишина, де тепер літа?
Чи вита в далекім краї, в чужині ника,
Де тринадцять літ в солдатах дружина блука?
Чи сягає в минулес, в молодечий вік,
Як надією і щастям був їй чоловік?
Чи про щастя минулес ткачиха гуде,
А чи тужить перед лихом, що впереді жде?

Годі, доню, — каже мати, перервавши спів, —
Годі прясти, моя рибко, сон тебе здолів.
Бо вже бачу: не розплюшиш дрімливих очиць,
Не розведеш із ниткою втомлених ручиць . . .
Ох, учися, моя доню, учися робить;
Тяжко, серце, на сім світі і трудящим жить.
А ледачий з неславою в світі пропада,
Бо зайдять його злидні і уб'є біда.
От і я немало часу з тобою жила,
Що нема, було, ні хати, ні свого кола;
Що в роботі потом плинеш, нічки не доспиш,
А в чужім кутку насуцник сльозами росиш.
Отже, бачиш, є вже хатка, збіжжячко вже є,
І надія на доленську сили надає.
Потриваймо, голубонько, злидні не навік;
Може й тато повернеться, може хоч на рік . . .
Може справді . . . Боже правий, доленсько свята!
Радість душу захоплює, серце аж літа! . . .»

І свистить та скиглить хвижа, меркне каганець,
А ткачисі щастя mrіє і тужбі кінець!
І жвавіш ведеться пісня й стукає верстать . . .
Добре вміє небіженька вірити та ждать!

ІІ.

Щось незвичне, нещоденне
У ткачихи в хаті діється:
Празникове й незлиденне
Скрізь убрання в ней мріється.
Рушники біля біжниці,
Хата вбрана, мов би квітонька;
На самій нова сорочка,
Нова плахта і намітонька . . .
А у хаті гомін, крики,
На столі пляшки з горілкою,
І солдатську пісню дику,
Хтось виводить, мов свистілкою.
Се б то гості у ткачихи:
Повернувся чоловічен'ко,
А вона смутна і тиха,
Сум важкий лежить на личеньку.
Щось сподіване вітання
Вийшло жорстке та згордливее:
Почалися дорікання
І безглузді й образливії:
«Слухай, жонка! Первим делом
Ми дадім тебе нагоночку:
Ти с каким его пострелом
Пріжила себе девчоночку? . . .
Отходя я не заметіл,
Чтоб била тогда беременної . . .
Ілі память мне отшибло
От розлуки долговременної?
І каким манёром, жонка,
Ету хатку ти сработала?
І отколь еті деньжонкі?
Аль весь ткацтвом заработка?»
І надбання те криваве
Пропива він, не жалкуючи,
Чести й праці без угаву
В своїй жінці не шануючи.
І сидить смутна ткачиха,
Головою поникаючи
І важке, пекуче лихо
В серці сумному ховаючи.

III.

І нема ткачисі щастя, і нема удачі;
Все нелюдське в чоловіка: і звички і вдача.
Обезвічилась людина, не можна й пізнати:
Ні любови, ні широти до сім'ї не знати!
Мов би чужий та нерідний: московська говірка,
Солдатське поводження і щодня — горілка!
Якісь речі розпусні та розбишуватість,
Марнотратство безглуздее і злодійкуватість!
Та компанство невивідне — таке ж солдатство:
Щодня гульня, щодня бридня та бридке пияцтво!

IV.

Тихо знову, тихо й сумно в хаті у ткачихи:
Вже солдат кудись повіявсь, наробивши лиха.
Тільки з рік пробув він дома, та багацько вдіяв:
І набився, й назнущався, і добро розхвіяв!
І вже його не діждалась ткачисі-небозі —
Десь піймали на злодійстві і застрав в острозі.

І працює знов ткачиха на своїй верстаті;
День похмурий і холодний, плачуть вікна в хаті;
І бліда, смутна ткачиха пісні не співає,
Все мовчить та думку дума, стогне та зідхає.
А дівчатко молоденьке все пряде горливо
Та на матір засмучену позира здумливо.
Не діймає молоденьке, чого її мати
Перестала думки свої з нею поділяти.
Чого мовчить сумуючи, чого не говорить,
Яка думка вдень і вночі серце її боре.
Гей, дівчино молоденька! Про що дума мати,
Не тобі про те дізнатись і розтямкувати!
Вона в життя минулес думкою сягає,
Низку років нещасливих все перебирає;
Розглядає, повіряє життя тридцятьлітнє,
І встає воно ій в думці смутнє, непривітнє.
Скрізь злегода, злидні, скрути, лиxo чорне мріє;
Тільки й просвітку в тих літах, що сама надія!
Скрізь надія, сама одна, а щастя немає!
Але ось уже й надія гасне і зникає!
Згасло світло, що манило в житецьку дорогу,
Що любов їй обіцяло й дружню запомогу!

Важка туга душу вкрила, темна думка чόло,
Уздрівается їй старість голодна і гола!
І беруть жалі ткачиху на лиху долю,
І так хочеться зажити щастя, втіхи, волі...
Але як здобути щастя? Як злідні збороти?
Не зрятають з отих зліднів праця та чесноти...
Треба якось іншим робом з лиха рятуватись,
Треба якось хитрувати, на способи братись!
І під час думок про лихо та про рятування
Їй мигнула думка грішна, грішне пожадання...
Їй згадалось минулє: ще за діування
Через неї хлопець гинув з вірного кохання.
Був то хлопець-сиротина, вбожеством прибитий,
Полохливий, мовчазливий і некрасовитий;
Але серце мав він щире, душу мав високу
І зневажене кохання в ній сковав глибоко.
Він на іншій женитися навіки зарікся
І на життя бурлацьке самохіть обрікся.
А тим часом з чумаками по степах тягався,
Та заробляв із року в рік, та в кошти вбивався.
А розжившись на три пари, став своїх ганяти
Та щороку пару волів нових прибавляти.
І розмігся чумаченько, доля погодила:
Дванадцять пар волів має та ще й грошей силу!
Та не забув чумаченько серця свого кралю,
Не розгубив по степах він за милою жалю.
І щороку разів кілька він старим звичаем
Привертає до ткачихи, начебто слухаєм:
Хоч спітатись про дорогу, хоч води напитись,
Та на любку свою давню трошки подивитись...
Ой на його то ткачиха думкою стріляє,
На волі його та гроші в мислях зазіхає.

V.

Не дивуйтесь, сусіди,
Що у двір ткачишин іде
Валка довгая возів
І за ними чумаків
Юрма цілая іде,
Полових волів веде;
Не дивуйтесь, добрі люди,
Що в ткачихи скрипки й дуди,
Талобаси і цимбали
Разом гримнули-заграли;

Що в ткачихи двір гуде
І дрижить від танців хата, —
То бенкет у неї йде,
То для неї перве свято!
То ткачиха поминає
Свою вроду молоду
Та, щоб збутъ лиху біду,
За коханця привітає
Сіромаху козака,
З калитою чумака!
Він сидить гордіший пана,
Пісню гучно затина
Й гроші, за літо надбані,
Із тугого гамана
Перед себе викладає
І ткачиху обіймає,
Й на музиків він гука —
Бучна вдача в чумака!

От і стихло; світло гасне,
В хаті сон і забуття
Після бучного пиття;
А із неба місяць ясний
На те диво поглядає,
Мов би дума й не діймає,
Що то діється в ткачихи:
Чи то щастя, чи то лихо?
Чи москаля пригорнула,
А чи з іншим шлюб бере?
Чи збула ж то, чи забула
Лихо тяжке старе?
Змовкло все, у хаті тихо...
Ta чи й справді ж там не диха
Дух важкий старого лиха,
І у щасті уві сні
Всі нуряють? Отже, ні!
Бач, хтось двері відчиняє...
To дівчина вийшла з хати —
Спить там п'яна її мати!
І тривога ісповняє
Серце чистее дівчаче —
Вона смутна, вона плаче! ..

Гей хороша ж ти, дівчино,
Нерозпукла ще квітино!
В тебе личенько смугліяве,

Очі чорнії огняві
І живі двигучі брови;
Дише полум'ям любови
Твоє личко молоде,
Й наливаються вже груди —
Що ж то далі тебе жде,
Що то буде, що то буде?..

VI.

Гей, немає гірш нікому,
Як дівчаті молодому,
Що без батенька зростає
Та ледачу матір має!
Вкриє дім іх тяжкий сором,
І гірким людським докором
За матусину провину
Покарастесь я дівчина!
Увесь мир нею гордує,
Зневажає і ганьбує,
І немає їй поради
Від суду, ганьби і згади, —
І, щоб честь зарятувати,
Мусить з дому мандрувати!
Змандрувала таким чином
І ткачишина дівчина...
Змандрувала, ридаючи
Та матусю врікаючи,
Що не в час із плигу збилася,
На любоці полестилася,
На любоці, на розкоші,
На чужі даремні гроші;
Що сорому наробила,
Добру славу загубила,
Сама вийшла на ледащо
І її кара ні за що!
Дарма мати виправлялась
Та на злідні іздавалась;
Дарма доноці викладала
Ті користі, яких ждала:
Що буде, що юсти, пити
І хороше походити;
Що в іх завжди будуть гроші;
Що в достатках та в розкоші

Кинуть люди зневажати
Та почнуть і шанувати.
Дарма все те викладала,
Нічим доньки не в'єднала —
Змандрувала вона з дому,
Як від грішного содому!

VII.

I пішла дівчина з дому, в світі потягласья,
У гучнім великім місті десь то найнялася...
Там то дума від зневаги честь свою сковати...
Гей, не в місті та ще в наймах честю красувати!
Місто — ворог чистих серцем, ворог нещадущий,
Тисячами паць неситих честь дівочу тлющий!
Мов би змій той ненажерний, дівчат проглинає,
Тисячами їх нівечить, в розпусту вкидає!

VIII.

А ткачиха із коханцем зосталась на волі;
Заживає того щастя та гарної долі...
Чумак нею втішається, чумак її любить,
Наряджає, мов ту кралю, ніжить та голубить.
Занедбав він чумачество, не ходить в дорогу,
Сидить дома з ткачихою, стереже небогу.
Та чи справді ж то ткачиха чується щасливо?
Чого часом бува вона бліда та сумлива?
Гей, хоч в неї добра тепер стільки, що й не снилось,
А чогось то її серце не задовольнилось;
І хоч злідні-бідування цілком промайнули,
Але серденко жалкує за тим, що минуло.
І хоч єсть і п'є ласенько, гарні вбори носить,
А чогось то її серце все кращого просить.
Якісь жалі в душі чує, сум ій серце точить;
Чогось бажа душа її і чогось не хоче.
Одно — сором перед людьми, друге — біль докору,
А третє — страх за дочку, одну, без дозору —
Усе тес доливає до щастя отрути,
Усе тес не дає їй щасливою бути.
І почала вдаватися в горілку ткачиха,
Стала нею заливати серед щастя лихो.
Бенкетує з чумаченьком, співа та гуляє,
Голос правди та совісти в душі заглушає.

Байдуже їй, що достатки швидко убивають,
Час від часу зменшуються, а не прибувають;
Вона вперед не дивиться, дбає про сьогодні,
Празникує, що минула доленька злигодня!

IX.

А що ж дівка ткачишина, як живе самотня?
Гей, трапилася їй пригода лиха та скорботня!
Се старезна історія, всякий її знає,
А тимчасом встає з життя з віку новая.

Спершу дівка в міщанина себе примістила,
Брала плату невелику і за трьох робила;
Далі, з містом спізнявшись, до купця устряла —
Тут за двох уже робила й плату кращу брала.
Напослідок у будинки найнялась до пана.
Тут і плата була добра і вже інша шана.
З ходом часу ізжилася з містом наша дівка;
Незабаром з неї вийшла гарна покоївка.
Гарній служжү життя добре скоро сподобалось,
Рідні ж злидні, рідні скрути хутко забувались.
Гарне житлó, гарна плата, гарно їсти й пити,
Чом життя такого дівці і не полюбити?
І щодалі вона дужче з містом споріднялась,
А від сільської простоти стиха відчуждалась.
Рідні образи блідніли, міські брали гору;
Вже давно їй сподобались і панські убори.
А тут краса, пишна врода, гарні очі й брови,
А тут кругам лицяються паничі й панове . . .
Як вовки жадні чигають на овечку ситу,
Так пани готові стлити дівку красовиту.
А тут в душі дівчиноньки весна наступає,
Щире серце молоденьке любови жадає.
А тут з гарним паниченком слuchаем зіткнулася,
Спізналася, понялася, та так, що й не зчулася . . .
Спокусив той паниченко, спокусив так любо,
Та й покинув незабаром на лихую згубу;
Спокусив панич хороший, спокусив так гарно,
І затратив вік дівочий, і затратив марно;
Спокусив панич безсердний, звабив на утіхи,
Та й покинув вагітну людям на посміхи! . . .

X.

А ткачиха своє робить — з чумаком гуляє:
Вже на сором та на славу притьmom не вважає.
За два роки утратила чумака до нитки,
Та не дуже то багато взяла з того вжитку:
Нагулялась з чумаками, набенкетувалась,
А грошима для засобу зовсім не побралась.
Пропив чумак воли й вози, пропив він і ярма,
Почав хліб ткачишин істі начебто вже й дарма.
І віддячила ткачиха чумака-сірому:
За всю щедрість та за щирість витурила з дому!
Пішов чумак з батіженьком знов місця шукати,
Щоб ізнову чумачеством гроші заробляти...

*

Минув ще рік, зайшов другий, і знов старе лихо
Зазирнуло потихеньку в оселю ткачихи;
Зазирнуло в вікна, в двері, в сіни проступилось,
Ta ізнов в знакомій хаті міцно оселилось.
І настали знову злидні, наступила скрута,
Ta в додачу на совіті з сорому отрута...
A тут донька-красавонька повернулась з міста
Ta принесла із собою скорботній вісті.
Прийшла вона вагітная, матері вклонилася:
«Прости мене, моя нене, що переступилась!»
Затужила з лиха мати, кинулася й бити,
Ta про себе ізгадала, не стала й корити...
Бачить добре, що вже дівка ледве зводить духа,
I пішла в село прохати бабу-повитуху!

XI.

Чом до ткачихи та доньки цвітучої
Люди не йдуть?
Сором несвіцький та злидні гнітучії
З ними живуть!
Хата холодная, істи нема чого,
Мати хворя,
Доньку-покритку із кодла ледачого
Люд зневіря...
Злидні гнітучії, злидні незбутнії
В хаті лягли;

Ворога лютого смішки на кутнії
Певно б взяли!
Де ж би їм помочі, де їм порадоньки
Взяти б тепер?
Так не дивуйтесь, що в доньки-красавоньки
Є офіцер!

XII.

Гей, не то безщасна дівка, що раз прогрішилась,
Але та котра з відчаяу берега пустилась;
Котра себе запевнила, що навік гуляща,
Котра думає про себе, що вона пропаща . . .
Байдуже тоді для неї, що там скажуть люди:
«Рости, косо, до пояса, я гуляти буду!»
І гуля, дурна дівчина, заплющивши очі,
І від ляку в дальні часи глянути не хоче . . .
І несе ганьбу й презирство, мов не примічає,
Сором, совість, біль зневаги — все в ній завмирає!
Так то трапилося саме й з донькою ткачихи:
У відчай зайшла дівчина з сорому та з лиха!
І почала віддаватись всякому гультаю,
І не було закоханням ні кінця, ні краю.
Гандлюючи своїм тілом ради хліба шматата,
Не думала, як то буде колись помирати!
Із ступниці на ступницю спускалась додолу,
Напослідок опинилася і боса і гола!
А до того ще й здоров'ям цілком занепала,
І красота загинула, якби й не бувала!

XIII.

Звідкіль то світло блиштить уночі над дорогою?
Чути пісні і гукання на різні лади . . .
Ой не дивіться, добрій люди, туди!
Ой проминайте землянку убогую!
Там з городянками, там із солдатами
Доњка ткачишина п'яна гуля!
Там між дівками, за пляшку найнятими,
Там головою під гук ковилі!
Свіжість рожеву личка смуглЯвого,
Брів і очей ізвабливий невгав,
Міч поразливою зору огнявого

Хто б то знайшов тепер, хто б то пізнав!
Очі потухшії, груди запалії,
Пада на плечі стоціла коса...
Де ж ті приваби, колись то бувалії,
Де та чудовна дівоча краса?...

Люботин (Харк. губ.)), 1866—1888.

НА СТЕПИ

(Пісні про долю переселенців)

I.

Темна ніч стойть надворі, і свистить-мете кура;
У кутку в холодній хаті в купку збилася дітвора.
Засмутившись, хирна мати над колискою злягла,
У думках, в скорботі батько сидить мовчки край стола;
І тремтять померзлі діти, аж зубами цокотять ...
«Мамо, дюдя! Мамо, дюдя!» — невгамовно белькотять.
«Отже слухай лишенъ, жінко! — зводить хмурий батько річ, —
В хаті можна й задубіти, затопити б треба піч ...»
Але жінка мов завмерла, не сказала ні слівця,
А голодні діти скиглють і до ненъки й до вітця:
«Мамо, папи! Тату, папи!» — кажуть бідні дрижачи.
«Дай їм, жінко, хоч шматочок, хоч сухар їм розмочи!» —
Проказав несміло батько та й зімкнув ізнов уста,
Але жінка й не рухнулась, тільки слози все ковта.
«Дай бо, жінко! Жінко, чуеш? Чогонебудь пошукай!» —
І відказ згукнула жінка: «Ох, хоч серця не вражай!
Лихо тяжке, чоловіче! Се доходить нам кінець:
Вже нема ні крихти хліба, ні цурпалочки дрівець ...
Смерть нам в вічі зазирає! Коли зможеш, то рятуй,
А не сила, то мовчи вже, та хоч дарма не дратуй!»
І бліда, скорботна мати від колиски підвелаась,
Затулилася руками та й слозами залилась.
Плаче жінка, плачуть діти, чоловіка жах бере,
Сльози в горлі його душать, дух ісперся, серце мре ...
Але ось він трохи згодом із ослона ізірвавсь
І, за шапку беручися, до родини обізвавсь:
«Цитьте, діти, не скигліте! Цитъ і ти, стара, терпи!
Осъ повернеться на весну, то потягнем на степи ...
Там далеко за Кубанню, в чорноморських козаків,
Є багацько ще гулящих, неосаджених степів.
Там степи ще не початі, не торкав їх звіку плуг;
Там ліси — один безкрай непорушений ще луг!
Он туди потягнем, жінко, он туди ми втечено,
А тутешній ґрунт нікчемний, хату драну продамо.
Хай їй грець, сій жизні клятій, з обнищанням до ширця,
З відробітками без краю і з безхліб'ям без кінця!
Хай їм грець, сим бортуванням, і сим жмикрутам панам,
І жидам, сим живолупам, сим гнобителям, катам!

Так то, жінко! Так то, діти! Ось мій буде рішенець:
Втєчено звідсіль далеко, де світам нудним кінець!
Там у дивнім, вільнім краї всі ми сили зберемо,
Ціліні святій, відвічній пильно праці додамо.
І Господь нам допоможе: дасть на хілбі нам дорід,
Дасть на овочі достаток, на худобі ж — добрий плід!
Там простора, світла хата нас від хути захова,
Гоготітиме багаттям піч веселая, нова.
Буде в нас постіль м'якая, скрізь одежа на кілках,
Серед столу — хліб як сонце, в хаті — страв гарячих пах...
Агов-гов, бадьорній, діти! Агов-гов, храбруй, стара!
Ще нам доля-ледащиця заспіває і загра!»

II.

Але ось уже й відлига:
Сніг потанув, скресла крига,
Капотить із стріх вода!
Господар візок лаштує,
Все добро своє риштує,
Все манаття уклада.
Дітвора півгола й боса
Йому дріб'язок ізносить,
Веселенька і прудка...
Діти, діти, дитинята,
Нерозумні пташенята,
Що то далі вас чека?..
І потяг візок скрипучий,
Дітвору й добро везучі;
Батько й мати пішки йдуть;
Їх скорбота обгорнула,
У думках вони пірнули —
Як то діток довезут?
Що їх дощ холодний мочить,
Що тремтять вони, дригочуть,
Що їм їжа — сухари...
Гей, бадьортесь, роботяги!
Набирайтесь добре зваги,
Нещасливі бідарі!
Довга буде путь-дорога!
Ваші засоби убогі
Вона швидко відбере;
Доведеться хліба шматка
Під віконню попрохати,
Дехто з голоду помре!

III.

Ген далеко серед шляху
Мріють наші бідолахи;
В тягарах худенька шкапа,
Вже на силу підупала,
По шляху зусильно чапа
І руша візок помалу.
День і ніч візок рушає,
Малих діток колисає,
Мов веблюд іздця в пустині;
Господар же й господиня
За візком ідуть, сердеги...
І зайшли ж уже далеко!
День і ніч ідуть сіроми
Без жалів і без утоми,
Бо надію в серці мають —
На нові ґрунти вповають.
Вони йдуть і все міркують,
Про степи, ліси химрюють ...
Там, далеко від півночі,
В непочатім дикім краї,
Де Кубань степами грає
Й береги глинисті точить,
Там простора і прибрата
Уздрівається їм хата;
Навкруги — лани просторі,
Гурт худоби на оборі,
Хліба повнії засіки —
Слава Господу навіки!
Там дітва вже не голосить,
Їй угіддя — істи досить!
Вже не гола і не боса,
Аніже простоволоса,
І в гучній, веселій зграї
По двору утішно грає...
Так химрюють бідолахи,
І ті химрі — їм розвага,
А привабная надія
І годує їх і гріє ...

IV.

Гей, злиденні роботяги,
Необачній блудяги!
Занехайте ваші мрії,
Киньте гарні ті надії,
Що так душу вашу надять, —
Вони швидко вас ізрадять.
Ті ґрунти, що вам бажались
І в думках вам уздрівались,
Ті степи, ліси безкраї —
Вже давно другим дістались,
Їх для вас тепер немає!
Вже давно іх розібрали...
Розібрали — генерали!
Тії саме генерали,
Що в кріпацтві вас держали,
За ґрунти з вас викуп брали!
Бо вони ж таки й труждались:
За «отечество» стражались,
В бенкетарстві знemoщались,
По писарнях працювались,
На картярство утрачались!
Всі служили та труждались,
Царським скарбом поживлялись
І в чини великі вбились
І до пенсій дослужились,
Ще й степами поділились!
Поділилися лісами,
Поділилися луками
І усім заволодали,
Що в черкес відвоювали!
Розібрали, розібрали
Гарні землі генерали!
Всі до щенту розібрали,
Вже й купцям попродавали!
Вже купцям попродавали
Й силу грошей відібрали
Та уже й помарнували!
Вже ізнов земель бажають,
На новій зазіхають —
На уфімські, на уральські,
На ташкентські, на байкальські,
На сибірські і бухарські,
На киргизькі і татарські!

Розібрали, розібрали
Пишні землі генерали,
І для тих нема там міста,
Що не мають чого істи;
І тепер там ніде стати
Тим, що хочуть працювати;
І тепер там ніде жити
Тим, що мусять хліб робити!

V.

Але наші бідарі
Ще про жак ґрунтів не знають
І все дальш і дальш рушають.
І малії, і старі
Вже на силах підупали,
З хліба вибились, захляли...
На дітях мертвєцька твар:
Їх роса холодна мочить,
Пилюга сліпить їм очі,
Їх пече південний сквар!
Їм ні їжі, ні спочину,
Їх корчай трясе щоднини,
В їх життя вже на гаріль!
Батько й мати стогнуть з лиха —
Стогнуть мовчки, плачутъ тихо —
Притискають в серці біль.
Ось над Доном вони стали
Й немовлятко поховали;
Як до Єї доп'ялись,
Знов їм смерть хлоп'я вхопила;
Край Чолбас дочки зарили...
Трьох дітей уже збулись,
Із двома тільки зостались
І у путь ізнов побрались,
За Кубань перевезлись...

VI.

Гей степи, поля широкі! Гей, безмежні пустирі!
Привітають вас тружденні хлібороби-бідарі!
Привітають, оглядають, вибирають, де б то стать,
Де б землі остатні сили за той хліб святий віддать.

Але дарма дух радіє й груди хворі роздима.
Там ім вільної містини вже і клаптика нема!
Скрізь, куди не кинуть оком, скрізь привлащені ґрунти:
Там останки піль черкесських, там козацькі юрти,
Там державства генеральські — сила степу, лісу й від —
І пустують вони марно, омина їх людський рід —
Омина, не мавши кошту, боячись орандарів,
Що визискують бідоту, душать темних злідарів.
Де ж ім стати? Куди поткнулись? Де ще зайвій місця?
Там, де багнища та плавні розляглися без кінця;
Там, де гори в голих скелях досягають Божих хмар,
Там, де з віку в вік сябрують вогкість багн і лютий сквар;
Де гуля свинота дика, де панує хижий звір,
Де корчій, лиха хвороба, душить рід людський на вмір.

VII.

Проминуло скварне літо, осінь хмарить почала;
Господар в вогкій землянці сидить мовчки край стола.
І панує в хаті тиша, тиша мертві навкруги,
Голосу дітей не чути — всі померли, до ноги!
Тільки долі під кожухом стогне жінка та дрижить —
Вже давно безщасна мати в корчій ліхім лежить!
Господар же й не рухнеться — мов завмер і скам'янів . . .
Чи він спить? Чи думку дума? Чи з журби цілком замлів?
Ні, не спить він сном природним, не в живі думки втопивсь,
Він в себе самого внуривсь, йому вздрячку сон приснivсь.
Йому вздрілася Україна, явма вбачивсь рідний край,
Хата драна, дітки любі — лихо й щастя, пекло й рай.
Ось він — парубок веселій, ще він лиха не зазнав;
Під гіллястою вербою свою любку він обняв . . .
Скільки щастя, скільки втіхи, скільки ясних, любих mrій!
Скільки в будущні манить гарних, радісних надій!
Ось він знов — уже жонатий; хата вбога, та своя;
Праця тяжка, істи намаль, але дух іще буя;
Є ще гарнії години: ясне свято, ситість страв,
Любі пестощі жіночі, відпочин від скрутних справ.
Ось ізнов він — уже батько, народився йому син . . .
Всі клопоти, скруті, злідні — все забув він в день родин.
Вгору дух йому піднявся, радість в серці йому гра;
Він гостей частує щиро, жичить синові добра . . .
Ось ізнов йому манячить низка інших вже картин:
Скрутні часи, боргування, нещадущий жидовин:
Відробітки, жак худоби, тяганина, бійка, глум,

Нарікання й слози жінки, плач дитячий, злидні, сум...
Ось картина ще страшніша, серце з ляку завмира:
У кутку в холодній хаті в купку збилась дітвора:
«Мамо, дюдя! Тату, дюдя!» — кажуть дітки дрижачи;
«Мами, папи! Істи хочем!.. « — кажуть знову скиглячи.
А тут засобам убогим вже цілком прийшов кінець,
Вже нема ні крихти хліба, ні цурпалочки дрівець!
Та нема і ніде взяти, хоч гукай, хоч вовком вий!
Нічим діток рятувати, хоч об стіну лобом бий!..

Ось нарешті, мов би синце, йому вздрілась довга путь:
Холод, голод, спека лютая, знemoщлі дітки мрут...
І скорботного бездольця невимовний жах бере,
І волосся вгору лізе, розум тъмиться, серце мре...
Гей, злиденний роботяго, тільки дарма ти страждав!
Для дітей всю міць поклав ти, ім життя цілком віддав;
Задля їх із родовища ти у путь важку пустивсь!
Дні і ночі пішки плентавсь, і тепер усіх рішивсь!
Помилився на рахунках і, на доленьку лиху,
Розгубив їх одинцями ти на довгому шляху!
І тепер про людське щастя ти навік покинь думки —
Забирай убогі клунки та ставай у батраки!

Єйськ, 1883.

ЛІСТИ І ТВОРИ,
ПРИПИСУВАНІ В. МОВІ

Лист до Федора Заревича.

Харків, 30 листопада 1862.

Добродію Заревичу!

Посиласмо Вам листи від харківців братам галичанам. Якщо вони сподобаються Вам, то надрукуйте їх в «Вечерницях», якже Вам вони будуть не під руку, то передайте їх в «Слово» для дрюку. При цім случаї спитаемо Вас ще про двоє діл: 1) чого Ви так довго не висилаєте нам в Харків «Вечерниць», бо ми на се діло уже давно віддали гроші в Києві Антоновичеві. 2) чом нам не висилають «Слово», бо ми ще торік літом послали гроші прямо з Харкова в редакцію «Слова».

Будьте ласкаві, добродію, розберіть оці причини, і, якщо й досі не послані нам ні «Вечерниці», ні «Слово», то нехай їх віддадуть на пошту з надписсю: В г. Харків, студенту Університету Василю Степановичу Мова.

Листи до Олександра Кониського.

I.

18 серпня [1878] в Києві.

Високоповажаний добродію! Лист ваш одібрав я уже давньенько і посилаю Вам за його свою щиру дяку.

Передусім не втерплю, щоб не виказати кілька думок про ваші заходи. І хрестоматія ваша і періодичний альманах, на мою думку, стали б у великий пригоді народній справі. Хрестоматія дала б спосіб дознатись, як велась і до чого дійшла наша зліденина література, а альманахи дали б природний вихід сьогочасним літературним силам.

Певно, ганебна, добродію, річ, що ми не робимо навіть того, що можна б робити безперечки. Небагато у нас є таких людей, що б до ладу знали, коли, хто і як працював над народним письменством, навіть мення наших письмарів, окрім двох чи трьох,

зостаються у невідомості. Тим то хрестоматія, яка б вона не була, піде на користь народній справі, бо з неї можна було б дознаться хоч про мення письмаря, про час, у який він працював, і про те, що він написав, а після сього кожен, кого щиро займає народна справа, зміг би відшукати його твори і перечитати. А якби ще скомпонувати хрестоматію так, щоб можна було по образкам схарактеризувати письмаря якслід, то користь від неї була б, безперечно, велика.

Іще гірше, що срамотніше те, що рідко коли виявляються у нас сьогоднішні літературні сили. Коли-не-коли хтонебудь видасть книжечку або з чимнебудь коротеньким у «Правді» втикнеться, та й знов нічого не видно і не чутъ. А воно ж по закутках та закапелках України повинно бути таки чималенько сил. Коли за 15 років, під час видання «Основи», з'явилось їх чимало, то тепер, мабуть, їх удвоє більш, бо й людей таки прибуло і ті таланти, що тоді були молодшими, чимало підросли і покріпшили. А ще більше б вони виросли й розвились, якби було де друкувати праці, бо одно, що тоді б охітніш і більше працювали, а друге — на кожному б одбився вплив того, що зроблено іншими. Отже немає де друкуватись, і усі мовчать, і кожен нидіє собі потихеньку в самоті!

Велика вам шаноба, добродію, що ви взялися до видання «альманахів». Коли захід ваш прийде до скутку, то він добре підштовхне зрист нашої літератури. До сього часу працювали більше галичани, але клопоти практичного життя зіпхнули їх переважно на дорогу науки та публіцистики. Література поетична, мистецьке повістярство у їх не розвивається. Сю прогалину заступила б російська Україна. У нас наукові твори на народній мові навряд чи скоро розведуться, та й практичного ходу їм не дають, але повістярство природно розведеться до ладу і мало б добрій хід. Адже розхапали вже наші читаки з усіх книгарень і Марка Вовчка і Стороженка і навіть давнього Квітку — нігде й книжки не добудеш. Ото знак, що на Україні є добра хіть до читання повістярів. А повістярство, окрім прямої своєї користі, пригодилось би ще й тим, що піддавало б галичанам сирого, первісткового матеріалу для літературно-наукового обробляння нашої речі. А хто дотепніший, то зумів би і в повістях своїх зужиткувати «літературно»-обробленої мови. Ми на їх, а вони на нас чинили б живий і дуже корисний для народної справи вплив.

Моя така, добродію, думка, що оброблення, зорганізування літературної мови — найпильніша, найповажніша, найгарячіша наша нужда. Поки інтелігенція наша буде без літературно-наукової мови, поти зневажатимуть нас *по праву*. А коли доживемо до того часу, що буде у нас хоч кілька сот чоловік таких,

що не лізтимуть кожного разу в кишеню, щоб знайти слово для думки або чутоби цивілізованого чоловіка, то тоді знехотя, мимовіль почнуть нас поважати, бо зробимось ми силою, дотепною до культурно-активної ролі. Я так міцно переконався на сьому, що, маючи зовсім мало вільного часу, розпочав працювати над практичним, підручним російсько-українським словарем, котрий би, захоплюючи той ступінь розвою, якого мова наша досягла в теперішні часи, давав би спосіб українцеві, що складає свої думки на московській мові, перекладати їх якнайлегше і найдотепніш на рідну мову, одно слово — такий словар, котрий би містив в собі не тільки слова, але навіть і вирази і вигинаси, чи «обороти» речі, відповідні московським. Шкода тільки, що нема мені до помочі годящого українсько-російського словаря, що працювати доводиться над сирим згарбом, та ще хто його знає, чи й снаги стане, а про те, що роботи моєї покищо крапля у морі, мабуть, і річ буде зайва.

Одібравши ваш лист, почав я перебирати свої шпаргали і між творами своїми небагато знайшов годящого навіть на мій, авторський погляд. Мушу признатись вам, що колись, во дні юности моєя, був з мене співець, або, як кажуть росіяни, поет. Писав я хоча й небагато, а все ж таки не для себе тільки — думка була колись і у світ пустити. Отже з ходом часу, під міру того, як увіходив я у літа, починав мене трохи брать сором за свої писання — дещо наївне, дещо недодумане, а дещо й зовсім негодящим здавалось. Почав я потроху шпаргали свої шарпати, а як перехилило мені оце недавно за тридцять літ, то оглядівся я, що зосталося зовсім небагато того добра, а оце в останній раз іще дещо пошарпав. Тим то передав я на ваше призволення тільки небагатечко утворок, але зате ж ви, що хочете з ними, те й робіть, аби тільки не переробляли ні цятинки, бо гонор у мене здоровий на се. Іще меніше з моїх утворок знайдете ви годящого до друку у альманасі, призначенному до ходу в російській Україні, бо в деяких вочевидь стирчать таки гостренькі, на лихо їм, тенденції. Коли можна, то пхніть їх у «Правду», але тільки під наданням менням «В. Лиманський».

Пишу отсе, що перешлю вам свої утворки, та коли б і не збрехати, бо більш того, що після 20. серпня одвихнусь я у Київ самолично, то й привезу з собою.

Так само, як до поезії, присідав я деколи і до прози і до драматичних писань. Отже хоча тут і нічого ще не одважився пошарпать, але, придивившись до ладу, бачу, що у мене багато є розпочатого, а доведеної до кінця навіть зовсім немає. Дуже я не хапкий, дуже таки лінивий навіть. Тільки й того, що теперечки чуюсь ніби на те, що, мабуть, таки незабаром візьмусь, щоб дещо закінчити. Шкода тільки, що дуже ніколи.

Подушку я бачив іще за тиждень до того, як одібрав ваш лист, а після того ні разу не довелось з ним зіткнутись, але завтра думка відшукати його. Треба завпередити вас, що я у сьому Єйському городі новак — тільки третій місяць, як приїхав, то ще не знаю, де він і живе, отої Подушка. Він казав мені, що перекладає стихами з російського «Тараса Бульбу». Збирався принести до мене на прочитанку, та щось його і досі немає. Тільки мені заздалегідь здається, що з цього пива не буде великого дива. Лобода прозою не здолав до ладу перекласти, а сей намірився перекласти стихами.

Коли увірвете гулящу годинку, то зробіть таку ласку: напишіть мені, чи правда, буцім заборонено не тільки пропуск у Росію заграницьких українських видань, але й видання у Росії усього, що писано по-українському?

Прихильний до Вас В. Мова

II.

Єйськ, 1883

Шановний добродію Олександер Якович! З великою вподобою прочитав я оце зараз, що на судовій розправі вашого позуву з Пихном ви нахаркали йому межі очі та й занедбали усю справу. Отак-о би й давно! З такими подляками, що давно збулися чести й совісти, це найкраща розправа: виявити прилюдно своє презирство, оголосити якнайгрімче свою зневагу та й плюнуть.

Зробіть мені таку ласку, шановний добродію, подайте адрес Комарова (здається, Михайло Федорович), автора «Покажчика». Маю охоту написати до його та розпитатись де про що. Колись були з ним у одній громаді, навіть товарищували, то може охітніш листуватиметься, ніж ви та Старицький. Цей притьом нічого не пише.

Навчіть мене, добродію, куди і як треба обертатись, щоб вистарати цензурний дозвіл на друкування українських творів. Може б я дещицю сам послав на разрешені.

Писав я вам якось, що давно покинув віршування, отже правду кажуть, що горбатого тільки труна вигравить. Іще недавнечко послав я Ільницькому новий твір свій «На степи!» (пісні про виселенців), а учора пішов у міський сад «полежать на травиці», а вернувся додому уп'ять таки з віршами. Догідна робота оце віршування — небагато часу вимагає. Правда, що небагато й користи з цієї роботи, небагато вжитку, але справдішній співака співає тим, що співається, не вважаючи, на те, кому і як те співання подобається. Воно то й так можна сказати, що й без мене

співаків багацько, але на це я під свою чергу відкажу: Чом же я мені не співати, коли інші співають? А як ви завжди приймали мої віршування ласково, то посилаю вам і цей, найновіший — може колинебудь для якогонебудь видання здастся.

До речі: здається мені, що між гріхами молодшого мого віку, які я надіслав вам років шість чи сім до цього часу, були поемки «Хуторянка», «Ткачиха». Я недавнечко перечитав їх у чорновій сектерці і аж злякався, погадавши, що може вони будуть вами денебудь надруковані — такі вони необроблені, незакінчені. Я збираюсь цілком перешталтувати їх, то будьте ласкаві, не друкуйте.

Прихильний до вас В. Мова

III.

3. серпня 1883. Єйськ.

Шановний добродію! Одібрав я ваш лист і дякую від широго серця. Я живу в такій самоті, що кожен лист від земляка робить мені свято.

Щодо приміщення мене в покажчик, то навряд чи заслуживсь я на таку шанобу, але позаяк маю надію прислужитись, скільки снаги є, то й подаю відомість про свою парсуну.

Родився я 1842 року 1. січня (геналя) в хуторі над «Солодким Лиманом» від сотника війська чорноморського, Стародерев'янківського куреня, Семена Мови і жінки його Меланії. Бачте, яка старовина відригається. «Сотник війська», «курінь»... Та треба вам сказати, що у нас «сотник» значить не те, що колись на Україні значило. Це просто другий з ряду офіцерський чин (перший — «хорунжий», третій — «ісавул»). Щодо куреня, то так офіціяльно звалися до реформи 1842 року козацькі селища, але самі козаки ще задовго до реформи перейменували курені в «слободи», а реформа перейменувала їх у «станиці».

Учився я в Катеринодарській Військовій Гімназії (в пансіоні), а потім у Харківському університеті на військовий кошт. Спершу йшов по філологічному факультетові, але з третього курсу перейшов на юридичний і закінчив курса «кандидатом прав». Служив три роки учителем «словесності» в «Екатеринодарському Маріїнському женському училищі», потім три роки судебним следователем, а оце вже років сім мировим суддею і «предсідателем», та що вже обридла каторжна служба, так і нехай їй грець!

А при цій вірній оказії пересилаю вам ще два новоспечені свої твори: «На степи!» і «Заколисну пісню». Може пригодяться

для «Ради» абощо. Один список «На степи!» я вже давненько переслав Ільницькому з таким проханням, щоб видав це віршування книжечкою, але одповіді не одібрав.

Як бачите, цього року на мене напав таки чималий захіт до поезії: аж три твори звіршуваю! Окрім того, закінчив і потрошку переписую драматичні картини «Лихо з дітьми!» Переписую також оповідання «Три мандрюхи». А до сього ще хоч потрошку, та кожен день добираю засобів і до «словаря». Шкода тільки, що зайвого часу зовсім мало.

А за тим будьте здорові! Щироприхильний до вас В. Мова.

Лист до редакції «Світу».

Єйськ, 8 березозоля 1883 року.

Високоповажному редакторові часописі «Світ».

У місяці листопаді через шановну редакцію газети «Діло» переслав я вам шість карбованців на річне видання вашої часописі за рік 1882. Чув, бачте, від високоповажного О. Я. Кон[иського] (в Києві), буцімто можна відбирати вашу часопись якось рекомендованими листами чищо. Отже не відібрали, та й не ремствую, бо думка така, що коли послали, то, мабуть, попало в руки урядові та й застягло денебудь. А проте дуже мені бажається мати вашу часопись хоч за рік текучий, бо одно, що я її ще й не бачив, а друге — може б і я пристав до спільногго працювання на неї. Чи не можна б якнебудь схитрувати та пересилати мені «Світ» хоч нелегальною дорогою? Гроші я вишлю без ніякої затяжки, як тільки відберу хоч саму обгортку «Світа» (хоч задля адресу здається).

Та ще ют що. Окрім належитої плати подав би я ще й велике спасибі, якби яка спасенна душа вислала мені: «Фавст» в перекладі Франка; Шекспірові твори в перекладі Куліша; Святе письмо і псалми Давида в перекладі Куліша ж. Сі речі потрібні мені між іншим і в справі російсько-українського словаря, над котрим я працюю вже віддавна. Можна б назвати іще багато потрібних мені книг, але коли б хоч тільки пойменовані книжки одобрятися, то я й на тому покищо вдовольнився б.

Щироприхильний до вас В. Мова (по наданому назвиську — Лиманський).

Листи до редакції «Діла».

I.

Шановний добродію! Чи не було б до речі під роковини Шевченка надрукувати в вашій часописі вищесписане мое віршування? Проти етимологічної правописі я нічого не маю і написав фонетичною тільки після навички. Василь Мова. Місто Катеринодар, 2. лютого 1884 року.

II.

Бажаючи хоч яко-тако відгукнутися на вашу галицьку «злобу дня» — напад езуїтів, подаю отсей «Руський псалом». Коли не придастися для «Діла», то може придастися для «Нового зеркала». З повісті Йокая «Золотий чоловік» не відібрав я двох аркушів, п'ятого і шостого, від сторінок 65-96. Коли буде ваша ласка, то надішліть. Вас. Мова. Город Єйськ, 1884 року, 4. априля.

III.

22. лютого 1885 р.

Не відібрав я 3. числа «Діла». Коли маєте залише число, то будьте ласкаві, вишліть. Наприкінці 1884. року подав я через «Діло» гроши для «Просвіти» на календар 1885. р. Чи передали гроші «Просвіті»? До сього часу не відібрав Календаря. Подайте мені у своїй *переписці* відомості, чи мають перепуск до Росії річники «Правди» 1870; 1872—3, 1876—1884. З великою охотою подав би гроші, коли б була надія, що книжки дійдуть. Адрес: Город Єйськ, Василю Семеновичу Мова.

IV.

Для схарактеризування враження, яке зробили галицькі гості в Петербурзі на безсторонніх росіян, подаю в первотворі і в перекладі із фейлетону числа 114 «Русских ведомостей». Фейлетон написав зросійщений українець Буква (Василевський), котрий яко правдивий росіянин-космополіт ніколи не прогрішивсь ні на особливій прихильності, ні на ворогуванні до національних змагань різних слов'янських народів, ніколи не інтересувався галицько-руськими справами і щиро сердно приймає Наумовича з товариством за правдивих представителів галицької суспільності взагалі. Він очевидячки переплутав або прізвища галичан або ж називиська галицьких часописей, алеж порт-

рети гостей намалював без ніякої женади, і на сих портретах галичани можуть бачити, якими видалися Наумович і К-о росіянам — неслов'янофілам, котрі складають щонайменше 90% нашої суспільності.

«Русские Ведомости» № 114. («Петербургские наброски. По поводу юбileя 21 апреля»).

Отець Наумович — тихомирний і симпатичний дідусь з дуже красовитою головою рафаелівського евангелиста. Він білий, як білий пугач (лунь). Довге сріблясте, викохане волосся обрамлює не до зросту молоді, рожеві і свіжі лиця. Маніри пошановливі, пригноблені і боязкі. Голос тихий, притиснений. По-російськи говорить чисто, правильно і гарно — найкраще над всіх своїх товаришів. Промова його носила характер тужливого застільного відспівання. Редактор галицького «Слова» п. Добрянський (?) — таракуватий товстюх в окулярах, віком літ над 40. Як і Наумович, він не говорить, а мов би благає, спустивши очі вділ. Язык у п. Добрянського трохи чудернастий і збрінний — русько-польсько-російський. За столицею цього наріччя, імовірно, править надгранична станція Броди. Річ Площанського наші добре розуміють, і словесна мішаниця його навіть розвеселяє всіх. Я ніколи не читав галицького «Слова», але коли воно і друкується на такому ж бродському нарічі, то без труднації може чинити розвеселяче дійство. Редактор «Нового Пролома» п. Площанський (?) виглядає ще мінорніш над попередуших. Се любий і добрий чолов'яга, але йому живеться сутужно, і вигляд у його цілком катакомбний: через лад скорботний і безнадійний, мов би завжди і всюди слідкує за ним ціарський прокуратор, як іменують галичани своїх прокурорів. З речами п. Площанського не виноситься, а говорить завжди надзвичайно тихо і озираючись на боць, мов би він призвішає австро-венгерські державні секрети перворядної важливи, а тимчасом він повістує прямо про те, що грошей у його мало і що «живти чрезвичайно трудно». А часопис його носить таке воякувате називсько: «Новий Пролом, рискалем пробиваємий в будущину». Бідашний химруватиль, що нагадує собою зайця перед горлом муциру! Наші слов'янські брати добре зробили, що захопили з собою і презентанта демократії «крестянина» Білявського. Пишу крестянина в кавичках, бо се крестьянство, здається, має бути псевдонімом його титулом. Білявський і по манірам і по зверхності найтипічніший поміщик (властитель дібр), статечний, імпонуючий і поважний. Правда, що він ніколи не розлучається ні з своєю високою смушовою шапкою, ні з темною свитою самоділкового сукна, ні з українською сорочкою, шмарованими чоботами з довгими халявами і широкою шкуратяною дорожною торбою, але тимчасом говорив він на зборах як по-писаному і чинив таке враження, як хваста-

ючий своїм видатним одягом артист. Тільки сей Білявський і дженджурився ограйдним тілом, бадьюорністю і навіть форсом, а без його наші шановні гості зовсім подобали б на слабосилу команду ідеалістів, збитих з глузду всякою прозою життя.

В. Мова. Г. Єйськ. 4 мая 1875 року.

Письмо з Задніпровської України.

Кохані і шановні земляки, панове галичани!

Щире ваше слово до братів українців дуже, дуже сподобалось і нам, харківцям. Та, здається, і всякий, у кого тільки зосталась ішче жива українська душа, не прочитає без великої вподоби такої щирої братньої мови. Не втерпіли ми, щоб не озватись на неї і собі з узграниччя Москівщини і не побалакати з вами про свій побит, дії і починки. Та це ж не погане й діло. Переписуючись одні з другими, ми, познайомившись між собою, побачим, хто чого найспільніш бажає, хто що робить і що у кого стоїть на перешкоді народного діла.

Поведемо ж свою повідь про те, хто ми такі є, відкіля взялися і куди прямуєм.

Коли б, років п'ять назад, якимнебудь побитом прийшло вам, братці, на думку послать у Харків лист і гукнуть: а де, мов, тут щирі українці? озивайтесь! то навряд чи й озвався б хто. Хоч би й теленькнув денебудь голос-другий, то боязко озираючись не осмілюючись і голови виставить поверх усякого люду і сам собі певно не вірячи, чи таки й справді він людина, особна од москальства? Та інак і бути не могло, коли наше съогобоочне панство, приманене кріпосним правом до правительства, одкинулось від народу і попереверталось у москалів; коли наши професори, не знаючи народу з його істотною уродою (charakterem) і правдивою дієписсю, гласили з катедр православну *Рассію*, вбачаючи в цій Рассії тільки московщину і вважаючи український народ за бросток Великої Руси, мало або й зовсім не одлицаючийся од съого ствola непоколебимого; коли русійські поети співали на московськім же діалекті про всяку всячину, окрім тільки українського народу у такім обличчі світові, як він був перше, коли українська народна поезія й жива мова були занедбані й занехані у освіченім обществі і не мали доступу ні в училища, ні в гімназії, ні в університети;* коли українські чинов-

* Іще й тепер наші професори, широко читаючи про *руссскую народную поэзию*, ледве уділяють дескілька слів українській, не вважаючи на те (а може й не знаючи), що з поетичного боку вона вдєсяtero багатша московської. Так наче української самостайної поезії і немає!

ники, дивлячись на москалів і своїх значних перевертнів, силкувались стерти з себе всі українські особності, щоб хтонебудь не тикнув на їх пальцем і не сказав: *мужик, хахол безмозглий*, а ще до того й гроші тягне з народу не легше колишньої жидови; коли й самі попи, які повинні бути пастирями і передовиками свого народу у самостайному розвоєві, знівечивши в семінаріях свою народну вдачу і затемнивши живий розум отію мертвечиною — сколастичною мудростю, поводились між народом, як сухі, бездушні хавтурники та харамарники, і животіли, мов годовані кабани, на пухових перинах, ні про що не рахуючи і товстим видом годуючи мух.* Нічого ж дивуватись, що наше міщанство та

* Нехай, як хотять, боронять наших попів та ще дещо такі поштенні кріпкоблобці, як пан Говорський; а ми плюєм на таку брехливу і мерзку річ і вмісті з киянами скажем, що найбільша частина наших попів до останнього часу була чужа між українським людом — чужа по душі і розуму. Во попи не мали щирої любові до свого народу з його дієписсю, з його великими пригодами, з його тяжкою долею; не мали прихилля до народності з її звичаями і чудовною поезією і дивились на народ сухосердо, з панського боку. Тільки мови народної не зовсім забули (бо мало або зовсім не слідили за московською літературою), та й то силкувались нівечить її московськими словами і виразами. Інші попи до цього часу ще прямо таки ворогують проти народності, розганяють улиці, вечірниці й колядниці, узываючи їх бісоугоддям, а не розганяють тільки шинків, хоча і там співають не алилуя і не Господи помилуй. А про їх жидівські здирства з народу і притиски його ми можем виявити вам такі факти, од яких у вас і серце заніє. От які збільшуки попи були у нас до останнього часу! Якого ж пастирства, якої освіти можна було од їх сподіватись?.. А коли вони і справді були пастирями-освітителями свого народу, яккаже Говорський, то де ж благодатні сліди, де пожиток од їх пастирства і освітительства? Може чи не вкажуть нам на деякі прежні попівські школи, де сердечні діти довго і в поті лиця мимрять було слов'янські граматки або московські буквари і потім кидають, нічого не втявши або вивчивши тільки розбирати та складати слова? Так із такої ж освіти менше пожитку, як із цапа молока, бо з того тільки нічого не видоїш, а ця химерна освіта збільшуши приносить із собою отруту в народне життя, виводить людей із чесного пахарства у кривдиве старшинування; порожає між простим людом не освічених українців, а москалюватих мошенників-писарів і всякий другий злодійкуватий чиновний дріб'язок — народних п'яворік і лупукох. Чи такий же повинен бути самостайній народний розвій? А попи тепер мають певну змогу бути істотними отцями — передовиками і освітителями своїх духовних дітей. Ми знаєм уже декільки попів, які освічують народ для народу, дають чесним пахарям розумних і чесних собратів-українців. Вони і учать і проповіді читають на українській мові, просто і ясно наставляючи людей на путь правди, а народ любить і поважає їх в десять раз більше, чим тих, що в сільській церкві ушкають і штокают, наче між панством. Ми знаєм і такі трапи, що народ, почувши вперше проповідь на українській мові, збирається громадою до попа і дякував його за щире і рідне слово. І це свята, велика, по віki вічні поважна праця священиків-народолюбців. А вбачаючи хоч не багато таких фактів, нільзя не

купечество, дивлячись на попів і всяких панів, почало кидати народний одяг, мову і звичаї і привчалось по-московській *ушкати* та *штокати*; що не тільки перевертні, а деякі й щирі українці, уже й після первого співу Тараса, не осмілювались перед усіми видаватись за українців, за *хахлів* по духові і мові — бо ні кому було подрібно і докладно вияснить: хто ми, чиї ми діти, чим були наші діди і чим повинні бути ми сами, бо не було нігде піддержки; бо глум, посміх і наруга сипались на все *хахлацьке*, як узиває нас більшина освічених москалів і дотепер. У ту помречну добу і кобзареві приходилося казать:

Ой замовкни, моя кобзо,
Ні кому співати!
Промовляю Христа-ради
Од хати до хати.
Густий морок скрізь по хатах,
Густіший в будинках,

посміялись од щирого серця над паном Говорським, який запевняє, що читати проповідей на українській мові — не слід, і, наче дітей, лякає нас тим, що були, мов, трапи, де попи читали проповіді на народній мові і народ сміявся. Вірим од щирого серця, що бували такі трапи, тільки виводим відсіля не те, що не треба читать проповідей на народній мові, а те, що оті попи були недотепні до свого діла. Правду каже народ: *коли не ковалъ, то й кліщів не поганъ, або коли не піп, то не сунуться і в ризи*, бо в такій трапі добра нічого сподіватись. Та й чого він почне сміятись над своїм рідним словом, яким він балакає, яким виливає горе і радість своєї душі, яким щодня молиться Богу — коли воно вимовиться якслід і коли ним оповіститься проста і свята правда? Хіба тим, що воно *музицьке, хахлацьке*, як кажуть наші кохані браття і доброхоти? Так народ же не пани, полупанки і перевертні. Просту *музицьку* мову Шевченка зве він *святым словом*, а вкажіть, добродійство, вкажіть хоча одно щонебудь на московській мові, що б признав він не то що святым словом, а хоча б *своєю правдивою мовою*? Нічогісінько не найдете, хіба збрешете щонебудь. Нам не один раз траплялося чути, що простий українець, побачивши саме Євангеліє на московській мові, казав дивуючись: «Дивись, брате! То було тільки *бомаги, казки та побрехеньки* писались по-московській, а тепер уже сучий москаль і Боже слово верзе по-своєму!». Так то любить і поважає наш народ московські писання і московську мову! Та й чого б він уподобав її? Хіба чи не тим, що нею балакають пани, яких він так же кохає, як спина ломаку? Або чи не тим, що московська мова, а особливо книжна, не дуже понятніша йому від лядської? А ще до того наші попи мають звичай розсипатись таким високим і кучерявим складом, що не тільки простий — і вчений чоловік мало що второпає. Скажем огульно: коли вводити в проповіді і учебники для нашого народу московську мову, то тоді вже нічого комизитись, коли якому задніпрянському попові приайде на думку читати проповіді і вчити дітей лядською мовою, бо як та, так і друга однаково не пригодні для його. Одна перероблює його в москалів, друга в ляхів, обидві невторопні і обидві портять і нівечать духовну уроду і мову народу.

Що нема душі живої
В сестрах українках;
Що пониклим, в'ялим серцем
Німоту кохають;
Покохавши паненяток,
Москалів рожають.
Ой німують по Вкраїні
Високі палати,
Густий морок окриває
Пахарськії хати.
Бринь бандура, та й замовкне:...
Мов пекельна сила
На живії мої струни
Руку наложила.
Наложила вона руку
На гарячу душу ...
Ой співав би, віщував би,
Та мовчати мушу.

Не понурився і не скилився душою тільки великий кобзар Тарас і, сміливо вимовляючи слова святої правди, ще й других підіймав за собою:

Співай же їм, мій голубе,
Про Січ, про могили,
Коли яку насипали,
Кого положили.

Про старшину, про те диво,
Що було — минуло;
Утни, батьку, щоб нехотя
На ввесь світ почули,

Що діялось на Вкраїні,
За що погибала,
За що слава козацька
На всім світі стала.

І не дарма, братці, розлягались по Вкраїні гіркі та правдиві співи Тараса, ті чудовні співи, що вразились у саму глибину народного серця, що примусили українців загадатись, засмутились і заплакати гарячими слізьми, придивляючись до тяжкої долі України. Те, що посіяв по Україні Тарас, за десять років його неволі зійшло густо і зелено, а великі наші народолюбці Костомаров і Куліш, пильнуючи за тим сходом, виполювали усякі будяки і помагали йому виростати і укріплятись. От тоді

то почали виявлятись українці-молодята і, дишучи новим духом, стали прийматись за святе народне діло. Тоді ж виявились і оці люди, що скупились у Харкові і тепер пишуть до вас лист. Все, що є у наших душах українського, — це недавній схід посіяного Тарасом; а ще ж то більше посіяного сходить у молодих, виринаючих на світ душах, а як погадаеш, скільки посіяного повинно зйти у передні роки, то й справді можна порадити... Знайте ж, криводушні наші браття і добродяди — москалі і ляхи, знайте, нікчемні, запеклі перевертні обох поділів, що, тикаючи нам свою мову і безглузду одноту літературну, ви ніколи не залучите нашої народної української любові і не примусите нас затанцювати під свою дудку, бо свята і жива правда в словах Божого чоловіка:

Я на сторожі коло їх
Поставлю слово — і пониче,
Неначе стомпана трава,
І думка ваша і слова...

І не пуста мрія, а певна, кріпка надія була у його в серці, як перед смертю казав він:

. Орю
Свій переліг — убогу ниву
Та сію слово... добрі жнива
Колись то будуть...

Бо й справді будуть великі жнива на укір вашому кривосердю, і може ще ви й своїми очима побачите, коли Тарасів схід дорoste, виспіє, пополовіє і повним колосом поникне до землі...

Так от ви вже знаєте, панове земляки, хто ми такі є і відкіля взялися; куда ж ми прямуємо і що зробили?

Найвалиніша і огульна наша мета така ж, як у киян, полтавців і всіх українців: розвивати народ на його власних початках, вироблювати літературну мову і запомагати складанню самостайній української літератури. Інші москалі і більшіна перевертнів питаютъ нас: нашо вам самостайний розвій, а не той, яким розвивається Велика Русь? Нашо вам вироблювати свою мову, коли у нас (себто у всіх, хто носить варязьке мення Русь) є одна огульна вироблена мова? І нашо вам своя самостайна література, коли *ми маєм* одну огульну російську літературу? А до сього ще додають, що українці і великоруси хіба тільки тріщечки не одно і те ж, бо й мення мають одно — руських... На велику різнату мови і духовної уроди чи вдачі сих народів вони не вважають і не хочуть згадати, що серби, чехи, ляхи і руські теж мають одно мення слов'ян, однаке кожному з сих

народів необхідна своя мова і самостайна література. Самостайність народної української мови, вдачі і поглядів — от перве, на що ми вказуєм москалям для свого захисту. Та й справді, як же таки можем ми назвати російську літературну мову *своєю*, коли філологічна основа її московська, $\frac{9}{10}$ слів — чисті московські, а останні або складені писателями або ж чужоземні; ввесь склад, всі вирази і свойства мови — московські; своїх особливих чисто українських слів ми маєм у сій мові менш, ніж французи і німці, і наш елемент незамітний, як капля у морі. Колись давно, іще за царів Олексія і Петра I, руська літературна мова була пошти рівно далека від обох народних мов — тоді ж хіба тільки й можна було сказати, що вона отгульна і для нас і для москалів. Потім, починаючи од Кантемира і Ломоносова аж до Острівського, Толстого і других вона все більше і більше приймала московську вдачу і зробилась для москалів *своєю* народно... А для нас?.. Для нас вона така ж чужа, як і Петрівська. Нам треба б було, починаючи від того ж Петрівського часу, зближатись до своєї народної мови, а тепер би ми мали літературу не біднішу від московської... Та ба! На перешкоді стали такі історичні трапи, що одрізнили значних і багатьох українців од занеханих і вбогих, і склалось таке діло, що й згадувати сором. Значні і дужкі люди по волі цариці Катерини надушили вбогих і прихилились до того боку, відкіля благодать їм послано. Москали узвивали все українське хахлацьким, мізерним — а вони й собі за ними. А щоб не відставати од старших братів, щоб не чути їх лайки і щоб мати змогу назвати їх мову і літературу *своєю*, вони повинні були держатись москалям за полі і передражнювати їх язиком, поки виламають його, як слід доброму москалеві, і не забудуть своєї хахлацької мови. Тоді москалі плесякали їх по-братерські по плечі або по голові гладили за те, що зробились, мов, благородними, вийшли з хахлацтва; і пани приймали ті ласки, як собака від пса, виляли хвостом і раді-радесенькі були, що їх не лають більше хахлами безмозгими, що вже й справді зробились вони благородними.

І от уже скоро більше ста років, як ми, освічене українське дворянство, тюпаєм за Москвою, не озираючись назад і не знаючи, що сердешний наш народ давно вже махнув на нас рукою, як на перевертнів, як на пропащих для його людей... Високо піднялися ми на гору химерної цивілізації, а чесний, свіжий народ зостався за нами далеко унизу, невідомий, занеханий і обганений, як нікуда не годяще ледащо. Не знали вже ми якслід ні мови його, ні чудовних пісень, ні душі широкої самостайної. Тільки деякі панки, як от необачний Котляревський, тюпаючи далі за Москвою, для забавки заводили між нами *хахлацькі* співки і підіймали регіт... Ми од широго серця глуми-

лись над своєю мовою, над своїм народом — і тюпали далі... Потім почули ми простий народний голос Квітки, та тоді ми так уже обмоскалились, що той простий голос здався нам чудним і химерним. Тільки невеличка купка українців уподобали той рідний голос і повернули назад — знайомитись із своїм же народом, а останні, висолопивши язики, потюпали далі... Аж ось виділився з народу простий чоловік, бідолаха, кобзар, і чудовим голосом гукнув за нами широку народну пісню... Здивувались ми, що простий чоловік, простою мовою, та прямо по живих струнах душі б'є; а Тарас догнав нас та й почав завертати — до народу, до покинутого, занеханого, обідраного і осміяного народу. От і почали наші додому повервати — перше потроху, а потім і густіш. Тоді то тільки побачили ми, що у нашого народу душа широка, безкрай, та ще до того чистіша і світліша нашої; побачили, що у його своя висока духовна урода, своя чудовна й самостайна мова і, озирнувшись кругом, зрозуміли, що ми — виродки, перевертні і що український народ сам цурається нас із нашою московською мовою і заморсько-московською освітою і, хитаючи головою, узиває нас *чужими*... А ми, бачте, взялися уже за думку освічувати народ, вести його вперед... Як же його вести? хіба чи не тим шляхом, яким ми й самі тюпали аж цілих сто років, чи то виводити народ із хахацтва у благородне москальство?... Ні вже, братці, звірили ми той шлях — не-гаразд по йому трюхикати, та й веде він чорт батька зна куди: від свого, власного, вродимого добра у чужу незгодну для нас країну. А на се то й треба положити щонайпильнішу увагу.

Несамостайний розвій — се сама гріша вада для народності, для моральної чистоти простого люду. Нам торочать — треба вчити людей читати по-московській; треба вводити московську мову скрізь, бо великоруська література багата; треба йти тим же шляхом, яким простують старші брати наші москалі... А ми вбачаємо, що багато вже нашого народу пішло московським шляхом — і пуття з цього ніякого. Бо спіттаймо себе: куди ті люди зайдли і чим зробились? Чи вийшли з їх розумні і щирі брати своїх земляків? Або хоча чи поробилися вони дотепними і справжніми москалями? — Ні те, ні друге. У народній школі українець не вивчиться якслід московській мові, а тільки привчиться нівечити свою рідну і починає дивитись на неї як на музицьку, недостойну уваги і шаноби — тисячі фактів піддержать ці слова. А занедбавши, занехавши народну мову, чоловік необхідно з таким же недбанням дивиться і на все, що складає його народність — народний побит, народні звичаї, пісні і моральну чистоту — бо такий закон духовної чоловічої вдачі. Факти підтверджують сі слова на кожній ступі, бо хто тільки ук-

райнці не поважають усього, що складає їх народність, і де тільки силкуються звести його на московський лад, там певно вже знівечена духовна врода і панує моральний розклад. Чи не краще ж учити народ його власною мовою, стверджуючи любов до неї, а не породжаючи безглазду ганобу? И чи не краще ж замість того, щоб набивати народові голову усякою московською всячиною, розвивати в йому свої вродимі основи духовні, розширювати його кругозір посеред рідного життя, вияснити його положення і вагу, привчати дивитись на все, що породила духовна його вдача, як на народну святыню, возвищати чисту його душу вищими творами народної поезії — як от Шевченкові твори? А сього ж ми й бажаємо, до сього й рвемось усією душою!

Так от нашо, братці, треба нам самостайного народного розвою: щоб неосвіченні, та чисті душою люди розвивались у освічених українців-русинів, рівно розширюючи свій розум і возвищаючи душу, а не перероблювались у нікчемних перевертнів. Ми упевнені, що тільки такий розвій буде прямим і скорим, а для його необхідна нам вироблена народна мова. Як же її виробить? А виробити її, братці, інак не можна, як тільки силкуючись зложити цілу літературу, згодну не для одних селян, а й для всіх українців; таку літературу, яка б удовольняла духовні триби не тільки простих хліборобів, а й вищої народної громади. Діло наше, як бачите, святе і поважне. Ради його ми занedbали усякі інші мрії і бажання, цураємося усяких демонстрацій проти правительства, усяких політичних витіваннів. Ховатись від правительства і вести проти його підземну війну нам ні на що. Ми опираємося тільки на своє чоловічне право — бути тим, чим ми й повинні бути по своїй духовній вдачі. Од правительства ми більше нічого не хочем, як тільки того, щоб воно не боронило нам тихомир йти по дорозі саморозвою, а од москалів і запеклих перевертнів, щоб вони зрозуміли, що наше діло — не химера і не вада для народу, а спільна і необхідна його тріба. І всякий москаль, який подасть нам братню і дружню руку і скаже слово щирої любові і скилля до нашого діла, той брат наш, рідний брат, і ми не одпихнемся од його, живучи і під одним дахом; зате ж хто занedbает і зганить наші святі, найвищі чуття і погади, хто поквапиться на наше істотне і вродиме право — бути українцями-русинами по духові, мові і літературі, і стане тикать нам свою химерну одноту всеросійську — той ворог наш по своїй власній волі, той святотатець, той ступай геть своїм шляхом і не сподівайсь від нас анічогісінько, окрім ганоби, презирства й занedbания, бо ми не згодимось і не зійдемось з ним довіку.

Любо, братці, виказувати, що у нас на душі і чого ми бажаєм, — та не так то вподобно повідувати, що ми зробили, бо зроб-

лено у нас до цього часу не багато. Воскресні школи, де нам можна було, хоча і без офіційного зволення, вчити дітей по-своєму, тепер зовсім заборонені; людей у нас не багато, щоб набрати з них самохітців на юзні вчителі, а про сільські вже нічого і думати, бо людям, які вийшли з університету, не зволено бути сільськими вчителями. Для запомоги народній освіті ми можем тільки добувати грошенят літературними вечорами та спектаклями і закуповувати народних книжок, які розсилаються скрізь, де тільки можуть стати у пригоді. А потім застаситься нам: розвиватись самим, збагачатись дознаннями, укріплятись у своїх поглядах та увірах, та, коли хто зможе, написать дещо для народу. Схиляти перевертнів до рідної народності ми силкуємося скрізь, де тільки нашему братові, плебееві, доступ е. Найкращий роб для цього діла — знайомити їх з народом у справжньому його світові, скреняти безглазді погляди на народ, ганобу і презирство і недбання до його. Для цієї ж мети ми зложили і народний український хор, який на театрі і на музико-літературних справах знайомить людей з народною поезією і музикою, і усім дуже сподобався. Та ще голубили ми найкращий, найлюбіший свій погад — видавати свою щотижневу часопись. Грошенят уже трохи були скупили і повернулись до міністерства за зволенням. Та ба! Міністерство одкасало: *не можна*. Чому не можна, не каже, бо ні на що таки і вказати в нашему прошенню, що б могло вадити хоч комунебудь. А часопись у нашему краї — спільна потреба...

А у вас, братці, чи боронить правительство видавати часописі і учiti дітей по-своєму?..

Бувайте ж здорові, панове земляки; у других листах побалакаємо іще про тих людей, між якими довелось нам поводитись.

Харківці

P. S. А може чи не хочете ви, панове, із факта побачити, як дивиться наш народ на своїх москалюватих письмаків і на московські школи? І чи не хочете бува узнати, які у нас хороші школи процвітають на Україні? Прочитайте ж хоча оці слова, що надрукував п. Переходовець у «Основі» (1862 року. Травень) про село Старі Санджари: «Побалакавши ще де про що, вийшов я до громади. Громада зібралась на раду про московський провіант, котрий слідувало получить хазяїнам за те, що харчували москалів... Розпитуючи дальше, я догадався, що громада ні голові, ні якому начальству своему не вірить ні на шаг. А не вірить через те, що голови і писарі, повиучувавшись на московський лад і по московським книжкам грамоті да помазавши

палатським миром, одрізняються од народу, робляться перевертнями, думають, що вони розумній усієї громади, та часом і обдурюють громаду, кажучи: «Так палата предписала ...»

«Біля волости зараз і школа. Зайшов я і туди. Крий Боже, що за школа! Просто не школа, а душениця бідних дітей. У школі застав я 65 хлопців і 8 дівчат. Учить їх за плату (100 карб. на рік) панотець Андрій Болдовський, который наймає уже сам від себе собі підмагача, якогось бурсака. Учать дітей по московським книжкам, рідного слова вони не чують. Спитав я, щоб указали мені самого давнішого і самого кращого учня. Мені показали на хлопця Інду, котрий уже четвертий рік ходить у школу. Перед ним лежала священна історія; я попрохав, щоб хлоп'я прочитало; прочитавши про Іосифа, став я прохать, щоб розказав те, що читав. Ні в зуб! Тоді дав я йому прочитати те ж саме з Граматки Кулиця; хлоп'я прочитало і розказало якслід. Другий хлопець — Будлій, читав книжку Наума. Прочитав він мені про вид землі, і одного слова не розказав. Питав ще я трьох хлопців і всіх дівчат: — те ж саме! Читає — і нічогісінько не розуміє. Питаю одну дівчину: що таке *плод* і *дерево*? Мовчить, не знає; а дерево, садовину знаєте? — питаю. Знаю! — каже. З аритметики ще гірше! Питаю 3×4 — знає; а три рази по чотири — не втне; 4 у 16? — знає; а 16 поділити на 4 — не знає. — Зате, як гарно усі знають книжечки напамять! Питаю: хто був першим царем у жидів? Ніхто не сказав; а тільки я промовив: скажіть мені о царях, — зараз і затріщали: «два сина Самуїла предались лихоїмству»... Що ж то таке лихоїмство? питаю. — Не знаємо. — «А хабарі знаете?» — Знаємо. Питаю знов дівчини: від кого родивсь Ісус Христос? Не знає; а як сказав: розкажіть о ро- жестві Христа! — так зразу і пролепетала напам'ять витовчене з книжки.

«Панотець і його підмагач кажуть, що вони б раді учить дітей по українським книжкам, що від такої науки велика б польза була, так що ж, коли палата не предписує. Раді б, щоб діти не вчили всього напам'ять, а розказували своїми словами, так не можна сього робить через те, що як приїде на екзамен палатський чиновник, так веліть, щоб діти безпремінно відвічали слово в слово, як надруковано в книжці!

«Показали мені самих недавніх хлопців, котрі ходять з Пилипівки і досі гаразд не вміють азбуки. Учать їх по старій методі: аз, буки, віди... Про нову методу панотець і не чув і ні за що не вірить, щоб можна було дитину за тиждень навчити читати.

«Учать ще співати по церковним нотам і одну пісню (для встрічі при проїзді управляючого палатою): «Ми тебе любим сердечно, Будь нам начальником вечно».

«Діти усі якось залякані; їх і лають і б'ють лінійками і різками і муштрують, щоб як увійде в школу писар або голова або інший хто, то щоб уміли всі разом встати.

«Що ж за диво після цього, що тільки 20 душ по волі ходять у школу, а останні по приказанню, що народ не вірить в пользу грамоти, каже: «училище почти 20 літ, як заведено, а ні одної душі не навчили до ладу; в школі не учать, а мучать!!».

«Бідні батьки, бідна дітвора! жалко вас!.. Діти дуже раділи, як роздав я їм наські книжечки; а чоловік з шість з громади сказали мені: «От, коли б по таким книжкам учили, то може б і толк був, — а то дають невідъ-що!..».

«По дорозі в Санджари заїздив я у селі Мачухах у школу. Тут було 60 хлопців і 10 дівчат. Учать панотець. Я застав отця Михайла Животкова; чоловік дуже хороший. І сей панотець каже, що покіль не предпишуть учить по українським книжкам, потіль пользи буде мало; бо діти московських книжок не понімають, хоч і учать їх напам'ять. Чи вже ж таки, скажемо від себе, не прийшла й досі пора додуматися, що корові сідло не пристало?»

Та треба вам до цього добавити, що як тільки виїхав п. Переходовець із Старих Санджар, то в школу як із неба впав чиновник із земської поліції, захопив усі книжки, які пороздавав він хлоп'ятам — і зник. Переходовець, дізнавши про таку трапу, мерещій до губернатора: от так і так. А той йому одказує, що він не велів захоплювати книжок, що цього й бути не може. Що тут діяти? Коли ж трохи згодом дознає Переходовець, що книжки вернуті по приказанню губернатора, тільки заказано панотцеві: не вчити дітей по-українській. Опісля, кажуть, був у Старих Санджарах і сам Куліш, і теж роздавав хлоп'ятам деякі книжки. І вп'ять, як із неба, впав у школу чиновник, захопив книженята і умчався. Однаке книжки таки вернули по приказанню вищого начальства... Отакі то кумедії трапляються у нас на Вкраїні, і їх не мало.

Харківці

Передмова до книги «Українські народні пісні»,
видані О. С. Балліною. Петербург 1863.

Пісні сі записані не в один час і не в одному кінці України. Найбільша вага їх у тім, що вони народні. Голоси їх записані щонайвірніш, без самохітних музикальних украс і додатків.

Маємо надію, що наш збірник не лишній буде проміж других виданій народніх, бо дає він матеріал од народа добутий. Не раз

казано поперед нас, яку силу й вабу з музикального й поетичного боку мають українські пісні; нічого вже нам знову докладати про те ж саме для тих, хто ще й досі не ввірився в силу народної пісні, особливо української.

Сподіваємось, що прихильці до української пісні подякують нам за сей збірник.

Може, колись хто прийметься пильно за українську музику, то й наш збірник стане у пригоді.

Од інших пісень тільки самі голоси; слова ж погублені, бо давненько були записані, а у других збірниках не найшли їх.

ДОДАТКИ І ПРИМІТКИ

Передмова автора до плянованої ним збірки поезій «Проліски»

Слово до громади.

Автор сих віршувань, закинутий долею на довгі роки хоч в рідний, та далекий і глухий закуток України, позбавлений до послідніх часів свідомих прихильників ідеї україно-руської народності, працював на ниві рідного слова самотньо і працював більше над збиранням і впорядженням лексичного матеріялу нашої мови, ніж над творами літературними. Але від часу до часу пробував пера і на самостайних творах і потикався з ними до російської цензури, в котрій йому притильмом не пощастило. Така невдача тяжко знеохочувала до роботи, алеж таки за двадцять п'ять років в теці автора чимало набралося писаного паперу і між іншим жмінька отсих віршувань, з котрих невеличка частина в різні часи була надрукована в галицьких часописах. Маючи на думці, що для великої будови народної літературної мови кожний одрізний камінець часом у пригоді стане, і стративши надію на недалекий слушний час для рідної мови в російській Україні, зважився отсе автор подати в світ свої віршовані твори хоч за кордоном.

ПРИМІТКИ АВТОРА

До поезії «Ой чия то панночка співає»

Се віршування тільки з части і по зверхній формі є власністю Лиманського. Якось 1864 чи 1865 року приїхали з Полтави до Харкова д.д. Пільчиков і Зонін і привезли се віршування, скомпоноване зовсім нескладно, але закращаєме остатніми чотирма гарними віршами. Віршунок сей дано Лиманському для оброблення, і він перешталтував його цілком, заставивши тільки саму ідею та чотири вищеречені вірші і таким чином надав тільки ідеї форму.

До поезії «На Дніпру»

Се віршування є тільки початком чималого твору під називськом «Дніпрянські думи». Але твір сей зостався невиправленим ні щодо змісту ні щодо форми. Але твір сей зостався невиправленим ні щодо змісту ні щодо форми. Зміст його вдався гострим. Ганьба шляхетно-польської і деспотично-московської державності, докори на обидва боки за історичні кривди і протести проти польської і московської зажерливості, проти ненатлих зазіхань на духовну самостійність українського народу — все те зробило сей твір зовсім не годним до друку як по сей, так і по той бік кордону і через те знехотило до належної виправки вірша.

До поеми «Троїсте кохання»

Хоча поемат сей датований 1863 роком, але треба сказати, що дата ся указує тільки на час, коли твір сей оброблено вперше. З ходом часу автор добавчив у сьому творі і штучність форми взагалі і літературну витійкуватість мови в особливості, а звідтого засудив його. Якось в 1878 році спробував автор перешталтувати кілька уступів на зразок народних пісень, і сі то перешталтовані пісні зарятували потім увесь твір від затрати. Наважившись сього року приладнати свої віршовані твори до друку, автор пошкодував свого літературного первака, з котро-

го ідеєю і образами міцно споріднився і котрий в новій редакції наче виграв трохи на простоті, а через те мусив узятись за перешталтовку і решти пісень. Таким чином твір сей подається до друку уже *пересипаним* наново, хоч і на швидку руку, але позаяк при сій роботі нові клепки перемітано з старими і тема зосталася первітня, то й дата йому зоставлена стара.

Автор.

До поеми «Ткачиха»

Сей поемат в 1866 році скомпонований був тільки в п'яти піснях. Остатні вісім пісень скомпонував автор на швидку руку, готуючи сі твори до друку, і розмістив сі нові пісні поміж старими.

ПРИМІТКИ РЕДАКТОРА

«Старе гніздо і молоді птахи» друкується з «Літературно-наукового вісника» за 1907 рік, чч. III–XII. Сцени Улі з Прогулльським і з Гарасем, а також монолог Улі в I картиці, написані по-російськи, подаємо в українському перекладі, зберігаючи тільки окремі характеристичні вирази. (Поза тим усі мовні особливості цього твору (як і інших) збережено. Виправлено тільки скрізь *інчий* і *гинчий* на *інший*, *здоровля* на *здрав'я*, і діеслови другої дієвідміни подано не в формах типу *ходе*, *носе*, *просе*, як у автора, а в нормалізованих формах типу *ходить*, *носить*, *просить* тощо. Правопис скрізь узгоджено з сучасним. Твір був викінчений автором не пізніше 1883 року.

«Три мандръохи» друкується з рукопису. Кінця оповідання немає.

Розподіл поезій на цикли належить В. Мові. Поезії, не віднесені ним до циклів, внесені до розділу «Різні поезії».

«На могилі», «Під стріхою убогою» друкується з рукопису. Інша назва «На могилі» — «На прощання з Україною».

«Три деревини» друкується з рукопису. За поясненням у «Календарі Просвіти» на 1894 рік символи поезії розшифровуються так: сосна — Росія, тополя — Україна, береза — Польща.

«Козачий кістяк» друкується з рукопису. Варіант середини (що йшов від рядка «Агей ти, плугатар, агей ти, небож» до рядка «Свого родовища ледачі сини») — друкується з рукописної збірки «Проліски» з корективами за текстом «Зорі» за 1895 рік.

«Буря вие, вітер свище» друкується з рукопису.

«Не пустуй, моя голубко» друкується з рукописної збірки «Проліски» з корективами з «Діла» за 1887 рік, ч. 34.

«Думи засланця» друкується з «Пролісків».

«На балі» друкується з «Зорі» за 1894 рік, ч. 15.

«На прогулянках» друкується з «Зорі» за 1891 рік, ч. 20. Н. Вишневська подає в збірці поезій В. Мови (Київ 1965), ст. 196–197 варіанти третьої строфи з рукопису «Пролісків» з архіву В. Лукича-Левицького, першого катрену першої строфи і кінця другої строфи за недрукованим листом Мови до Ол. Кониського, датованим 16 червня 1883 р. Наводимо їх у цьому порядку:

1) І задуманий лежу я
Під осиками край гаю.
Вітерець мене цілує,
Шум осик мене впєщає.
А утіхи все немає;
Зникло тихе раювання,
З глибу серця ізринає
Якесь смутне жалкування
За життям, минулим марно;
І пориви серця гарні,
Неводоволені бажання,
Злившись в бурную жадобу,
Рвуться з серця, мов із гробу.
І зневажені надії
Та змарнілі гарні мрії
Устають в душі з докором,
Надаючи біль і сором!

І, стурбований, лежу я
Під осиками край гаю,
І душа моя скорбує...
І мені вже докучає
Тихе віtru ціування,
І ласкавий листя шум
Наганяє тільки сум,
Витиска з грудей зідхання.

- 2) Зачарований лежу я
Край садової хмеречі,
Вітерець мене цілує,
Наді мною дуб лепече.
- 3) А земля — падоль скорботи...
Дух тут гине від тісноти,
Думка людська в кайданах;
Гину й я тут від нудоти,
Не діждусь вільгот жаданих...

«Напровесні» друкується з «Літературно-наукового Вісника» за 1899 рік, том VI.

«В роковини смерти Тараса Шевченка» друкується з «Зорі» за 1895 рік з коректою з «Пролісків».

«Заповіт засланця» друкується з «Зорі» за 1896 рік, ч. 7.

«Гук до товариства молодечого віку» друкується з «Зорі» за 1895 рік, ч. 1, з корективами з «Пролісків».

«Як у пустині неплодющій» друкується з збірки «За сто літ», кн. III. Вірш присвячений Ів. Нечуеві-Левицькому, з нагоди видання його повістей (Львів 1872).

«Мих. Петр. Старицькому» друкується з «Зорі» за 1892 рік, ч. 3, з корективами з «Пролісків».

«Олекс. Яков. Кониському» друкується з «Зорі» за 1891 рік, ч. 17, з корективами з «Пролісків». Інша назва — «Голос з Чорноморії». Н. Вишневська подає дещо відмінний текст за автографом в архіві В. Лукича. Головні розбіжності — відмінні рядки 1-2, два нові рядки після рядка 4 і інший рядок 11. Подаємо ці варіанти в такому порядку:

- 1) Славетний поете, земляче люблений,
 Привіт і шанобу прийми і від мене.
- 2) Здоров, наш поете, здоров, літерате!
 Для нас ювілей твій — велике свято.
- 3) Російські цензурні важкі заборони

«Олені Пчілці» друкується з «Зорі» за 1888 рік, стор. 133, з корективами з «Пролісків».

«На Голгофі» друкується з «Діла» за 1887 рік, ч. 38. Вірш у «Ділі» не підписаний, і принадлежність його В. Мові встановлюється за не дуже певним свідченням М. Уманця-Комарова. Стилістично вірш не має характеристичних для Мови ознак.

«Домашній співачці» друкується: рядки 1-4, 13-16 з «Зорі» за 1892 рік, ч. 9, а решта з рукописної збірки «Проліски».

«Ой не плач, не плач, дівчино» друкується з збірки «За сто літ», кн. III.

«Ой чия то панночка співає», «До альбому Х(ристині) Д(анилівні) А(лчевській)», «Руський псалом» друкуються з збірки «За сто літ», кн. III.

«На Дніпрі, I» друкується з «Поезії» В. Мови під ред. С. Крижанівського й Н. Вишневської, Київ 1965, стор. 72-73.

«Надколисна пісня» друкується з «Календаря Просвіти» на 1892 рік з корективами з «Пролісків».

«Уривок» друкується з «Основи» за 1861 рік, кн. 4.

«З альбому Христі Алчевської» друкується з «Краківських вістей», ч. 279 (1017) 1943 р.

«З думи про Ігорів похід» друкується з рукопису.

«Переклади з Лермонтова» друкуються з збірки «За сто літ», кн. III.

«Троїсте кохання» друкується звідти таки.

«Ткачиха» друкується з «Літературно-наукового вісника» за 1899 рік, том VII, з корективами з «Пролісків».

«На степи» друкується з «Літературно-наукового вісника» за 1899 рік, том VI, з корективами з «Пролісків». Видання Крижа-

нівського й Вишневської має такі варіянти: розділ I, рядок 25: Але ось аж геть ізгодом він ізнов опам'ятає; розділ II, рядки 19-21:

Їх дощі холодні мочатъ,
Тріпотять вони, дригочутъ,
Ім за страву — сухарі . . . ;

розділ VII, рядок 4 з кінця: Не знесли малі бідахи свою доленьку лиху.

Листи друкуються з збірки «За сто літ», кн. III, за винятком листа до Заревича, що друкується з книжки Кирила Студинського «Галичина й Україна в листуванні 1862—1884 рр.», I, 1931, стор. 1.

«Лист з Задніпровської України» друкується з «Вечерниць» 1863 р., ч. 14-15. Приналежність цього листа В. Мові припускається, поперше, на підставі його листа до Ф. Заревича з 30 листопада 1862 р., а подруге, на основі стилістичних збігів з писаннями В. Мови. Не виключено, що в складанні листа брали участь і інші особи з харківської української Громади, але виглядає, що загальна редакція належала В. Мові. Лист становить його політичне кредо студентських років, хоч при цьому слід зважити і на можливі міркування обережності щодо російського уряду.

Передмова до книги «Українські пісні виданні коштом О. С. Балліної» Петербург 1863, друкується за «Радянським літературознавством» 7-8, Київ 1947, стор. 123. Авторство В. Мови можна запідозрювати на підставі стилістичної аналізи. Але ми не знаємо стилю багатьох учасників харківської Громади, тому приналежність тексту Мові залишається не більше, як можливістю.

ПОЯСНЕННЯ

місцевих, застарілих і рідких, а також російських слів, ужитих у творах В. Мови.

Баз – двір, огорожа для худоби.
Баша – паша (турецький вельможа).
Безмін – ручна вага.
Бешмет – жупан, що носиться під черкескою.
Бичов'яний – мотузяний.
Блудязтво – волоцюзтво.
Бриндюки бити – бити байдики, нічого не робити.
Бришкати – принидитися, величитися.
Вагоніти – тяжіти.
Валашки – барабани.
Вармейський – армійський.
Вахлак – вахлай, вайлло.
Вентір – ятір, знаряд ловити рибу.
Верховик – вершник.
Вздрячку – явно, перед очима.
Виміндокувати – вимінювати.
Високомисний – високої про себе думки.
Вихруватий – буйний, непокірний.
Вістовий – посланець.
Вникати – доходити, придивлятися.
Водворені – оселення (в чийомусь домі).
Гайдар – чабан, пастух.
Галаматня – нісенітниця, дрібниці.
Гамбар – комора, шпихлір.
Гамула – напіврідка маса, що клекоче в сопках.
Гарновка – ґатунок пшениці.
Годовий строк – річний термін.
Городовик – переселець на Кубань з Центральної України.

Граждак – громадянин, козак, що не відбуває військової служби.
Грап – граф.
Грумизд – вантаж.
Гузир – мішок у рибальському волоку.
Гумен – ігумен.
Ганти – канти, облямівка.
Гардонський пац – тультай з прикордоння.
Грасувати – грати конем, гарцивати.
Дворець – палац.
Дерзоокий – косоокий, зизоокий.
Дженджуристий – кокетний, чепуристий.
Джигун – гульвіса, гультяй.
Джоха – бойова жінка, козирдівка.
Дзиз – свист.
Догожуватися – доходити згоди.
Драгоман – посланець.
Дурбайський – дурний.
Жакуватися – грабувати, наживатися.
Заберди – частина сідла?
Заброди – рибопромислові заклади.
Залоптати – защеміти.
Замгнути – задрімати.
Замішка – перешкода.
Засідательство – участь у суді (засідателем).
Засябрувати – ввійти в товарицькі (сусідські) стосунки.
Затого – ось-ось.
Захарастритися – забитися, замітитися.
Зачмутити – закаламутити.
Зіпати – кричати, торлати.

- Зіс(ъ)кати – розшукати, знайти.
 Злегода – лихо.
 Зуздром – разом, гуртом; зразу.
 Калабалик – метушня, гармидер.
 Карапузик – маленька кругленька дитина.
 Карабч – нагай, батіг.
 Карс – карцер, в'язниця.
 Катерити – іхати, підкочуватися.
 Кербель – карбач, нагай.
 Кибитка – рід екіпажа.
 Кисет – гаман, мішечок на тютюн.
 Кімлик – калмик.
 Клеветати – робити наклепи.
 Кнувати – замишляти лихо.
 Ковтьоба – заглибина, сповнена водою після поводі.
 Комезистий – норовистий, упертій, впередливий.
 Конт – кінець, край.
 Корпусянський – з корпусу (військової старшинської школи).
 Кряж – горб.
 Куйнара – шапка (у чорноморських чабанів).
 Лабуза – підлабузник.
 Левержет – жмут волосся над лобом на обстриженій голові.
 Личкуватися – маскуватися.
 Малахай – батіг, канчук.
 Маханицький – «махамецький», мусульманський; розбишацький.
 Метуватися – спілкуватися.
 Мизгання – гултяювання, упадання (коло кого).
 Мучарський – гречкосійський.
 Наврякатися – накинутися.
 Наклезати – набити.
 Напрокудити – накоїти, навитворити.
 Напужитися – наїжитися, надутися.
 Наряджений – вбраний.
 Натравити – націкувати.
 Нахвайка – нагінка, нахвалка.
 Нащот – щодо.
 Небійсь – напевне.
 Невіста – наречена.
 Неприялечий – неприємний.
 Неспособно – незручно.
 Нюнавий – плаксивий.
 Обахта – гавптахта, військова в'язниця.
 Обнагочатися – оголятися.
- Обстановка – меблі, кімнатне устатковання.
 Обтарити – забруднити, закаляти.
 Обчеський – громадський.
 Отурсство – непокірність, упередість.
 Опаети – еполети.
 Опаска – побоювання.
 Отношеніє – лист.
 Пайдити – щастити.
 Пала – хліб (дитяч.).
 Парсунा – особа.
 Перемеженитися – закінчитися гаразд.
 Перехнябити – перекосити.
 Підневідити – підвести, обдурити.
 Підхистити – оборонити; підмовляти.
 Плавня – хаці очерету й комишу, частково затоплювані.
 Позапрошлив – передминулий.
 Показання – свідчення, зізнання.
 Показатель – свідок.
 Помінитися – обіцяти.
 Портити – псувати.
 Потіпуха – повія, волоцюга.
 Похлебнутися – захлинутися.
 По-чеський – чесно.
 Пощитати – вважати, прийняти.
 Премениця – порадниця, втіха.
 Прикавурити – притулитися, сковатися.
 Прикосновений – причетний.
 Приспічти – закортіти.
 Производство в чини – надавання службового ступеня.
 Проїздештя – випадок.
 Проісхожденіє – походження.
 Прокуда – штукар.
 Прометний – меткий, спрітний.
 Проміндокувати – промінити.
 Пропляцій – поганенський, нікчемний.
 Прохірний – лукавий, хитрий, підступний.
 Псаякування – лайка.
 Секстернія – зошит.
 Сикатися – соватися, лізти.
 Сискний – розшуковий.
 Скамниця – лавка.
 Слобідський – зі слободи (козацького села).
 Сокривательство – затаювання, приховання.
 Стерога – сторожа, пильність.
 Страмота – ганьба.

- Странница – мандрівниця.
 Ступень – пень, стовбур.
 Сумління – сумнів.
 Табунчик – пастух коней.
 Тирло – місце, де відпочиває худоба біля водопою.
 Тіплюх – тюхтій, вайло.
 Товарчий – пастух.
 Трезвон – сильний дзвін.
 Уп’ять – знову.
 Уремня – час.
 Усячесько – всіляко.
 Хаверя – ураган.
 Хавралій – хабарник.
 Хамула – тюхтій, незграбна людина.
 Хамло – мотлох, дріб’язки.
 Хвабрувати – храбрувати.
 Хвалетур – форейтор (маштальєр верхівець).
 Хванаберитися – чванитися, удавати, ображеного.
 Хвейтихветний – гонористий, розчепурений.
 Хворіцовати – пишатися, приндитися.
 Химрувати – мріяти, марити.
 Хирхуляти – крутитися.
 Хирхуль – крутій, спритник.
- Хирячка – хвороба.
 Хиярти – лити, періщити (про дощ).
 Хлюбитися – чванитися, приндитися.
 Хмеречі – хащі, нетрі.
 Хрестянка – селянка.
 Хрунт – фронт.
 Хурбет – найбільший бідняк.
 Хуругон – фургон.
 Цигипнути – вдарити.
 Черкеска – верхній одяг.
 Чин – службовий ступінь.
 Чиновенство – урядовці.
 Чорня – порода диких качок.
 Чустрий – моторний, меткий.
 Чутоба – почуття.
 Шермицерія – фехтувальний, двобій.
 Швиганка – дротик, ніж.
 Шкалити – глузувати.
 Шкілювати – глузувати.
 Шолопай – щалапут.
 Шпувати – дути, плювати.
 Явма – неприховано.
 Яргак – короткий чабанський кожушок.
 Яровито – люто.

ЗМІСТ

ВАСИЛЬ МОВА (Вступна стаття Юрія Шевельєва)	5
ПРОЗА	37
Старе гніздо і молоді птахи	39
Малюнки з натури	241
ПОЕЗІЙ	
Самотні думи і пісні	253
На могилі	253
Під стріхою убогою	255
Три деревини	256
Козачий кістяк	257
Буря висе, вітер свище	261
Не пустуй, моя голубко	262
Думи засланця	263
На балі	264
На прогуллянках	269
Під хатою	270
Напровесні	271
В роковини смерті Тараса Шевченка	272
Заповіт засланця	274
Гук до товариства молодечого віку	276
До земляків-роботяг	278
Як у пустині неплодючій	273
Михайлу Петровичу Старицькому	279
Олександру Яковичу Кониському	280
Олені Пчілці	281
Різні поезії	282
На Голгофті	282
Домашній співачці	284

Ой не плач, не плач, дівчино	285
Ой чия то панночка співає	286
До альбому Х(ристині) Д(анилівні) А(лчевській)	287
Руський псалом	288
На Дніпрі	289
Надколисна пісня	290
Уривок	293
(З альбому Х. Д. Алчевської)	294
 Переклади	295
З думи про Ігорів похід	295
З Лермонтова	301
 Поеми	
Троїсте кохання	303
Ткачиха	328
На степи	339
 ЛИСТИ І ТВОРИ, ПРИПИСУВАНІ В. МОВІ	347
Лист до Ф. Заревича	349
Листи до Ол. Кониського	349
Лист до редакції «Світу»	354
Листи до редакції «Діла»	355
Лист з Задніпровської України	357
Передмова до книги «Українські пісні видані О. С. Балліною»	367
 ДОДАТКИ І ПРИМІТКИ	369
Передмова автора до плянованої збірки поезій «Проліски»	371
Примітки автора	372
Примітки редактора	374
Пояснення місцевих, застарілих і рідких, а також російських слів, ужитих у творах В. Мови	378

